www.mruni.eu

Dovilė SAGATIENĖ

DAKTARO DISERTACIJA

Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais

SOCIALINIAI MOKSLAI,
TEISĖ (01 S)
VILNIUS, 2013

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Dovilė Sagatienė

SOVIETINIAI BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMAI LIETUVOJE 1940–1941 IR 1944–1953 METAIS

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2009–2013 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

ISBN 978-9955-19-596-2

© Mykolo Romerio universitetas, 2013

TURINYS

ĮVADAS....5
Šaltinių ir disertacijos tema atliktų tyrimų apžvalga....10
Disertacijos metodologija....19
I. SOVIETINĖS TEISĖS DIEGIMAS LIETUVOJE....21
1.1. Sovietinės teisės ir teisingumo sampratos specifika....21
1.2. Lietuvos valstybės ir teisės sovietizacija....27
1.2.1. Politinės ir ekonominės pertvarkos okupuotoje Lietuvoje....28
1.2.2. Pakeitimai okupuotos Lietuvos baudžiamojoje teisėje....32
1.2.3. Sovietinių civilinių įstatymų įtvirtinimas Lietuvoje.... 42
II. TEISMAI SOVIETŲ OKUPUOTOJE LIETUVOJE....47
2.1. Lietuvos Respublikos teismų naikinimas ir sovietinių teismų steigimas....47
2.2. Sovietinių teismų sistema okupuotoje Lietuvoje....49
2.2.1. LTSR bendrosios kompetencijos teismai....50
2.2.2. TSRS Aukščiausiojo teismo jurisdikcija....53
2.2.3. TSRS specialieji teismai ir Ypatingieji pasitarimai okupuotoje Lietuvoje....56
III. TEISĖJAI SOVIETINĖS LIETUVOS TEISMUOSE.... 64
3.1. Sovietinių bendrosios kompetencijos teismų formavimas Lietuvoje.... 64
3.1.1. Teisėjų korpuso komplektavimas 1940–1941 metais.... 64
3.1.2. Teisėjų rinkimai antrosios sovietinės okupacijos pradžioje....69
3.2. Teisėjų nepriklausomumo principo turinys sovietmečiu....75
3.3. Profesinis teisėjų pasirengimas....79
3.3.1. Teisėjų profesinio pasirengimo reikalavimai ir jų taikymas....79
3.3.2. Teisininkų rengimas 1940–1953 metais....83
3.4. Politinis patikimumas – esminis reikalavimas teisėjams....88
3.5. Teisėjų atleidimas ir atsakomybė....95
IV. TEISMŲ KONTROLĖ SOVIETINĖJE LIETUVOJE.... 104
4.1. Institucinė LTSR bendrosios kompetencijos teismų veiklos kontrolė....105
4.1.1. TSRS Teisingumo ministerijos ir LTSR Teisingumo ministerijos funkcijos....105
4.1.2. Prokuratūros uždaviniai okupuotos Lietuvos teismų sistemoje....111
4.2. Politinė LTSR bendrosios kompetencijos teismų kontrolė....114
4.2.1.Sovietinis teismas – politinė institucija....114
4.2.2. Politinių uždavinių vykdymas LTSR bendrosios kompetencijos teismuose....117
4.3. Sąlyginis sovietinės teisinės sistemos liberalizavimas mirus J. Stalinui....129

IŠVADOS 134
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS 137
PRIEDAI 151
1 priedas. Pusiau standartizuoto interviu klausimynas 151
2 priedas. Interviu su teisėju Leonu Miežėnu stenograma 152
3 priedas. Interviu su teisėju Stasiu Sipavičiumi stenograma 158
4 priedas. Interviu su teisėju prof. Pranciškumi Stanislavu Vitkevičiumi stenograma 160
SANTRAUKA 164
SUMMARY 178

ĮVADAS

Tiriamoji problema. Teisingumo užtikrinimas yra valstybės pareiga. Demokratinėse visuomenėse, kuriose vadovaujamasi valdžių padalijimo doktrina, teisingumą vykdo nepriklausomi teismai. Valstybių konstitucijos teismą paprastai įvardija nepriklausoma valdžios šaka, kuri vienintelė vykdo teisingumą valstybės vardu[1]. Pagal 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstituciją, teisingumo vykdymą Lietuvoje garantuoja nepriklausomi teismai ir teisėjai, kurie, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo (109 straipsnis)[2]. 1940 metais sovietų okupuotoje Lietuvoje įsigaliojusioje LTSR konstitucijoje taip pat buvo įtvirtintos nuostatos, kad teisingumą šalyje vykdo įvairių grandžių teismai (77 straipsnis) ir kad teisėjai yra nepriklausomi bei klauso tik įstatymo (85 straipsnis)[3]. Tačiau vyraujanti šiuolaikinio teisinio diskurso nuomonė yra ta, kad sovietmečiu tiek teismų pareiga vykdyti teisingumą, tiek teisėjų nepriklausomumas ir jų rinkimai Lietuvoje buvo deklaratyvūs[4]. Ši bendra pozicija atsispindi ir įstatymų leidėjo veikloje. 1990 metais priimto Lietuvos Respublikos asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymo preambulėje pažymima, kad TSRS ir LTSR teismai vykdė represijas[5].

Todėl iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad sovietinės teisinės sistemos tyrimai neaktualūs, o beveik pusę amžiaus Lietuvoje veikę sovietiniai teismai neverti platesnės mokslinės analizės[6]. Išties, sovietinis režimas okupuotoje Lietuvoje, kurio dalimi buvo ir teismai, nekelia abejonių dėl jo nelegitimumo. Tačiau kartu akivaizdu ir tai, kad tik mokslinės minties laisvės sąlygomis atlikus objektyvią sovietinių teismų sistemos raidos Lietuvoje analizę, įmanoma pabandyti visapusiškai įvertinti sovietinę teisinę sistemą, veikusią sovietų okupuotos Lietuvos teritorijoje. Apskritai socialistinių idėjų įgyvendinimo tyrimų būtinybę tiksliai nusako prof. M. Romerio, tiesa, dar iki sovietinės okupacijos, išsakyta mintis, kad socialistinis judėjimas, tiek jo padariniai ir vaisiai, tad ir jo kuriamos konstitucinės institucijos esančios

---

1 Valančius, V. *Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo įgyvendinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2000, p. 14.

2 Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

3 LTSR konstitucija (Pagrindinis įstatymas). *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730-5997.

4 Valančius V., *op. cit*., p. 29.

5 Lietuvos Respublikos asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 14-386.

6 Disertacijoje vartojamas terminas „sovietinė teisinė sistema“ sudarytas iš dviejų dalių. Sąvoka „teisinė sistema“ reiškia klasikinę teisinę sistemą, kuri teisės teorijoje apibrėžiama kaip teisės sistemos sujungimas su teisėkūros ir teisės įgyvendinimo (teisėsaugos) institucijomis bei jų veikla. Teisinė sistema apima teisę nuo jos idėjinio būvio (doktrinos, teisėkūros subjektų) iki teisės normų (teisės sistemos) ir jų įgyvendinimo (teisinių santykių ir teisėsaugos institucijų). O būdvardis „sovietinis“ vartojamas siekiant identifikuoti konkrečią tam tikru metu ir tam tikroje visuomenėje susiformavusią teisinę sistemą – socialistinę teisinę sistemą, kuri teisės teorijoje nelaikoma atskira teisinės sistemos rūšimi šalia romanų ir germanų, anglosaksų bei musulmonų, nes ji teisės principų atžvilgiu iš esmės buvo romanų ir germanų teisės tradicijos modifikacija (Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vadovėlis. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 351).

„reikalingos objektyvinių studijų ir tikslaus pažinimo“ nepriklausomai „nuo to, ar kas šiam judėjimui simpatizuoja, ar jį laiko sociališkai pavojingu“[7].

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvai primesta sovietinė teisinė sistema buvo intensyviausiai diegiama 1940–1941 metais ir, pasitraukus nacistinei Vokietijai, tęsta nuo 1944 metų iki J. Stalino mirties 1953 metais, šioje disertacijoje pasirinktas tiriamasis laikotarpis apima sovietinės teisinės sistemos raidą Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais. Tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslininkų sovietinės istorijos tyrimuose J. Stalino mirtis laikoma sąlyginių permainų Sovietų Sąjungoje pradžia[8]. Sovietinėje teismų sistemoje šios permainos pirmiausia pasireiškė tuo, kad, siekiant reabilituoti komunistų partijos autoritetą, buvo panaikintos sovietinės kvaziteisminės institucijos – Ypatingieji pasitarimai – OSO (*особое совещание – OCO*) ir kariniai tribunolai, buvę TSRS specialiųjų teismų sistemos dalimi, nuo kurių kasdieninės kovos su lietuvių tautos pasipriešinimu, faktiškai priklausė sovietinės valdžios ir komunistų partijos egzistavimas Lietuvoje[9]. Todėl sovietinės teisinės sistemos vystymasis okupuotoje Lietuvoje nuo 1953 metų laikytinas tolesniu sovietinės teisinės sistemos raidos etapu.

Disertacijoje pasirinkta tirti iki šiol mažiau analizuotus sovietinius Lietuvoje veikusius bendrosios kompetencijos teismus, išskiriant liaudies ir apygardų teismus bei LTSR Aukščiausiąjį teismą, didesnio dėmesio neskiriant sričių teismams dėl jų trumpalaikio veikimo. Bendrosios kompetencijos teismai iš kitų sovietinių Lietuvos teritorijoje veikusių teismų išsiskiria ir tuo, kad tik šie teismai, bent jau formaliai, buvo renkami „Lietuvos TSR piliečių“. Tiesa, LTSR konstitucijoje skelbta „LTSR pilietybė“ buvo fiktyvi ir Lietuvos gyventojams prieš jų valią primesta svetimos valstybės pilietybė, todėl teigti, kad bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje buvo renkamai LTSR piliečių galima tik sąlyginai[10]. Pagal 1938 m. rugpjūčio 16 d. TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymą (toliau – TSRS Teismų santvarkos įstatymas) TSRS specialiųjų teismų (karinių ir transporto tribunolų) teisėjus rinko TSRS Aukščiausioji Taryba, o LTSR Aukščiausioji Taryba rinko tik šių teismų tarėjus (54 ir 55 straipsniai)[11]. Ypatingieji pasitarimai disertacijoje plačiau netiriami, nes jų formavimas nebuvo teisiškai formalizuotas, be to, jie kažkiek yra analizuoti darbuose apie sovietų nusikaltimus lietuvių tautai. Disertacijoje taip pat neanalizuojami sovietų vykdyti genocido nusikaltimai, lietuvių partizaninis judėjimas, sovietinių teismų pri-

---

7 Romeris, M. *Sovietų naujoji 1936 m. konstitucija*. Kaunas: Kultūros švietimo draugijos leidinys, 1937, p. 42.

8 Tininis, V. *Sovietinis režimas Lietuvoje 1944–1953 m*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai (istorija). Vilnius, 1993; Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai, 1997; Berman, H. J. *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*. Fifth Printing, Revised Edition, Enlarged. Harvard University Press, 1978; Чистяков, О. И. *История отечественного государства и права*. Часть 2. Москва: Юрайт, 2012.

9 Račinskas, R.; Zingeris, E. *Išvados, patvirtintos komisijoje 2003 m. gruodžio 17 d.* Antrosios sovietinės okupacijos pirmasis etapas (1944–1953). Nusikalstamos okupacinės politikos sistema – okupacinių (represinių) struktūrų vaidmuo ir koloboravimas su jomis 1944–1953 metais. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003. *Komisija.lt* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2013-10-19]. <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2003%20m.%20posedis/Nusikalstamos%20politikos%20sistema%201945-53_isvados.doc>.

10 Anušauskas, A. Fiktyvaus parlamentarizmo problemos 1940–1990 metais. *Parlamento studijos (mokslo darbai).* 2004, 2:96.

11 TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940.

imti sprendimai ir nuosprendžiai, jų vykdymas. Šie ir kiti panašūs klausimai aptariami tik tiek, kiek juos būtina paminėti siekiant atskleisti vieną ar kitą disertacijoje tiriamos problematikos aspektą.

Siekiant atskleisti sovietinio okupacinio režimo inicijuotų priverstinių teisės sistemos pertvarkų mastą ir pristatyti teisės sistemą, kurioje veikė sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai, disertacijoje taip pat aptariama sovietinės teisės ir sovietinio teisingumo specifika, sovietinio ekonominio pagrindo formavimas Lietuvoje ir esminiai pakeitimai baudžiamosios, civilinės, šeimos bei darbo teisėje. Pagrindinis dėmesys šioje disertacijoje skiriamas sovietinei baudžiamajai teisei, nes ši teisės šaka, pasižyminti imperatyviu reguliavimo metodu ir įgalinanti efektyviai kontroliuoti visuomenę, sovietmečiu darė didžiausią įtaką naikinant komunistinei santvarkai besipriešinusią visuomenės dalį. Baudžiamosios teisės svarba Sovietų Sąjungoje laipsniškai didėjo nuo pirmojo RTFSR Baudžiamojo kodekso priėmimo 1922 metais, kol 1930 m. J. Stalinas, pareiškęs, kad sovietinės valstybės vystymąsi gali užtikrinti tik „stipri teisė“, o ne vien komunistų partijos nurodymai, suformavo ilgalaikę sovietinio režimo tendenciją ypač didelį dėmesį skirti baudžiamajai teisei[12].

Svarbu pažymėti, kad šioje disertacijoje okupuotos Lietuvos teritorijoje veikę teismai LTSR teismais vadinami sąlyginai, nes vadinamoji „Lietuvos TSR“ niekada nebuvo Lietuvos valstybė, niekada nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma, o tik okupuotos Lietuvos teritorija, kurioje veikė okupacinė valstybė – TSRS[13]. Tai reiškia, kad vadinamojoje LTSR veikę teismai (ir bendrosios kompetencijos teismai) buvo Sovietų Sąjungos vykdyto okupuotos Lietuvos teritorijos valdymo įrankiai.

Disertacijos **problema** formuluojama keliant klausimus, kokios politinės ir teisinės prielaidos lėmė sovietinių bendrosios kompetencijos teismų steigimą ir įtvirtinimą Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais, kokia teisės ir teisingumo samprata savo veikloje privalėjo vadovautis šie teismai, kokia buvo jų institucinė–organizacinė sąranga ir ryšiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis.

Šios disertacijos **objektas** – sovietinių bendrosios kompetencijos teismų steigimo bei veiklos Lietuvoje politinės ir teisinės prielaidos, institucinė jų sąranga, teisėjų korpusas bei tarpinstituciniai (kontrolės) ryšiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis 1940–1941, 1944–1953 metais.

Disertacijos tikslas. Šios disertacijos tikslas – instituciniu–organizaciniu aspektu išanalizuoti Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais veikusius sovietinius bendrosios kompetencijos teismus.

Disertacijoje keliama **hipotezė** – sovietams okupavus Lietuvos teritoriją ir ją prievarta prijungus prie TSRS, vadovaujantis sovietiniais teismų sistemos steigimą ir organizavimą reglamentavusiais įstatymais, įdiegus ideologizuotą sovietinės teisės sistemą, sunaikinus buvusius Lietuvos Respublikos teismus ir represavus teisėjus, buvo įsteigta integruota Sovietų Sąjungos teismų sistemos dalimi tapusi sovietinių bendrosios kompetencijos teismų sistema, kuri buvo įforminama rengiant fiktyvius teisėjų rinkimus, būsimiems teisėjams keliant esminį politinio patikimo kriterijų ir paneigiant pamatinį teisėjų nepriklausomumo principą, taip pat šiuos teismus su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis

---

[12] Hazard, N. Jh. *Law and Social Change in the USSR*. Toronto: The Carswell Company Limited, 1953, p. 87.

[13] Sinkevičius, V. Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje. *Parlamento studijos (mokslo darbai).* 2004, 1:21.

struktūromis susiejant glaudžiais kontrolės ryšiais. Tai reiškė priverstinį nutolimą nuo tarpukario Lietuvoje besiformavusios vakarietiška teisės tradicija paremtos teisinės sistemos.

Disertacijos uždaviniai. Remiantis disertacijos objektu, tikslu ir keliama hipoteze, disertacijoje keliami šie uždaviniai:

1. Nustatyti pagrindinius Lietuvos valstybės ir teisės sovietizacijos bruožus bei atskleisti sovietinės teisės ir teisingumo sampratos specifiką.
2. Atsižvelgiant į Sovietų Sąjungos politinę raidą išskirti ir išanalizuoti sovietinių bendrosios kompetencijos teismų sistemos raidos etapus Lietuvoje J. Stalino valdymo laikotarpiu ir nustatyti šių teismų vietą Sovietų Sąjungos teismų sistemoje.
3. Atskleisti sovietinių bendrosios kompetencijos teismų organizavimo Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais problemas, išanalizuoti sovietinį teisėjų nepriklausomumo principo turinį, taip pat ištirti teisėjų atleidimo procedūrą sovietmečiu bei teisėjams taikytos atsakomybės rūšis (baudžiamąją, drausminę ir partinę).
4. Nustatyti sovietinių Lietuvos teritorijoje veikusių bendrosios kompetencijos teismų santykius su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis bei atskleisti jų pobūdį šiems teismams 1940–1941 ir 1944–1953 metais nagrinėjant baudžiamąsias bylas, susijusias su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje.

Ginamieji teiginiai:

1. Sovietinės teisės ir teisingumo sampratos specifiką Sovietų Sąjungoje lėmė po 1917 m. perversmo Rusijoje bolševikų įvesta vadinamoji proletariato diktatūra, kurios svarbiausiąja funkcija laikytas nuverstųjų klasių pasipriešinimo socialistinei santvarkai slopinimas. Šios funkcijos vykdymui buvo pajungta pagal komunistų ideologiją pertvarkyta teisės sistema, kurioje svarbiausias vaidmuo teko sovietinei baudžiamajai teisei.
2. Sovietinių teismų sistemos raida Lietuvoje priklausė nuo politinių aplinkybių. Valdant J. Stalinui išskiriami du sovietinių bendrosios kompetencijos teismų vystymosi Lietuvoje etapai: pirmoji sovietinė okupacija, per kurią buvo laipsniškai panaikinti tarpukario Lietuvos teismai ir pradėti steigti sovietiniai, ir pirmieji devyneri antrosios sovietinės okupacijos metai, kuomet šie teismai buvo įtvirtinti Lietuvoje. LTSR bendrosios kompetencijos teismai buvo Sovietų Sąjungos teismų sistemos dalis. Greta jų okupuotoje Lietuvoje veikė TSRS specialieji teismai ir Ypatingieji pasitarimai, turėję specialius įgaliojimus nagrinėti sovietinės ideologijos pavojingiausiais laikytus nusikaltimus.
3. Formuojant sovietinius bendrosios kompetencijos teismus Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais sovietiniam režimui iškilo šių teismų rinkimų imitavimo problema, taip pat teisėjų profesinio ir politinio pasirengimo problemos. Teisėjų nepriklausomumas sovietmečiu reiškė teisėjų paklusnumą komunistų partijos formuojamai politikai, o teisėjų atleidimas ir atsakomybės jiems taikymas priklausė nuo komunistų partijos valios.
4. Lietuvos teritorijoje veikusių sovietinių bendrosios kompetencijos teismų santykiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis reiškėsi per pastarųjų vykdomą institucinę ir politinę bendrosios kompetencijos teismų kontrolę, šiems teismams 1940–1941 ir 1944–1953 metais nagrinėjant baudžiamąsias bylas, susijusias su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje.

Disertacijos mokslinis naujumas, teorinė ir praktinė reikšmė. Disertacijos naujumas pasireiškia tuo, kad pirmą kartą objektyviai ir atsisakius ideologizuoto požiūrio buvo atlikta

kompleksinė sovietinės teisinės sistemos raidos Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais analizė, kurioje sistemiškai aptariamos Lietuvos sąlygų nulemtos sovietinės teisinės sistemos diegimo ypatybės, nustatyta LTSR bendrosios kompetencijos teismų vieta Sovietų Sąjungos teismų sistemoje, taip pat atskleistos šių teismų formavimo problemos, jų priežastys bei išanalizuotas sovietinių bendrosios kompetencijos teismų vaidmuo įgyvendinant partinius ir valstybinius planus, įtvirtinant socialistinę santvarką Lietuvoje.

Teorinė disertacijos reikšmė atsiskleidžia sovietinės teisės doktrinos kontekste analizuojant sovietinės teisės specifiką ir sovietinio teisingumo sampratą, aptariant Nepriklausomybės laikotarpio Lietuvos teisinės sistemos sovietizacijos ypatumus ir sudėtingą sovietinių teismų sistemą Lietuvoje, identifikuojant sovietinių bendrosios kompetencijos teismų formavimo mechanizmą bei teorinį sovietinio teisėjų nepriklausomumo principo pagrindimą.

Praktinė disertacijos reikšmė yra ta, kad pagrindiniai disertacijos teiginiai ir išvados gali būti naudojami rengiant apibendrinančio pobūdžio mokslinius darbus apie sovietinės Lietuvos istoriją ir Lietuvos teisės istoriją. Sovietinių Lietuvos teismų santykių su partinėmis ir valstybinėmis valdžios institucijomis analizė taip pat turėtų padėti atrasti postsovietinio bloko šalims būdingo teisinio nihilizmo priežastis. Be to, ši disertacija galėtų pasitarnauti rengiant mokymo priemones, paskaitas ir specialius kursus apie Lietuvos teisės istoriją.

Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad disertacijoje pirmą kartą išsamiai analizuojama ir apibendrinama archyvinė medžiaga, rasta ne tik Lietuvoje, bet ir Rusijos Federacijoje esančiuose archyvuose. Šioje disertacijoje taip pat užfiksuotos ir analizuotos asmeninės kai kurių LTSR bendrosios kompetencijos teismų teisėjų patirtys, kurios netrukus galėjo būti negrįžtamai prarastos. Tiek apibendrinta anksčiau plačiai nenaudota archyvinė medžiaga, tiek ja remiantis padarytos išvados, taip pat atskleisti sovietinės teisinės sistemos vystymosi okupuotoje Lietuvoje bruožai bei ištirtas sovietinių bendrosios kompetencijos teismų Lietuvoje institucinis–organizacinis aspektas sudaro teorinę ir praktinę šioje disertacijoje atlikto tyrimo reikšmę.

Disertacijos rezultatų aprobavimas. Disertacija svarstyta ir aprobuota Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedroje. Dalis disertacijos rezultatų buvo paskelbta publikuojant mokslinius straipsnius Mykolo Romerio universiteto mokslo darbų rinkinyje „Socialinių mokslų studijos". 2012 m. šiame rinkinyje išspausdintas straipsnis „Teisėjų nepriklausomumo problema Lietuvoje 1940–1941 metais" (Nr. 4 (1), p. 157–174), o 2013 m. publikuotas straipsnis „Sovietinių teismų atkūrimas ir raida Lietuvoje 1944–1956 metais" (Nr. 5 (1), p. 193–213).

Su kai kuriais disertacijos rezultatais taip pat supažindinta tarptautinė teisės istorikų bendruomenė, kurią vienija Jaunųjų teisės istorikų asociacija (*Association of Young Legal Historians*) ir Europos lyginamosios teisės istorijos draugija (*European Society for Comparative Legal History*). 2011 m. balandį Mastrichte Jaunųjų teisės istorikų asociacijos rengtoje tarptautinėje konferencijoje „Europos tradicijos: integracija ar dezintegracija" disertacijos tema pristatytas įvadinis stendinis pranešimas (*poster*), 2012 m. liepą Amsterdame vykusioje Europos lyginamosios teisės istorijos draugijos konferencijoje „Lyginamoji teisės istorija: definicijos ir iššūkiai" skaitytas pranešimas „Teisėjų nepriklausomumas sovietinėje Lietuvoje 1940–1941 metais", o 2013 m. gegužę Gente vykusioje Jaunųjų teisės istorikų asociacijos organizuotojoje konferencijoje „Moterys ir vyrai teisės istorijoje" – pranešimas „Moterys teisėjos tarpukario (1933–1940) ir sovietinėje Lietuvoje (1940–1941)".

Šaltinių ir disertacijos tema atliktų tyrimų apžvalga

Naudotų šaltinių (dokumentų) apžvalga. Disertacijoje pirmiausia remiamasi teisės aktais, reguliavusiais Lietuvos teismų veiklą iki okupacijos ir atgavus Nepriklausomybę, taip pat sovietiniais įstatymais, reglamentavusiais sovietinių teismų sistemą, teisėjų bei teismų nepriklausomumo pricipo turinį. Be to, analizuojami LTSR Aukščiausiosios Tarybos, TSRS Aukščiausiosios Tarybos ir kitų sovietinių valdymo ir partinių struktūrų nutarimai, TSRS ir LTSR ministerijų įsakymai, instrukcijos ir ataskaitos apie sovietinius Lietuvoje veikusius teismus. Atskleidžiant šiuolaikinę teisingumo sampratą bei teisėjų nepriklausomumo doktriną disertacijoje vadovautasi ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais.

Pagrindinės baudžiamųjų bylų nagrinėjimo visu tiriamuoju laikotarpiu Lietuvoje veikusiuose liaudies teismuose ir LTSR Aukščiausiajame teisme tendencijos šioje disertacijoje atskleidžiamos analizuojant Lietuvos komunistų partijos vadovybei skirtas slaptas ataskaitas apie šių teismų darbą įgyvendinant politinius uždavinius, susijusius su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje. Papildomai remiamasi ir buvusių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų interviu metu išsakytomis mintimis.

Disertacijoje, be kita ko, naudojami ankstesni su disertacijos tematika susiję Lietuvos teisės istorijos darbai, publikacijos spaudoje, kitų mokslų literatūra. Šaltiniai atrinkti remiantis autoriaus ir atstovaujamos mokymo įstaigos autoritetu, žurnalo egzistavimo trukme, racionalumu, įtraukimu į tarptautines mokslo bazes ir kt. Teisės aktai, laikraščiai ir nemoksliniai žurnalai rinkti atsižvelgiant į išleidimo datą ir į sąsajas su disertacijos tema.

Šios disertacijos pagrindą sudaro iki šiol nepublikuoti archyviniai dokumentai. Atsižvelgiant į tai, kad kiti svarbūs informacijos šaltiniai (asmeniniai pokalbiai, pokalbiai telefonu) tiriamuoju laikotarpiu nebuvo fiksuojami, į tai, kad kai kurie sprendimai, vadovaujantis sovietinėmis tradicijomis, nepaliko jokio dokumentinio pėdsako bei turint omenyje tai, kad sovietmečiu buvo atsikratoma asmenų, žinojusių kompromituojančios informacijos, rašytiniai dokumentai laikytini patikimiausiu duomenų šaltiniu apie Lietuvos teritorijoje veikusią sovietinę teisinę sistemą.

Archyviniai duomenys apie LTSR teisinę sistemą buvo renkami Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) bei dviejuose Rusijos Federacijos archyvuose: Rusijos Federacijos valstybiniame archyve (toliau – RFVA) ir Rusijos valstybiniame socialinės politinės istorijos archyve (toliau – RVSPIA). Dauguma archyvinių dokumentų, išskyrus kai kuriuos dokumentus, saugomus LYA, yra rusų kalba, tačiau šioje disertacijoje, siekiant išvengti skaitymo nepatogumo, visų archyvuose rastų ir naudojamų dokumentų pavadinimai yra išversti į lietuvių kalbą.

Lietuvos ypatingajame archyve buvo tiriamas LKP (b) CK dokumentų fondas (f. 1771), kuriame saugomos LTSR Teisingumo liaudies komisariato, 1946 metais pavadinto LTSR Teisingumo ministerija, darbo ataskaitos, duomenys apie sovietinių teismų formavimo procesą okupuotoje Lietuvoje (teisėjų ir tarėjų atranką, teismų rinkimų organizavimą, rinkimų rezultatus), informacija apie teisėjų profesinį pasirengimą ir dalyvavimą partinėje veikloje, taip pat duomenys apie Lietuvoje veikusius sovietinius teismus, problemas, santykius su kitais sovietiniais partiniais ir valstybiniais dariniais bei kt. Be to, Lietuvos ypatingajame archyve buvo susipažinta su informacija apie sovietiniuose teismuose veikusių pirminių partinių organizacijų veiklą (f. 1244).

Maskvoje esančiame Rusijos Federacijos valstybiniame archyve tirti jame saugomi TSRS Teisingumo liaudies komisariato, 1946 metais pervadinto TSRS Teisingumo

ministerija, dokumentai (f. R-9492), tarp jų ir šie: LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitos, LTSR Teisingumo ministerijos Kadrų skyriaus darbo patikrinimo rezultatai, darbuotojų sąrašai (ap. 1 ir 1a), Lietuvoje veikusių TSRS specialiųjų teismų ataskaitos TSRS Teisingumo ministerijai, šių teismų susirašinėjimas su TSRS Teisingumo ministerija įvairiais veiklos klausimais ir kt. (ap. 4 ir 13). Tarp šiame archyve saugomų TSRS prokuratūros dokumentų (f. R-8131) yra Lietuvos TSR prokuratūros darbo ataskaitos, pateiktos TSRS prokuratūrai, TSRS prokuratūros pastabos dėl LTSR prokuratūros veiklos rezultatų, VKP (b) CK posėdžių, kuriuose buvo svarstytas LTSR prokuratūros darbas, protokolų išrašai ir kt. (ap. 22, 23, 24, 26, 28, 29, 32, 37, 38).

Be to, Rusijos Federacijos valstybiniame archyve šiuo metu galima susipažinti su naujais šaltinių kompleksais, vadinamosiomis „Ypatingojo aplanko" bylomis, kurios iki 1994 m. buvo įslaptintos. Šias bylas sudaro TSRS Vidaus reikalų liaudies komisariato (toliau – NKVD, *Народный комиссариат внутренних дел – НКВД*, o nuo 1946 m. – TSRS Vidaus reikalų ministerijos – MVD, *Министерство внутренних дел – МВД*) vadovybės J. Stalinui, V. Molotovui, G. Malenkovui, L. Berijai, N. Chruščiovui, įvairioms partinėms ir valdymo struktūroms 1944–1959 m. siųstų dokumentų nuorašai ir kopijos (f. R-9401, ap. 2). Disertacijai reikšmingiausiu šio fondo dokumentu laikytinas tuometinio TSRS Generalinio prokuroro R. Rudenkos, TSRS MVD ministro S. Kruglovo ir TSRS Teisingumo ministro K. Goršenino 1954 m. vasario 1 d. raštas N. Chruščiovui, kuriame pateikiami duomenys, kiek žmonių Sovietų Sąjungoje už „kontrrevoliucinę veiklą" 1921–1954 m. nuteisė Ypatingieji pasitarimai, TSRS Aukščiausiojo teismo karinė kolegija, kariniai tribunolai ir kiti teismai.

Rusijos valstybiniame socialinės politinės istorijos archyve saugomi XX a. Rusijos ir TSRS politinės bei socialinės istorijos dokumentai, tarp jų, įvairių komunistų partijos struktūrų (suvažiavimų, centrinių, regioninių ir vietinių vykdomųjų, kontroliuojančių institucijų, centrinių partinių institucijų, laikraščių ir žurnalų redakcijų, mokslo bei švietimo institucijų) dokumentai nuo 1917 iki 1991 metų. Informacijos apie sovietinius Lietuvos teismus ieškota tuose RVSPIA fonduose, kuriuose saugomi dokumentai, susiję su įvairiais sovietinės teisinės sistemos klausimais, pavyzdžiui, naujų teismų steigimu ir sovietinių įstatymų įvedimu prie Sovietų Sąjungos prijungtose respublikose, partine sovietinių teisminių institucijų kontrole ir kt.

Pirmiausia šiame archyve analizuoti TSRS liaudies komisarų tarybos pirmininko V. Molotovo, veikusio daugelyje valstybinio valdymo sričių, įskaitant ir sovietinę teisingumo sistemą, iš įvairių žinybų gauti dokumentai (f. 82, ap. 2, II dalis). Didžioji jų dalis susijusi su bendraisiais teisėsaugos klausimais arba su konkrečiomis Sovietų Sąjungos teisėsaugos institucijomis ir nėra skirta atskirų prie TSRS prijungų teritorijų, kurios tuomet buvo vadinamos „sąjunginėmis respublikomis" teisinei sistemai, todėl šioje disertacijoje remiamasi tik tais V. Molotovo fondo dokumentais, kurie reikšmingi visoms „sąjunginėms respublikoms" ir kurie buvo tiesiogiai susiję su teismine veikla jose, tai reiškia, ir Lietuvoje.

Antra, analizuoti VKP (b) CK Politbiuro priimti nutarimai ir sprendimai, tiesiogiai taikyti Lietuvoje arba visoje TSRS (f. 17, ap. 3). Didžioji dalis VKP (b) CK Politbiuro susirinkimuose priimtų nutarimų reguliavo kasdienius valstybinio aparato valdymo klausimus: VKP (b) CK Politbiuras sprendė ne tik dėl kasmetinių TSRS liaudies komisarų ir kitų valstybinių institucijų vadovų atostogų, lengvosios pramonės darbininkų apdovanojimo ar ekskavatorių skyrimo steigiamiems kolūkiams, bet ir dėl TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijos sušaukimo, bankų nacionalizavimo kitose TSRS teritorijose, karininkų priesaikos teksto pakeitimo ir kt. Disertacijai vertingiausiais šio fondo dokumentais, galėjusiais daugiau atskleisti apie

partijos įtaką sovietiniams teismams, laikytini prie VKP (b) CK Politbiuro veikusios specialios Teismų reikalų komisijos protokolai, kurie, deja, vis dar tebėra įslaptinti neribotam laikui[14].

Trečia tiesiogiai su komunistų partijos veikla Lietuvoje susijusių VKP (b) CK Politbiuro dokumentų grupė saugoma 1944–1947 metais Lietuvoje veikusio VKP (b) CK Lietuvos biuro fonde (f. 597). Tai šio biuro ataskaitos, kuriomis VKP (b) CK informuojamas apie Lietuvos komunistų partijos veiklą, taip pat VKP (b) CK Lietuvos biuro susirinkimų protokolai, jo pirmininko M. Suslovo pasisakymai LKP (b) CK plenumuose, susirašinėjimas su vietinėmis partinėmis organizacijomis dėl partinio darbo gerinimo, LKP (b) narių ir kandidatų sąrašai, informacija apie VKP (b) CK nurodymų vykdymą Lietuvoje, kai kurios LKP (b) CK ataskaitos VKP (b) CK ir kt. (ap. 1). Tačiau VKP (b) CK Lietuvos biuro dokumentuose apie Lietuvos TSR teismus užsimenama tik fragmentiškai, tiek, kiek sovietinių teismų vykdytos funkcijos buvo susijusios su komunistų partijos interesais pokario Lietuvoje. Dalis VKP (b) CK Lietuvos biuro fonde saugomų dokumentų iki šiol įslaptinti[15].

Disertacijos tema atliktų tyrimų (literatūros) apžvalga. Rengiant disertaciją remtasi Lietuvoje, Sovietų Sąjungoje ir Vakarų šalyse tarpukariu, sovietmečiu ir žlugus sovietiniam režimui publikuotais įvairaus pobūdžio darbais apie sovietinę teisinę sistemą[16]. Skirtingais laikotarpiais ir skirtingose šalyse parengti tyrimai apie sovietinę teisę šioje disertacijoje naudojami siekiant atskleisti ne tik skirtingus požiūrius į sovietinę teisinę sistemą, vyravusius konkrečiu laikotarpiu konkrečioje visuomenėje, bet ir turint tikslą pritaikyti anksčiau sukurtą panašių tyrimų metodologiją, siekiant nekartoti tų pačių tyrimų (ir jų klaidų) bei panaudoti jau pripažintus tyrimų rezultatus[17].

Kadangi Vakarų valstybių teisės mokslininkai iš demokratinės perspektyvos yra parengę daugiausia tyrimų apie sovietinę teisinę sistemą pirmiausia išsamiai pristatytini vakariečių sovietologų darbai. Vakariečių sovietinės teisinės sistemos tyrimus tikslinga aptarti

---

14 VKP (b) CK Politbiuro Teismų reikalų komisijos egzistavimą patvirtina VKP (b) CK Politbiuro 1940 m. rugsėjo 21 d. susirinkime priimtas nutarimas „Patvirtinti VKP (b) CK Politbiuro Teismų reikalų komisijos 1940 m. rugsėjo 16 d. susirinkimo protokolą“ (1940 m. rugsėjo 21 d. VKP (b) CK Politbiuro nutarimas „Dėl TSRS Aukščiausiojo teismo klausimo“. RVSPIA, f. 17, ap. 162, b. 29, lap. 12). Aktyvią VKP (b) CK Politbiuro Teismų reikalų komisijos veiklą liudija tai, kad vien nuo 1940 m. gegužės 27 d. iki 1941 m. sausio 2 d. VKP (b) CK Politbiuro susirinkimuose VKP (b) CK Politbiuro Teismų reikalų komisijos reikalai buvo svarstyti dešimt kartų (žr. Политбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) повестки дня заседаний. Том III. 1940–1952. Каталог. Москва. Росспэн. 2001, с. 57–128). Ši komisija VKP (b) CK Politbiuro susirinkimuose minima iki 1947 metų vidurio, o jos posėdžių protokolų tvirtinimo klausimas nuo 1940 m. vidurio iki 1947 metų spręstas 125 kartus.

15 Pavyzdžiui, byla Nr. 19, kurioje saugomi VKP (b) CK Lietuvos biuro 1946 metais vykusių susirinkimų protokolai ir byla Nr. 34, kurioje saugomi VKP (b) CK Lietuvos biuro 1947 metais vykusių susirinkimų protokolai.

16 Šioje disertacijoje terminas „Vakarų šalys (valstybės)“ apibūdina už TSRS ribų parengtas sovietinės teisės studijas ir vartojamas plačiąja prasme, neapsiribojant nei geografine vietove, nei jose tuomet buvusia politine santvarka, išskyrus, žinoma, prokomunistines valstybes (Lenkija, Vengrija, Bulgarija ir kt.).

17 Tiesa, atsižvelgiant į tai, kad tiek TSRS, tiek Vakarų šalių teisininkų darbuose atskleidžiamas tik bendras sovietinės teisinės sistemos vaizdas, o konkrečių TSRS respublikų teisinė sistema išsamiau nenagrinėjama, ne visi žemiau nurodyti tyrimai cituojami šioje disertacijoje. Be to, daugumos iš nurodytų darbų Lietuvos bibliotekose nėra. Disertantė su disertacijoje minimais šaltiniais turėjo galimybę susipažinti Maskvos V. I. Lenino bibliotekoje.

vadovaujantis trimis pagrindinėmis metodologinėmis polemikomis, laikui bėgant susiformavusiomis vakarietiškoje literatūroje interpretuojant sovietmetį[18].

Anksčiausiai susiformavusi *totalitarinė (politologinė) polemika* propagavo idėją, kad komunistinės valstybės likimas buvo dėsningas ir nulemtas Spalio perversmo bei leninininės-marksistinės ideologijos principų ir suformavusi požiūrį, kad visagalė komunistinė valstybė valdė beginklę, bejėgę, viktimizuotą visuomenę, kuri neturėjo galimybės vystytis ir buvo pasmerkta žlugti kartu su režimu. Todėl ankstyvuosiuose pirmųjų Vakarų sovietologų J. Zelitcho[19], B. W. Maxwello[20], V. Gsovskio[21] bei G. C. Guinso[22] darbuose atsiskleidžia neigiamas požiūris į sovietinę teisę. Ypač J. Stalino valdymo metais Vakaruose buvo paplitusi pozicija, kad moralinio pagrindo neturėjusi sovietinė teisė buvo tik taisyklių, išleistų visagalės valstybės ir skirtų santvarkos išsaugojimui, visuma, bet ne teisė. Bemaž visi Vakarų valstybių mokslininkai, kurie ėmėsi analizuoti sovietinę teisę, pirmiausia priėjo prie išvados, kad sovietinė teisė nebuvo teisė. G. C. Guinso nuomone, „teisės sistemos Sovietų Sąjungoje ir kitose valstybėse yra tokios skirtingos, kad tik paviršutiniškas požiūris į sovietinę teisę gali kelti mintį, kad šios teisės sistemos yra panašios. Sovietinė teisė yra labiau jėgos, o ne teisės išraiška, jos nevaržo jokie bendrieji principai ir moralės normos, ji yra primesta sovietinės politikos ir pritaikoma keičiantis būtinybei be jokių apribojimų“[23].

Antroji, *revizionistinė kryptis* pradėjo formuotis 1970–1980 metais ir teigė, kad stalinizmas nebuvo loginė leninizmo, Spalio perversmo ar komunistinės ideologijos pasekmė, o veikiau specifinis fenomenas, kuris interpretuojamas kaip nuokrypis nuo komunistinių idealų. Gresiant neišvengiamam sovietinės santvarkos žlugimui būtent revizionistai davė pradžią studijoms apie didesnį ar mažesnį pasipriešinimą komunistinei sistemai. Tuo metu buvo išleisti nauji sovietologijos veikalai, kuriuose buvo stengiamasi objektyviau pažvelgti į įvairius sovietinės teisinės sistemos aspektus. Žymus sovietologas Jh. N. Hazardas sovietinę teisę suvokė kaip didžiulio socialinio ir politinio eksperimento, kurio tikslas buvo sukurti socializmą, dalį[24] ir, tyrinėdamas socializmo pasiekimus TSRS, neišreiškė nepritarimo pagrindinėms socializmo idėjoms[25]. Jo nuomone, pagrindinis sovietinės teisės privalumas buvo tai, kad „sovietinėje teisėje šiuolaikinis žmogus ginčus gali spręsti paprastai, be įmantriai organizuotų teismų, be teisinio atstovavimo ir sudėtingų įstatymų bei be proceso ir įrodinėjimo taisyklių labirinto“[26].

Kitas garsus sovietologas H. J. Bermanas taip pat atmetė išankstines neigiamas nuostatas sovietinės teisės atžvilgiu ir, teigdamas, kad pagrindinė sovietinės teisės funkcija buvo

---

18 Marcinkevičienė, D. *Sovietmečio istoriografija: užsienio autorių tyrinėjimai ir interpretacijos*. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003 (publikuotas 2005), 2: 91.

19 Zelitch, J. *Soviet Aministration of Criminal Law*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia, 1931.

20 Maxwell, B. W. *The Soviet State: A Study of Bolshevik Rule*. Steves & Wayburn. Topeka, Kansas, 1934.

21 Gsovski, V. *The Soviet Concept of Law. Fordham Law Review*. 1938, VII (1): 31; Gsovski, V. *Soviet Civil Law*. University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, 1949.

22 Guins, G. C. *Soviet Law and Soviet Society*. The Hague, Martinus Nijhoff, 1954.

23 *Ibid*., p. 362.

24 Hazard, N. Jh., *supra* note 12.

25 Feldbrugge, F. The Pioneers of the Study of Soviet Law. Dedicated to the memory of Harold J. Berman, 1918–2007. *Review of Central and East European Law*. 2009, (34):101.

26 Hazard, N. Jh. *Settling Disputes in Soviet Society – the Formative Years of Legal Institutions*. New York: Columbia University Press, 1960, p. 20.

ne interesų derinimas, bet visuomenės auklėjimas, pripažino visavertį sovietinės teisės egzistavimą bei pirmasis ją apibrėžė kaip paternalistinę teisę[27]. Paternalistinė sovietinė teisė, mokslininko nuomone, pasižymėjo tuo, kad teisės subjektai buvo laikomi ne savarankiškais teisių ir pareigų turėtojais, žinančiais, ko jie nori, bet nuo kolektyvo priklausančiais nariais, kuriuos teisė mokė disciplinos. Galutinis sovietinės teisės tikslas buvo ne tik naujos teisės sukūrimas, bet ir naujos žmogaus koncepcijos įtvirtinimas. Sovietinės valstybės pilietis buvo laikomas vis dar besivystančios visuomenės nariu, todėl kaip teisės subjektas jis buvo nuolat ugdomas, auklėjamas ir kontroliuojamas valstybės (komunistų partijos).

H. J. Bermanas, paternalistinę sovietinę teisę suvokdamas kaip istoriškai naują teisės sistemą, jos egzistavimą aiškino tuo, kad nedemokratiniai režimai yra pajėgūs sukurti tokią teisės sistemą, kuri patenkintų valdomųjų subjektų teisingumo poreikius asmeniniuose, socialiniuose ir ekonominiuose santykiuose tuo pačiu eliminuodama bet kokį prieštaravimą valdžiai[28]. Jis teigė, kad nedemokratiniai režimai taip pat gali bandyti sukurti naują teisės tradiciją, kuri galėtų būti taikoma tuose santykiuose, kuriuose, valdžios nuomone, kontrolė nereikalinga. Demokratijos šalininkams esą patogu tikėti, kad jokie kiti valdymo modeliai negali bandyti to padaryti. Galvojantiems, kad teisė ir teisingumas negali egzistuoti nedemokratiniuose režimuose. H. J. Bermanas priminė, kad kai kurios didžios teisės sistemos, pavyzdžiui, romėnų teisė, buvo formuojama tironų ir autokratų.

Pripažinus sovietinės teisės egzistavimą buvo pradėta išsamiau tirti sovietinei teisei būdingus požymius. Teisės sociologo A. Podgoreckio nuomone, sovietinė teisė pasižymėjo tuo, kad, pirma, buvo vykdoma pataikaujančiai besielgiančių teisėjų, antra, sovietinės teisės normos priklausė nuo besikeičiančių politinių interpretacijų ir sociopolitinių priežasčių, trečia, sovietinės teisės veikimas ir kūrimas buvo neprognozuojamas, ketvirta, ši teisė buvo įgyvendinama remiantis slaptais (neviešinamais) teisės aktais, o už teisės pažeidimus buvo taikomos griežtos bausmės[29].

Dar vėliau mokslininkai ėmė tirti ne tik sovietinės teisės požymius, bet ir realų jos veikimą, t.y. kiek sovietinė teisė buvo pajėgi užtikrinti sovietinį teisingumą. Filosofas R. Ungeris sovietinės teisės, kurią jis įvardijo kaip „biurokratinę teisę", prigimtį aiškino nedemokratiniuose režimuose egzistuojančiomis sąlygomis. Jo nuomone, dėl valdžios koncentracijos vienoje grupėje ir menkos atskaitomybės visuomenei nedemokratiniuose režimuose politinė jėga vykdo tik valdančiųjų interesus atitinkančius teisinius įsipareigojimus, todėl teisė tampa valdymo instrumentu. Nedemokratiniuose režimuose teisės veikimas yra ribotas dėl dviejų tikslų konkurencijos: teisingumo pareigūnų siekio įtikti valdžios įnoriams ir formalios teisės normų taikymo priežiūros[30]. Mokslininkas darė prielaidą, kad dėl šios skirtingų tikslų konkurencijos nedemokratiniuose režimuose bent dalis teismų sprendimų vis tik būdavo priimami nepriklausomai nuo politinės kontrolės, t.y. buvo vykdomas ankstesnėmis arba kitokiomis teisinėmis vertybėmis paremtas teisingumas, bet ne naujasis sovietinis teisingumas.

Trečioji, *postrevizionistinė polemika,* pradėjo formuotis devintojo dešimtmečio pabaigoje ir nebesigilino į stalinizmo genezę, bet tyrė, kokias specifines apraiškas atskleidžia kasdienis sovietinis gyvenimas, todėl vienodai reikšmingais tyrimų objektais tapo tiek ideologija, tiek jos raiška kasdienybėje. Šios krypties atstovai sovietmetį vertina ne kaip išskirtinę anomaliją atskiroje šalyje (skirtingai nei totalitaristai), ne kaip atsilikusią, nepakankamai modernią

[27] Berman, H. J., *supra* note 8, p. 374.

[28] *Ibid*., p. 372.

[29] Podgorecki, A. *Totalitarian Law: Basic Concepts and Issues*. Totalitarian and Post-Totalitarian Law. Aldershott, UK, 1966, p. 103.

[30] Unger, R. *Law in Modern Society*. New York, 1976, p. 48–76.

šalį (kitaip nei revizionistai), bet kaip kraštutinę socialistinės gerovės valstybės formą ar net specifinę civilizaciją su tam tikrais progresyvaus modernėjimo, siekiant sukurti socializmu grįstą gerovės valstybę, požymiais. Šio laikotarpio sovietinės teisės tyrimuose toliau vystoma idėja, kad nedemokratiniuose režimuose partijos valia ne visada pakeisdavo teisę, todėl tam tikromis aplinkybėmis teisė (ne sovietinė) „galėjo veikti". Postrevizionistinė metodologinė polemika atsiskleidžia Toronto universiteto profesoriaus P. Solomono darbuose apie Rusijos baudžiamosios teisės raidą nuo carinės iki Rusijos Federacijos laikų[31]. P. Solomonas teigia, kad partijos interesai teisingumą (teisę) užgožė tik kolektyvizacijos pradžioje, o nuo 1938 metų teisės ir politinės veiklos sritys buvo atskiros ir savarankiškos[32]. Jo manymu, sovietiniai teisingumo kadrai turėjo realias galimybes vykdyti teisingumą, nes „teisėjams dažnai pavykdavo griežtas bausmes sušvelninti perkvalifikuojant nusikaltimą arba naudojantis dar bolševikų įvesta teisėjo diskrecijos teise bylas spręsti pagal revoliucinę teisinę sąmonę"[33].

Iš aptartų Vakarų sovietologų tyrimų matyti, kad sovietinės teisės vertinimas demokratinės šalyse laikui bėgant iš esmės pakito: nuo kategoriško neigiamo požiūrio į sovietinę teisę ir tvirtinimo, kad teisingumas sovietiniame režime buvo neįmanomas, iki paradoksalaus fakto pripažinimo, kad sovietinė teisinė sistema neužtikrino sovietinio teisingumo, todėl, esant tam tikroms sąlygoms, vietoje sovietinės teisės postulatų būdavo vadovaujamasi ankstesne teisingumo samprata.

Nepriklausomos Lietuvos teisės mokslininkai tiek daug dėmesio sovietinei teisei kaip Vakarų teisininkai neskyrė nei tarpukariu, nei pasibaigus sovietinei okupacijai. Pirmieji sovietinę teisę nagrinėję darbai tarpukario Lietuvoje buvo susiję su sovietinės teisės, kaip vienos iš užsienio valstybių teisės sistemų, pažintiniais tyrinėjimais, daugiausia dėmesio skiriant sovietinei baudžiamajai teisei. Šioje srityje pasižymėjo tuometinis Valstybės Tarybos narys teisininkas J. Papečkys[34] bei kiti žymūs teisininkai: G. Rutenbergas[35], A. Vaitiekavičius[36], P. Pakarklis[37], St. Tomonis[38]. Reikšmingiausius sovietinės teisinės sistemos tyrinėjimus tuomet atliko pripažintas Lietuvos konstitucinės teisės žinovas prof. M. Romeris, domėjęsis komunistinių ir fašistinių režimų prigimtimi[39] bei 1936 m. sovietine konstitucija[40]. Svarbiausiu prof. M. Romerio indėliu sovietinės teisės tyrinėjimuose pelnytai laikomas užsienyje 1949 metais publikuotas darbas apie 1940 metų Lietuvos teisinės padėties

---

31 Solomon, P. *Soviet Criminal Law Under Stalin*. Cambridge University Press, 1996; Solomon, P. *Reforming Justice in Russia, 1864-1996: Power, Culture, and the Limits of Legal Order.* M.E. Sharpe, 1997; Solomon, P. *Courts and Transition in Russia: the Challenge of Judicial Reform*. Westview Press, 2000.

32 Solomon, P. *Soviet Criminal Law Under Stalin*. Cambridge University Press, 1996, p. 460.

33 Solomon, P., *op. cit.*, p. 454.

34 *Naujos baudžiamosios teisės srovės*. Valstybės Tarybos nario J. Papečkio pasakytų minčių santrauka. *Teisė*. 1934, 26: 130.

35 Rutenbergas, G. Šeimos teisės klausimai SSSR. *Teisė*. 1936, 35: 238–253.

36 Vaitiekavičius, A. Abortai ir kova su jais. *Teisė*. 1935, 30: 164.

37 Pakarklis, P. Naujos pažiūros baudžiamojoje teisėje. *Kriminalistikos žinynas*. 1938, 19: 3–10.

38 Tomonis, St. Sovietų baudžiamosios teisės metmenys. *Teisė*. 1939, 49: 447.

39 Romeris, M. *Svarbiausios valstybinės problemos italų fašizme ir sovietuose*. Kaunas: Žurnalistikos kursai namie, 1933, p. 28–41.

40 Romeris, M., *supra* note 7, p. 38.

konstitucinį įvertinimą[41], kuriame pirmą kartą buvo aptarta Lietuvos sovietizacija ir paneigtas sovietų atkakliai pirštas mitas, neva Lietuva pati savo noru pasukusi sovietiniu keliu[42].

Kiti darbai apie sovietinę teisę specialiojoje teisinėje tarpukario Lietuvos literatūroje pasirodė artėjant 1940 m. birželio įvykiams ir teisės aspektu vertino arba konkrečius istorinius dokumentus, pasirašytus tarp Lietuvos ir TSRS[43], arba atskirus sovietinės teisės institutus, kurie, siekiant suvienodinti tuo metu skirtinguose Lietuvos regionuose taikytas skirtingas teisės sistemas, buvo svarbūs kaip teisinio reguliavimo pavyzdžiai[44]. Vokiečių okupacijos metais parengti leidiniai, nagrinėję sovietinių teismų steigimo procesą ir veiklą Lietuvoje 1940–1941 metais, buvo susieti su autorių asmenine patirtimi, todėl nepasižymėjo išsamia teisine moksline analize ir apsiribojo bendros sovietinių teismų specifikos apibūdinimu[45].

Kartu su tarpukario Lietuvoje atliktais sovietinės teisės tyrimais tikslinga aptarti ir iki Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungoje parengtus darbus apie sovietinę teisę. Kalbant apie ankstyvąją sovietinę teisinę literatūrą pirmiausia pažymėtina, kad ji buvo tik teorinio pobūdžio ir jos tikslas buvo nenukrypstant nuo bolševikų idėjų paaiškinti naujos (sovietinės) teisės sampratą. Bene žymiausiu Sovietų Sąjungos teisės kūrėju pripažįstamas teisininkas E. B. Pašukanis, parengęs darbus apie sovietinės teisės teoriją, valstybinę ir tarptautinę teisę bei teisės istoriją. Reikšmingiausiu šio teisės mokslininko veikalu laikomas darbas apie teisės teoriją ir marksizmą, kuriame pateikiamas marksistinis pagrindinių teisės kategorijų aiškinimas bei kritiškai išanalizuotos vadinamosios buržuazinės teisės teorijos[46]. Tačiau E. B. Pašukanis atmetė kitų teisės mokslininkų, pavyzdžiui, A. J. Višinskio, propaguotą proletarinės teisės idėją, nes, jo nuomone, proletariatas nesukuria naujos teisės sistemos. Kitas žymus Sovietų Sąjungos teisininkas N. V. Krylenko didžiausią dėmesį skyrė sovietinės baudžiamosios teisės vystymui ir plėtojimui bei savo darbuose mėgino pagrįsti idėją, kad, sprendžiant asmens baudžiamosios atsakomybės klausimą, pirmiausia turi būti vadovaujamasi politiniais motyvais, o objektyvūs įrodymai, tikslios nusikaltimų definicijos ir ribotos bausmės socialistinėje santvarkoje esą nebūtinos[47].

Situacija sovietinės teisės mokslo vystymo ir tyrimų srityje tiek Lietuvoje, tiek visoje Sovietų Sąjungoje, iš esmės pakito pasibaigus karui. Būtent per antrąją sovietinę okupaciją Lietuvoje buvo parengta daugiausia darbų apie sovietinę bei LTSR teisinę sistemą. Disertacijos tema nemažai rašė tuomet akademinį ir mokslinį darbą dirbę teisininkai ir istorikai. Iš jų paminėtini M. Apanavičius su S. Dvarecku, kartu parašę darbą apie LTSR teismus[48],

---

41 [Romeris, M.] X.Y. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941 metais*. Rankraščio teisėmis. Augsburgas, 1949.

42 Maksimaitis, M. *Dramatiška M. Romerio studijos, skirtos Lietuvos sovietizacijai, istorija*. Romeris, M. *Lietuvos sovietizacija 1940 metais. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 73.

43 Rutenbergas, G. Sovietų Sąjungos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos tarpusavio pagalbos aktai. *Teisė*. 1940, 50:41–49.

44 Rutenbergas, G. Tarpusavinis sutuoktinių ir jų vaikų išlaikymas pagal SSRS teisę. *Teisė*. 1940, 51:138–145.

45 Daugnora, V. *Tarybiniai liaudies teismai*. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. III tomas. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, p. 251.

46 Пашуканис, Е. Б. *Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий*. Москва: Изд – во Соц. акад., 1924, p. 160.

47 Крыленко, Н. В. *Беседы о праве и государстве. Лекции, читанные на курсах секретарей укомов при ЦК РКП (б)*. Москва: Издательство „Красная новь“, Главполитпросвет, 1924.

48 Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.

J. Bulavas, domėjęsis LTSR teisingumo organizacija, jos valdymu[49], aprašęs vokiečių okupacinį režimą[50] bei prisidėjęs prie Vilniaus universiteto žinyno sudarymo[51], J. Dubauskas, parengęs veikalą apie socialistinį teisėtumą[52] ir kt. (K. Didžiulis, A. Liakas, A. Likas, A. Rakūnas, V. Kancevičius).

Tačiau sovietmečiu Lietuvoje rengtų sovietinės teisinės sistemos tyrimų vertę menkina tai, kad šie darbai buvo paveikti sovietinės dvasios ir juose buvo pritariama sovietinės teisės postulatams. Tendencingai parinkti dokumentai, ne visada teisingi ir pagrįsti teiginiai nulėmė komunistinę ideologiją atspindinčias sovietmečiu atliktų tyrimų išvadas. Tuometiniai sovietinės teisės istorijos tyrinėtojai tvirtino, kad teisingumo institucijos (teismai, prokuratūra) daug prisidėjo prie socialistinės santvarkos įtvirtinimo Lietuvoje, pabrėžė sovietinių įstatymų ir visos sovietinės teisėsaugos sistemos funkcionavimo pagrįstumą ir reikalingumą, siekė įrodyti, kad socialistinis teisėtumas įmanomas tik vadovaujant komunistų partijai ir pan.[53] Tai rodo, kad tyrimai, susiję su Lietuvoje veikusiomis teisminėmis institucijomis sovietmečio istoriografijoje tapo spekuliacijų objektu, buvo pagrįsti klasiniu požiūriu, todėl jie reikalauja kritinės minties.

Ideologinių suvaržymų išvengę, tačiau su patikimų šaltinių trūkumu susidūrę iš Lietuvos emigravę teisininkai pradžioje sovietinei teisei ir sovietinei teisinei sistemai didelio dėmesio neskyrė ir LTSR teisine sistema ėmė domėtis nuo šeštojo dešimtmečio vidurio, pirmiausia atskleisdami pagrindines visai sovietinei teisei būdingas problemas: teisės pajungimą partijos interesams ir sovietinės baudžiamosios teisės įsigalėjimą[54]. Išsamiausiu darbu apie Lietuvos teismų istoriją galima laikyti buvusio tarpukario Lietuvos teisėjo S. Baltūsio emigracijos spaudoje publikuotą veikalą, kuriame aptariamas lietuviškų teismų kūrimas 1918–1944 metais, išvardyti sovietinės okupacijos išvakarėse dirbę teisėjai bei analizuoti okupacijų padariniai[55].

Jau atgavusioje Nepriklausomybę Lietuvoje išeivijos teisininkų sovietmečiu atliktų sovietinės baudžiamosios teisės tyrimus analizavo teisės istorikas G. Šapoka[56]. Kaip pastebi išeivijos teisininkų veiklą tyrinėjantys mokslininkai, iš Lietuvos emigravusių teisininkų, mokslus baigusių antrajame tarpukario dešimtmetyje, priešingai negu sovietmečiu Lietuvoje parengtiems darbams, tyrimams būdinga nuostata, kad teisė lygiai saisto tiek valdomuosius, tiek pačią valstybę, todėl jie pagrįstai didžiavosi tarpukario Lietuvos teisine sistema[57].

---

49 Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968.

50 Bulavas, J. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944*). Vilnius, 1969.

51 Bulavas, J.; Jankauskas, S.; Meškauskas, E. *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko V. universiteto 1957 metų žinynas*. Vilnius: TSRS Aukštojo mokslo ministerija, 1957.

52 Dubauskas, J. *Tarybinio teismo vaidmuo stiprinant socialistinį teisėtumą*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.

53 Tininis, V. *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953)*. IV tomas. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 18.

54 Maksimaitis, M.; Miliauskaitė, K.; Šapoka, G. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944–1990)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 100.

55 Baltūsis, S. Lietuvos teismai. *Sėja*. 1974, 1–2: 19–35.

56 Šapoka, G. Sovietinės Lietuvos baudžiamosios teisės vertinimas lietuvių teisininkų išeivių darbuose. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (2):459.

57 Ruželytė, O. Teismų sistemos problematika lietuvių išeivijos teisininkų darbuose. *Lietuvos mokslas*. 1997, V (15): 224.

Po karo sovietinės teisinės sistemos vystymas bei jos tyrimai įsibėgėjo ir Sovietų Sąjungoje. Jau 1946 metais teisininkai D. S. Karevas ir S. A. Golunskis parengė tuometinius sovietinės ideologijos postulatus atitikusią TSRS teismų sistemos analizę[58], taip pat pasirodė didelės apimties M. B. Koževnikovo darbas apie teismų istoriją 1917–1947 metais[59] bei kiti veikalai[60]. Šiai disertacijai vertingiausi buvo rusų teisininkų N. N. Fioletovo ir V. A. Sircevo atlikti tyrimai apie socialistinę teisinę sąmonę[61] ir sovietinės teisės mokslininko V. D. Kaigorodovo disertacija apie teisėjų nepriklausomumo doktriną[62]. Tačiau TSRS gyvavimo metu pasirodę sovietinės teisinės sistemos tyrinėjimai, taip pat kaip ir tuo metu Lietuvoje išleisti veikalai, pasižymėjo tendencingumu, sumažinusiu šių darbų vertę.

Dar kartą situacija sovietinės teisinės sistemos tyrimų srityje kardinaliai pasikeitė žlugus sovietiniam režimui. Tuomet pirmą kartą buvusioje Sovietų Sąjungoje ir nepriklausomybę atgavusiose buvusiose „sąjunginėse respublikose" atsirado reali galimybė objektyviai pažvelgti į sovietinės teisės prigimtį ir jos raišką sovietinėje kasdienybėje. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę didžiausias dėmesys Lietuvos sovietinės praeities istoriografijoje buvo skiriamas sovietų nusikaltimams lietuvių tautai, jos genocidui ir terorui atskleisti, todėl pirmuosiuose istorijos darbuose apie Lietuvoje veikusią sovietinę teisinę sistemą kalbama fragmentiškai[63]. Veikaluose, kuriuose visgi užsimenama apie sovietinius teismus Lietuvoje, aptariama arba vien Lietuvos teritorijoje veikusių TSRS specialiųjų teismų ir Ypatingųjų pasitarimų Lietuvai padaryta žala[64], arba pateikiami apibendrinamojo pobūdžio teiginiai, kad „teismai atvirai ignoravo žmogaus ir piliečių teisių pažeidimus, stiprino ekonominį ir socialinį spaudimą, nesikišo į represinių organų akcijas, o spręsdami bylas vadovavosi sovietine ideologija ir stiprino sovietinį režimą"[65].

Tiesa, kai kurių sovietmečiu veikusių teismų jurisdikcijos ir vykdytos baudžiamosios teisės politikos klausimus buvo bandyta nagrinėti pavieniuose, spaudoje skelbtuose publicistiniuose straipsniuose[66]. Taip pat paminėtini apie teismo ir teisėjų nepriklausomumo principo

---

58 Голунский, С. А.; Карев, Д. С. *Судоустройство СССР*. Москва, 1946.

59 Кожевников, М. В. *История советского суда. 1917–1947*. Юридическое издательство министерства юстиции СССР. Москва: 1948.

60 Карев, Д. С. *Советское судоустройство*. Госюриздат. Москва, 1951.

61 Фиолетов, Н. Н. Понятие социалистического правосознания в советском праве. *Право и суд*. 1925, 1 (3); Сырцев, В. А. *Социалистическое правосознание в СССР*. Москва, 1958.

62 Кайгородов, В. Д. *Принцип независимостей судей и подчинения их только закону в советском гражданском процессуальном праве*. Диссертация канд. юр. наук. Свердловск, 1975.

63 Anušauskas, A. *Teroras, 1940–1958 m*. Vilnius: Versus Aureus, 2012; Ašmenskas, V. *Didžiosios tautos aukos*. Pataisytas leidimas. Vilnius, 2007; *Forgotten Soviet War Crime: Rainiai in Lithuania, 24–25th June, 1941*. Compiled by A. Šiušaitė; edited by V. Landsbergis, A. Anušauskas. Vilnius: Baltijos kopija, 2005; *Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose*. Konferencijos medžiaga, 1993 m. birželio 12 d. Vilnius. Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1994; *Lietuvos gyventojų genocidas*. I–III tomai. Vilnius: Represijų Lietuvoje tyrimų centras, 1992.

64 Anušauskas, A., *op. cit.,* p. 32.

65 Tininis, V., *supra* note 8, p. 80.

66 Vaitiekus, S. Sovietinio okupacinio režimo baudžiamoji politika 1944–1947 m. *Lietuvos aidas*. 2002, 299:7–8; Želvys, P. Už trispalvę, tautišką giesmę – kalėjimas. *Pozicija*. 1995, 1 (256):10.

įgyvendinimą Lietuvoje rašę teisės mokslininkai V. Valančius[67], E. Šileikis[68] bei H. Šinkūnas[69] ir 2009 metais pasirodęs Lietuvos teismų ir teisėjų sąvadas, kuriame abėcėlės tvarka pateikiami duomenys apie Lietuvos teismus ir teisėjus 1918–2008 metais[70]. Sąvade pateikta informacija buvo panaudota nustatant teisingumo kadrų būklę Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais. Tačiau minėtuose darbuose sovietinė teisinė sistema Lietuvoje išsamiau nenagrinėjama arba apsiribojama bendro pobūdžio frazėmis.

Po 1990 metų Rusijoje taip pat buvo išleisti pirmieji neideologizuoti darbai apie sovietinės teisinės sistemos istoriją[71]. Naujausiuose sovietinės teisinės sistemos tyrimuose stengiamasi naujai pažvelgti į sovietinių teismų istoriją ir, atmetus ideologinius suvaržymus, iš naujo įvertinti jų veiklą, todėl šioje disertacijoje daugiausia remiamasi šiuolaikiniais Rusijos mokslininkų tyrimais apie sovietinės teisinės sistemos raidą (I. V. Abdurachmanovos, I. V. Brednevos, V. S. Bagdasariano ir O. I. Čistiakovo darbai).

Disertacijos metodologija

Disertacijos metodologiją sudaro dvi dalys: bendros metodologinės pozicijos pristatymas ir rengiant disertaciją naudoti tyrimo metodai. Šios disertacijos metodologinė pozicija remiasi dviem esminėmis prielaidomis. Pirma, šioje disertacijoje nesiekiama teisinti ar kaltinti sovietinio režimo ir jo ideologijos. Šie reiškiniai yra tik priemonė organizaciniu-instituciniu požiūriu analizuoti sovietinius bendrosios kompetencijos teismus Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais. Antra, disertacijos tikslas nėra sovietiniais metais atliktų mokslinių tyrimų revizija: sovietmečiu Lietuvoje atlikti moksliniai tyrimai disertacijoje traktuojami tik kaip duomenų šaltiniai, nevertinant šių tyrimų išvadų pagrįstumo.

Disertacijoje naudotų metodų pasirinkimą nulėmė tyrimo objektas ir teisės istorijos mokslo reikalavimai. Rengiant disertaciją naudoti įvairūs duomenų rinkimo ir duomenų analizės metodai. Pagrindinis tyrimo metu taikytas duomenų rinkimo metodas – *dokumentų analizės metodas*. Atrinktus dokumentus galima suskirstyti taip: 1) nepublikuoti archyviniai dokumentai; 2) publikuoti dokumentų rinkiniai; 3) Lietuvos Nepriklausomybės laikotarpiu tarpukariu, sovietmečiu bei po Sovietų Sąjungos griūties sovietinių ir Vakarų teisės mokslininkų parašytos bei publikuotos sintezės, monografijos, straipsniai, recenzijos, vadovėliai ir kt.

Rengiant disertaciją naudotasi ir papildomu duomenų rinkimo metodu – *duomenų rinkimu klausinėjant*. Asmenys individualiems interviu atrinkti pagal profesinę patirtį sovietinėje teisingumo sistemoje. Informantų paieška buvo neoficiali, rėmėsi asmeniniais ryšiais. Taikyto atvirojo individualiojo interviu instrumentas – konkretūs klausimai, užduoti apklausiamiems asmenims. Šių klausimų tipas – žinojimo, t. y. ką apklausiamas asmuo žino apie tiriamą problemą. Atsižvelgiant į pasirinktas tiriamojo laikotarpio ribas, rengiant disertaciją pavyko apklausti tris teisėjus, teisėjavusius LTSR bendrosios kompetencijos teismuose

---

67 Valančius, V., *supra* note 1, p. 29.

68 Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 201–202.

69 Šinkūnas, H. *Teisėjų nepriklausomumo įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004, p. 27.

70 Vilbikas, A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje 1918–2008 metais*. Šiauliai: UAB „Sapnų sala“, 2009.

71 Alexyeyev, S. *Law and Legal Culture in Soviet Society*. Moscow: Progress Publishers, 1991.

1944–1953 metais: prof. P. St. Vitkevičių[72] bei teisėjus L. Miežėną[73] ir St. Sipavičių[74]. Atvirojo interviu metodas buvo naudojamas norint patikslinti dokumentų analizės metu gautus duomenis, disertacijos problemą bei jos formulavimą ir kaip papildomas metodas išsamesnei informacijai gauti. Papildomas duomenų rinkimas klausinėjant taip pat pasirinktas dėl to, kad bent iš dalies eliminuoja dokumentų analizės metodo trūkumus: nepatikimumą, fragmentiškumą, netikslumą, autentiškumo neaiškumą, kultūrinio ir socialinio konteksto buvimą ir kt. Tačiau, kita vertus, vertinant interviu metu gautus duomenis, reikėtų turėti omenyje ir apklaustų asmenų neišvengiamai susiformuotą subjektyvų požiūrį į sovietinę teisinę sistemą. Visgi, darytina prielaida, kad sovietiniuose bendrosios kompetencijos teismuose 1944–1953 metais dirbusių teisėjų išsakytos mintys apie sovietinę teisinę sistemą šios disertacijos dėka išliks kaip vertingas papildomos informacijos apie sovietinius teismus Lietuvoje šaltinis.

Atsižvelgiant į tyrimo tarpdisciplininiškumą rengiant disertaciją naudoti tiek humanitarinių (istorijos), tiek socialinių (teisės) mokslų duomenų analizės metodai. LTSR bendrosios kompetencijos teismų formavimas Lietuvos valstybės ir Sovietų Sąjungos vystymosi kontekste buvo atskleistas taikant istorinių duomenų analizės metodus – *analitinį ir aprašomąjį*.

Be minėtų istorinių metodų disertacijoje taikyti ir socialinių mokslų duomenų analizės metodai. Dėl atlikto tyrimo problematikos ypač svarbus *lyginamasis istorinis metodas*, kuris šioje disertacijoje sudarė sąlygas atskleisti tarpukario Lietuvos teisinės sistemos naikinimo, sovietinių teisminių institucijų formavimo raidą okupuotoje Lietuvoje, nustatant šio proceso ypatumus pirmosios ir antrosios sovietinės okupacijos metais, bei palyginti su tarpukario ir po Nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje įtvirtinta teisine sistema. Nustatant LTSR bendrosios kompetencijos teismų bei teisėjų, tuomet turėjusių aukštąjį teisinį išsilavinimą bei priklausiusių partijai, skaičių, naudotasi *statistiniu metodu*. Rengiant disertaciją taip pat buvo naudojami tradiciniai teisės mokslo metodai: *sisteminės analizės, dedukcinis, indukcinis, teleologinis, lingvistinis, apibendrinimo, kontentanalizės* ir kt.

---

[72] Gimė 1926 m., 1951–1955 m. dirbo Utenos rajono liaudies teismo teisėju, 1955–1970 m. buvo LTSR Aukščiausiojo teismo teisėju (mirė 2013 m. birželio 16 d., Vilniuje).

[73] Gimė 1926 m., 1951–1956 m. dirbo Trakų rajono liaudies teismo teisėju, 1956–1990 metais buvo LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjas.

[74] Gimė 1921 m., 1949–1951 m. dirbo Rietavo apskrities I apylinkės liaudies teismo teisėju, 1951–1954 m. Šilalės rajono liaudies teismo teisėju, 1954–1957 m. Dusetų rajono liaudies teismo teisėju, 1957–1958 m. buvo LTSR Aukščiausiojo teismo teisėju, o 1958–1982 m. Trakų rajono liaudies teismo teisėju.

I. SOVIETINĖS TEISĖS DIEGIMAS LIETUVOJE

1.1. Sovietinės teisės ir teisingumo sampratos specifika

1940 m. vasarą Sovietų Sąjunga primetė Lietuvai svetimą sovietinę teisės sistemą ir doktriną, kuri buvo įtvirtinta ir išvystyta prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai. Bemaž pusę amžiaus okupuotoje Lietuvoje taikyta sovietinė teisė iš esmės skyrėsi nuo tarpukario Lietuvos teisės sistemos. Nors 1926 m. gruodžio 17–19 d. įvykus valstybės perversmui Lietuvoje pradėjo formuotis teisės sistema, pasižymėjusi valstybės galių didinimu, tačiau istorijos tyrinėtojai A. Smetonos diktatūrą mėgina vertinti kaip nuosaikią („aksominę“) ir jos netapatina su totalitariniu režimu[75]. Tik sovietams okupavus Lietuvą tarpukario Lietuvos teisės patirtis buvo atmesta ir įsigalėjo nedemokratiniams režimams būdinga etatistinė (normatyvistinė) teisės samprata, pripažinusi valstybės primatą individo atžvilgiu ir teisę sutapatinusi su įstatymu. Teisei (sovietiniam įstatymui) buvo iškeltas uždavinys keisti žmonių sąmonę ir per supainiotas teisės normas įdiegti žmonėms įsitikinimą gyvenimo komunizmo sąlygomis idealumu bei pasiaukojimą bendram reikalui, todėl, kas yra teisė ir kokia ji turi būti, sprendė tik partija[76]. Sovietmečiu teisė tapo valdančiosios grupės norų inspiruotų įstatymų ir juos įgyvendinusių norminių aktų visuma.

Sovietinės teisės specifika buvo nulemta bolševikų plėtotos valstybės koncepcijos ir socialistinėje santvarkoje valstybei priskirtų funkcijų. Po 1917 m. perversmo bolševikai skelbė siekiantys įgyvendinti proletariato, kitaip tariant darbininkų klasės, diktatūrą, kuri buvo apibūdinama kaip pereinamojo iš kapitalizmo į komunizmą laikotarpio valstybė, objektyviai būtina ir neišvengiama siekiant nuslopinti nuverstųjų išnaudotojų klasių priešinimąsi socialistinei santvarkai[77]. Proletariato diktatūra buvo laikoma pirmuoju ir svarbiausiu socialistinės valstybės raidos etapu, kuri vėliau turėjo išsivystyti į socialistinę bendraliaudinę valstybę[78]. Proletariato diktatūros valstybę, kaip darbininkų ir visų darbo žmonių valdžią, išreiškiančią jų valią ir interesus, V. I. Leninas vadino „pusiau valstybe, nes ji buvusi demokratinė darbininkų daugumai ir diktatorinė buvusių išnaudotojų mažumai“[79]. Todėl darbininkų klasė auklėjamosiomis ir organizacinėmis poveikio priemonėmis į savo pusę turėjusi patraukti valstietiją, smulkiuosius amatininkus, inteligentus ir pan., o buržuazijos ir jos parankinių atžvilgiu galėjusi taikyti prievartą, kuri buvusi tik „atsakomoji ir laikina priemonė į buvusių engėjų priešinimąsi“.

Iš tiesų proletariato diktatūros valstybės koncepcija buvo sukurta tam, kad pateisintų komunistų partijos vienvaldystę ir, naudojant prievartą prieš opoziciją, padėtų tą vienvaldystę išlaikyti. Vadovaujantis sovietine valstybės ir teisės teorija, komunistų partija vienintelė buvo įgaliota nustatyti socialistinės visuomenės plėtojimo kryptį, darbininkų klasės tikslus

---

75 Truska, L. „Aksominė“ Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927–1940). *Tarptautinė konferencija „Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos?*“. Vilnius: 2007, p. 23, 25.

76 Andriulis, V., *et al. Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 477.

77 Namavičius, Z., *et al. Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: „Mintis“, 1989, p. 49.

78 Aleksandrovas, N., *et al. Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius, 1972, p. 154.

79 Помашкин, П. С. *Теория государства и права. Основы марксистско-ленинского учения о государстве и праве*. Москва: Академия Наук СССР, 1962, p. 213.

ir uždavinius bei jų įgyvendinimo priemones[80]. Kaip yra pažymėjęs prof. M. Romeris, „visa sovietinės valdžios konstrukcija – vienalypė, komunistinė ir panaši į pačios partijos konstrukciją. Visa tiek vietos, tiek centro valdžia – ne sovietams, kaip kad sako konstitucijos formulė, bet... Kompartijai. Kompartija – tikra sovietinės valstybės šeimininkė ir tvarkytoja“[81]. Todėl, prof. M. Romerio nuomone, „1936 m. konstitucijos režimą galima pavadinti sovietine socialistine demokratija Kompartijos prerogatyvoje – ši prerogatyva nustato sovietinei demokratijai tikrus rėmus, kuriuose ji laisvai ir pilnai reikštis gali“[82]. Nors oficialiai buvo skelbiama, kad komunistų partija valdoma remiantis „demokratinio centralizmo principu“, tačiau iš tiesų šis principas reiškė tai, kad kiekvienas, užimantis žemesnį postą, turėjo besąlygiškai paklusti aukštesnį postą užimančiajam, todėl valdė net ne tariamai proletariato interesus atstovavusi komunistų partija, bet komunistų partijos lyderiai, o proletariato diktatūra niekada nebuvo sukurta[83].

Atsižvelgiant į proletariato diktatūros prigimtį, jai buvo priskirtas tikslas sukurti socializmą, t. y. sukurti naują santvarką ir naują ekonomiką, likviduoti privatinę nuosavybę ir žmogaus išnaudojimą bei visuomenėje įtvirtinti visuomeninę nuosavybę ir socialistinius santykius[84]. Įgyvendinant šiuos tikslus svarbiausiais proletariato diktatūros uždaviniais buvo laikomi tokie: slopinti „nuverstųjų išnaudotojų klasių priešinimąsi, organizuoti gamybą, vykdyti griežtą produktų gamybos ir vartojimo apskaitą bei kontrolę, saugoti socialistinę nuosavybę ir revoliucinę teisėtvarką, ginti šalį nuo imperialistų užpuolimų ir sudaryti sąlygas tokiam vystymuisi“[85].

Proletariato diktatūros uždaviniai sovietinių mokslininkų buvo tikslinami papildomai išskiriant pagrindines proletariato diktatūros vidaus funkcijas: a) nuverstųjų išnaudotojų klasių slopinimas; b) ūkio organizavimas; c) kultūrinė ir auklėjamoji funkcija; d) darbo mato ir vartojimo mato kontrolė; e) socialistinės nuosavybės apsauga ir f) teisėtvarkos, piliečių teisių ir teisėtų interesų apsauga[86]. Prie išorės proletariato diktatūros funkcijų buvo priskiriama šalies gynyba nuo išorinio užpuolimo ir taikaus sambūvio politikos su šalimis, turinčiomis skirtingas socialines sistemas, palaikymas[87].

Pagal sovietinę ideologiją, valstybės vidaus funkcijų reikšmė proletariato diktatūros gyvavimo metais nebuvusi vienoda. Proletariato diktatūros kūrimo pradžioje svarbiausia vidaus funkcija buvo laikoma nuverstųjų klasių slopinimo funkcija, nes be šios funkcijos esą nebuvo įmanoma užbaigti revoliucijos ir sukurti socialistinės visuomenės[88]. Teigta, kad reakcingų jėgų priešinimasis pažangiai socialistinei santvarkai ir bandymai atstatyti buvusią tvarką, pasireiškę pilietiniu karu, suokalbiais, diversijomis ir sabotažu, privertė proletariatišką valstybę didelį dėmesį skirti nuverstųjų klasių slopinimui. Tačiau ši funkcija buvusi laikino pobūdžio, nes iki XX amžiaus ketvirtojo dešimtmečio vidurio likvidavus

---

80 Федосеева, А. С. *Основы советского государства и права.* Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1958, p. 24.

81 Romeris, M., *supra* note 39, p. 39.

82 Romeris, M., *supra* note 7, p. 38.

83 Liekis, A. *LKP agonijos kronika: dokumentinė apybraiža*. I tomas. Vilnius: Lietuvos mokslas, 1996, p. 112–113.

84 Aleksandrovas, N., *et al.*, *supra* note 78, p. 155.

85 *Ibid*.

86 Помашкин, П. С., *supra* note 79, p. 215.

87 *Ibid*., p. 218.

88 Aleksandrovas, N., *et al.*, *op. cit.*, p. 157.

visas išnaudotojų klases esą neteko savo paskirties ir nunyko[89]. Ūkio organizavimo funkcija, kurios paskirtis buvusi įdiegti naujus ekonominius santykius bei kultūrinė ir auklėjamoji funkcija, kurios tikslas – įvykdyti kultūrinę revoliuciją bei sukurti naują visuomenę[90], anot sovietinės valstybės ir teisės teoretikų, egzistuojant proletariato diktatūrai pakankamai neišsivystė dėl kenkėjiškos išnaudotojiškų klasių veiklos ir nepalankios tarptautinės padėties[91], todėl šios funkcijos svarbiausiomis tapo antruoju socialistinės valstybės vystymosi etapu, t. y. kuriant socialistinę bendraliaudinę valstybę.

Proletariato diktatūros uždaviniai ir funkcijos buvo įgyvendinamos naudojantis dviem pagrindinėmis priemonėmis: socialistine valstybe ir teise. Socialistinė valstybė turėjo pakeisti buržuazinės valstybės mechanizmą, kurį, anot bolševikų, sudarė įvairūs valdžios ir valdymo organai, armija, policija ir teismas, o socialistinės teisės paskirtis buvo ne tik įtvirtinti politinius, ekonominius ir socialinius darbininkų klasės laimėjimus bei naujus visuomeninius santykius, bet ir juos reguliuoti[92].

Sunaikinus buržuazinį valstybės mechanizmą turėjusi būti sunaikinta ir buržuazijos politinį ekonominį bei politinį viešpatavimą įvirtinusi teisės sistema, sukurta „nauja proletariato diktatūros valstybės teisė, įtvirtinusi išnaudojimo panaikinimą, darbininkų klasės valdžią ir socialistinę nuosavybę“. Po Spalio perversmo sukurta teisė bolševikų buvo laikoma nauju ir aukščiausiu teisės tipu, kuri neva iš esmės skyrėsi nuo buržuazinių valstybių teisės, nes nebuvo šių valstybių teisės tąsa, bet sukurta proletariato diktatūros[93]. Buvo teigiama, kad socialistinė teisė pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu išreiškė darbininkų klasės vadovaujamų darbo žmonių daugumos, bet dar ne visos visuomenės interesus bei valią, nes išnaudotojų klasės dar nebuvo visiškai likviduotos ir bendraliaudine, t. y. visos liaudies interesus išreiškiančia, teise, turėjo tapti antruoju socialistinės valstybės vystymosi laikotarpiu. Esą dėl to, egzistuojant proletariato diktatūrai, teisė turėjusi atlikti ir nuverstųjų klasių slopinimo funkciją.

Tokiu būdu, pasiremiant ideologiniais postulatais, teisė sovietmečiu tapo priklausoma nuo konkrečiu metu komunistų nustatytos socialistinės valstybės vystymosi krypties, jai priskiriamų uždavinių ir funkcijų.

Tačiau proletariato diktatūros funkcijų įgyvendinimui netiko pagrindinė, dar senovės Romos laikais pripažinta, teisinė vertybė – teisingumas, todėl, argumentuojant tuo, kad buržuazinėse valstybėse teisingumas buvo tik fikcija, teisingumą sovietinėje teisėje pakeitė sovietinės „teisinės vertybės“: teisėtumas, socialistinis teisingumas ir revoliucinė teisinė sąmonė[94].

---

89 Aleksandrovas, N., *et al.*, *supra* note 78, p. 158.

90 Помашкин, П. С., *supra* note 79, p. 216.

91 *Valstybės ir teisės teorija*. TSRS Mokslų akademija. Teisės institutas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 20.

92 Namavičius, Z., *et al.*, *supra* note 77, p. 50.

93 *Valstybės ir teisės teorija*. TSRS Mokslų akademija. Teisės institutas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 341.

94 Šioje disertacijoje sąvoka „teisinės vertybės“ reiškia teisinėse idėjose, kurios yra pirmasis teisės egzistavimo lygmuo, išreikštas saugotinas vertybes (teisės ginamus gėrius). Yra pripažįstama, kad teisinės idėjos formuluoja, pagrindžia teisės turiningumą, jos esmę – laisvę, gyvybę, teisingumą, per jas ateina konkrečios visuomenės ir konkrečios epochos vyraujančių vertybių sistema, todėl tyrime kalbant apie sovietines „teisines vertybes“ vartojamos kabutės, nes sovietinės „teisinės vertybės“ buvo ne visai vertybės ir ne visai teisinės (Vaišvila, A., *supra* note 6, p. 214).

Teisėtumo sąvoka sovietinėje teisinėje literatūroje vartota dviem prasmėmis: kaip valstybėje veikiančių įstatymų visuma ir kaip pagrindinis komunistinės valstybės veiklos principas[95]. Teisėtumas, kaip tam tikras valstybės organizacijos bei veiklos principas, sovietinės teisės doktrinoje reiškė tariamą įstatymo viršenybę, jo viešpatavimą, jo pirmaujančią galią visų kitų valstybinės valdžios aktų atžvilgiu, todėl teigta, kad socialistinis teisėtumas tapo vienu iš pagrindinių proletariato diktatūros ir socializmo bei komunizmo statybos metodų, pasireiškęs kategorišku reikalavimu, kad visi valstybės organai, visi pareigūnai, visos visuomeninės organizacijos ir visi piliečiai tiksliai vykdytų sovietinius įstatymus. Socialistinio teisėtumo laikymosi reikalavimas buvo įtvirtintas TSRS Teismų santvarkos įstatymo 2 straipsnyje, kuriuo valstybinės įmonės, įstaigos, organizacijos, pareigūnai ir piliečiai buvo įpareigoti griežtai ir nenukrypstamai laikytis sovietinių įstatymų ir juos vykdyti.

Teisėtumas, kaip valstybėje veikiančių įstatymų visuma, sovietinės teisės teoretikų teigimu, reiškė teisėtumo principo turinį, nes be įstatymų esą buvo neįmanomas teisėtumo, kaip valstybės veiklos principo, įgyvendinimas, o įstatymų buvimas be reikalavimo jų laikytis neturėtų jokios vertės[96]. Be to, teigta, kad nors sovietinių įstatymų turinys vystantis socialistinei santvarkai keitėsi, tačiau socialistinis teisėtumas, kaip sovietinių įstatymų laikymosi reikalavimas, buvo vykdomas visuomet.

Socialistinis teisėtumas sovietmečiu tapo dominuojančia sovietine „teisine vertybe“, o jo gynimas – svarbiausias visų valdžios institucijų, tarp jų ir teismo bei prokuratūros, uždavinys[97]. Socialistinio teisėtumo egzistavimą buvo bandoma moksliškai pagrįsti sovietinėje teisės doktrinoje. Anot sovietinės teisės teoretikų, socialistinis teisėtumas pasižymėjo šiais bruožais: socialistiniu pobūdžiu, nes socialistinis teisėtumas tarnavo visokio išnaudojimo, pavergimo ir engimo panaikinimui bei išreiškė darbo žmonių valią; besąlyginiu privalomumu; piliečių teisių ir teisėtų interesų neliečiamumo garantavimu; socialistinio teisėtumo realumu. Be to, jis esą buvo įgyvendinamas „ne prievarta, bet įtikinėjimu, nuolat keliant liaudies kultūrinį lygį, auklėjant šalies piliečius“[98]. Socialistinio teisėtumo vykdymą esą užtikrino žmogaus išnaudojimo panaikinimas, moralinė ir politinė tarybinės liaudies vienybė, komunistų partijos vadovavimas, kritika ir savikritika, prokurorinė priežiūra, teismų veikla ir kt.

Iš tiesų sovietiniuose įstatymuose įtvirtintas socialistinio teisėtumo reikalavimas, pagrįstas komunistų partijos prerogatyva nustatyti žmonių pažiūras visose jų visuomeninio gyvenimo srityse, įskaitant ir jų teisines nuostatas[99], leido partijai reikalauti visiško valdomųjų paklusnumo bei daryti įtaką visoms valstybinio valdymo sritims, o nuolat kintantys socialistinio teisėtumo uždaviniai sovietinės valstybės lyderiams leido esant teisėta apibrėžti tai, ką tam tikru momentu laikė sau naudinga[100].

Siekiant pabrėžti socialistinėje santvarkoje vykdyto teisingumo išskirtinumą ir priešingumą buržuazinių valstybių įgyvendintam teisingumui, sovietinėje teisės doktrinoje vartoti

---

95 Klimka, A. *Socialistinis teisėtumas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, p. 6.

96 Klimka, A., *op. cit.,* p. 7.

97 Misiūnas, J.; Žvirblis, J. Teisėjų nepriklausomumas – tarybinio teismo veiklos principas. *Socialistinė teisė*. 1973, 1:3.

98 Klimka, A., *op. cit.,* p. 27–32.

99 Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A. *Lietuvos TSR teismai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla,1960, p. 23.

100 Vaitiekūnas, V. *Sovietinis teisingumas. Postalininių sovietinių pagrindinių baudžiamųjų įstatymų apžvalga*. New York: 1959, p. 75.

ne teisingumo, bet *socialistinio arba tarybinio teisingumo terminai*[101]. Priešingai negu socialistinio teisėtumo sąvoka, socialistinio teisingumo sampratos turinys sovietiniuose įstatymuose nebuvo atskleistas, tačiau sovietinėje teisės literatūroje nurodoma, kad socialistinis teisingumas buvo ypatinga valstybinės veiklos funkcija, vykdoma „tarybinio teismo" posėdžiuose nagrinėjant civilines ir baudžiamąsias bylas: baudžiamosiose bylose – skiriant kaltininkams bausmes, o nekaltuosius išteisinant, civilinėse bylose – įpareigojant atsakovus įvykdyti teismo paskirtą jiems civilinę teisinę pareigą[102]. Vadinasi, teisingumu sovietmečiu buvo pripažįstama visa, ką nuspręsdavo viena iš sovietinių valstybinių institucijų – teismas.

Pagal sovietinę teisės doktriną, tarybinio teisingumo tikslas buvo saugoti nuo „visokių kėsinimųsi TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų konstitucijose įtvirtintą visuomeninę ir valstybinę santvarką, socialistinę ūkio sistemą ir socialistinę nuosavybę, tarybinių piliečių, valstybinių įstaigų ir visuomeninių organizacijų teises ir teisėtus interesus"[103]. Socialistinio teisingumo tikslas taip pat buvęs glaudžiai susijęs su socialistiniu teisėtumu, nes pagrindinis socialistinio teisingumo uždavinys esą buvo pasiekti, kad visos įstaigos, organizacijos, pareigūnai ir piliečiai tiksliai ir nenukrypstamai vykdytų tarybinius įstatymus. Vadinamasis tarybinis teisingumas, anot sovietinės teisės teoretikų, buvo vykdomas laikantis teisėjų ir liaudies tarėjų renkamumo, jų atskaitomybės rinkėjams, galimybės juo atšaukti prieš laiką, jų nepriklausomumo, bylų nagrinėjimo kolegialumo, viešumo ir kt. principų.

Tokia teisingumo interpretacija sovietmečiu buvo priešinga Vakarų šalyse susiformavusiai teisingumo sampratai. Nuo Romos laikų teisingumas buvo pamatinis visuomeninio gyvenimo principas, reikalaujantis atsižvelgti ne tik į savo, bet ir į kito asmens interesus, todėl tuometinėse vakarietiškose teisės sistemose jo įgyvendinimas buvo suprantamas kaip interesų pusiausvyros įtvirtinimo siekis[104]. 1992 m. priimtos Lietuvos Respublikos Konstitucijos, iš naujo įtvirtinusios teisingumo vertybę, nuostatas aiškinantis Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad teismai, įgyvendindami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves[105]. Teismams kyla pareiga teisingai ir objektyviai išnagrinėti bylas, priimti motyvuotus ir pagrįstus sprendimus[106]. Teisingumo principas reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas. Teisingumas reiškia ne tik formalų, nominalų teismo įgyvendinamą teisingumą, ne tik išorinę teismo įgyvendinamo teisingumo regimybę, bet – svarbiausia – tokius teismo sprendimus, kurie savo turiniu nėra neteisingi. Vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija[107].

---

101 Apanavičius, M.; Dvareckas, S., *supra* note 48, p. 6.; Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A., supra note 99, p. 23.

102 Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A., *op. cit.,* p. 23.

103 Anišas, J.; Areška, K., *et al. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* XI tomas. Vilnius, 1983, p. 235.

104 Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 193.

105 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 1999, Nr. 109-3192; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 51-1894; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 65-2400; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 130-4910.

106 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 2007, Nr. 54-2097.

107 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 102-3957.

Vadinasi, pagrindinis socialistinio teisingumo bruožas ir skirtybė nuo tradicinės teisingumo sampratos buvo tai, kad sovietmečiu teisingumo tikslas buvo ne teisingo sprendimo priėmimas, bet formalus sovietine ideologija pagrįstų įstatymų taikymas, jų vykdymas. Kaip pažymi lietuvių išeivijos teisininkas V. Vaitiekūnas, tikroji sovietinio teisingumo esmė buvo „teisminių formų ir priemonių pritaikymas kompartijos ir sovietinės valstybės politikai praktiškai realizuoti“[108]. Teisėjams nereikėjo ieškoti asmenų interesų pusiausvyros, vertinti tariamai tobulų sovietinių įstatymų – jie privalėjo tik tiksliai juos taikyti.

Tarpukario Lietuvoje pradėjusi formuotis teisinė sąmonė[109], pasižymėjusi „gyvu pajautimu tų visuotinių teisės principų, kurie ir pačią valstybę saisto“[110], taip pat buvo pakeista konkretaus turinio neturėjusia vadinamąja revoliucine arba socialistine teisine sąmone[111]. Po 1917 m. perversmo atmetus carinėje Rusijoje galiojusią teisę ir siekiant kontroliuoti opoziciją bei užtikrinti politinio valdymo tęstinumą iškilo būtinybė ieškoti naujų teisės šaltinių[112]. 1917 m. lapkričio 22 d. Pirmajame teismų dekrete paskelbtas revoliucinės teisinės sąmonės prioritetas prieš įstatymus galutinai sunaikino carinės Rusijos teisę, o nuolat besikeičiančius politinius interesus pripažino pagrindiniu besikuriančios sovietinės teisės šaltiniu[113].

Kai kurie tuometiniai sovietinės teisės teoretikai (M. Reisneris) teigė, kad revoliucinė teisinė sąmonė ir jos pagrindu turėjusi formuotis sovietinė teisė pakeis pozityviąją teisę – įstatymus. Vėlesniuose sovietinės teisės teoretikų darbuose teigta, kad socialistinė teisinė sąmonė atsirado dar iki 1917 m. perversmo, susidarius tam tikram darbininkų klasės požiūriui į buržuazinę teisę ir turėjo didelę įtaką socialistinės teisės normų kūrimui[114]. Socialistinė teisinė sąmonė buvo laikoma ideologiniu socialistinės teisės pagrindu visais socialistinės valstybės vystymosi laikotarpiais[115]. Sukūrus socializmą socialistinė teisinė sąmonė turėjo

---

108 Vaitiekūnas, V., *supra* note 100, p. 27.

109 Teisinė sąmonė — tai sistema vaizdinių, idėjų, teorijų, kurias susikuria tam tikrais interesais besivadovaujantys žmonės apie galiojančią ir pageidautiną teisę, apie galiojančią įstatymų sutikimą ar nesutikimą su jų interesais (teisingumu), taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją savo ir visuomenės interesų apsaugos požiūriu (Vaišvila, A., *supra* note 6, p. 215). Teisinė sąmonė laikoma teisinės kultūros dalimi, tačiau teisinės kultūros sričiai priklauso tik ta teisinės sąmonės dalis, kuri apima teisės išmanymą, teisingą supratimą, pagarbą teisei (Bumblys, V. *Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Krikščiukaičio indėlis*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: MRU, 2012, p. 19).

110 Vaitiekūnas, V., *op. cit.,* p. 75.

111 Pažymėtina, kad tuometinėje teisinėje literatūroje ir valdžios dekretuose buvo vartojami ir kitokie panašūs terminai: „darbininkų klasių teisinė sąmonė“ arba „socialistinė teisinė sąmonė“, tačiau šių terminų skirtumai nebuvo aiškūs ir patiems tuometiniams teisės teoretikams (Фиолетов, Н. Н., *supra* note 59, p. 8). Šiuolaikiniuose Rusijos teisės mokslininkų darbuose (Бреднева, В. С. *Уровни правосознания и юридическая деятельность: монография.* Южно-Сахалинск: СахГУ. 2010, 164:12) akcentuojama, kad ir patys sovietiniai teisės teoretikai nesistengė aiškinti sovietinės teisinės sąmonės problemų, bet kūrė vis „naujus teisinės sąmonės tipus“: revoliucinę, klasinę, komunistinę, socialistinę, pabrėždami jų istorinį išskirtinimą ir skirtingumą nuo visų iki tol buvusių teisinių sąmonių (Сырцев, В. А., *supra* note 60, p. 11.).

112 Абдурахманова, И. В. *Становление концепции революционного правосознания в советской юридической науке*. Ростовский государственный экономический университет, каф. Теории и истории права и государства, доцент. *Rusnauka.com* [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta 2012-11-23]. <http://www.rusnauka.com/15.PNR_2007/Pravo/21889.doc.htm>.

113 Багдасарян, С. Д. Проблемы становления революционной законности: историко-правовой анализ (на материалах сочинского района). *Вестник СГУТиКД*. 2010, 4 (14):177.

114 Anišas, J.; Areška, K., *et al.*, *supra* note 103, p. 234.

115 Aleksandrovas, N., *et al.*, *supra* note 78, p. 288.

tapti visos liaudies teisine sąmone. Tačiau Lietuvos išeivijos teisininkų nuomone, sovietinė teisinė sąmonė reiškė ne kokią nors naują teisinę sąmonę, bet tik „sugebėjimą įspėti, kaip tuo ar kitu konkrečiu atveju spręstų kompartijos vadovaujanti viršūnė ir pagal tą spėjimą taikyti pozityviosios teisės nuostatus“[116].

Nepaisant šios kritikos, nuo 1917 m. iki 1922 m., kai Sovietų Sąjungoje buvo pradėta vykdyti naująją ekonominę politiką ir teisinių santykių stabilumo tikslais iškilo poreikis grąžinti daugelį carinės Rusijos įstatymų, revoliucinė teisinė sąmonė turėjo pirmenybę prieš pozityviąją teisę. 1922–1926 m. priėmus naujus RTFSR kodeksus revoliucinės teisinės sąmonės reikšmė ėmė laipsniškai blėsti, tačiau jos sukeltos pasekmės – teisės pirmenybės prieš įstatymą neigimas – išliko visą sovietinės santvarkos gyvavimo laikotarpį.

1.2. Lietuvos valstybės ir teisės sovietizacija

1940 m birželį sovietų užimtoje Lietuvos teritorijoje taip pat turėjo būti įdiegta sovietinė teisės sistema ir sovietinė teisingumo samprata, kuri neišplaukė iš natūralios Lietuvos visuomenės raidos, o buvo primesta svetimos okupacinės valstybės valia ir jėga.

Nepriklausomos Lietuvos teisės sovietizaciją, atsižvelgiant į konkrečias politines aplinkybes, galima skirstyti į keletą etapų. Pirmasis etapas prasidėjo 1940 m. birželio 17 d., kai Respublikos Prezidento pareigas ėjęs A. Merkys Ministru Pirmininku paskyrė kairiųjų pažiūrų žurnalistą J. Paleckį ir patvirtino tuometinio TSRS Užsienio reikalų komisaro V. Molotovo įgalioto pavaduotojo V. Dekanozovo numatytą komunistams lojalią Lietuvos Ministrų Tarybą – vadinamąją Liaudies vyriausybę[117] – ir tęsėsi iki Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį 1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS Aukščiausiojoje Taryboje priimtu įstatymu[118].

Šiuo laikotarpiu Lietuvos teisės raida buvo glaudžiai susieta su politine valstybės raida. Siekiant išlaikyti Lietuvos nepriklausomumo regimybę, pirmieji galiojusių įstatymų pakeitimai sovietų užimtoje Lietuvoje buvo priimami oficialiai laikantis 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nustatytos tvarkos[119]. Tačiau 1940 m. liepos 14 d. formaliuose rinkimuose išrinktam Lietuvos aneksiją turėjusiam įforminti Liaudies seimui LKP (b) iniciatyva 1940 m. liepos 21 d. priėmus nutarimą Lietuvoje „įvesti tarybų santvarką“[120] ir paprašius „priimti Lietuvos Tarybų Socialistinę Respubliką į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą sąjungine respublika“[121], Lietuvoje galiojęs įstatymai laipsniškai buvo keičiami jau nebesivadovaujant 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatomis. Prezidento pareigas neteisėtai ėjęs Ministras Pirmininkas J. Paleckis nuo 1940 m. liepos 21 d. tik paskelbdavo Liaudies seimo ar Ministrų Tarybos priimtus įstatymus[122].

---

116 Vaitiekūnas, V., *supra* note 100, p. 75.

117 1940 m. birželio 17 d. einančio Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas A. Merkio aktas Nr. 65 „Dėl Ministro Pirmininko J. Paleckio pristatytos Vyriausybės patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 710.

118 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 453.

119 Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr. 600-4199.

120 Deklaracija apie valstybės santvarką. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 719.

121 Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaracija. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 719.

122 Liakas, A. Baudžiamojo proceso ir teismų santvarkos įstatymų raidos Lietuvoje 1940–1941 m. klausimu. *Teisė*. 1966, 6:155.

Antruoju Lietuvos teisės sovietizacijos etapu laikytinas laikotarpis nuo 1940 m. rugpjūčio 3 d. iki 1940 m. gruodžio 1 d. Po neteisėto Lietuvos teritorijos įjungimo į TSRS sudėtį 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvoje įsigaliojo ir Sovietų Sąjungos įstatymai, tačiau nepakeisti Lietuvos teisės aktai taip pat nenustojo galios. Įstatymų leidyba nuo LTSR konstitucijos įsigaliojimo 1940 m. rugpjūčio 25 d. buvo perleista komunistų partijos valdžią Lietuvoje turėjusiai realizuoti fiktyviai įstatymų leidžiamajai valdžiai – LTSR Aukščiausiajai Tarybai, kuri 1940 m. lapkričio 30 d. priėmė po kelių dienų įsigaliojusį įsaką, Lietuvoje oficialiai įvedusį 1922–1926 metais priimtus RTFSR kodeksus ir panaikinusį Nepriklausomos Lietuvos teisės aktų galiojimą[123].

Šis įsakas nustatė, kad nuosprendžiai ir sprendimai, priimti Lietuvos teismų iki „tarybų valdžios atkūrimo" ir dar neįvykdyti, neturi būti vykdomi bei bylos turėjo būti peržiūrėtos pagal RTFSR kodeksus. Tikslindamas šias nuostatas, 1940 m. gruodžio 3 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaras priėmė instrukciją, kurioje nurodė, kad teismų iki 1940 m. liepos 21 d. išspręstos bylos, kuriose sprendimai iki 1940 m. gruodžio 1 d. buvo visai ar iš dalies neįvykdyti, turinčios būti peržiūrėtos atsižvelgiant į nuteistojo ir nukentėjusiojo „klasinę ir socialinę padėtį"[124]. Šios taisyklės, taikytos nagrinėjant tiek baudžiamąsias, tiek civilines bylas, ne tik įtvirtino sovietinių įstatymų galiojimą atgaline tvarka ir reiškė dar romėnų teisėje žinomo teisės principo *lex retro non agit* paneigimą, bet ir sudarė sąlygas įsiteisėjusius teismų sprendimus pakeisti okupacinei valdžiai palankia linkme.

Demagogiškai atgalinis baudžiamųjų įstatymų taikymas buvo grindžiamas tuo, kad šie žmonės nusikalto savo valstybėje trukdydami „darbininkų klasės revoliuciniam judėjimui" ir už tai privalo atsakyti[125]. Lietuvių išeivijos teisininkas V. Rastenis savo atsiminimuose apie suėmimą ir kalinimą Kauno kalėjime pasakojo, kad jis vyresniojo NKVD tardytojo, „esant giedros prošvaistės nuotaikai", paklausė, kodėl pilnas kalėjimas žmonių, kurie sovietinei valdžiai nusikalsti, iš tiesų net ir norėdami, neturėjo progos, nes buvo suimti beveik iškart po tos valdžios įsitaisymo Lietuvoje, o iki tol sovietiniai įstatymai nei veikė, nei buvo žinomi, ir nebuvo jokios prievolės prie jų taikytis[126]. Jam buvo paaiškinta, kad, „bolševikų akimis žiūrint, sovietiniai įstatymai veikia visame pasaulyje ir visais laikais, jie siekia kaip ateitį, taip ir praeitį". Vadinasi, bet kurioje pasaulio valstybėje gyvenęs asmuo, bolševikų nuomone, veikęs prieš darbo klasės ir jos atstovių – komunistų partijos bei sovietinės valstybės – interesus, esant galimybei sovietinės teisėsaugos buvo patraukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Lietuvos Respublikos konstitucinės ir tarptautinės teisės požiūriu tiek okupacinės valdžios ir jos struktūrų politiniai sprendimai, tiek jų priimti įstatymai buvo neteisėti.

1.2.1. Politinės ir ekonominės pertvarkos okupuotoje Lietuvoje

Prasidėjus sovietinei okupacijai dėl užsienio politikos ir ideologinių sumetimų politinė ir ekonominė Lietuvos padėtis nebuvo iškart keičiama. 1940 m. liepą rengiantis Liaudies

---

123 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1–3; Reikšmingas įsakas. *Tiesa*. 1940, 147:8.

124 1940 m. gruodžio 3 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro instrukcija. *Tiesa*. 1940, 151:3.

125 Abramavičius, A., *et al*. *Baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 1996, p. 78.

126 Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos (2). Maskva taikosi prie viešosios pasaulio nuomonės. *Dirva*. 1961, 99:4.

seimo rinkimams buvo užsimenama tik apie dalinę žemės reformą, akcentuojant, kad privati nuosavybė nebus panaikinta[127]. 1940 m. liepos 16 d. Respublikos Prezidento pareigas ėjęs J. Paleckis ir Ministro Pirmininko pavaduotojas V. Krėvė-Mickevičius, vadovaudamiesi 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje nustatyta įstatymų priėmimo tvarka, pasirašė Valstybinių įmonių įstatymą, kuriuo buvo nustatytos pereinamosios priemonės, ribojančios valstybės įmonių fondų sudarymą, nekilnojamojo turto įsigijimą ir perleidimą[128]. Tačiau pagal šį įstatymą valstybės įmonės išsaugojo teisę įsigyti, įkeisti ar perleisti nekilnojamąjį turtą, tiesa, tik gavusios atitinkamo ministro sutikimą ir dėl to papildomai susitarusios su Finansų ministru (13 straipsnis).

Visgi Valstybinių įmonių įstatymas realiai taikomas nebuvo, nes, 1940 m. liepos 21 d. Liaudies seimui paskelbus apie tarybų santvarkos įvedimą Lietuvoje ir „paprašius" priimti į Sovietų Sąjungą, jau kitą dieną buvo priimta „Deklaracija, paskelbianti žemę visos tautos nuosavybe, t.y. valstybės nuosavybe"[129], o liepos 23 d. buvo paskelbta „Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaracija"[130]. Tai buvo privačios nuosavybės naikinimo ir visuotinės nacionalizacijos pradžia[131].

Kadangi didžioji dalis Lietuvos gyventojų 1940 m. dirbo žemės ūkyje, didesnis dėmesys buvo skiriamas žemės nacionalizacijai. 1940 m. liepos 22 d. deklaracija visą žemę, jos gelmes, miškus ir vandenis paskelbė priklausančius liaudžiai, t. y. valstybės nuosavybe, ir ją išėmė iš civilinės apyvartos, todėl žemė nebegalėjo būti nei perkama, nei parduodama[132]. Šioje deklaracijoje skelbta, kad patys dirbantieji tapo „išlaisvintosios Lietuvos šeimininkais, o žemės paskelbimas liaudies nuosavybe reiškiamas visų dirbančiųjų valia ir vadovaujantis gyvybiniais darbo valstiečių interesais". Iš tiesų tai reiškė, kad Lietuvos ūkininkai neteko žemės nuosavybės teisės ir tapo tik žemės naudotojais. Buvo nustatyta, kad vienas ūkis gali nuosavybes teise turėti 30 ha žemės plotą (tai buvo žymiai didesnė leidžiamos žemės norma nei kitose TSRS „respublikose"[133]), o visa kita turima žemė, viršijanti nustatytą normą, buvo konfiskuojama, deklaracijos žodžiais tariant, „pervedama į valstybinės žemės fondą su tikslu pagelbėti bežemiams ir mažažemiams valstiečiams įsigyti žemės".

Lietuvos ūkininkų padėtis dar pablogėjo 1941 m. pavasarį įvedus natūrinius mokesčius žemės ūkio produktais, t. y. nustačius prievolę valstybei pristatyti tam tikrą kiekį pieno,

---

127 Tarulis, A. *Lietuvos ūkio katastrofos pradžia (1940. VI. 15–1940. VIII. 25*). Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. Brooklyn, N. Y. 1952, p. 175.

128 Valstybinių įmonių įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 717-5669.

129 Deklaracija, paskelbianti žemę visos tautos nuosavybe, t.y. valstybės nuosavybe. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721-5766.

130 Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizacijos deklaracija. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721-5767.

131 Vėliau sekė kitų objektų nacionalizacija: rugsėjo 27 d. – prekybos, leidyklų ir knygynų, spalio 8 d. – laivininkystės įmonių ir jūros bei upių laivyno, spalio 28 d. – kino teatrų, stambiųjų viešbučių, ligoninių, poliklinikų, vaistinių, vaistų sandėlių ir chemijos bei farmacijos pramonės, spalio 31 d. – stambiųjų namų miestuose ir pramonės vietovėse, gruodžio 24 d. – autobusų ir autosunkvežimių, gruodžio 25 d. – indėlių per 1000 rublių (neviešas), nebekalbant apie įvairios formos kapitalų nacionalizaciją (Tarulis, A., *op. cit.,* p. 186).

132 Žemės santykiai, kurių nereglamentavo žemės nacionalizacijos įstatymai, papildomai buvo sureguliuoti 1922 m. RTFSR Žemės kodeksu, įsigaliojusiu 1940 m. gruodžio 1 d. Šis kodeksas nustatė kolūkiams priskirtos, miestų ir kaimų bei laisvos valstybinės žemės teisinį režimą.

133 Lebedeva, N. VKP (b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietinimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2000, 1 (7): 95.

mėsos, grūdų, bulvių, kiaušinių, šieno, vilnos ir kt.[134] Žemės ūkio produktų prievolės buvo vykdomos organizuotai, o vežimų su žemės ūkio produktais vilkstines, vadinamąsias raudonąsias gurguoles, buvo privaloma puošti bolševikiniais šūkiais ir sovietinių vadų portretais. Šie mokesčiai buvo nuolatos didinami, todėl ūkininkų darbas tapo beprasmis: vieni dėl sėklos trūkumo neapsėjo laukų, kiti apskritai pasitraukė iš ūkių[135]. Tačiau vengiant sukelti dar didesnį ūkininkų priešiškumą, plati kolektyvizacija Lietuvoje 1940–1941 m. nebuvo vykdoma, kaip tai buvo daryta kitose prie TSRS 1939–1940 m. prijungtose teritorijose.

Kartu su žemės nacionalizacija buvo pradėta politiškai ne mažiau svarbi Lietuvos stambiosios pramonės nacionalizacija. Po Lietuvos okupacijos pramonės įmonėse įsivyravo suirutė, jose steigėsi darbininkų komitetai, iš įmonių savininkų ir administracijos siekę perimti įmonės valdymą ir trikdę normalią jų veiklą[136]. Tačiau nacionalizuotos įmonės pagal tikrąjį komunistų planą turėjo pereiti ne darbininkų, bet valstybės žinion, todėl 1940 m. liepos 23 d. priėmus „Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaraciją“, spaudoje buvo paskelbta, kad patys darbininkai negali perimti įmonės valdymo, o Teisingumo ministras 1940 m. liepos 27 d. uždraudė darbininkams ir jų komitetams savavališkai atimti įmones, ūkius ir namus.

Netrukus, 1940 m. liepos 29 d., nebesilaikant 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatų dėl naujų įstatymo priėmimo tvarkos, buvo priimtas Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas, nustatęs, kad per penkias dienas nuo įstatymo įsigaliojimo dienos turi būti nacionalizuojamos visos pramonės įmonės, kuriose dirbo daugiau kaip 20 darbininkų, ir tos pramonės įmonės, kurių darbininkų skaičius buvo ne mažesnis kaip 10, bet kuriose buvo varikliai, ypač svarbūs tos pramonės rūšiai[137]. Svarbesnėms nacionalizuojamoms įmonėms buvo paskirti okupacinei valdžiai lojalūs Vyriausybės komisarai, turėję prižiūrėti nacionalizuojamų įmonių perėmimą ir užkirsti kelią ankstesnių savininkų bandymams toliau valdyti įmones. Įsigaliojus šiam įstatymui pramonės įmonės ir jų turtas tapo valstybės nuosavybe, todėl privačių asmenų kreditoriniai reikalavimai nacionalizuotų subjektų atžvilgiu nebebuvo tenkinami[138]. Dėl Vokietijos įsiveržimo į TSRS teritoriją Lietuvos pramonės nacionalizacija nebuvo baigta, tačiau iki 1941 m. pradžios pavyko nacionalizuoti 902 Lietuvos pramonės įmones[139].

Lietuvos bankų nacionalizacija vyko pagal panašų scenarijų. Į Lietuvą įžygiavus Raudonajai armijai tarp gyventojų kilo panika, todėl jau 1940 m. birželio 17 d. buvo nustatyta nauja piniginių indėlių išdavimo tvarka, pagal kurią kiekvienam indėlininkui buvo galima išmokėti ne daugiau kaip po 250 litų per savaitę. Tačiau tokių priemonių siekiant sustabdyti masinį indėlių atsiėmimą iš bankų nepakako, todėl nuo 1940 m. liepos 16 d. buvo apribotas atsiskaitymas grynaisiais pinigais, o teisė spręsti dėl indėlio išmokėjimo tikslingumo, anksčiau priklausiusi tik bankams, buvo perleista bankuose naujai susikūrusiems darbininkų ir tarnautojų komitetams. Tačiau tai buvo tik laikinos priemonės, taikytos ruošiantis Lietuvos bankų nacionalizacijai.

---

134 Lebedeva, N., *supra* note 133, p. 95.

135 Rakūnas, A. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*. Vilnius: leidykla „Mokslas“, 1976, p. 74.

136 Tarulis, A., *supra* note 127, p. 202.

137 Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721-5770.

138 Новицкая, Т. Е. *Гражданский кодекс РСФСР 1922 года*. Издание второе. Москва: Зерцало – М, 2012, p. 17.

139 Tarulis, A., *op. cit*., p. 212.

1940 m. liepos 23 d. „Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizavimo deklaraciją“ papildė išsamesnis 1940 m. liepos 29 d. priimtas Bankų nacionalizavimo įstatymas[140], pagal kurį valstybės nuosavybe tapo visi bankai su jų skyriais, privačių asmenų seifai, draudimo įstaigos, taupomosios kasos, tarpusavio kredito draugijos ir lombardai. Brangieji metalai ir akmenys, buvę brangenybių parduotuvėse, taip pat buvo perduoti valstybei. Bankų nacionalizacijos objektu, kaip ir pramonės įmonių nacionalizacijos atveju, buvo tik bankų aktyvai (turtas), o mokestiniai ir kreditoriniai įsipareigojimai – ne. Privatiems asmenims, bankuose laikiusiems indėlius buvo leista pasiimti ne daugiau kaip 250 litų, tačiau ne kas savaitę, kaip buvo nustatyta anksčiau, bet kas mėnesį. Aštuoniuose tuomet Lietuvoje veikusiuose bankuose, kaip ir nacionalizuotose pramonės įmonėse, buvo paskirti Vyriausybės komisarai, įpareigoti stebėti einamąsias sąskaitas, išduoti leidimus dėl indėlio dalies atsiėmimo ir leidimus dėl sumų, „reikalingų normaliam pramonės ir prekybos įmonių darbui, skyrimo“. Nepasitikint Lietuvos kadrais tinkamam šio įstatymo įgyvendinimo užtikrinimui į Lietuvą dar prieš oficialų Bankų nacionalizavimo įstatymo paskelbimą 1940 m. liepos 26 d. VKP (b) CK Politbiuro nutarimu iš Maskvos buvo atsiųstas TSRS Centrinio banko įgaliotinis pavarde, *Voziakovas*[141].

Lietuvos ekonomikos ir ūkio kontrolė buvo dar labiau sustiprinta 1940 m. liepos 29 d. priėmus *de facto* nuo 1940 m. liepos 10 d. galiojusį Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymą, kuriuo tuometiniam Finansų ministrui buvo suteikti platūs įgaliojimai reguliuoti Lietuvos ūkinę veiklą[142]. Finansų ministras savo nuožiūra steigdavo įmones, ribodavo tam tikrų prekių importą ir eksportą, paskirstydavo prekes šalies viduje, kontroliuodavo įmonių veiklą, nustatydavo prekių kainas, gyvenamųjų patalpų nuomos ir darbininkų atlyginimų dydžius ir kt. Už Finansų ministro nurodymų nevykdymą įmonėms grėsė nusavinimas, o nepaklususiems asmenims – laisvės atėmimo bausmė iki vienerių metų arba bauda iki 100 000 litų.

Tiesa, vengiant sukelti pernelyg didelį visuomenės priešiškumą iki LTSR konstitucijos priėmimo 1940 m. rugpjūčio 25 d. tiek bankų, tiek stambiosios pramonės nacionalizaciją reglamentavę įstatymai, tiek po Lietuvos „įstojimo“ į TSRS nuo 1940 m. rugpjūčio 3 d. įsigalioję Sovietų Sąjungos įstatymai dėl privačios nuosavybės panaikinimo nebuvo vykdomi visu griežtumu, todėl smulkioji ir vidutinė nuosavybė, o prekybos, transporto, susisiekimo bei namų ūkio srityse – ir stambioji nuosavybė buvo komunistų toleruojama[143].

Tik 1940 m. rugpjūčio 25 d. priimtoje LTSR konstitucijoje Lietuva buvo paskelbta socialistine darbininkų ir valstiečių valstybe, konstatuotas „dvarininkų ir kapitalistų valdžios nuvertimas ir proletariato diktatūros“ įvedimas (1–2 straipsniai). LTSR konstitucijos 4 straipsnis deklaravo ekonominį Lietuvos pagrindą esant socialistinę ūkio sistemą ir socialistinę gamybos įrankių bei priemonių nuosavybę, jos 5 straipsnis nustatė valstybinę ir kooperatinę socialistinės nuosavybės formas, o 10 straipsnyje LTSR piliečių nuosavybės teisė buvo nustatyta tik jų darbo pajamoms ir santaupoms, gyvenamajam namui, pagalbiniam ūkiui, namų ūkio ir apyvokos daiktams bei asmeninio vartojimo daiktams. Visgi tam tikra nuosavybės santykių specifika, lyginant su kitų prie TSRS prijungtų teritorijų nuosavybės santykių teisiniu reguliavimu, Lietuvoje išliko. LTSR konstitucijoje buvo palikti pavieniai privatūs valstiečių, amatininkų ir vadinamųjų „naminių gamintojų“ ūkiai bei smulkios privačios pramonės

---

140 Bankų nacionalizavimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721-5769.

141 1940 m. liepos 26 d. VKP (b) CK Politbiuro nutarimas „Dėl Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybinių bankų priežiūros“. RVSPIA, f. 17, ap. 3, b. 1026, lap. 21.

142 Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721-5772.

143 Tarulis, A., *supra* note 127, p. 176.

ir prekybos įmonės (8 straipsnis), taip pat LTSR konstitucijoje nebuvo įtvirtintos nuostatos, nustatančios kolūkinės nuosavybės formą.

Okupuotoje Lietuvoje komunistų vykdytos ekonominės pertvarkos iki vokiečių okupacijos nebuvo baigtos. Jos buvo tęsiamos antrosios sovietinės okupacijos metais. 1944 m. liepos mėnesį grįžus sovietams LTSR Aukščiausioji Taryba jau 1944 m. rugpjūčio 30 d. priėmė įstatymą „Dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo", kuriuo panaikino visus vokiečių potvarkius, susijusius su žemės valdymu[144]. Pagal šį įstatymą žemė, gyvuliai ir inventorius vėl buvo atiduoti tiems, kurie visa tai buvo gavę pirmosios sovietinės okupacijos metais. Vienas ūkis, kaip ir 1940–1941 metais, negalėjo turėti daugiau negu 30 hektarų žemės, tačiau nuo 1944 metų žemės plotas galėjo būti dar sumažintas iki 20 hektarų, jeigu žemės kokybė buvo gera arba net iki 5 hektarų, jeigu žemės savininkas padėjo vokiečių okupantams[145].

1940 m. pradėta ir antrosios sovietinės okupacijos metais tęsta žemės, pramonės ir bankų nacionalizacija atgavus Nepriklausomybę Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo buvo įvertinta „kaip žmogaus prigimtinės teisės turėti privačią nuosavybę paneigimas"[146]. Privačios nuosavybės pašalinimas iš ekonominės sistemos okupuotoje Lietuvoje sukūrė iš esmės vieno savininko – TSRS valstybės ūkį, kuris buvo tvarkomas iš centro, nustatant kiek ir ko turi būti pagaminta, kas turi nupirkti ir vartoti pagamintą produkciją. Dėl šių aplinkybių turtiniai santykiai TSRS buvo reguliuojami ne privatinės, bet viešosios teisės normomis[147] (plačiau apie turtinių teisinių santykių reguliavimą sovietmečiu žr. 1.2.3. disertacijos poskyryje).

1.2.2. Pakeitimai okupuotos Lietuvos baudžiamojoje teisėje

Sovietams okupavus Lietuvą kurį laiką oficialių pokyčių baudžiamosios teisės srityje nebuvo vykdoma, todėl laikinai liko galioti carinės Rusijos 1903 m. Baudžiamasis statutas ir kiti Nepriklausomybės laikais Lietuvoje galioję baudžiamieji įstatymai[148]. Pirmasis bandymas tarpukario Lietuvos baudžiamosios teisės normas pritaikyti naujai besiklostantiems ekonominiams ir socialiniams santykiams, kai ką juose panaikinus ar papildžius, buvo, prisilaikant 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nustatytos tvarkos, 1940 m. liepos 3 d. įvesta norma, nustačiusi atsakomybę už karių, šaulių ar kitokių kariuomenės ar šaulių pareigūnų kurstymą nevykdyti valstybės įstatymų ar įsakymų bei mirties bausmės taikymą

144 1944 m. rugpjūčio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo". Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. I tomas (1940–1947). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 88–90; LTSR Liaudies Komisarų Tarybos ir LKP (b) CK 1944 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl priemonių įstatymui dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo vykdyti". Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. I tomas (1940–1947). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 91–94.

145 1944 m. rugpjūčio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo". RFVA, f. R-8131, ap. 22, b. 107, lap. 104–105.

146 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 63-2235.

147 Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20):74.

148 Maksimaitis, M.; Miliauskaitė, K.; Šapoka, G., *supra* note 54, p. 101.

už šiuos nusikaltimus[149]. Šiomis nuostatomis buvo pakeista iki tol galiojusi, nuo komunizmo invazijos turėjusi apsaugoti Lietuvos Karo lauko teismo įstatų nuostata, kad „už bolševikinę, priešvalstybinę ir priešininkų valstybėms naudingą agitaciją kariuomenėje baudžiama mirtimi“.

1940 m. liepos 21 d. deklaracijoje paskelbus apie tariamą Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą nebesivadovaujant 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatomis Prezidento pareigas ėjęs Ministras Pirmininkas J. Paleckis paskelbė kai kuriuos Baudžiamosios teisenos įstatymo ir Baudžiamojo statuto pakeitimus, kurie Lietuvos baudžiamąją teiseną padarė panašesnę į galiojusią Sovietų Sąjungoje. 1940 m. liepos 30 d. Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimu buvo nustatytas neviešas mirties bausmės vykdymas[150], o 1940 m. rugpjūčio 5 d. pakeitimu – sugriežtinta liudytojų atsakomybė[151]. 1940 m. liepos 30 d. Baudžiamojo statuto pakeitimu buvo panaikinta baudžiamoji atsakomybė už religinio pobūdžio nusižengimus (savavališką pamaldų vedimą, neteisėtą maldaknygių spausdinimą, neteisėtą bažnytinių žvakių liejimą, šventųjų paveikslų klastojimą ir kt.) ir už santuoką su kitataučiais (ne krikščionimis)[152] bei nustatyta, kad mirties bausmė vykdoma ne dujomis, bet sušaudant[153].

Nuo 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuvoje įsigaliojo ir griežti bei komunistinę dvasią atitikę Sovietų Sąjungos baudžiamieji įstatymai: 1940 m. liepos 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl atsakomybės už pramonės įmonių išleidimą blogakokybinių ar nekomplektinių gaminių ir nesilaikymą privalomų standartų“, pagal kurį brokuotų gaminių išleidimas apyvarton buvo prilygintas kenkimui ir baustas laisvės atėmimo bausme nuo 5 iki 8 metų[154] bei 1940 m. liepos 30 d. priimtas TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl atsakomybės už karinės skaitos taisyklių peržengimą“, kuriame buvo nustatyta administracinė atsakomybė už vengimą atlikti visuotinę karo prievolę ir karinio bilieto praradimą[155]. Po 1940 m. rugpjūčio 3 d. priimti TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakai okupuotoje Lietuvoje turėjo būti taikomi automatiškai, pavyzdžiui, 1940 m. rugpjūčio 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už smulkias vagystes įmonėse ar įstaigose ir už chuliganiškumą“, už šiuos nusikaltimus numatęs vienerių metų laisvės atėmimo bausmes ir „sąjunginėms respublikoms“ pasiūlęs atitinkamai pakeisti baudžiamuosius įstatymus[156] bei kiti įsakai[157].

---

149 Karo lauko teismo įstatų pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 714-5610.

150 Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723-5821.

151 Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723-5820.

152 Baudžiamojo statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723-5823.

153 Baudžiamojo statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723-5824.

154 1940 m. liepos 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 23 „Dėl atsakomybės už pramonės įmonių išleidimą blogakokybinių ar nekomplektinių gaminių ir nesilaikymą privalomų standartų“. TSRS įstatymų, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys, 1938–1944 birželis. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys. 1944, p. 207.

155 1940 m. liepos 30 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 28 „Dėl atsakomybės už karinės skaitos taisyklių peržengimą“. TSRS įstatymų, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys, 1938–1944 birželis. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys. 1944, p. 208.

156 1940 m. rugpjūčio 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 28 „Dėl baudžiamosios atsakomybės už smulkias vagystes įmonėse ar įstaigose ir už chuliganiškumą“. TSRS įstatymų, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys, 1938–1944 birželis. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys. 1944, p. 209.

157 1940 m. gruodžio 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 52 „Dėl nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės už veiksmus, dėl kurių gali įvykti traukinių katastrofa“; 1940 m. gruodžio 28 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 1 „Dėl amatų, geležinkelių mokyklų ir FGA

1940 m. rugpjūčio 25 d. įsigaliojus LTSR konstitucijai laipsniški baudžiamosios teisės pakeitimai jau buvo priimami LTSR Aukščiausiojoje Taryboje. 1940 m. rudenį, anot Maskvos įgaliotinio Lietuvai N. Pozdniakovo, „partijos ir sovietinių organų veikloje prasidėjus sunkumams“[158] ir ėmus trūkti būtiniausių prekių, 1940 m. spalio 10 d. buvo įvesta baudžiamoji atsakomybė už spekuliaciją, kuri buvo apibrėžta kaip slapta prekyba, nustatytų kainų pakėlimas, antnorminių atsargų sudarinėjimas, prekių slėpimas nuo pardavimo[159]. Už šias veikas grėsė nuo penkerių iki dešimties metų laisvės atėmimo bausmė. Be to, buvo įvesta baudžiamoji atsakomybė už kenkimą, sabotažą, turto niokojimą ir už kai kurias kitas nusikalstamomis laikytas veikas[160]. Gyventojams nuo okupantų ėmus slėpti ir naikinti nuosavybę, nuo 1940 m. spalio 22 d. tokie veiksmai buvo laikomi turto sužalojimu, siekiant pakenkti socialistiniam ūkiui ar socialistinei santvarkai ir buvo baudžiami mirties bausme[161].

Sovietiniai baudžiamieji įstatymai Lietuvoje galutinai *de jure* buvo įvesti nuo 1940 m. gruodžio 1 d., kuomet nustojo galioti tarpukario Lietuvoje taikyti baudžiamieji įstatymai ir oficialiai įsigaliojo 1926 m. RTFSR Baudžiamasis kodeksas (toliau – BK)[162], kuris su trejų metų pertrauka Lietuvoje buvo taikomas beveik dvidešimt metų – iki 1961 m., kai LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė LTSR baudžiamąjį kodeksą[163]. Kartu buvo įvestas ir 1923 m. RTFSR Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau – BPK)[164].

Tačiau *de facto* sovietiniai baudžiamieji kodeksai Lietuvoje veikė nuo okupacijos pradžios 1940 m. birželio 15 d. Faktinis sovietinių BK ir BPK normų veikimas Lietuvoje buvo patvirtintas slaptoje netrukus po prievartinio Lietuvos inkorporavimo į TSRS sudėtį priimtoje TSRS Teisingumo liaudies komisariato pažymoje, kurioje TSRS Teisingumo liaudies komisaras, neva atsižvelgdamas į Latvijos, Lietuvos ir Estijos TSR užklausas, kokius baudžiamuosius įstatymus taikyti sprendžiant baudžiamąsias bylas šiose valstybėse veikusiuose

---

mokyklų moksleivių atsakomybės už drausmės laužymą ir sauvališką pasišalinimą iš mokyklos“; 1941 m. vasario 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 8 „Dėl uždraudimo parduoti, mainyti ir perleisti kitiems įrangas ir medžiagas ir dėl teisminės atsakomybės už šiuos neteisėtus veiksmus“; 1941 m. balandžio 9 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 16 „Dėl baudžiamosios atsakomybės už sauvališką važiavimą prekiniais traukiniais ir už sauvališką be reikalo traukinio sustabdymą automatiniu stabdžiu“. TSRS įstatymų, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys, 1938–1944 birželis. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys. 1944, p. 210–212.

158 1940 m. spalio 21 d. N. G. Pozdniakovo ataskaita apie padėtį Lietuvoje. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 151, lap. 62.

159 1940 m. spalio 10 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 242 straipsnio papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1–3; Reikšmingas įsakas. *Tiesa*. 1940, 1:2.

160 1940 m. spalio 22 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 578 ir 639 straipsnių papildymo“; 1940 m. spalio 22 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 262^2 straipsnio papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

161 1940 m. spalio 22 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 562, 563 ir 568 straipsnių papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

162 RTFSR Baudžiamasis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.

163 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1961, Nr. 18-148.

164 RTFSR Baudžiamasis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.

TSRS specialiuose teismuose (kariniuose tribunoluose ir geležinkelio bei vandens transporto teismuose), pateikė išaiškinimą, kad, „kol bus išspręstas klausimas, kokie kodeksai turi būti taikomi šiose sąjunginėse respublikose, minėti teismai savo veikloje turį taikyti RTFSR BK ir BPK“[165].

Lietuvoje pradėjęs galioti sovietinis BK įtvirtino klasinį sovietinės baudžiamosios politikos pobūdį[166], todėl buvo paneigta tarpukario Lietuvoje susiformavusi baudžiamosios teisės samprata, paremta klasikiniais baudžiamosios teisės principais: *nullum crimen, nulla poena sine lege,* kaltojo asmeninės atsakomybės, baudžiamųjų įstatymų negaliojimo atgal, bausmės griežtumo atitikimo nusikalstamos veikos pavojingumui, visų lygybės prieš įstatymą, nekaltumo prezumpcijos ir kt. Šių istoriškai susiformavusių baudžiamosios teisės principų buvo atsisakyta, nes sovietinė baudžiamoji teisė atliko ne įprastinę bendrosios prevencijos nuo nusikaltimų funkciją, bet etatistinę funkciją – stiprino socialistinę valstybę, saugojo ją nuo „priešiškų klasinių elementų“[167]. Klasikinius baudžiamosios teisės principus bandyta pakeisti konkretaus turinio neturėjusiais socialistinio teisėtumo, socialistinio demokratizmo, tarybinio patriotizmo, socialistinio internacionalizmo ir socialistinio humanizmo principais[168].

Sovietinį BK sudarė dvi dalys: bendroji ir ypatingoji. Bendrojoje BK dalyje buvo įtvirtinti specifiniai sovietinių baudžiamųjų įstatymų uždaviniai (saugoti socialistinę darbininkų ir valstiečių valstybę ir joje nustatytą teisinę tvarką nuo visuomenei pavojingų veiksmų – nusikaltimų), apibrėžtos BK veikimo ribos, nustatyti bendrieji baudžiamosios politikos pradai (nusikalstamos veikos pavojingumas visuomenei, kaip būtinas nusikaltimo požymis, bausmių, kurios buvo pavadintos „socialinės gynos priemonėmis“, taikymo sąlygos, senaties terminai, įstatymo analogijos taikymas baudžiamosiose bylose). BK bendrojoje dalyje taip pat buvo įtvirtintos nusikaltimo bendrininkų atsakomybės sąlygos, socialinės gynos priemonės, kitaip tariant bausmių sistema, ir jų taikymo tvarka bei lygtinio nuteisimo institutas.

Vienas esminių skirtumų tarp sovietinio BK ir Lietuvoje galiojusių baudžiamosios teisės aktų buvo nusikalstamos veikos pavojingumo visuomenei pripažinimas būtinu nusikalstamos veikos požymiu (BK 6 straipsnis)[169]. Nusikalstamos veikos pavojingumo požymis reiškė, kad veiksmas, nors ir formaliai priešingas įstatymui, bet sukeliantis visuomenei nereikšmingus padarinius, nebuvo laikomas nusikaltimu. Nepriklausomos Lietuvos baudžiamojoje teisėje pagrindiniu nusikalstamos veikos požymiu laikyta kaltė (tyčia arba neatsargumas), todėl tarp Lietuvos teisininkų ši sovietinės baudžiamosios teisės naujovė vertinta neigiamai. Tuometinis Valstybės Tarybos narys J. Papečkys stebėjosi tuo, jog „tam, kad veiksmas taptų pavojingas, visuomenei nėra būtina padaryti kurį konkretų veiksmą, t. y. nusikalstamąjį darbą, bet užtenka išreikšti veikimą, t. y. bendra prasme veikimą, kuris liudytų, kad grasoma visuomenės teisinei santvarkai <...>. [P]irmumas suteikiamas žmonių kolektyvo interesui, o ne asmens individualinės substancijos interesui, o ginant kolektyvo interesą pakanka vien įtarimo, kad žmogus būtų patrauktas kaltinamuoju, o jau teismo organai, kurie taiko baus-

[165] 1940 m. rugpjūčio 7 d. TSRS Teisingumo liaudies komisaro išaiškinimas Latvijos, Lietuvos ir Estijos TSR. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 891, lap. 38–39.

[166] *История государства и права.* Словарь-справочник. Москва: Юридическая литература, 1997, p. 260.

[167] Birmontienė, T. *Tarybinės baudžiamosios teisės principų vystymosi tendencijos (1917–1958 m.).* Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma. Vilnius: 1990, p. 10.

[168] Anišas, J.; Areška, K., *et al. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. II tomas. Vilnius: „Mokslas“, 1977, p. 48.

[169] Vitkutė-Zvezdinienė, I. Mažareikšmės veikos instituto ištakos ir raida Lietuvos baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 7 (85):66.

mę pagal savo socialistinę teisinę sąmonę, mokės nustatyti, ar kaltinamasis tikrai yra kaltas, kiek jis kaltas, ir ar jis visai nėra kaltas“[170]. Išties, nusikaltimo pavojingumas visuomenei kaip būtinas nusikaltimo požymis, apie kurio buvimą ar nebuvimą sprendė tik sovietinės teisėsaugos institucijos, buvo paranki priemonė nusikaltimu pripažinti bet kurį sovietiniam režimui pavojingu pasirodžiusiu veiksmą.

Kitas svarbus BK bendrojoje dalyje įtvirtintas sovietinės baudžiamosios teisės bruožas buvo leidimas išimtiniais atvejais baudžiamosiose bylose taikyti įstatymo analogiją. BK 16 straipsnis numatė, kad, jeigu kuris nors visuomenei pavojingas veiksmas šio kodekso tiesiogiai nenumatytas, tai už jį atsakomybės pagrindas ir ribos nustatomi taikantis prie tų kodekso straipsnių, kurie numato panašiausius rūšies atžvilgiu nusikaltimus. Įstatymų analogijos baudžiamosiose bylose taikymas sovietinių teisininkų buvo grindžiamas tuo, kad esą „joks baudžiamasis kodeksas negalįs duoti pilno visų galimų nusikaltimo sąstatų išskaičiavimo“[171].

Dabarties Rusijos teisės istorikai įstatymo analogijos taikymą baudžiamosiose bylose vertina nevienareikšmiškai: viena vertus, pripažįstama, kad tai padėjo sovietiniam režimui vykdyti represijas, kita vertus, lyg ir teisinant tokią praktiką, teigiama, kad tai esą buvo didelis žingsnis pirmyn palyginti su revoliucinės teisinės sąmonės naudojimu[172]. Tačiau iš tiesų tiek įstatymo analogijos, tiek revoliucinės teisinės sąmonės taikymas baudžiamosiose bylose buvo tik priemonė slopinti besipriešinusią visuomenės dalį, todėl principo *nullum crimen, nulla poena sine lege* atmetimą sovietinėje baudžiamojoje teisėje reikėtų vertinti ne kaip sovietinės teisės pasiekimą ar jos novatoriškumo išraišką, bet kaip sąmoningą nutolimą nuo Vakarų teisės tradicijos teisinių vertybių, siekiant įtvirtinti proletariato diktatūrą.

Sovietiniame BK taip pat nebuvo įtvirtinta nekaltumo prezumpcija, motyvuojant tuo, kad ji esą trukdo efektyviai kovai su nusikalstamumu ir stabdo sovietinių teisėsaugos institucijų veiklą. Praktikoje nekaltumo prezumpcijos atsisakymas buvo įgyvendintas tardymo ir teisminio nagrinėjimo procese sovietinei prokuratūrai suteikus plačius įgaliojimus ir panaikinus advokatūros savarankiškumą. Todėl kaltinamąją išvadą gavusiam teismui telikdavo tik ją patvirtinti[173]. Draudimas sovietiniams teismams baudžiamosiose bylose vadovautis nekaltumo prezumpcija dar labiau sumažino tikimybę, kad nusikaltimo padarymu įtariamas asmuo, teismo proceso metu nustačius jo nekaltumą, bus išteisintas, nes vien oficialus apkaltinimas padarius nusikalstamą veiką reiškė įtariamojo asmens kaltumo įrodymą. Galbūt todėl sovietmečiu atsirado štai toks posakis: „kad tik būtų žmogus, straipsnį mes jau pritaikysime“[174]. Tarpukario Lietuvoje įtariamasis asmuo kaltu būdavo pripažįstamas tik esant „aiškiausiems, jokios abejonės nekeliantiems įrodymams“[175].

Konkrečias nusikalstamų veikų sudėtis ir už jas skirtinas baudžiamąsias sankcijas įtvirtinusi BK ypatingoji dalis atspindėjo sovietinio režimo požiūrį į baudžiamosios teisės priemonėmis gintinų gėrių svarbą. Visi baudžiamieji nusikaltimai BK buvo klasifikuojami į dvi pagrindines grupes: į nusikaltimus, nukreiptus prieš sovietinę santvarką ir todėl laikomus

---

170 *Naujos baudžiamosios teisės srovės.* Valstybės Tarybos nario J. Papečkio pasakytų minčių santrauka. *Teisė*. 1934, 26: 130.

171 Pakarklis, P., *supra* note 37, p. 6.

172 Чистяков, О. И., *supra* note 8, p. 228.

173 Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. Kaltinamasis – kaip nykštukas prieš milžiną. *Dirva*. 1961, 106-6:3.

174 Bielinis, K. *Teroro ir vergijos imperija sovietų Rusija*. Lietuvių enciklopedijos spaustuvė. New York, 1963, p. 58.

175 Stravinskas, P. Nekaltumo prezumpcija teisme ir gyvenime. *Tėvynės sargas*. 1981, 1-48:2.

pavojingiausiais nusikaltimais, ir į kitus nusikaltimus (BK 46 straipsnis). Pirmajai baudžiamųjų bylų grupei BK ypatingojoje dalyje buvo nustatytas privalomas skirti bausmės minimumas, o antrajai – maksimumas.

BK ypatingojoje dalyje nusikaltimai buvo išdėstyti pagal pavojingumą visuomenei: pavojingiausiais laikyti valstybiniai nusikaltimai (kontrrevoliuciniai nusikaltimai ir nusikaltimai valdymo tvarkai, itin pavojingi TSRS), kiti nusikaltimai valdymo tvarkai (mokesčių ir rinkliavų nemokėjimas, chuliganizmas, neteisėta alkoholinių gėrimų gamyba ir pardavimas, spekuliacija ir kt.), pareigybiniai (tarnybiniai) nusikaltimai, bažnyčios nuo valstybės atskyrimo taisyklių peržengimas, ūkiniai nusikaltimai, nusikaltimai gyvybei, sveikatai, laisvei ir vertingumui, turtiniai nusikaltimai (vagystė, plėšimas, pasisavinimas, lupikavimas, turto prievartavimas), liaudies sveikatą, visuomenės rimtį ir tvarką saugančių taisyklių peržengimas, kariniai nusikaltimai bei nusikaltimai, sudarą gentinės buities atgyvenas.

Toks baudžiamųjų normų išdėstymas RTFSR BK rodo, kad socialistinėje santvarkoje labiausiai buvo saugoma valstybinė santvarka, o nusikaltimai asmeniui ir nuosavybei nebuvo tokie svarbūs. Tarpukario Lietuvoje galiojusiame Baudžiamajame statute, nors pirmiausia ir buvo dėstomi skyriai, skirti apsaugoti valstybės ir valstybės institucijų interesus, tačiau daug dėmesio buvo skiriama ir nusikaltimams asmeniui bei nuosavybei.

BK 58^{1} –58^{14} straipsniuose įtvirtintų kontrrevoliucinių nusikaltimų paskirtis buvo susidoroti su bolševikų diktatui besipriešinusiais asmenimis, todėl kontrrevoliuciniais nusikaltimais buvo pripažinta daugybė veikų: tėvynės išdavimas, pasireiškiantis šnipinėjimu, karinės ar valstybinės paslapties išdavimu, perėjimu į priešo pusę, pabėgimu ar perskridimu į užsienį (BK 58^{1a} straipsnis), ginkluotas sukilimas ar ginkluotų gaujų įsibrovimas kontrrevoliuciniais tikslais į tarybinę teritoriją (BK 58^{2} straipsnis), santykių palaikymas su svetima valstybe kontrrevoliuciniais tikslais (BK 58^{3} straipsnis), pagelbėjimas vykdyti prieš TSRS nukreiptą veiklą, siekiant ją nuversti (BK 58^{4} straipsnis) ir kt. Jeigu sovietinei santvarkai pavojingi veiksmai neatitikdavo nė vieno iš išvardytų nusikalstamų kontrrevoliucinių veikų, sovietinė teisėsauga, siekdama asmenis patraukti baudžiamojon atsakomybėn, pasinaudojusi diskrecija nuspręsti, kokie veiksmai laikomi antisovietiniais, vadovavosi BK 58^{1} straipsnyje įtvirtinta ypač plačia bendrąja kontrrevoliucinių nusikaltimų definicija, pagal kurią kiekvienas veiksmas, nukreiptas į darbininkų bei valstiečių tarybų ir jų išrinktų darbininkų valdžios bei valstiečių vyriausybių valdžios nuvertimą, pakirtimą ar susilpninimą arba nukreiptas į TSRS išorinio saugumo ir pagrindinių ūkinių, politinių ir nacionalinių proletarinės revoliucijos laimėjimų pakirtimą ar susilpninimą buvo laikomas antisovietiniu.

Už daugumą kontrrevoliucinių nusikaltimų grėsė aukščiausia bausmė – sušaudymas su viso turto konfiskavimu (BK 58^{1a} straipsnis) – ir tik už kai kuriuos (tėvynės išdavimą, šnipinėjimą, valstybinės pramonės pakirtimą, geležinkelių ar kitų susiekimo priemonių ardymą) buvo galima skirti laisvės atėmimo bausmę iki 25 metų (BK 28 straipsnis). Dar viena priemonė siekiant užgniaužti pasipriešinimą buvo galimybė už antisovietinius veiksmus taikyti kolektyvinę atsakomybę. Sovietiniam kariui pabėgus į užsienį, pilnamečiai jo šeimos nariai netekdavo rinkiminių teisių ir buvo penkeriems metams ištremiami (BK 58^{1c} straipsnis).

Apskritai mirties bausmė sovietmečiu buvo laikoma būtina priemone kuriant socialistinę santvarką, todėl platus šios bausmės taikymas už kontrrevoliucinius veiksmus okupuotoje Lietuvoje reiškė tarpukario Lietuvoje besiformavusio pažangaus požiūrio į mirties bausmės taikymą atmetimą. Iki okupacijos Lietuvoje jau buvo diskutuojama apie galutinį mirties bausmės panaikinimą, ji buvo skiriama retai, o ją paskyrus – įvykdoma dar rečiau[176]. Tačiau

[176] 1919–1928 m. iš viso mirties bausmės buvo skirtos 85 asmenims, iš kurių įvykdytos buvo 17 (žr. Andriulis, V. Mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 m. *Pozicija*. 1997, 2:11).

sovietiniame BK net 43 iš 243 straipsnių buvo numatyta galimybė taikyti mirties bausmę. Tik po karo (1947 m.), norint Vakarams pademonstruoti neva demokratėjančio sovietinio režimo požymius, mirties bausmė TSRS buvo panaikinta, vietoje jos skiriant laisvės atėmimą 25 metams, tačiau jau 1950 metais, artėjant Korėjos karui ir okupuotose kraštuose atgimstant viltims išsilaisvinti iš Sovietų Sąjungos, „išimtinis mirties bausmės taikymas tėvynės išdavikams" buvo grąžintas[177].

Tačiau okupuotoje Lietuvoje tokių sovietinės baudžiamosios teisės priemonių lietuvių pasipriešinimui palaužti neužteko[178], todėl 1941 m. gegužės 16 d. tuometinis TSRS Valstybės saugumo liaudies komisaras V. Merkulovas pasiūlė VKP (b) CK Politbiurui suteikti įgaliojimus Lietuvos, Latvijos ir Estijos TSR NKVD suimti ir, konfiskavus turtą, į lagerius 5 ar 8 metams išsiųsti visus sovietiniam režimui įtarimą kėlusius asmenis ir jų šeimas, o atlikusius bausmę lageryje uždrausti grįžti ir 20 metų išsiųsti priverstiniam apgyvendinimui į tolimas TSRS vietoves[179]. Lietuvos žmonių trėmimai ir BK 58 straipsnio taikymas leido sunaikinti beveik visus aktyvesnius okupuotų kraštų žmones: nuo politikos veikėjų iki fabrikų savininkų.

Sprendimas kriminalizuoti chuliganizmą buvo paremtas V. I. Lenino ir J. Stalino idėjomis apie būtinybę kovoti su chuliganais norint įvykdyti „socialines lenktynes ir sovietinį teisingumą"[180]. Sovietmečiu chuliganiškais veiksmais, už kuriuos grėsė laisvės atėmimo bausmė nuo vienerių iki penkerių metų, buvo laikomi praktiškai visi sovietinėje santvarkoje nepageidaujami veiksmai, kurie buvo įvardijami kaip siautėjimas, palaidas elgesys, begėdiški, akiplėšiški veiksmai ir kt. (BK 74 straipsnis). Tarpukario Lietuvoje Baudžiamasis statutas už panašaus pobūdžio veiksmus, kurie šiame statute buvo įvardijami kaip „nusižengimai įstatymams, kuriais saugojama visuomenės rimtis", numatė areštą nuo dviejų savaičių iki trijų mėnesių arba laisvės atėmimo bausmę iki trijų mėnesių, arba piniginę baudą iki 1 500 litų (Baudžiamojo statuto 262 straipsnis), tačiau atsakomybės taikymas už šias veikas nebuvo naudojamas kaip politinė visuomenės auklėjimo priemonė.

Alkoholinių gėrimų monopolijos apsauga sovietiniame BK buvo įtvirtinta dėl valstybei nešamo didelio pelno. Baudžiamoji atsakomybė buvo įtvirtinta tiek už valstybinių įmonių gaminamo alkoholio (BK 101 straipsnis), tiek už naminės degtinės gamybą ar pardavimą (BK 103 straipsnis), nustatant galimybę skirti laisvės atėmimo bausmę iki vienerių metų ir konfiskuoti dalį turto arba skirti tik piniginę baudą. Pagal tarpukario Lietuvos baudžiamuosius įstatymus, slaptas degtinės pardavinėjimas ir gaminimas baustas panašiai – laisvės atėmimu iki pusantrų metų, pinigine bauda nuo 500 iki 5 000 litų arba abiem baudom kartu, todėl didelių pokyčių kontroliuojant naminės degtinės gamybą okupuotoje Lietuvoje neįvyko. Tačiau po karo, žymiai padidėjus naminės degtinės gamybos mastams, 1948 m. buvo nuspręsta baudžiamąją atsakomybę už naminės degtinės gamybą ir pardavimą sugriežtinti ir už naminės degtinės gaminimą turint tikslą parduoti nustatyti laisvės atėmimo bausmę nuo 6 iki 7 metų su viso ar dalies turto konfiskavimu, o už naminės degtinės gaminimą neturint

---

177 TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl mirties bausmės taikymo tėvynės išdavikams, šnipams, kenkėjams-diversantams". *Tiesa*. 1950, 11-2072:2.

178 Lebedeva, N., *supra* note 133, p. 98.

179 *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*. Сборник документов. Том I. Накануне, книга вторая. Москва: „Книга и бизнес", 1995, p. 144–146.

180 Stiprinkime kovą su chuliganizmu. *Tiesa*. 1941, 57-231:2; TSR teisingumo liaudies komisariate. *Tiesa*. 1941, 87-261:2.

tikslo parduoti – laisvės atėmimo bausmę nuo vienerių iki dvejų metų su naminės degtinės ir jos gamybos įrankių konfiskavimu[181].

Prie nusikaltimų valdymo tvarkai sovietiniame BK buvo priskiriamas ir privačių prekybinių santykių palaikymas, sovietmečiu pavadintas spekuliacija. Pagal socialistinę ideologiją, komunistinėje santvarkoje, skirtingai negu buržuazinėse valstybėse, laisvi prekybiniai santykiai nebuvo reikalingi, nes ekonomikos procesus reguliavo valstybė. BK 107 straipsnis nustatė, kad už žemės ūkio produktų ir masinio vartojimo daiktų supirkimą ir perpardavimą, „privačių asmenų daromą pasipelnymo tikslais (spekuliacija)", baudžiama laisvės atėmimu ne mažiau negu penkeriems metams su viso ar dalies turto konfiskavimu. Tarpukario Lietuvoje privačią iniciatyvą prekybos santykiuose ribojančių nuostatų Baudžiamajame statute nebuvo.

Pagal nuosavybės rūšį (privati ar visuomeninė) diferencijuotomis BK normomis nustatant griežtą baudžiamąją atsakomybę už turtinius nusikaltimus, taip pat buvo siekiama apsaugoti naujai kuriamą socialistinę nuosavybę. Socialistinė nuosavybė (valstybės, kolektyvinių ūkių, kooperatyvų) 1932 m. buvo paskelbta šventu ir neliečiamu sovietinės santvarkos pagrindu, todėl žmonės, kurie kėsinosi į visuomeninę nuosavybę, buvo laikomi „liaudies priešais". Už valstybinio turto (geležinkelio ir transporto kroviniai, kolektyvinių ūkių ir kooperatyvų turtas: derlius laukuose, atsargos, gyvuliai, sandėliaiir kt.) vogimą buvo baudžiama kaip už kontrrevoliucinius nusikaltimus, t. y. sušaudant[182]. 1947 metais panaikinus mirties bausmę už valstybinio turto grobimą, padarytą pakartotinai ar organizuotos grupės, neatsižvelgiant į mastą buvo nustatyta laisvės atėmimo bausmė nuo 10 iki 25 metų. Už tokį pat kooperatinio ar kolūkinio turto grobimą – nuo 8 iki 20 metų[183]. Taip pat buvo nustatyta baudžiamoji atsakomybė už nepranešimą valdžios institucijoms apie tikrai žinomą rengiamą ar padarytą valstybinio turto grobimą ir asmeninio turto grobimą plėšimu.

Tačiau už privataus turto (nuosavybės) vagystę sovietinis BK numatė laisvės atėmimo bausmę tik nuo trijų mėnesių iki vienerių metų (BK 162 straipsnis). Tiesa, 1947 metais buvo susirūpinta ir augančiu privačios nuosavybės vagysčių skaičiumi, todėl už asmeninio turto grobimą buvo numatyta laisvės atėmimo bausmė nuo 6 iki 10 metų. Tai iš esmės skyrėsi nuo Baudžiamojo statuto nuostatų, kuriose nebuvo numatytas prioritetinis valstybės nuosavybės gynimas. Už paprastą vagystę grėsė kalėjimo bausmė ne trumpiau kaip trim mėnesiams, o už kvalifikuotas vagystes buvo baudžiama drausmės kalėjimu iki 10 metų[184].

Baudžiamoji atsakomybė sovietmečiu buvo numatyta ir už įvairių darbo pareigų nevykdymą. Valstybinė darbo jėgos ir darbo rezultatų kontrolė buvo socialistinės santvarkos

---

181 1948 m. balandžio 7 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už naminės degtinės gamybą ir pardavimą". *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1948, Nr. 14-513.

182 1932 m. rugpjūčio 7 d. Centrinio Vykdomojo Komiteto ir Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas „Dėl valstybinių įmonių, kolektyvinių ūkių bei kooperacijos turto apsaugos ir visuomeninės (socialistinės) nuosavybės sustiprinimo". RTFSR Baudžiamasis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941, p. 127–129.

183 1947 m. birželio 4 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinio ar visuomeninio turto grobimą" ir įsakas „Dėl piliečių asmeninės nuosavybės apsaugos sustiprinimo". *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 10–473.

184 Kavolis, M.; Bieliackinas, S. *Baudžiamasis statutas*. Su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934, p. 520–534.

pagrindas, turėjęs užtikrinti planinės ekonomikos funkcionavimą. Siekdamas reguliuoti darbo jėgos panaudojimą kuriant socialistinę santvarką, sovietinis režimas kriminalizavo tokias veikas kaip savavališkas pasitraukimas iš darbo vietos bei perėjimas iš vienos įmonės į kitą[185]. Be to, buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už pravaikštas, kuriomis buvo laikomas vėlavimas į darbą daugiau negu 20 minučių[186], ir atsisakymą dirbti viršvalandžius[187]. Darbo pareigų nesilaikymo kriminalizavimas buvo visiškai naujas ir Lietuvos teisei iki okupacijos nežinotas baudžiamosios teisės pritaikymo būdas, kuris TSRS buvo taikomas karo ir pokario metais. Iki 1950 m., kai buvo inicijuotas darbo pareigų nevykdymo dekriminalizavimas, pagal šias normas visoje Sovietų Sąjungoje buvo nuteisti beveik penki milijonai žmonių.

Sovietiniame BK buvo iš naujo įtvirtinta po Spalio perversmo režimo novatoriškumo demonstravimo tikslais buvusi panaikinta nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė. Dėl suirutės TSRS liko daug beglobių vaikų, kurie galėjo išgyventi tik darydami nusikaltimus, todėl iškilo būtinybė kontroliuoti augantį nepilnamečių nusikalstamumą. Už kai kuriuos nusikaltimus (vagystę, kūno sužalojimą, suluošinimus, nužudymą ar pasikėsinimą nužudyti) nepilnamečiai atsakė nuo ankstyvo amžiaus, t.y. sulaukę 12 metų (BK 12 straipsnis), tačiau mirties bausmė sovietmečiu jiems nebuvo taikoma (BK 22 straipsnis). Tarpukario Lietuvoje nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė buvo ribota ir buvo taikoma tik asmenims nuo 14 iki 17 metų, padariusiems „didįjį nusikaltimą", t.y. nužudymą (Baudžiamojo statuto 41 straipsnis).

Socialistinė Rusija 1920 m. pirmoji pasaulyje buvo legalizavusi nėštumo nutraukimą[188] ir palikusi baudžiamąją atsakomybę tik už aborto atlikimą neturint specialaus medicininio pasirengimo[189]. Tačiau ketvirtajame dešimtmetyje pablogėjus TSRS valstybinei demografinei padėčiai, 1936 m. abortai vėl buvo uždrausti[190], todėl 1940 metais Lietuvoje įsigaliojusiame BK jau buvo įtvirtintos nuostatos, numatančios baudžiamąją atsakomybę už abortus (BK 140, 140[a,] 140[b] straipsniai). Tarpukario Lietuvoje dėl didelės katalikų bažnyčios įtakos abortai taip pat buvo kriminalizuoti (Baudžiamojo statuto 465 straipsnis).

Pasikeitus politinei situacijai ir kai kurių baudžiamųjų nusikaltimų teisinei kvalifikacijai 1940 m. birželį iš kalinimo vietų buvo paleisti politiniai kaliniai, daugiausia komunistų partijos nariai, tarp kurių buvo A. Sniečkus, M. Šumauskas, V. Niunka ir kt.[191] Pirmieji 104

---

185 TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. birželio 26 d. įsakas „Dėl perėjimo į aštuonių valandų darbo dieną, į septynių darbo dienų savaitę ir dėl uždraudimo darbininkams savavališkai pasitraukti iš įmonių ir įstaigų". RTFSR baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys. Kaunas: 1941, p. 139; TSRS Aukščiausiojo teismo plenumas. *Tiesa*. 1941, 115-289:4.

186 1950 m. balandžio 23 d. TSRS teisingumo liaudies komisaro K. Goršenino raštas TSRS Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojui V. Molotovui dėl TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. birželio 26 d. įsako „Dėl perėjimo į aštuonių valandų darbo dieną, į septynių darbo dienų savaitę ir dėl uždraudimo darbininkams savavališkai pasitraukti iš įmonių ir įstaigų" panaikinimo. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 891, lap. 128-139.

187 1940 m. spalio mėn. TSRS teisingumo liaudies komisaro paaiškinimas dėl atsakomybės darbuotojams, atsisakiusiems dirbti viršvalandžius. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 891, lap. 40–43.

188 Шаповалова, Я. А. *Государственная политика советского государства в отношении абортов в 1920–1930-е гг.: от разрешения к полному запрету.* Кубанский государственный университет: Общество: философия, история, культура. 2011, 1-2:96.

189 Vaitiekavičius, A., *supra* note 36, p. 164.

190 *Собрание Законов СССР.* Официальное издание Управления делами Совета Народных Комиссаров. 1936, 34:309.

191 Anušauskas, A., *supra* note 63, p. 16.

kaliniai iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo paleisti 1940 m. birželio 18 d.[192]. 1940 m. birželio 18–21 d. iš Šiaulių, Panevėžio, Marijampolės, Ukmergės, Vilniaus, Raseinių kalėjimų ir Dimitravo bei Pabradės „koncentracijos stovyklų" paleista daugiau kaip 400 komunistams lojalių žmonių[193].

Laisvėn pateko ir dalis kriminalinių nusikaltėlių: iš septynių tuomet Lietuvoje veikusių kalėjimų buvo išleisti 525 kriminaliniai nusikaltėliai, kurių dalis tapo patikimi kalėjimuose neteisėtai įkalintų Lietuvos valstybės pareigūnų ir paprastų nusikaltėlių prižiūrėtojai[194]. Sovietinėje literatūroje ši kalinių „išlaisvinimo" akcija vadinta „buvusio neteisingumo atitaisymu ir buržuazinio teisingumo padarinių likvidacija"[195], tačiau iš tiesų paleistieji asmenys papildė ir sustiprino tuomet negausias buvusias komunistų gretas. Štai P. Zibertas, Nepriklausomos Lietuvos teisme buvęs nuteistas už nelegalią komunistinę veiklą ir dvarininko sužeidimą, sovietiniame laikraštyje buvo garbinamas kaip liaudies kankinys[196] ir vėliau paskirtas LTSR Aukščiausiojo teismo primininko pavaduotoju[197].

Kitą baudžiamąją atsakomybę sovietmečiu reglamentavusį įstatymą, sovietinį BPK, sudarė septyni skyriai ir priedai, kuriuose buvo nurodyta atskirų bylų kategorijų kėlimo ir nagrinėjimo tvarka: bylos dėl dykinėjimo be pateisinamų priežasčių ir dėl savavališko pasitraukimo iš įmonių ir įstaigų, bylos dėl „blogakokybinių ir nekomplektinių gaminių išleidimo" ir dėl privalomų standartų nesilaikymo, bylos dėl grobimų ir eikvojimų, bylos dėl chuliganizmo ir nepilnamečių bylos. Kaip teigiama sovietinėje literatūroje, BPK „suvaidino svarbų vaidmenį tarybų valdžios kovoje už socialistinį teisėtumą ir socialistinės nuosavybės apsaugą, ypač sėkmingai padėjo tarybiniams teisingumo organams kovoti prieš būdingus pereinamajam iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiui nusikaltimus"[198]. Iš tiesų BPK nuostatos padėjo ne kovoti su nusikaltimais, bet slopinti tautinį pasipriešinimą ir buvo skirtos užtikrinti ne kaltinamųjų teises baudžiamajame procese, bet garantuoti valstybės interesų gynimą. Sovietinis BPK buvo sukonstruotas taip, kad į sovietinių teisėsaugos institucijų akiratį patekęs žmogus turėtų kuo mažiau galimybių išvengti (kad ir pagrįstai) baudžiamosios atsakomybės. Sovietiniam teismui buvo draudžiama stabdyti baudžiamosios bylos nagrinėjimą dėl įstatymų nebuvimo, jų nepilnumo, neaiškumo ar prieštaravimo ir buvo pakartotinai įtvirtintas BK 16 straipsnyje nustatytas reikalavimas taikyti įstatymo analogiją baudžiamosiose bylose (BPK 2 straipsnis).

BPK taip pat sudarė palankias sąlygas kurstyti neapykantą visuomenėje, skatinti nepagrįstus įskundimus ir kurti netikrumo atmosferą, nes baudžiamajai bylai iškelti sovietmečiu užtekdavo tiek žodinio, tiek anoniminio pareiškimo apie įvykdytą nusikaltimą (BPK 91 straipsnio 1 punktas, 92 straipsnis). Sovietinio baudžiamojo proceso šališkumą dar labiau stiprino platūs sovietinių tardymo organų įgaliojimai baudžiamajame procese: jeigu tardytojui atrodydavo, kad iš surinktos medžiagos pakanka teisme įrodyti įtariamojo asmens kaltę, jis turėjo teisę neatlikti tardymo veiksmų ir perduoti bylą teismui (BPK 109 straipsnis). Tokiu

---

192 Liakas, A. *Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940-1960 metais*. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 215.

193 Kancevičius, V. *1940 metų birželis Lietuvoje*. Vilnius: leidykla „Mintis", 1973, p. 79.

194 Anušauskas, A., *supra* note 63, p. 16.

195 Liakas, A., *op. cit*., p. 215.

196 Lietuvos Tomas Muni. *Liaudies balsas*. 1940, 4:2.

197 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. gruodžio 16 d. nutarimas „Dėl drg. Prano Ziberto patvirtinimo LTSR Aukščiausiojo teismo nariu". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

198 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 53.

atveju teismas iš tardytojo gaudavo tik kaltinamojo apklausos protokolą ir tardytojo surašytą kaltinamojo išvadą ir priimdamas nuosprendį nesivadovavo jokiais kitais įrodymais.

1.2.3. Sovietinių civilinių įstatymų įtvirtinimas Lietuvoje

Sovietinė okupacija paveikė ir Lietuvos civilistiką. Nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje kartu su baudžiamaisiais įstatymais įsigaliojo Civilinis, Civilinio proceso, Darbo įstatymų ir Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksai, diegę socialistine ideologija pagrįstas teisines vertybes.

Pagrindinis socialistinės Rusijos civilinis įstatymas buvo 1922 m. RTFSR Civilinis kodeksas (toliau – CK)[199], kuris Lietuvoje su pertraukomis galiojo iki 1965 m. įsigaliojusio naujo LTSR civilinio kodekso[200]. Sovietiniame CK buvo įtvirtinta po Spalio perversmo kardinaliai pakitusi civilinės teisės samprata. V. I. Leninas reikalavo rengiant šį kodeksą ne perimti senąją, o kurti naują civilinę teisę: „mes nieko privataus nepripažįstame, mums viskas ūkio srityje yra vieša teisė, o ne privati. Mes laikome galimu tik valstybinį kapitalizmą, o valstybė – tai mes. Dėl to reikia išplėsti valstybės kišimąsi į privačius teisinius santykius, išplėsti valstybės teisę panaikinti privačias sutartis, o civiliniams teisiniams santykiams taikyti ne *corpus juris romani*, o mūsų revoliucinę teisinę sąmonę“[201].

Atsižvelgiant į šiuos komunistų lyderio reikalavimus, sovietinė civilinė teisė buvo kuriama paneigiant vieną iš pagrindinių klasikinių civilinės teisės institutų – nuosavybės teisės institutą, pagrįstą prioritetine asmeninės privačios nuosavybės apsauga. Socialistinėje visuomenėje civilinės teisės paskirtis buvo priešinga – ginti socialistinę nuosavybę[202]. Sovietiniame CK buvo nustatytos trys nevienodai valstybės saugomos nuosavybės rūšys: valstybinė, kooperatinė ir privati (asmeninė) (CK 52 straipsnis). Valstybinės nuosavybės, kuriai buvo priskirta žemė, jos gelmės, miškai, vandenys ir viešojo naudojimo geležinkeliai bei plataus subjektų rato kooperatinės nuosavybės apsauga sovietmečiu buvo prioritetinė, o svarbiausieji valstybės ūkiniai santykiai buvo reguliuojami ne civilinėmis, bet viešosios teisės normomis, įtvirtintomis specialiuose įstatymuose[203].

Tuo tarpu privačios nuosavybės, kuri, anot komunistų, laipsniškai turėjo išnykti, įsigijimas buvo apribotas, leidžiant įgyti tik mažiau svarbius nuosavybės objektus: nenacionalizuotas gyvenamąsias patalpas, smulkias prekybos ir pramonės įmones, „gamybos įrankius ir priemones“, nedideles ir iš darbo gaunamomis pajamomis pagrįstas pinigų sumas, vertybinius popierius ir kitus asmeninio naudojimo daiktus (CK 54 straipsnis). Šių nuostatų tikslas buvo ne tik panaikinti privačią nuosavybę kaip „žmogaus išnaudojimo priemonę“, bet ir, užgniaužiant bet tokį suinteresuotumą materialinių gėrybių įgijimu, panaikinti sąlygas veikti rinkos ekonomikos dėsniams[204].

---

199 RTFSR Civilinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.

200 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

201 Walicki, A. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija*. ALK, Mintis, 2005, p. 423.

202 Anišas, J.; Areška, K., *et al. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. II tomas. Vilnius: „Mokslas“, 1977, p. 443.

203 Pakalniškis, V., *supra* note 147, p. 74.

204 *Ibid*.

Tokia nuosavybės instituto traktuotė iš esmės skyrėsi nuo tarpukario Lietuvoje vyravusio suvokimo apie nuosavybės santykius. Nuosavybės teisė buvo laikoma išimtine ir nepriklausoma nuo pašalinių asmenų, buvo pabrėžiamas šios teisės amžinumas ir paveldimumas[205]. Nors įvairūs recepuoti, tarpukario Lietuvoje taikyti privatinės teisės šaltiniai nustatė skirtingas nuosavybės teisės objektų klasifikacijas, valstybė vienodai gynė visų rūšių nuosavybę.

Tarpukario Lietuvoje galiojusi civilinė teisė taip pat pripažino esminius sutarčių teisės elementus: sutarties šalių lygiateisiškumą, sutarties laisvės ir jos privalomumo principus. Tačiau sovietiniame CK sutarčių laisvės principo, argumentuojant, kad jis esą sudarė sąlygas nevaržomam monopolijų viešpatavimui[206], taip pat buvo atsisakyta. Sutartis norinčios sudaryti šalys prieš tai būdavo įtraukiamos į specialų valstybės parengtą planą, todėl sutarčių sudarymas sovietmečiu tapo tik simboliniu aktu, įforminančiu valdančių sovietinių institucijų priimtus administracinius sprendimus – planus, jų pagrindu priimtus administracinius aktus, išduotas paskyras tiekti prekes ir kita.

Kartu su sovietiniu CK įsigaliojęs 1922 m. RTFSR Civilinio proceso kodeksas (toliau – CPK), iš rusų kalbos išverstas ir atskiru leidiniu LTSR Teisingumo liaudies komisariato rūpesčiu išleistas 1941 metais, įtvirtino pagrindines civilinio proceso nuostatas dėl atstovavimo civiliniame procese, dėl bylų teismingumo, procesinių terminų, dėl ieškinio padavimo tvarkos, sprendimų civilinėse bylose apskundimo ir peržiūrėjimo, teismo sprendimų ir nutarčių vykdymo[207]. Civilinio proceso kodekso prieduose buvo pateikti papildomi įstatymai, susiję su tėvystės pripažinimo ir alimentų išieškojimo bylomis, atskiraisiais procesais, teismo sprendimų vykdymu. Anot sovietinių autorių, CPK „prisidėjo stiprinant socialistinius civilinius santykius tarp piliečių ir organizacijų, ugdant visuomenėje tarybinę teisinę sąmonę, darbo žmonių pasitikėjimą tarybinio teisingumo organais“[208].

Tačiau iš tiesų sovietinis CPK, Lietuvoje galiojęs beveik dvidešimt dvejus metus[209] ir įtvirtinęs aktyvų teismo vaidmenį, apribojo tarpukario Lietuvoje taikytą klasikinį rungtyniškumo principą civiliniame procese ir įdiegė sovietinius civilinio proceso principus (piliečių lygybė prieš įstatymą ir teismą, liaudies tarėjų dalyvavimas, kolegialumas, vietos gyventojų daugumos kalba, betarpiškumas ir kt.), skirtus teisminio proceso metu sustiprinti socialistinės nuosavybės apsaugą ir įtvirtinti prioritetinių valstybės interesų gynybą.

Įtakos patyrė ir tarpukario Lietuvos šeimos teisė, nes ši teisės šaka komunizmo ideologijoje užėmė ypatingą vietą. Iškart po Spalio perversmo bolševikai Rusijoje siekė panaikinti santuokos instituto formalumą, sekuliarizuoti šeimos teisę, liberalizuoti ištuokos sąlygas ir užtikrinti moterų bei vaikų emancipaciją. Tačiau trečiojo dešimtmečio pabaigoje ėmus sparčiai blogėti TSRS demografinei situacijai, valstybė ėmėsi teisės pagalba formuoti moralinį ir teisinį šeimos narių sąmoningumą ir stabilizuoti sovietinį šeimos institutą, todėl 1926 m.

---

205 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 391.

206 Anišas, J.; Areška, K., *et al. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. II tomas. Vilnius: „Mokslas“, 1977, p. 443.

207 RTFSR Civilinis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.

208 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 54.

209 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio proceso kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

priimtame ir iki pat 1970 m.[210] Lietuvoje taikytame RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodekse (toliau – SŠGĮK)[211] buvo įgyvendinti tik kai kurie komunistų šeimos santykių srityje kelti tikslai.

Prieš įsigaliojant SŠGĮK (nuo 1940 m. gruodžio 1 d.) tarpukario Lietuvoje taikytas šeimos teisinių santykių reguliavimas buvo drastiškai pakeistas 1940 m. rugpjūčio 12 d. priimtais Santuokos[212] ir Metrikų įstatymais[213], kurie įsigaliojo nuo 1940 m. rugpjūčio 15 d. Šiais įstatymais buvo panaikinti bažnyčios įgaliojimai ir įtaka šeimos santykių reguliavimo srityje, juos perduodant ateizmą propagavusiai socialistinei valstybei. Santuokos įstatymas panaikino iki tol Lietuvos teritorijoje galiojusius šeimos teisės aktus ir įvedė civilinę santuoką bei laisvą ištuoką teismo tvarka[214]. Buvo panaikinti bažnytinės santuokos sukeliami teisiniai padariniai, o už santuokos sudarymą bažnyčioje, prieš tai nesusituokus pas metrikų vedėją, tiek sutuoktiniams, tiek dvasininkui grėsė areštas arba bauda iki 1 000 litų.

Metrikų įstatymas įvedė tarpukario Lietuvoje tik Klaipėdos krašte egzistavusią civilinę santuokos, gimimų bei mirties aktų registraciją, jo pagrindu kiekviename okupuotos Lietuvos valsčiuje buvo įsteigti metrikacijos skyriai ir uždrausta tikybinių organizacijų atliekama gimimų, santuokų ir mirčių metrikacija. Civilinės metrikacijos įvedimą dalis visuomenės sutiko priešiškai ar nepatikliai ir dar ilgai sudarius santuoką civilinės metrikacijos įstaigoje dažnai buvo atliekama tradicinė bažnytinė santuokos sudarymo procedūra[215].

Santuokos įstatymas pripažino tiek faktinę santuoką (faktinį vyro ir moters gyvenimą neįregistravus santuokos), kuri krikščioniškoje tarpukario Lietuvoje nebuvo toleruojama, tiek faktinę ištuoką. Faktinę santuoką faktiniai sutuoktiniai bet kada galėjo įregistruoti, nurodydami datą, nuo kada jie pradėjo gyventi kartu. Analogiškos nuostatos buvo įtvirtintos ir SŠGĮK. Faktinė santuoka ir faktinė ištuoka buvo registruojama teisme, tačiau tokia registracija reiškė tik santuokinių santykių ir jų pabaigos konstatavimą, bet ne santuokos sudarymą ar nutraukimą, todėl sovietinis SŠGĮK reglamentavo tik santuokos registracijos tvarką ir neįtvirtino santuokos sudarymo sąlygų ar santuokos pripažinimo negaliojančia tvarkos[216]. Besibaigiant karui sovietinė šeimos santykių reguliavimo politika, siekiant pagerinti demografinę šalies padėtį, buvo dar kartą pakeista 1944 m. liepos 8 d. priimtu TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsaku, pagal kurį buvo pripažįstama tik civilinė santuoka, o faktinės santuokos instituto buvo atsisakyta[217].

Teisiškai reguliuojant tuomet revoliuciniu laikytą ištuokos institutą ypač pasireiškė auklėjamoji (paternalistinė) sovietinės šeimos teisės funkcija, nes tikroji teismo paskirtis įgyvendinant teisminės ištuokos procedūrą buvo priversti sutuoktinius susitaikyti ir bent jau formaliai išsaugoti sovietinei demografinei politikai svarbius santuokinius ryšius. Siekiant užtikrinti kuo mažesnį „komunistinei moralei“ prieštaravusių, t. y. neapgalvotų ištuokų

---

210 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Santuokos ir šeimos kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1969, Nr. 21-186.

211 RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. gruodžio 1 d. Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.

212 Santuokos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 725-5912.

213 Metrikų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 725-5913.

214 Mikelėnas, V. *Šeimos teisė*. Justitia: Vilnius, 2009, p. 103.

215 Dičius, P. *Santuoka ir šeima Tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1974, p. 25.

216 Чистяков, О. И., *supra* note 8, p. 219.

217 Žiurlys, A. *Šeimos teisės raida Tarybų Lietuvoje*. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 199.

skaičių teismui netgi buvo suteikta teisė skirti ištuokos mokestį, kuris svyravo nuo 100 rublių išsituokiant pirmą kartą iki 1 500 rublių – išsituokiant trečią kartą. Nuo 1944 metų panaikinus faktinę santuoką nebebuvo pripažįstama ir faktinė ištuoka, o registruotą civilinę santuoką buvo galima nutraukti tik teismo, kuris pirmiausia turėjo bandyti sutaikyti sutuoktinius, sprendimu. Be to, buvo įvestas privalomas skelbimo apie santuokos nutraukimo bylos iškėlimą publikavimas vietos laikraštyje (ši tvarka galiojo iki 1965 m.).

Dėl 1917 m. perversmo ir pilietinio karo nulemtos suirutės padaugėjus neprižiūrimų vaikų, vadinamųjų *bezprezornye* (беспрезорные), ir išaugus nepilnamečių nusikalstamumui, valstybė įvairiomis priemonėmis stengėsi priversti tėvus rūpintis vaikais. Sovietinis SŠGĮK įtvirtino kraujo ryšiais pagrįstus vaikų ir tėvų santykius, todėl vaiko tėvu, nereikalaujant tėvo sutikimo, valstybės institucijose buvo pripažįstamas vaiko motinos nurodytas asmuo. Moralinio pobūdžio tėvų pareiga auklėti vaikus po 1935 m. SŠGĮK pakeitimų tapo teisine pareiga paruošti vaikus visuomeniškai naudingai veiklai. Už šios pareigos nevykdymą ir chuliganišką vaikų elgesį tėvams grėsė 200 rublių piniginė bauda. Tais atvejais, kai tėvai nesirūpino vaikais tėvų teises buvo galima apriboti arba vaikų globą pavesti valstybės įstaigoms. Tėvų neturinčiais ar jų netekusiais vaikais valstybė rūpinosi grąžindama anksčiau dėl prieštaravimo politinei ideologijai atsisakytą įvaikinimo institutą (buvo motyvuojama tuo, kad tai sudaro sąlygas išnaudoti vaikus) ir nustatydama galimybę vaikus auginti kitoms šeimoms (patronatas). Vaikus į savo šeimas priėmusiems ūkininkams buvo skiriamas papildomas žemės plotas, o miestiečiams – papildomas gyvenamasis plotas arba taikomos buto mokesčių lengvatos[218].

Vertinant okupuotoje Lietuvoje įvykusius šeimos teisės pokyčius pažymėtina, kad, viena vertus, sovietiniai įstatymai panaikino pernelyg didelę bažnyčios įtaką šeimos santykių reguliavime, tačiau, kita vertus, sovietinis reguliavimas, siekiant didinti demografijai svarbų sovietinės šeimos instituto gyvybingumą bei augimą, kišosi į tas šeimos gyvenimo sritis, kurios anksčiau teisiškai reglamentuojamos nebuvo. Įstatymų, įsakmiai reglamentavusių sovietinių piliečių asmeninius šeiminius santykius ir juos formavusių pagal pageidaujamus tikslus, priėmimas tuometinėje RTFSR taip pat reiškė nutolimą nuo pirminių bolševikinių idėjų, kad šeimos institutas komunistinėje santvarkoje turįs laipsniškai nunykti[219].

Bolševikai skelbė, kad, įtvirtinus socialistinio ūkio sistemos dominavimą, bus likviduotos išnaudotojų klasės, laisva darbo rinka išnyksianti ir įsigalėsianti planinė darbo jėgos reguliavimo sistema, paremta LTSR konstitucijoje įtvirtintais principais: „kas nedirba, tas nevalgo“ ir „iš kiekvieno – pagal jo sugebėjimus, kiekvienam – pagal jo darbą“ (12 straipsnis). Siekiant įgyvendinti šiuos tikslus darbo teisinių santykių reguliavimas buvo monopolizuotas 1922 m. priimtu RTFSR Darbo įstatymų kodeksu (toliau – DĮK), detaliai reglamentavusiu valstybinėse ir privačiose įmonėse, įstaigose ar ūkiuose dirbusių darbininkų ir tarnautojų įdarbinimą, darbo sutarties nutraukimą, darbo ir poilsio laiką, garantijas ir kt.[220]

Beveik trisdešimt metų okupuotoje Lietuvoje galiojęs DĮK[221] nustatė aštuonių darbo valandų dieną, o nepilnamečiams – šešių darbo valandų. Viršvalandžiai buvo leidžiami tik

---

218 Чистяков, О. *И*., *supra* note 8, p. 221.

219 Berman, H. J., *supra* note 8, p. 331.

220 Aleksandrovas, N. G.; Astrachanas, E. I.; Karinskis, S. S.; Stavceva, A. I. *Darbo įstatymai: komentaras prie TSRS darbo įstatymų ir RTFSR darbo įstatymų kodekso*. Vilnius: Profleidykla, 1957.

221 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos darbo įstatymų kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1972, Nr. 16-122.

išimtiniais atvejais. Taip pat buvo nustatytas kassavaitinis poilsis (mažiausiai 42 valandų trukmės), šventinės dienos ir kasmetinės atostogos (mažiausiai dviejų savaičių trukmės)[222]. Ypatingas dėmesys DĮK buvo skiriamas paauglių ir moterų darbui, darbo drausmei ir profsąjungų teisėms ir pareigoms. Tačiau DĮK nuostatų, pagal tuometinę padėtį pažangiai reglamentavusių svarbius darbuotojų interesų apsaugos aspektus, vertę menkino darbuotojų valios pasirenkant darbo vietą ir ją keičiant ribojimas ir tai, kad DĮK nuostatos nebuvo taikomos kolūkiuose dirbusiems darbininkams.

[222] Чистяков, О. И., *supra* note 8, p. 223.

II. TEISMAI SOVIETŲ OKUPUOTOJE LIETUVOJE

2.1. Lietuvos Respublikos teismų naikinimas ir sovietinių teismų steigimas

Okupavusi Lietuvą Sovietų Sąjunga nutraukė natūralią jos teisinės sistemos raidą. 1940 m. birželio 15 d. prasidėjęs ir iki Sovietų Sąjungos įstojimo į karą tęsęsis tarpukario Lietuvoje veikusių bendrosios kompetencijos ir karinių teismų naikinimas vyko dviem etapais. 1940 m. birželio 17 d. sudarius marionetinę Liaudies vyriausybę ir Teisingumo ministru paskyrus teisininką P. Pakarklį, bendrosios kompetencijos teismų sistema, sudaryta iš Vyriausiojo Tribunolo, Apeliacinių rūmų, apygardų ir apylinkių teismų, iš esmės nebuvo keičiama iki 1940 m. rugpjūčio 25 d. LTSR konstitucijos, įtvirtinusios sovietinių teismų sistemą, įsigaliojimo. Nepriklausomos Lietuvos kariniai teismai (pulko teismai ir Kariuomenės teismas) taip pat buvo pradėti likviduoti po LTSR konstitucijos įsigaliojimo.

Iki LTSR konstitucijos priėmimo pagrindinis sovietų tikslas buvo iš teismų pašalinti reakcingais laikytus Nepriklausomos Lietuvos teisėjus. Pirmieji pokyčiai įvyko Lietuvos kariniuose teismuose: 1940 m. birželio 25 d. iš pareigų buvo atleistas Kariuomenės teismo pirmininkas V. Mieželis, o 1940 m. liepos 3 d., Lietuvos kariuomenę pertvarkius į Lietuvos liaudies kariuomenę, Kariuomenės teismas buvo pervadintas Liaudies kariuomenės teismu[223].

Kiek vėliau teisėjų atleidimo banga pasiekė ir bendrosios kompetencijos teismus. 1940 m. liepos 6 d. iš Kauno apygardos teismo Civilinio skyriaus pirmininko pareigų buvo atleistas teisėjas S. Žilinskas[224], Vyriausiojo Tribunolo teisėjas S. Leonas[225], Panevėžio apygardos teismo teisėjas L. Vabalas[226]. Praėjus dar dviem dienoms teisėjo pareigų neteko Šakių apylinkės teismo teisėjas A. Kudirka[227], liepos 10 d. – Kauno apygardos teismo pirmininkas K. Žalkauskas[228], liepos 12 d. – Apeliacinių rūmų teisėjas M. Rašinskas[229] ir kt.

Tęsiant Lietuvos teismų korpuso valymą 1940 m. rugsėjo 7 d. LTSR Teisingumo komisariatas naujai steigiamoms valdymo struktūroms – vykdomiesiems komitetams – nurodė pateikti tuomet dar dirbusių teisėjų charakteristikas, kad beįsigalinti komunistų partija ir LTSR Teisingumo liaudies komisariatas galėtų identifikuoti „netinkamus elementus“[230]. Remiantis archyviniais duomenimis, iki 1941 m. vasario 25 d. iš penkių apygardų teismų buvo atleista 20 teisėjų, o iš 53 tuomet veikusių apylinkių teismų – 46[231]. Iš Lietuvos dėl represijų emigravusių teisininkų duomenimis, iki 1941 m. birželio buvo atleisti 166 iki sovietinės okupacijos dirbę teisėjai ir prokurorai[232]. Mažiausiai nuo politinių valymų nukentėjo Teisingumo ministerijos

---

223 Stoliarovas, A. *Lietuvos Respublikos kariniai teismai 1919–1940 m.*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai (istorija). Kaunas: VDU, Lietuvos istorijos institutas, 2012, p. 173–178.

224 Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 6 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718-965.

225 Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 6 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718-964.

226 Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 6 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718-961.

227 Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 8 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718-975.

228 Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 10 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 71-1000.

229 Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 12 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718-1055.

230 LTSR teisingumo komisariato 1941 m. rugsėjo 7 d. raštas Nr. 21505 LKP Šiaulių apskrities komitetui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, p. 140.

231 1941 m. vasario 25 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato kadrų valdybos viršininko raštas apie atleistus teisėjus. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 3471, lap. 48–49.

232 Kančių keliais. Kruvinąsias birželio dienas minint. *Teisininkų žinios*. 1953, 4:1.

aparatas – 1940 m. pabaigoje tarp 62 šios ministerijos tarnautojų net 55 buvo senieji kadrai[233]. Gyventojams buvo aiškinama, kad Teisingumo ministerijos, Lietuvos teismų, prokuratūrų ir kitų teisingumo (teisėsaugos) institucijų darbuotojų atleidimas yra būtinas ir teigiamas dalykas, nes esą „smetoniniai" teisėjai neįgyvendino tikrojo, t. y. socialistinio teisingumo[234].

Taip pat yra žinoma, kad per pirmosios sovietinės okupacijos metais vykusius teismų valymus iš Lietuvos buvo ištremti Vyriausiojo Tribunolo Baudžiamojo skyriaus teisėjai M. Mataitis, J. Brazaitis[235], Apeliacinių rūmų teisėjai M. Rašinskas, St. Sasnaukas, K. Kazlauskas ir kt.[236] Tikslių ir patikimų duomenų apie sovietų represuotų Lietuvos teisėjų skaičių nepavyko rasti, tačiau yra nustatytas apytikris pirmosios sovietinės okupacijos metais nukentėjusių teisininkų skaičius. Negalutiniais duomenimis 1940–1941 metais buvo nužudyta 15, įkalinta 30, ištremtas 61, pasislėpė arba emigravo 51 Lietuvos teisininkas, o iš viso įvairiais būdais nuo komunistų nukentėjo 198 tarpukario Lietuvos teisininkai[237]. Neliko sovietų nepastebėta ir paskutiniojo Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro A. Tamošaičio „antisovietinė veikla", 1940 m. birželio 15 d. naktiniame Lietuvos Ministrų Tarybos posėdyje raginusio pasipriešinti karinei sovietų agresijai[238]. Nepriklausomos Lietuvos Teisingumo ministras be teisminio proceso buvo kalinamas Kauno kalėjime, kur, manoma, nukankintas ir mirė.

Tarnyboje laikinai likę Nepriklausomos Lietuvos teisėjai buvo priversti prisitaikyti prie besikuriančios sovietinės valdžios nurodymų ir jai paklusti. LKP (b) vadovybė siekė užtikrinti, kad Lietuvos teisėjai, vis dar reprezentuojantys tarpukario Lietuvos teisminę valdžią, nesipriešins okupacinio režimo įvedimui. Tuo tikslu prieš pat 1940 m. liepos 14–15 d. vykusius fiktyvius rinkimus į Liaudies seimą, 1940 m. liepos 12 d., Kauno apygardos teisme įvyko teisininkų susirinkimas, kuriame dalyvavo ir tarnyboje likę teisėjai. Susirinkime buvo raginama balsuoti Liaudies seimo rinkimuose ir taip prisidėti prie sovietinės teisės kūrimo Lietuvoje[239]. Susirinkime „vienbalsiai" buvo patvirtinta rezoliucija, deklaravusi visišką Lietuvos teisininkų pritarimą Liaudies seimo rinkimams ir įtvirtinusi pažadą remti naująją Lietuvos Vyriausybę.

Po LTSR konstitucijos įsigaliojimo Lietuvoje ruošiantis steigti sovietinių teismų sistemą, Nepriklausomos Lietuvos bendrosios kompetencijos teismai buvo sunaikinti. Nutarimas dėl Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo nuo 1940 m. spalio 16 d. buvo priimtas dar tų pačių metų rugsėjo 26 d.[240], o šių teismų funkcijas ir likusias neišspręstas bylas perėmė naujai formuojamas LTSR Aukščiausiasis teismas[241]. Nepriklausomos Lietuvos apylinkių teismai buvo likviduoti vėliau, 1940 m. gruodžio 1 d. įsigaliojus 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakui „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos

---

233 Maslauskienė, N. *Valdininkijos šalinimas iš okupuotos Lietuvos administracijos ir jos keitimas okupantų talkininkais 1940 m. birželio – gruodžio mėn. Genocid.lt*. [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2012-12-10]. <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/nijole8.htm>.

234 Pakarklis, P. Teisingumo reikalai Lietuvoje seniau ir dabar. *Tiesa*. 1940, 126:10.

235 [L. K.] Lietuvos teisininkų likimas. *Teisininkų žinios*. 1954, 7:1–2.

236 [L. K.] Lietuvos teisininkų likimas. *Teisininkų žinios*. 1954, 9:2.

237 Kančių keliais. Kruvinąsias birželio dienas minint. *Teisininkų žinios*. 1953, 4:1.

238 Sovietų agresijos auka. Paskutiniam Nepriklausomosios Lietuvos teisingumo ministeriui prof. dr. Antanui Tamošaičiui pagerbti. *Teisininkų žinios*. 1953, 4:1–4.

239 Teisininkų susirinkimas. *Tiesa*. 1940, 25:3.

240 LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 162 „Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 3-53.

241 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. spalio 16 d. įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo laikinų nuostatų". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1-3.

pertvarkymo"[242], ir tik Nepriklausomos Lietuvos apygardų teismai nebuvo panaikinti, tačiau taip pat tapo sovietinio režimo dalimi ir perėmė dalį Apeliacinių rūmų nebaigtų išnagrinėti bylų[243] (plačiau apie LTSR bendrosios kompetencijos teismus žr. 2.2.1. disertacijos poskyryje).

Nepriklausomos Lietuvos karinius teismus turėjo pakeisti TSRS specialiųjų teismų sistema, todėl nuo 1940 m. rugsėjo 6 d. buvo panaikinti pulko teismai, o 1940 m. spalio 28 d., Lietuvos kariuomenę inkorporavus į Raudonosios armijos sudėtį, nustojo veikti ir anksčiau sovietizuotas Liaudies kariuomenės teismas[244].

Sunaikinus Lietuvos Respublikos teismus okupacinei valdžiai neliko kliūčių pradėti diegti sovietinę teismų sistemą, kuri buvo vienas iš okupacinio režimo valdymo įrankių.

2.2. Sovietinių teismų sistema okupuotoje Lietuvoje

Siekiant palengvinti teismų veiklos kontrolę, Sovietų Sąjungoje buvo sukurta centralizuota, tačiau nevienodais įgaliojimais besinaudojusių teismų sistema. Kuriant TSRS teismų sistemą neva buvo laikomasi vadinamojo *teismų sistemos vieningumo principo*, kurio pagrindinis tikslas buvęs „teismų sistemą padaryti paprastą, kiekvienam darbo žmogui suprantamą"[245]. Tačiau realybėje sovietinių teismų sistema tokia paprasta nebuvo, o ir pagrindinis tikslas buvo ne suprantamos teismų sistemos įsteigimas, bet teismų sistemos pajungimas politiniams tikslams įgyvendinti.

Pagal 1936 m. TSRS konstituciją Sovietų Sąjungos teismų sistemą sudarė: TSRS Aukščiausiasis teismas, sąjunginių respublikų aukščiausieji teismai, kraštų ir sričių teismai, autonominių respublikų ir autonominių sričių teismai, apygardų teismai, TSRS specialieji teismai ir liaudies teismai (102 straipsnis)[246]. Visoje Sovietų Sąjungos teritorijoje galiojo tik TSRS Aukščiausiojo teismo ir TSRS specialiųjų teismų jurisdikcija, todėl Lietuvos teritorija sovietinės okupacijos metais taip pat priklausė TSRS Aukščiausiojo teismo ir TSRS specialiųjų teismų veiklos sričiai[247]. Šie teismai veikė visos TSRS vardu ir turėjo plačiausią jurisdikciją. Sovietinių teismų sistema buvo kuriama pagal politinį ir administracinį konkrečios teritorijos suskirstymą: liaudies teismai buvo steigiami rajonuose ir miestuose, srities teismas – srityje ir pan. Tose prie TSRS prijungtose teritorijose, kurios nebuvo padalytos į sritis, teismų sistemą sudarė liaudies teismai ir Aukščiausiasis teismas (Lietuva, Latvija, Estija, Moldavija, Gruzija ir kt.).

---

242 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1-3.

243 Liakas, A. *Tarybų Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymų raida 1918–1967 m*. Valstybės ir teisės mokslo laimėjimai Lietuvoje tarybų valdžios metais. Vilnius: Juridinės komisijos prie LTSR Ministrų Tarybos Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institutas, 1969, p. 249.

244 Stoliarovas, A., *supra* note 223, p. 179, 181–182.

245 Karevas, D. *Tarybinis teisingumas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1950, p. 28.

246 *Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями). Hist.msu.ru* [interaktyvus]. 1987 [žiūrėta 2013-05-23]. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>.

247 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 467.

2.2.1. LTSR bendrosios kompetencijos teismai

1940 metų LTSR konstitucijoje buvo numatyta diegti trijų pakopų bendrosios kompetencijos teismus: liaudies teismus, apskričių teismus ir LTSR Aukščiausiąjį teismą (77 straipsnis).

Liaudies teismai buvo žemiausios pakopos teismai sovietinių teismų sistemoje, civilines ir baudžiamąsias bylas nagrinėję tik pirmąja instancija. Liaudies teismai buvo pagrindinė sovietinių bendrosios kompetencijos teismų grandis, todėl jiems buvo patikėta nagrinėti visas civilines bylas, kuriose bent viena iš ginčo šalių buvo privatus asmuo, taip pat bylas dėl asmeninės nuosavybės apsaugos, dėl pareigūnų tarnybinių nusikaltimų, dėl prekybos darbuotojų nusikaltimų, dėl rinkimų įstatymų pažeidimų, dėl mokesčių ir rinkliavų nemokėjimo, dėl atsisakymo vykdyti valstybinius pristatymus ir prievoles, dėl vengimo atlikti karinę tarnybą, dėl valdžios institucijų teisėtų potvarkių netinkamo vykdymo, dėl ištuokos, dėl alimentų, dėl palaikų ir kt. (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 21 straipsnis, CPK 21 straipsnis).

Liaudies teismai taip pat nagrinėjo baudžiamąsias bylas dėl nusikaltimų gyvybei, sveikatai, laisvei ir garbei – nužudymų, kūno sužalojimų, neteisėtų abortų darymo, neteisėto laisvės atėmimo, iššaginimo, piktybinio alimentų nemokėjimo, įžeidimo, chuliganizmo, šmeižimo (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 21 straipsnis) – bei baudžiamąsias bylas dėl turtinių nusikaltimų, pareigūnų tarnybinių nusikaltimų bei nusikaltimų valdymo tvarkai (BPK 21 straipsnis).

Vietoje LTSR konstitucijoje numatytų apskričių teismų 1940–1941 metais *de facto* toliau veikė kardinaliai pertvarkyti Lietuvos Respublikos apygardų teismai. Apskričių teismai nebuvo steigiami dėl patikimų kadrų trūkumo, tačiau oficialiai buvo nurodoma, kad apskričių teismų diegimas Lietuvoje būtų „be reikalo padidinęs teismų aparatą, įnešęs painiavos, be to, apskričių teismai būtų apėmę tik 4–9 liaudies teismų teritoriją, o apygardų teismai buvo stambesni ir, pasinaudoję susiformavusiais organizaciniais ryšiais, neva galėjo suteikti liaudies teismams didesnę praktinę pagalbą“[248]. Pažymėtina, kad apskričių teismai nebuvo nurodyti nei 1936 m. TSRS konstitucijos 102 straipsnyje, įvardijusiame Sovietų Sąjungoje veikusius teismus, nei 1938 m. TSRS Teismų santvarkos įstatyme, reglamentavusiame sovietinių teismų kompetenciją, todėl jų statusas buvo prilygintas „sąjunginių respublikų“ apygardų teismams. Tai reiškia, kad 1940–1941 metais Lietuvoje vietoje apskričių teismų veikę apygardų teismai įgyvendino vadinamųjų sąjunginių respublikų apygardų teismams priskirtą kompetenciją. Šiems teismams buvo pavesta pirmąja instancija nagrinėti politiškai svarbias baudžiamąsias bylas dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų, stambių valstybinės nuosavybės grobimų, itin pavojingų nusikaltimų valstybės valdymui, socialistinės nuosavybės grobimų, itin svarbių tarybinių ūkių ir ūkinių nusikaltimų, taip pat civilines bylas dėl ginčų tarp valstybinių ir visuomeninių įstaigų, įmonių ir organizacijų (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 32 straipsnis). Be to, apygardų teismai kasacine ir priežiūrine tvarka nagrinėjo skundus ir protestus dėl liaudies teismų nuosprendžių, sprendimų ir nutarčių. 1944–1953 metais, tebetrūkstant teisingumo kadrų, apygardų teismai LTSR atkurti nebuvo.

1951–1953 metais, mėginant Lietuvoje diegti Sovietų Sąjungoje prigijusią administracinę teritorinę sistemą, pagal kurią rajonai buvo jungiami į sritis, LTSR veikė keturi – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Klaipėdos – sričių teismai[249]. Šių teismų kompetencija taip pat buvo analogiška apygardų teismų kompetencijai. Oficialiai buvo skelbiama, kad sričių teismai turėjo „atpalaiduoti LTSR Aukščiausiąjį teismą nuo liaudies teismų išnagrinėtų bylų nagrinėjimo

[248] Liakas, A., *supra* note 192, p. 220.

[249] Andriulis, V., *et al. supra* note 76, p. 467; Bulavas, J., *supra* note 49, p. 18.

kasacine tvarka“, taip pat nuo tam tikrų kategorijų bylų nagrinėjimo pirmąja instancija[250]. Tikroji sričių teismų paskirtis buvo efektyviai kontroliuoti LTSR liaudies teismų darbą. Tačiau šio uždavinio dėl kvalifikuotų teisėjų trūkumo (kai kurie sričių teismų teisėjai buvo mažiau kompetentingi nei liaudies teismų teisėjai) įgyvendinti nepavyko. LTSR Teisingumo ministerija kritikuodavo sričių teismų darbą už tai, kad jie liaudies teismams teikdavo politinės ideologijos neatitikusius nurodymus, priiminėdavo politiškai nemotyvuotus sprendimus ir nuosprendžius bei pakeisdavo pernelyg daug liaudies teismų nuosprendžių ir sprendimų. Vien per laikotarpį iki 1951 m. balandžio 1 d. sričių teismai buvo gavę 4 262 bylas, iš kurių daugiau negu trečdalyje (1 297) pakeitė LTSR liaudies teismuose priimtus nuosprendžius ir sprendimus[251]. Todėl, 1953 m. panaikinus taip ir neprigijusį Lietuvos teritorijos administracinį suskirstymą sritimis bei rajonais, buvo panaikinti ir sričių teismai.

Sovietiniuose įstatymuose buvo deklaruota išskirtinė LTSR Aukščiausiojo teismo vieta LTSR teismų sistemoje. *Pirma*, LTSR Aukščiausiasis teismas buvo *pirmosios instancijos teismas*, nagrinėjęs jo kompetencijai pavestas baudžiamąsias ir civilines bylas (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 48 straipsnis). Tačiau baigtinis LTSR Aukščiausiajame teisme pirmąja instancija nagrinėtų civilinių ir baudžiamųjų bylų kategorijų sąrašas sovietiniuose įstatymuose nebuvo pateiktas. Nei Lietuvoje galiojęs TSRS Teismų santvarkos įstatymas, priimtas 1938 m., nei proceso kodeksai nenustatė, kokios kategorijos baudžiamosios ir civilinės bylos pirmąja instancija buvo nagrinėjamos šiame teisme. Tiesa, CPK 418 straipsnyje buvo nurodyta, kad LTSR Aukščiausiajam teismui pirmąja instancija teismingos civilinės bylos dėl sąjungai ar respublikai reikšmingų kooperatyvinių organizacijų bankroto, o pagal BPK – baudžiamosios bylos dėl aukščiausių valstybės pareigūnų ir vietinių valstybinių įstaigų pareigybinių nusikaltimų (BPK 449 straipsnio 2 ir 3 dalys). Tai buvo bylos dėl LTSR Aukščiausiosios Tarybos narių, liaudies komisarų, vėliau – ministrų, liaudies komisariatų kolegijų narių, LTSR Aukščiausiojo teismo narių, LTSR prokuroro padėjėjų, vietinių prokurorų, vykdomojo komiteto narių, skyrių vedėjų, teismų pirmininkų ir pirmininkų pavaduotojų pareigybinių nusikaltimų.

Kitas baudžiamąsias bylas LTSR Aukščiausiajam teismui nagrinėti pirmąją instancija perduodavo LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, LTSR prokuroras arba TSRS prokuroras, jeigu, jų manymu, tos bylos buvo tokios svarbios, kad jas buvo būtina nagrinėti iškart LTSR Aukščiausiajame teisme (BPK 449 straipsnio 1 dalis). 1946 metais LTSR Aukščiausiajam teismui pirmąja instancija taip pat buvo perduotos nagrinėti baudžiamosios bylos dėl kai kurių kontrrevoliucinių nusikaltimų[252]: bendravimo su užsienio valstybe kontrrevoliuciniais tikslais (BK 58^{3} straipsnis), skatinimo nuversti socialistinę valdžią (BK 58^{10} straipsnis), nepranešimo apie žinomą, rengiamą ar padarytą kontrrevoliucinį nusikaltimą (BK 58^{12} straipsnis) bei sąmoningo valstybės nustatytų pareigų nevykdymo ar nerūpestingo jų vykdymo (BK 58^{14} straipsnis)[253]. Be to, tuomet, kai neveikė apygardų ir sričių teismai

---

250 Liakas, A., *supra* note 192, p. 233.

251 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo *Ordinskio* pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

252 1946 m. liepos 15 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos ir LTSR teisingumo liaudies komisariato pavaduotojo V. Burkovo slaptas raštas Nr. I-485 LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 28.

253 1948 m. gegužės 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko apibendrinimas A. Sniečkui apie kasacinio teismo darbą su kontrrevoliuciniais nusikaltimais. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 20–31.

(1944–1950 m.), LTSR Aukščiausiasis teismas pirmąja instancija *de facto* nagrinėjo bylas, pavestas apygardų teismams (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 32 straipsnis).

Antra, LTSR Aukščiausiasis teismas buvo *kasacinis teismas*, nagrinėjęs piliečių skundus ir protestus dėl liaudies teismų nuosprendžių, nutarčių ir sprendimų (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 48 straipsnis). LTSR Aukščiausiasis teismas turėjo teisę liaudies teismų sprendimus ir nuosprendžius pakeisti, panaikinti, perduoti nagrinėti iš naujo arba apskritai nutraukti liaudies teisme jau išnagrinėtą civilinę ar baudžiamąją bylą. Skundą dėl baudžiamojoje byloje priimto nuosprendžio LTSR Aukščiausiajam teismui galėjo paduoti pats nuteistasis arba jo gynėjas, o dėl sprendimo civilinėje byloje – ieškovas, atsakovas arba jų atstovai. Apygardų ir sričių teismų veiklos metais (1940–1941 m., 1951–1953 m.) LTSR Aukščiausiasis teismas kasacine instancija nagrinėjo ne liaudies teismų, bet apygardų ir sričių teismų pirmąja instancija išnagrinėtas baudžiamąsias ir civilines bylas (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 48 straipsnis).

Nors buvo deklaruojama, kad kasacinė LTSR Aukščiausiojo teismo funkcija buvo vienintelė ir galutinė LTSR liaudies teismų sprendimų ir nuosprendžių kontrolės forma, tačiau sovietiniame kasaciniame procese pirmenybė teikta ne teismų sprendimų ar nuosprendžių bei visuomeninių santykių stabilumui, o teisėtumo ir vienodos teisminės praktikos užtikrinimui[254]. Nuo 1954 m. egzistavo galimybė įsiteisėjusius LTSR Aukščiausiojo teismo sprendimus ir nuosprendžius peržiūrėti mažiausiai dar du kartus: LTSR Aukščiausiojo teismo Prezidiume, sudarytame iš LTSR Aukščiausiojo teismo Pirmininko, dviejų jo pavaduotojų ir dviejų teisėjų[255], o po to dar ir nuo 1938 metų veikusiame TSRS Aukščiausiojo teismo Plenume. Jį sudarė TSRS Aukščiausiojo teismo Pirmininkas, jo pavaduotojai ir visi TSRS Aukščiausiojo teismo teisėjai (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 76 straipsnis).

LTSR Aukščiausiojo teismo Prezidiumas nagrinėjo civilines ir baudžiamąsias bylas teisminės priežiūros tvarka pagal TSRS Generalinio prokuroro ir jo pavaduotojų, LTSR Aukščiausiojo teismo Pirmininko, LTSR prokuroro ir jo pavaduotojų protestus dėl įsiteisėjusių LTSR Aukščiausiojo teismo sprendimų. TSRS Aukščiausiojo teismo Plenumas nagrinėjo TSRS Aukščiausiojo teismo Pirmininko ar TSRS prokuroro paduotus protestus dėl civilinių ir baudžiamųjų bylų, išnagrinėtų sąjunginės respublikos aukščiausiajame teisme. TSRS Aukščiausiojo teismo Plenumuose taip pat privalėjo dalyvauti TSRS prokuroras ir TSRS Teisingumo liaudies komisaras. Pažymėtina, kad 1960 m. birželio 8 d. priimtame naujojo LTSR Teismų santvarkos įstatymo 41 straipsnyje buvo nustatyta galimybė kai kurias bylas prieš kreipiantis į TSRS Aukščiausiojo teismo Plenumą priežiūrine tvarka antrą kartą peržiūrėti papildomai įsteigtame LTSR Aukščiausiojo teismo Plenume, todėl bylas buvo galima peržiūrėti iš viso tris kartus: LTSR Aukščiausiojo teismo Prezidiume, LTSR Aukščiausiojo teismo Plenume ir TSRS Aukščiausiojo teismo Plenume[256].

Trečia, siekiant pademonstruoti LTSR bendrosios kompetencijos teismų savarankiškumą nuo visos Sovietų Sąjungos teismų, LTSR Aukščiausiasis teismas buvo paskelbtas vyriausiu

---

254 Driukas, A. Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame Civilinio proceso kodekse. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20):164.

255 TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1954 m. rugpjūčio 14 d. įsakas „Dėl prezidiumų sudarymo sąjunginių ir autonominių respublikų aukščiausiųjų teismų, kraštų, sričių teismų ir autonominių sričių teismų sudėtyje“. TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1954, p. 20.

256 1960 m. birželio 8 d. Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 18.

LTSR teisminiu organu, turėjusi vykdyti visų *LTSR teismų veiklos priežiūrą* (LTSR konstitucijos 79 straipsnis, TSRS Teismų santvarkos įstatymo 45 straipsnis).

LTSR Aukščiausiasis teismas kitų teismų veiklos priežiūrą vykdė *priežiūrine tvarka* nagrinėdamas TSRS prokuroro, LTSR prokuroro, TSRS Aukščiausiojo teismo pirmininko, LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko *protestus* dėl visų LTSR teismų įsiteisėjusių nuosprendžių, sprendimų ir nutarčių (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 51 straipsnis). Pagal TSRS Teismų santvarkos įstatymą, liaudies teismų sprendimus ir nuosprendžius TSRS ar LTSR prokurorui pateikus protestą LTSR Aukščiausiajame teisme buvo galima peržiūrėti tik išimtiniais atvejais (15 straipsnis). Iš tiesų nei TSRS, nei LTSR prokurorų teisė pateikti protestus dėl bet kurio LTSR liaudies teismo sprendimo ar nuosprendžio nebuvo ribojama. Atvirkščiai, paaiškėjus, kad kai kurių LTSR liaudies teismų priimti nuosprendžiai ir sprendimai neatitiko politinių reikalavimų, ir proceso dalyviams jų neskundžiant, prokurorai buvo raginami pateikti kuo daugiau protestų ir taip kontroliuoti, kad liaudies teismų veikla atitiktų partijos politiką[257]. Kita LTSR Aukščiausiojo teismo atliekamos teisminės veiklos priežiūros forma buvo šio teismo pirmininko teisė iš bet kurio LTSR teismo perimti bet kurią civilinę ar baudžiamąją bylą ir perduoti ją nagrinėti kitam teismui arba paskirti ją nagrinėti LTSR Aukščiausiajame teisme (CPK 32 straipsnis, BPK 30-32 straipsniai).

Nepaisant deklaruotųjų LTSR Aukščiausiojo teismo įgaliojimų teisminės veiklos priežiūros srityje, šis teismas nebuvo nepriklausomas, nes formaliai pakluso TSRS Aukščiausiojo teismo ir TSRS Teisingumo ministerijos bei LTSR Teisingumo ministerijos nurodymams, o neformaliai – buvo įpareigotas vykdyti komunistų partijos politiką. LTSR Aukščiausiojo teismo galimybes vykdyti teisminės veiklos priežiūrą ribojo ir tai, kad Lietuvoje veikę TSRS specialieji teismai ir Ypatingieji pasitarimai LTSR Aukščiausiajam teismui nebuvo pavaldūs. LTSR Aukščiausiojo teismo veiklos savarankiškumą dar sumažino privalomas dviejų tarėjų dalyvavimas nagrinėjant civilines ir baudžiamąsias bylas (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 49 straipsnis), išskyrus specialiai įstatymo numatytus atsitikimus (LTSR konstitucijos 78 straipsnis).

2.2.2. TSRS Aukščiausiojo teismo jurisdikcija

TSRS Aukščiausiasis teismas sovietmečiu buvo plačiausius įgaliojimus Sovietų Sąjungoje turėjęs bendrosios kompetencijos teismas. TSRS Aukščiausiasis teismas buvo pripažintas vyriausiu TSRS teisminiu organu (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 65 straipsnis), kuris, anot prof. M. Romerio, sudarė sovietinių teismų viršūnę, o kiti teismai veikė jo priežiūroje[258]. Šis teismas *pirmąja* ir *antrąja* (kasacine) instancija nagrinėjo ypač svarbias civilines ir baudžiamąsias bylas, taip pat baudžiamosios jurisdikcijos TSRS specialiųjų teismų išspręstas bylas. Be to, TSRS Aukščiausiajam teismui buvo suteikti platūs įgaliojimai *priežiūrine tvarka* kontroliuoti tiek bendrasąjunginių TSRS, tiek „sąjunginių respublikų" teismų veiklą: tik TSRS Aukščiausiojo teismo Pirmininkas turėjo teisę iš bet kurio sovietinio teismo išreikalauti bet kurią bylą ir paduoti protestą dėl šios bylos (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 74 straipsnis)[259] ir tik vienintelis TSRS Aukščiausiasis teismas, pagal TSRS prokuroro ir TSRS Aukščiausiojo teismo Pirmininko pateiktus protestus, iš naujo nagrinėjo visuose sovieti-

257 1948 m. liepos 22 d. LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos ataskaita LKP (b) CK dėl 1947 m. birželio 4 d. įsako taikymo liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 89–91.

258 Romeris, M., *supra* note 7, p. 34.

259 Analogišką teisę turėjo TSRS prokuroras.

niuose teismuose išnagrinėtas baudžiamąsias ir civilines bylas (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 64 straipsnis). TSRS Aukščiausiojo teismo nuosprendžiai, sprendimai ir nutartys buvo galutiniai ir neskundžiami (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 15 straipsnis), ir tik nuo 1954 m., kaip jau buvo minėta, suteikta galimybė juos dar vieną kartą peržiūrėti TSRS Aukščiausiojo teismo Plenume.

TSRS Aukščiausiasis teismas poveikį sovietinių teismų veiklai taip pat darė pasinaudodamas teise teikti vadovaujamus nurodymus teisminės praktikos klausimais, kurie buvo privalomi visiems teismams. Vienas pirmųjų TSRS Aukščiausiojo teismo vadovaujamųjų nurodymų, įsigaliojusių ir okupuotoje Lietuvoje, buvo išaiškinimas, kad tais atvejais, kai kaltinamieji buvo ištesinami baudžiamojoje byloje, civiliniai ieškovai galėjo paduoti kasacinius skundus, tačiau tik tos sprendimo dalies ribose, kuri buvo susijusi su teismo nutarimu dėl civilinio ieškinio[260]. Antrosios sovietinės okupacijos metais TSRS Aukščiausiasis teismas vadovaujamuosiuose nurodymuose jau ne tik interpretuodavo sovietinius įstatymus, bet ir, esant poreikiui, kurdavo naujas normas, taip peržengdamas savo kompetencijos ribas[261]. 1949 m. sausio 4 d. TSRS Aukščiausiasis teismas, vykdydamas J. Stalino nurodymą, išaiškino, kad iššaginimas, įvykdytas sunkinančiomis aplinkybėmis, baustinas mirties bausme, o šios kategorijos baudžiamosios bylos buvo perduotos nagrinėti aukštesnės instancijos teismams, taip paneigiant BK 153 straipsnio nuostatas, kad lytinis santykiavimas, pavartojant fizinį smurtą, grasinant, bauginant arba apgaulės būdu išnaudojant nukentėjusiojo asmens bejėgišką padėtį, t. y. sunkinančiomis aplinkybėmis, užtraukė laisvės atėmimą iki penkerių metų, ir BPK 21 straipsnį, pagal kurį šios bylos buvo teismingos liaudies teismams.

TSRS Aukščiausiojo teismo priimti vadovaujamieji nurodymai neturėjo teisiškai įtvirtinto teisinio statuso, todėl klausimas dėl šių nurodymų teisinės galios buvo sprendžiamas tiek sovietinės teisės teoretikų[262], tiek tuometiniuose Vakarų teisės mokslininkų darbuose[263]. TSRS Generalinio prokuroro A. J. Višinskio nuomone, sovietiniai teismai buvo tik teisės taikymo institucijos ir negalėjo kurti teisės, todėl jų sprendimai nelaikytini teisės šaltiniu. Tačiau ši pozicija buvo pakeista 1956 metais[264].

Dėl plačios TSRS Aukščiausiojo teismo kompetencijos šio teismo sandara turėjo tam tikrų ypatumų, nulemtų siekio palengvinti jam priskirtų funkcijų vykdymą ir efektyviau kontroliuoti kitų teismų veiklą. TSRS Aukščiausiąjį teismą sudarė Pirmininkas, pirmininko pavaduotojas ir teismo nariai, kurie TSRS Aukščiausiosios Tarybos buvo renkami ilgesnei ir stabilumą turėjusiai užtikrinti penkerių metų kadencijai (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 63 straipsnis). TSRS Aukščiausiojo teismo teisėjų skaičius nuolat augo: 1938 m. rudenį jame teisėjavo 46 teisėjai, 1946 metais jų skaičius išaugo iki 70[265], o 1951 metais – iki 79 teisėjų[266].

Siekiant paspartinti svarbesnių bylų nagrinėjimą, liaudies tarėjų dalyvavimas šio teismo veikloje buvo ribojamas. Tai reiškė visuomenei piršto visuomeninių atstovų instituto

---

260 TSRS Aukščiausiojo teismo plenumas. *Tiesa*. 1941, 125-299:7.

261 Solomon, P. The U. S. S. R. Supreme Court: History, Role, and Future Prospects. *The American Journal of Comparative Law*. 1990, 38 (1):130.

262 Вышинский, А. Я. *Теория судебных доказательств в советском праве*. 2-е изд. М., 1946, с. 7.

263 Hazard, N. Jh. The Soviet Court as a Source of Law. *Washington Law Review.* 1949, 24 (1):85.

264 О юридической природе руководящих указаний Пленума Верховного Суда СССР. *Советское государство и право*. 1956, 8:21.

265 1946 m. kovo 19 d. TSRS Aukščiausioji Taryba išrinko 68 TSRS Aukščiausiojo teismo narius ir 25 liaudies tarėjus (Голунский, С. А.; Карев, Д. С., *supra* note 58, p. 120).

266 Solomon, P., *op.cit*., p. 130.

paneigimą ir deklaratyvumą. Liaudies tarėjai dalyvaudavo tik TSRS Aukščiausiajam teismui bylas nagrinėjant pirmąja instancija (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 65, 68 straipsniai), o antrąja instancija nagrinėjamus kasacinius skundus ir priežiūrine tvarka nagrinėjamus protestus nagrinėjo trys TSRS Aukščiausiojo teismo teisėjai, liaudies tarėjams nedalyvaujant (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 68 straipsnis).

Norint susidoroti su dideliu kiekiu[267] ir įvairaus pobūdžio bylų, TSRS Aukščiausiajame teisme veikė net penkios skirtingą kompetenciją turėjusios teisminės kolegijos: Baudžiamųjų bylų, Civilinių bylų, Karinė, Geležinkelių ir Vandens transporto. 1945 metais buvo įkurta šeštoji teisminė kolegija koncentracijos stovyklų (lagerių) teismų išspręstoms baudžiamosioms byloms kasacine ir priežiūrine tvarka nagrinėti[268].

Visos TSRS Aukščiausiojo teismo teisminės kolegijos joms priskirtas bylas nagrinėjo pirmąja ir antrąja instancijomis bei priežiūrine tvarka, skyrėsi tik nagrinėjamų bylų pobūdis ir teisminių kolegijų įgaliojimų apimtis. TSRS Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų ir Civilinių bylų teisminės kolegijos nagrinėjo jų kompetencijai pavestas svarbesnes baudžiamąsias ir civilines bylas, kurioms buvo priskiriamos bylos dėl aukštų TSRS pareigūnų padarytų valstybinių, karinių, pareigybinių ir ūkinių nusikaltimų, taip pat bylos dėl Sovietų Sąjungos arba dviejų ir daugiau „sąjunginių respublikų“ interesų gynimo. Be to, šios dvi kolegijos iš naujo perspręsdavo aukščiausiuosiuose teismuose išnagrinėtas baudžiamąsias ir civilines bylas, jeigu dėl jų TSRS Aukščiausiojo teismo Pirmininkas ar TSRS prokuroras pateikė protestus (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 66, 67 straipsniai).

Politiškai svarbesnes baudžiamąsias bylas dėl kontrrevoliucinės agitacijos geležinkelių ir vandens transporto srityje, nepriklausomai nuo to, ar nusikaltimus padarę asmenys dirbo transporto srityje (BK 58[10] straipsnis, BPK 28 straipsnis), buvo patikėtos TSRS Aukščiausiojo teismo Geležinkelių ir Vandens transporto teisminėms kolegijoms. Šių kolegijų jurisdikcija, priešingai negu TSRS Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų ir Civilinių bylų teisminių kolegijų, apėmė ne sąjungininių respublikų aukščiausiųjų teismų priimtų nuosprendžių patikrą, bet visų sąjunginėse respublikose veikusių linijinių geležinkelių ir vandens transporto teismų nuosprendžių ir nutarčių peržiūrą (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 71 straipsnis). Kilus TSRS karui su Vokietija sąjunginių respublikų linijiniai geležinkelių ir vandens transporto teismai buvo reorganizuoti į geležinkelių ir vandens transporto karinius tribunolus, todėl TSRS Aukščiausiojo teismo Geležinkelių ir Vandens transporto teisminės kolegijos taip pat buvo sukarintos[269].

Antrojo pasaulinio karo metais svarbiausia tapusiai TSRS Aukščiausiojo teismo Karinei teisminei kolegijai (toliau – Karinė kolegija) buvo suteiktos išskirtinės funkcijos nagrinėjant tam tikras karo metu aktualias baudžiamąsias bylas. Nors Karinė kolegija buvo sudėtinė TSRS Aukščiausiojo teismo dalis, po visą Sovietų Sąjungą išsišakojusi karinių tribunolų sistema buvo pavaldi ne TSRS Aukščiausiajam teismui, bet Karinei kolegijai, todėl pastaroji neturėjo paisyti TSRS Aukščiausiojo teismo vadovybės nurodymų dėl karinių tribunolų veiklos

---

267 Kasmet TSRS Aukščiausiąjį teismą iš visos Tarybų Sąjungos pasiekdavo apie 70 000 baudžiamųjų bylų, iš kurių išnagrinėjama būdavo maždaug po 6 000. Maždaug 100 TSRS Aukščiausiojo teismo nuosprendžių baudžiamosiose bylose buvo publikuojami ir naudojami kaip „rekomendacijos“ sprendžiant bylas kituose sovietiniuose teismuose (žr. Solomon, P. The U. S. S. R. Supreme Court: History, Role, and Future Prospects. *The American Journal of Comparative Law.* 1990, 38 (1):130).

268 1945 m. balandžio 16 d. TSRS Teisingumo liaudies komisaro įsakymas Nr. 023 „Dėl specialių teismų organizavimo lageriuose“. RFVA, R-9492, ap. 5, b. 1, lap. 2–4.

269 Голунский, С. А.; Карев, Д. С., *supra* note 58, p. 120.

priežiūros. Visgi sovietiniai kariniai tribunolai nebuvo palikti tik Karinės kolegijos kontrolei, nes TSRS Aukščiausiojo teismo Pirmininkas galėjo pasinaudoti jam suteikta teise iš bet kurio sovietinio teismo (įskaitant ir karinių tribunolų) išreikalauti bet kurią bylą ir paduoti protestą dėl šios bylos (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 74 straipsnis).

TSRS Aukščiausiojo teismo Karinės kolegijos jurisdikcija taip pat turėjo ypatumų. Pirmąja instancija Karinė kolegija nagrinėjo bylas dėl įvairių karinių struktūrų, karinių tribunolų ir karinių prokuratūrų pareigūnų padarytų nusikaltimų bei specialiais TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimais perduotas bylas. Nuo 1934 m. Karinė kolegija pirmąja instancija nagrinėjo politiškai ypač svarbias tėvynės išdavystės, šnipinėjimo, teroro, sprogimų, padegimų ir kitų diversijų rūšių bylas (BPK 27 straipsnis, TSRS Teismų santvarkos įstatymo 69 straipsnis). Karinė kolegija taip pat turėjo teisę iš bet kurio karinio tribunolo perimti bet kurią bylą dėl jos sudėtingumo, politinės ir visuomeninės svarbos ir ją išnagrinėti pirmąja instancija. Be to, Karinėje kolegijoje, skirtingai negu kitose TSRS Aukščiausiojo teismo teisminėse kolegijose, tarėjų dalyvavimas buvo ribojamas bylas nagrinėjant ne tik antrąja instancija, bet ir jas nagrinėjant pirmąja instancija. BPK buvo numatyti specialūs atvejai, kai baudžiamosios bylos pirmąja instancija buvo nagrinėjamos trijų Karinės kolegijos narių, nedalyvaujant tarėjams.

Dar vienas Karinės kolegijos veiklos ypatumas buvo tai, kad pirmąja instancija Karinėje kolegijoje išnagrinėtose baudžiamosiose bylose priimti nuosprendžiai kasacine tvarka nebuvo skundžiami nei karo, nei taikos metu. Šiuos nuosprendžius buvo galima peržiūrėti tik priežiūrine tvarka, TSRS Aukščiausio teismo Pirmininkui, TSRS prokurorui ar TSRS Aukščiausiojo teismo Plenumui pateikus protestą. Karinės kolegijos nuosprendį priežiūrine tvarka panaikindavo tik TSRS Aukščiausiojo teismo Plenumas.

Karinės kolegijos kompetencija bylas nagrinėjant antrąja instancija buvo ypatinga tuo, kad per karą, siekiant paspartinti svarbių bylų nagrinėjimą ir užtikrinti skubų nuosprendžių įvykdymą, Karinės kolegijos jurisdikcija buvo susiaurinta: jai buvo leista perspręsti tik tų karinių tribunolų išnagrinėtas baudžiamąsias bylas, kurie veikė ne karo vietovėse. Vykstant karui Karinė kolegija karo ir ne karo vietose veikusių karinių tribunolų atžvilgiu vykdė tik priežiūrinę veiklą – Karinės kolegijos Pirmininkas turėjo teisę pateikti protestą dėl, jo nuomone, neteisingo karinio tribunolo nuosprendžio, sustabdyti nuosprendžio vykdymą ir bylą perspręsti.

2.2.3. TSRS specialieji teismai ir Ypatingieji pasitarimai okupuotoje Lietuvoje

Pirmosios sovietinės okupacijos metais Lietuvoje buvo pradėta formuoti sudėtinga TSRS specialiųjų teismų sistema, sudaryta iš dviejų pagrindinių posistemių: karinių tribunolų ir transporto tribunolų (linijinių geležinkelių transporto teismų ir linijinių vandens transporto teismų) (TSRS konstitucijos 102 straipsnis). Visi TSRS specialieji teismai nagrinėjo tik baudžiamąsias bylas ir tik pirmąja instancija bei buvo pavaldūs atitinkamai TSRS Aukščiausiojo teismo kolegijai.

Iki Sovietų Sąjungos karo su Vokietija pradžios karinių tribunolų posistemę sudarė Raudonosios armijos, Karinio jūrų laivyno ir NKVD kariuomenės kariniai tribunolai, kurie buvo steigiami prie įvairių karinių darinių: pirma, prie apygardų, frontų ir jūrų laivynų ir antra, prie armijos korpusų, kitokių karinių junginių ir sukarintų įstaigų (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 57 straipsnis). Pastarųjų karinių tribunolų nuosprendžiai galėjo būti kasacine ir priežiūrine tvarka nagrinėjami kariniuose tribunoluose prie apygardų, frontų ir

jūrų laivynų (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 59 straipsnis). Prasidėjus karui su Vokietija įvyko pokyčiai transporto tribunolų posistemėje: šie teismai buvo sukarinti ir tapo karinių tribunolų posistemės dalimi. Besibaigiant karui sudaryti 105 koncentracijos stovyklų teismai[270], sprendę baudžiamąsias bylas dėl nusikaltimų, padarytų koncentracijos stovyklose ir NKVD kolonijose[271], taip pat priklausė TSRS specialiųjų teismų sistemai. Šie teismai sukarinti nebuvo.

Oficialiai būtinybė kurti gremėzdišką TSRS specialiųjų teismų sistemą buvo aiškinama tuo, kad tokie teismai, veikdami prie tų struktūrų, kuriuos aptarnavo, užtikrins geresnį specifinių baudžiamųjų bylų, susijusių su Raudonosios armijos, Karinio jūrų laivyno, geležinkelio ir vandens transporto veikla, išnagrinėjimą[272]. Iš tiesų TSRS specialieji teismai buvo represinės struktūros, sukurtos efektyviai vykdyti vietinių gyventojų terorą ir slopinti pasipriešinimą[273].

Siekiant tiesiogiai iš Maskvos kontroliuoti TSRS specialiųjų teismų personalą, karinių ir transporto tribunolų pirmininkus, pirmininkų pavaduotojus ir teisėjus penkeriems metams, minėta, rinko TSRS Aukščiausioji Taryba, o sąjunginių respublikų Aukščiausiosios Tarybos rinko tik karinių ir transporto tribunolų tarėjus (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 54, 55 straipsniai). Tarėjų dalyvavimas TSRS specialiųjų teismų veikloje buvo ribojamas, atsižvelgiant į karo ir taikos metą. Esant taikai, bylas nagrinėjo vienas teisėjas ir du tarėjai, o per karą – trys teisėjai (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 56 straipsnis). Pasinaudojant BPK išlygomis, kad bylos dėl teroristinių organizacijų ir teroristinių aktų prieš tarybų valdžios darbuotojus svarstomos šalims nedalyvaujant (BPK 468 straipsnis), TSRS specialiuosiuose teismuose buvo sudarytos sąlygos teisti už akių bei savivaliauti, o trumpi posėdžiai dažniausiai būdavo uždari.

1940–1941 metais Lietuvoje pirmiausia buvo steigiami įvairūs kariniai tribunolai. 1940 m. rugsėjo 1 d. įsteigtas Raudonosios armijos 29-ojo Šaulių teritorinio korpuso karinis tribunolas[274], 1940 m. gruodžio 9 d. – NKVD kariuomenės karo tribunolas, o 1941 m. sausį veiklą pradėjo 11-osios armijos karinis tribunolas, politines buvusių Lietuvos karių bylas sprendęs tame mieste, kuriame buvo keliama byla (nuolatinė jo būstinė buvo Dzūkų g., Kaune)[275]. Pastarasis karinis tribunolas iki 1941 m. birželio 20 d. spėjo išnagrinėti 53 baudžiamąsias bylas, kuriose sušaudyti buvo nuteisti 14 karių[276]. Lietuvoje taip pat įsigaliojo Pabaltijo

---

270 1945 m. balandžio 16 d. TSRS Teisingumo liaudies komisaro įsakymas Nr. 023 „Dėl specialių teismų organizavimo lageriuose“. RFVA, R-9492, ap. 5, b. 1, lap. 2–4.

271 1944 m. gruodžio 30 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nurodymas „Dėl specialių teismų organizavimo lageriuose“. RFVA, R-9492, ap. 5, b. 1, lap. 341.

272 Голунский, С. А.; Карев, Д. С., *supra* note 58, p.136.

273 Petravičiūtė, I. *Okupacinių policinių (represinių) struktūrų vaidmuo ir kolaboravimas su jomis*. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003. *Komisija.lt* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2012-12-30]. <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/I%20Soviet%20okupac%20Nusikalt%20aneksav/Okupac%20politikos%20sistema/Visuomeniniu%20strukturu%20vaidmuo/I.Petraviciutes%20mokslinis%20darbas%20%28lietuviu%20k.%29.pdf>.

274 Stoliarovas, A., *supra* note 223, p. 179, 181–182.

275 Leonas, S. *Maskvos kalėjimuose*. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. II tomas. Kaunas, 1942, p. 272.

276 Merkelis, A. *Lietuviai kariai bolševikų teisme. Dokumentai iš Pribovo XI armijos karinio tribunolo veiklos Lietuvoje*. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. IV tomas. Vilnius, 1943, p. 60, 64, 65, 73.

ypatingosios karinės apygardos karinio tribunolo, veikusio kaip kasacinė instancija korpusų karinių tribunolų nuosprendžiams, jurisdikcija[277].

1941 m. pradžioje Vilniuje pradėjo veikti Lietuvos geležinkelio linijinis teismas su Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Kelių valdybos skyriais, o Kaune – Nemuno baseino vandens transporto linijinis teismas[278]. 1941 m. vasario 11 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas įsaku „Dėl Lietuvos geležinkelių linijinio teismo liaudies tarėjų išrinkimo" patvirtino 80 laikinų šio teismo liaudies tarėjų[279]. 1941 m. balandžio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įstatymu išrinko 80 nuolatinių Lietuvos geležinkelio linijinio teismo tarėjų[280].

1944 metų vasarą į Lietuvą grįžus sovietams TSRS specialieji teismai tapo viena iš svarbiausių komunistinio režimo atramų Lietuvoje. Lietuvos geležinkelio linijinis teismas sukarinus tapo Lietuvos geležinkelio karo tribunolu, o Nemuno baseino vandens transporto linijinis teismas buvo pervadintas Nemuno baseino vandens transporto tribunolu.

Lietuvoje veikusių TSRS specialiųjų teismų kompetencija skyrėsi. Įvairūs NKVD kariuomenės kariniai tribunolai nagrinėjo karininkų, karo prievolininkų, NKVD, Milicijos valdybos, administracijos, ūkio bei tarnybos skyrių ir saugumo operatyvinių darbuotojų bylas, susijusias su tarnybos pažeidimais, bylas dėl vietinių gyventojų įvykdytų teroristinių veiksmų (BK 58 straipsnis), dėl klaidinančių gandų skleidimo vykstant karui, dėl savavališko pasitraukimo iš darbo karinėse organizacijose, dėl karinės tarnybos vengimo, dėl valstybės paslapčių atskleidimo ir kt. Pasienio ruožuose veikę NKVD kariuomenės kariniai tribunolai taip pat sprendė dezertyravimo bylas. Lietuvos geležinkelio karo tribunolas ir Nemuno baseino vandens transporto tribunolas nagrinėjo baudžiamąsias bylas, susijusias su geležinkelių bei vandens transporto veikla. Tai buvo nusikaltimai, kuriais buvo trikdomas transporto darbas, avarijų ir susidūrimų bylos, taip pat bylos dėl darbo drausmės transporto sistemoje pažeidimo (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 60 straipsnis, BPK 28 straipsnis).

Bene pagrindinė TSRS specialiųjų teismų veiklos sritis pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais buvo parodomieji teisminiai procesai prieš Lietuvos partizanus, paniekinamai vadintus „teroristais, lietuviškai vokiškaisiais nacionalistais, ginkluotų gaujų dalyviais". VKP (b) CK Lietuvos biuro pirmininkas M. Suslovas 1945 m. gegužės 24 d. pasiūlė kontrrevoliucinių nusikaltimų įvykdymo vietoje rengti kuo daugiau atvirų teismo procesų lietuvių kalba[281]. Viešiems procesams buvo ruošiamasi iš anksto, sovietinėje propagandoje niekinant ir menkinant lietuvių partizaninę veiklą, visuomenę gąsdinant partizanų žiaurumu, taikių gyventojų žudymu[282] bei raginant nepadėti partizanams, juos įduoti[283]. 1945

277 Stoliarovas, A., *supra* note 223, p. 179, 181–182.

278 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 23.

279 1941 m. vasario 11 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos geležinkelių linijinio teismo liaudies tarėjų išrinkimo". *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 2–4.

280 1941 m. balandžio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl išrinkimo Lietuvos geležinkelių linijinio teismo liaudies tarėjų". *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 5–7.

281 Vaitiekus, S., *supra* note 66, p. 7.

282 Plėšikams – mirties nuosprendis. *Tiesa*. 1947, 112-1249:3; Griežtas nuosprendis Tėvynės išdavikams – banditams. *Tiesa*. 1947, 139-1276:6.

283 Banditų pagalbininkai rūsčiai nubausti. *Tiesa*. 1945, 271-801:2.

metais buvo surengti 22 vieši partizanų teismo procesai[284], o iki 1946 m. liepos – dar 12[285]. Tačiau toks parodomųjų partizanų teismų skaičius LKP (b) CK netenkino. 1946 m. gegužės 13 d. LKP (b) CK biuras priėmė nutarimą „Dėl lietuviškai vokiškojo nacionalistinio ir jo ginkluotų gaujų dalyvių atvirų teismo procesų“, kuriame akcentavo, kad specialieji teismai neįvertino šių procesų reikšmės, ir įpareigojo padidinti viešų teismo procesų skaičių[286].

Lietuvoje veikę TSRS specialieji teismai, karo sąlygomis naudojęsi ypatingais įgaliojimais, pirmuosius nuosprendžius baudžiamosiose bylose, iškeltose rezistencijos dalyviams, priėmė jau 1944 m. rudenį. Ypač aktyviai antrosios sovietinės okupacijos pradžioje veikė Lietuvos geležinkelio karo tribunolas, nuo veiklos atnaujinimo 1944 m. spalį per pusantrų metų (iki 1946 m. sausio) išnagrinėjęs 653 baudžiamąsias bylas[287], kurios buvo susijusios su tais metais Lietuvos geležinkelių ruožuose įvykusiomis avarijomis ir traukinių susidūrimais (Kazlų Rūdoje, Naujojoje Vilnioje, Kauno, Kaišiadorių, Klaipėdos bei kitose vietose)[288], dėl kurių dažniausiai buvo kaltinami (ne visada pagrįstai) diversijas organizavę Lietuvos partizanai ir geležinkelių transporto infrastruktūros darbuotojai. Intensyviausias šio karo tribunolo veiklos laikotarpis tęsėsi iki 1950–1951 metų, kai pradėjo slopti aktyvus pasipriešinimo judėjimas. 1950 metų paskutinįjį ketvirtį buvo gautos 183 baudžiamosios bylos, o per 1951 m. pirmąjį ketvirtį – 164[289].

Didžioji dalis baudžiamųjų bylų, nagrinėtų Lietuvos geležinkelio karo tribunole, buvo bylos dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų (BK 58 straipsnis). Šių bylų skaičius tolygiai augo: 1944 metais buvo išnagrinėta 20 tokių bylų, 1945 metais – 119, 1946 m. – 185. Tačiau 1948 m. gegužės 2 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku „Dėl karo padėties geležinkelio,

---

284 1945 m. lapkričio 26 d. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaita VKP (b) CK apie LKP (b) CK veiklą. RVSPIA, f. 597, ap. 1, b. 2, lap. 75.

285 1946 m. liepos 16 d. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaita VKP (b) CK „Dėl LKP (b) CK veiksmų vykdant VKP (b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimą dėl LKP (b) CK trūkumų ir klaidų vadovaujant partinei-politinei veiklai“. RVSPIA, f. 597, ap. 1, b. 20, lap. 8.

286 1946 m. gegužės 13 d. LKP (b) CK biuro nutarimas „Dėl lietuviškai vokiškojo nacionalistinio ir jo ginkluotų gaujų dalyvių atvirų teismo procesų“. LYA, f. 1771, ap. 190, b. 4, l. 62–63.

287 1945 m. balandžio 20 d. Lietuvos geležinkelio karo tribunolo pirmininko S. A. Olchovikovo ataskaita TSRS Teisingumo ministro pavaduotojui ir karinių geležinkelių ir vandens transporto tribunolų viršininkui G. N. Pugovkinui apie Lietuvos geležinkelio karo tribunolo darbą 1945 metų sausio – kovo mėnesiais. RFVA, f. R-9492, ap. 4, b. 97, lap. 10–21; 1945 m. liepos 20 d. Lietuvos geležinkelio karo tribunolo pirmininko S. A. Olchovikovo ataskaita TSRS Teisingumo ministro pavaduotojui ir karinių geležinkelių ir vandens transporto tribunolų viršininkui G. N. Pugovkinui apie Lietuvos geležinkelio karo tribunolo darbą 1945 metų balandžio – liepos mėnesiais. RFVA, f. R-9492, ap. 4, b. 97, lap. 66–78; 1945 m. spalio 19 d. Lietuvos geležinkelio karo tribunolo pirmininko pavaduotojo ataskaita TSRS Teisingumo ministro pavaduotojui ir karinių geležinkelių ir vandens transporto tribunolų viršininkui G. N. Pugovkinui apie Lietuvos geležinkelio karo tribunolo darbą 1945 metų liepos – spalio mėnesiais. RFVA, f. R-9492, ap. 4, b. 97, lap. 98–105; 1946 m. sausio 19 d. Lietuvos geležinkelio karo tribunolo pirmininko S. A. Olchovikovo ataskaita TSRS Teisingumo ministro pavaduotojui ir karinių geležinkelių ir vandens transporto tribunolų viršininkui G. N. Pugovkinui apie Lietuvos geležinkelio karo tribunolo darbą 1945 metų spalio – gruodžio mėnesiais. RFVA, f. R-9492, ap. 4, b. 97, lap. 120–127.

288 *NKVD ir NKGB kovoja su klasiniais priešais geležinkeliuose*. *Voruta.lt* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta, 2012-11-12]. <http://www.voruta.lt/nkvd-ir-nkgb-kovoja-su-klasiniais-priesais-gelezinkeliuose/>.

289 1951 m. balandžio 16 d. Lietuvos geležinkelio linijinio teismo pirmininko Šeino ataskaita vyriausiosios linijinių transporto teismų valdybos viršininkui Širvinskomui apie Lietuvos geležinkelio linijinio teismo darbą 1951 metų I ketvirtį. RFVA, f. R-9492, ap. 4, b. 677, lap. 10.

upių ir jūrų transporte panaikinimo“[290] Lietuvos geležinkelio karo tribunolą pertvarkius į Lietuvos geležinkelio linijinį teismą ir svarbesnes bylas dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų perdavus nagrinėti LTSR NKVD kariuomenės karo tribunolui, Lietuvos geležinkelio linijiniame teisme baudžiamųjų bylų dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų ėmė mažėti (1950 m. išnagrinėtos trys, 1951 m. – dvi bylos), bet laipsniškai daugėjo kitų kategorijų baudžiamųjų bylų. Sparčiausiai augo baudžiamųjų bylų dėl darbo drausmės pažeidimo geležinkelių transporte, t. y. dėl trumpalaikio (iki vienos paros) savavališko pasišalinimo ir dezertyravimo iš darbo vietos (BK 193[7] straipsnis). Per antrąjį 1945 metų pusmetį Lietuvos geležinkelio kariniame tribunole buvo spręstos 264 šios kategorijos baudžiamosios bylos, o per pirmąjį 1946 m. pusmetį – jau 319.

Vandens transportas, nesant daug laivybos plėtojimui tinkamų upių, Lietuvoje nebuvo įgavęs tokios svarbios strateginės ir karinės reikšmės, todėl Nemuno baseino vandens transporto tribunolas nagrinėjo mažiau baudžiamųjų bylų negu Lietuvos geležinkelio karo tribunolas. Per visus 1946 metus Nemuno baseino vandens transporto tribunolas gavo 237 baudžiamąsias bylas, iš kurių 55 buvo dėl dezertyravimo ir savavališko pasišalinimo iš darbo vietos[291].

Kaip matyti iš archyvinių duomenų, didžiausia problema vandens transporte buvo ne diversijų išaiškinimas, bet krovinių saugumo užtikrinimas, nes dalis Lietuvos upėmis plukdomų krovinių dėl masinių vagysčių nepasiekdavo numatyto kelionės tikslo. Gabenamų krovinių grobimo mastą atspindi faktas, kad 40 proc. iš 1946 m. nagrinėtų baudžiamųjų bylų sudarė bylos dėl darbuotojų atliktų krovinių grobimų. Be to, tiek dėl darbuotojų aplaidumo, tiek dėl tyčinių jų veiksmų Lietuvos upiniame transporte padaugėjo avarijų, dėl kurių buvo prarandami kroviniai, sugadinamas transportas ir pan. Pagal oficialias ataskaitas, vien per pirmąjį 1948 m. pusmetį vandens transporto infrastruktūros darbuotojai upiniam eismui padarė žalos už 750 000 rublių[292]. Krovinių grobimas ir avarijos buvo vertinami vienareikšmiškai – tokie veiksmai pagal 1947 m. birželio 4 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinio ar visuomeninio turto grobimą“ ir įsaką „Dėl piliečių asmeninės nuosavybės apsaugos sustiprinimo“ buvo pripažįstami antisovietiniais, o juos įvykdę darbuotojai buvo traukiami baudžiamojon atsakomybėn[293].

Pasibaigus karui, 1946 m. Lietuvos geležinkelio karo tribunolas, turėjęs keturis skyrius (Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Geležinkelių valdybos), buvo vėl reorganizuotas į Lietuvos geležinkelio linijinį teismą, kurio nuolatinės sesijos vykdavo Vilniuje, Šiauliuose ir Kaliningrade. Mažėjant Lietuvos geležinkelio linijiniame teisme nagrinėjamų baudžiamųjų bylų dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų geležinkelių transporte skaičiui ir slopstant pasipriešinimui, 1953 m. Lietuvos geležinkelio linijinis teismas buvo likviduotas, o jo kompetencijai priskirtos bylos

---

290 Vaitiekus, S., *supra* note 66, p. 7.

291 1946 m. gruodžio 7 d. Vyriausiosios karinių transporto tribunolų valdybos inspektoriaus teisės majoro Ivanovo ataskaita Vyriausiosios karinių transporto tribunolų valdybos viršininkui teisės general-majorui Pugovkinui apie Lietuvos baseino karo tribunolo darbą už 1946 m. 11 mėnesių. RFVA, R-9492, ap. 4, b. 230, lap. 31–50.

292 1949 m. balandžio 8 d. Lietuvos baseino linijinio teismo pirmininko Gladskichovo raštas TSRS Teisingumo ministro pavaduotojui ir geležinkelių, upių ir jūrų transporto teismų pagrindinės valdybos viršininkui ataskaita apie Lietuvos baseino linijinio teismo darbą 1949 m. I ketvirtį. RFVA, R-9492, ap. 13, b. 700, lap. 24–32.

293 1947 m. birželio 4 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinio ar visuomeninio turto grobimą“ ir įsakas „Dėl piliečių asmeninės nuosavybės apsaugos sustiprinimo“. *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 10-473.

buvo perduotos nagrinėti naujai įsteigtam Baltijos transporto linijiniam teismui, kurio nuolatinė sesija veikė ir Vilniuje. Analogiškai buvo reformuotas ir Nemuno baseino vandens transporto tribunolas[294]. Nepaisant vis mažėjusios sovietinių transporto tribunolų reikšmės, transporto teismai Sovietų Sąjungoje buvo panaikinti tik 1957 m. vasario 12 d.[295]

Kitų karinių tribunolų (ne transporto) veikla turėjo tam tikrų ypatumų. Tebevykstant karui ir į Lietuvą sugrįžus sovietinei armijai Lietuvoje buvo atnaujinta Raudonosios armijos ir įvairių grandžių NKVD kariuomenės karinių tribunolų veikla. Jų formavimu rūpinosi jau kitą dieną po Vilniaus užėmimo, 1944 m. liepos 13 d., atkurti tiesiogiai Maskvai pavaldūs TSRS NKVD ir TSRS NKGB padaliniai Lietuvoje[296]. NKVD kariuomenės karinių tribunolų pogrupyje 1944–1947 m. Lietuvoje veikė net 52 skirtingo pavaldumo prie atskirų karinių darinių sudaryti kariniai tribunolai: Kauno ir Vilniaus įgulų karo tribunolai, 3-o Baltarusijos fronto karo tribunolas, 1-ojo Pabaltijo fronto karo tribunolas, 39-osios armijos karo tribunolas, 1-osios aviacijos armijos karo tribunolas, gvardijos 6-osios armijos karo tribunolas ir kt.[297]

Pasibaigus karui ir ėmus mažėti karinių junginių Lietuvoje, svarbiausiu Lietuvos teritorijoje veikusiu kariniu tribunolu tapo LTSR NKVD kariuomenės karo tribunolas[298], kuriam vadovavo iš Rusijos atsiųstas specialistas A. Chaliavinas[299]. Karui tebevykstant (1944 m.) iš visų karinių tribunolų priimtų mirties nuosprendžių šiam karo tribunolui teko apie 30 proc., o jau 1947 m. – 100 proc. Preliminariais duomenimis, LTSR NKVD kariuomenės karo tribunolas, kovodamas su partizanais, nuo 1944 m. liepos iki 1946 m. birželio pagal BK 58[1a] straipsnį (tėvynės išdavimas) nuteisė 8 268 žmones, iš jų – 3 678 partizanus, 1 117 jų rėmėjų, 1 800 nelegalių organizacijų narių[300]. Pagal skirtingus dabarties istorikų skaičiavimus, 1944–1954 metais už kontrrevoliucinius nusikaltimus visi Lietuvoje veikę kariniai tribunolai (be transporto teismų) nuteisė nuo 22 080 iki 29 052 žmonių[301]. Kariniai tribunolai Sovietų Sąjungoje buvo panaikinti 1953 metais[302].

Be TSRS specialiųjų teismų Lietuvoje veikė ir kvaziteisminės institucijos – Ypatingieji pasitarimai, sukurti siekiant dar pagreitinti ir supaprastinti politiškai svarbiausių bylų nagrinėjimą. Tai reiškia, kad sovietmečiu bendrosios kompetencijos teismai ir TSRS specialieji teismai nebuvo vienintelės teisingumą vykdžiusios institucijos. Ypatingųjų pasitarimų pirmtakės, TSRS suformuotos dar 1922 metais, buvo teisminės kolegijos prie Jungtinės valstybinės politinės valdybos – OGPU (*Объединённое государственное политическое*

---

294 Liakas, A., *supra* note 192, p. 236.

295 Kucherov, S. *The Organs of Soviet Administration of Justice: Their History and Operation*. Leiden, 1970, p. 115.

296 Gaškaitė, N., *supra* note 8, p. 107.

297 Vaitiekus, S. Sovietinio okupacinio režimo baudžiamoji politika 1944–1947 m. *Lietuvos aidas*. 2002, 300:8.

298 Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo, vykdant nusikaltimus 1944–1953 m.* III tomas. Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003, p. 7.

299 Vaitiekus, S. *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947).* Vilnius, 2002, p. 33.

300 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 468.

301 Tininis, V., *op. cit*., p. 9.

302 *Яцкова, А. История советского суда. Отечественные записки. Москва: 2003, 2 (10). Stranaoz. ru.* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2012-12-31]. <http://www.strana-oz.ru/2003/2/istoriya-sovetskogo-suda>.

управление – ОГПУ), sudarytos iš sovietinių saugumo ir teisingumo sistemos pareigūnų ir turėjusios įgaliojimus ištremti socialistiniam režimui nepaklususius asmenis[303]. Po 1934 m. sovietinių saugumo tarnybų pertvarkų teismines kolegijas pakeitė NKVD pavaldūs Ypatingieji pasitarimai, tapę svarbiu sovietinio režimo įrankiu slopinant gyventojų pasipriešinimą[304]. Iš pradžių baudžiamąsias bylas nagrinėjo penkių narių sudėties Ypatingieji pasitarimai, tačiau sparčiai augant bylų skaičiui, jau 1935 m. Ypatingieji pasitarimai esant poreikiui buvo sudaromi iš keturių arba trijų narių, todėl, atsižvelgiant į narių skaičių, Ypatinguosius pasitarimus buvo imta vadinti „penkiukėmis", „ketveriukėmis" arba „trejukėmis"[305].

Ypatingųjų pasitarimų kompetencija keitėsi priklausomai nuo politinių aplinkybių. 1922 metais teisminės kolegijos turėjo įgaliojimus „antisovietiškai nusiteikusius žmones" ir jų šeimas ištremti į kitas šalies vietoves ne daugiau kaip penkeriems metams ir tremties laikui atimti pasyviąją ir aktyviąją rinkimų teisę arba neribotam laikui ištremti už valstybės ribų. Tiesa, vėliau teisminės kolegijos įgavo įgaliojimus skirti bet kokią bausmę, net ir mirties bausmę sušaudant[306]. Po 1934 metų pertvarkų teismines kolegijas pakeitę Ypatingieji pasitarimai nagrinėjo baudžiamąsias bylas dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų, tačiau daugiausia tik tas, kuriose asmuo pagal sovietines baudžiamojo proceso normas nebūtų pripažintas kaltu TSRS specialiosios kompetencijos ar bendrosios kompetencijos teismuose. Šiose bylose Ypatingieji pasitarimai iš pradžių galėjo skirti tik ištrėmimą ar išsiuntimą iš šalies ar laisvės atėmimo bausmę kalėti darbo lageryje iki 5 metų. Tačiau jau nuo 1937 metų Ypatingųjų pasitarimų įgaliojimai buvo išplėsti, suteikiant ir įgaliojimus skirti sušaudymo bausmę. Po J. Stalino mirties į VKP (b) CK sekretoriaus postą pretendavęs L. Berija Ypatingųjų pasitarimų taip pat neketino atsisakyti. 1953 m. liepą jis pasiūlė tik sumažinti Ypatingųjų pasitarimų įgaliojimus – palikti jiems galimybę skirti 5 arba 10 metų katorgos lageriuose bausmę[307]. Visgi L. Beriją pašalinus ir prasidėjus sąlyginiam režimo liberalizavimui, 1953 metų rugsėjo mėnesį Ypatingieji pasitarimai buvo likviduoti[308].

Baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procesas Ypatinguosiuose pasitarimuose buvo iki kraštutinumo supaprastintas. Teisiama buvo remiantis vien vietos saugumo institucijų pateikta tendencinga medžiaga, nesilaikant net sovietinių baudžiamųjų procesinių garantijų ir dažnai nedalyvaujant kaltinamajam. Kaltinamosios išvados būdavo parengiamos pagal vienodą trafaretą, jose nurodant, kokias pareigas kaltinamasis asmuo užėmė Nepriklausomoje Lietuvoje ir konstatuojant, kad jas vykdydamas kaltinamasis asmuo veikė prieš „komunistų partiją ir revoliucinį judėjimą"[309]. Taip pat būdavo pažymima, ar kaltinamasis asmuo „prisipažino", o jei ne – tai įvardijami kiti kaltę įrodantys duomenys, kaip antai buvusių Lietuvos vals-

---

303 Remiamasi duomenimis, gautais iš 1953 m. liepos 15 d. L. Berijos rašto KPSS Prezidiumui, V. Molotovui. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 897, lap. 151.

304 Berman, H. J. *Soviet Criminal Law and Procedure: the RSFSR Codes*. Harvard: Harvard University Press. 1966, p. 31; Andriulis, V., *et al.*, *supra* note 76, p. 468.

305 Ypatinguosiuose pasitarimuose nuosprendžius priimdavo TSRS Vidaus reikalų komisaro pavaduotojas, TSRS Vidaus reikalų komisaro įgaliotinis RTFSR, sąjunginės respublikos, kurioje buvo sprendžiama konkreti byla, Milicijos valdybos viršininkas ir Vidaus reikalų komisariato komisaras. Ypatingųjų pasitarimų posėdžiuose privalėjo dalyvauti ir TSRS prokuroras arba jo pavaduotojas.

306 Чистяков, О. И., *supra* note 8, p. 273.

307 1953 m. liepos 15 d. L. Berijos raštas KPSS Prezidiumui, V. Molotovui. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 897, lap. 151.

308 Vaitiekūnas, V., *supra* note 100, p. 4.

309 Ašmenskas, V., *supra* note 63, p. 108.

tybės saugumo tarnybų įrašai apie konkretaus asmens veiklą Nepriklausomoje Lietuvoje. Galiausiai būdavo nurodoma konkreti BK 58 straipsnio dalis, pagal kurią kaltinamasis pripažįstamas kaltu, ir kaltinamosios išvados sudarymo vieta.

Tikslių duomenų apie tai, kiek asmenų 1940–1941 metais Lietuvoje nuteisė Ypatingieji pasitarimai nepavyko rasti. Yra žinoma, kad 1940–1941 metais dauguma Lietuvoje NKVD ir prokuratūros suimtų žmonių baudžiamųjų bylų buvo perduodama Ypatingiesiems pasitarimams[310]. Represijų Lietuvoje tyrimo centro duomenimis, iš 1 671 baudžiamųjų bylų, kuriose įrašyti vienokių ar kitokių teisminių institucijų nuosprendžiai, net 1 020 baudžiamosiose bylose nuosprendžius paskyrė Ypatingieji pasitarimai[311]. Preliminarų visų tais metais nuteistų asmenų skaičių galima pabandyti nustatyti iš dabarties Lietuvos istorikų pateikiamų duomenų apie už kontrrevoliucinius nusikaltimus suimtus žmones. Istoriko A. Anušausko duomenimis, remiantis vien BK 58 straipsniu, 1940 m. birželį Lietuvoje buvo suimti 87 asmenys, liepos mėn. – 769, o rugpjūtį – dar 457[312]. Tąkart daugiausia buvo areštuota lietuvių visuomenės veikėjų: buvusių organizacijų vadovų ir narių, uždraustų laikraščių redaktorių, žurnalistų, buvusių ministrų pirmininkų, ministrų, karininkų ir t. t.[313] Tarp suimtųjų buvo Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai A. Voldemaras, A. Merkys, L. Bistras, buvęs Užsienio reikalų ministras J. Urbšys, generolas K. Dulskys, Tautininkų sąjungos pirmininkas D. Cesevičius, buvęs Žemės ūkio ministras J. Aleksa ir kt.

Kitų istorikų duomenimis, nuo 1940 m. birželio iki 1941 m. gegužės buvo suimti 4 553 žmonės, iš kurių daugiau kaip pusė buvo kaltinami pagal BK 58 straipsnį (daugiausia už darbą policijoje, slaptą bendradarbiavimą su saugumo policija ir vadovavimą buvusioms legalioms organizacijoms)[314]. Tačiau tikrasis suimtųjų ir nuteistųjų skaičius, turint omenyje tai, kad vien LTSR prokuratūros Ypatingasis skyrius nuo 1940 m. lapkričio 1 d. iki 1941 m. balandžio 31 d. buvo suėmęs 4 823 žmones už antisovietinius veiksmus (BK 58 straipsnis), gali būti kur kas didesnis[315]. Negalutiniais duomenimis, 1944 m. Lietuvoje iš naujo atkurti Ypatingieji pasitarimai iki 1953 metų nuteisė nuo 11 932 iki 15 887 Lietuvos gyventojų[316] bei sankcionavo beveik 18 tūkstančių šeimų ištrėmimą[317].

---

310 Anušauskas, A., *supra* note 63, p. 32.

311 Anušauskas, A. *Sovietinis genocidas ir jo padariniai*. *Genocid.lt* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2012-12-27]. <http://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>.

312 Anušauskas, A. *Teroras ir nusikaltimai žmoniškumui: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 17.

313 Anušauskas, A., *op. cit.,* p. 27.

314 *Areštai ir kitos prievartos formos (1940–1941 m.). Komisija.lt* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2012-12-27]. <www.komisija.lt/Files/www...lt/.../Arestai_patvirtintos%20isvados.doc>.

315 1941 m. birželio 14 d. LTSR prokuratūros specskyriaus prokuroro Ljrovo ataskaita apie darbą 1941 metų sausio – balandžio mėnesiais. RFVA, f. R-8131, ap. 38, b. 56, lap. 11–15.

316 Tininis, V., *supra* note 298, p. 9.

317 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 468.

III. TEISĖJAI SOVIETINĖS LIETUVOS TEISMUOSE

3.1. Sovietinių bendrosios kompetencijos teismų formavimas Lietuvoje

3.1.1. Teisėjų korpuso komplektavimas 1940–1941 metais

Lietuvos teritorijoje veikę sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai buvo formuojami dviem etapais: pirmiausia buvo vykdoma nevieša teisėjų atranka, o po to atrinktieji pretendentai būdavo patvirtinami formaliuose teismų rinkimuose. Nors teismų komplektavimo funkcija LTSR Teisingumo liaudies komisariatui buvo pavesta tik 1941 m. sausio 9 d. patvirtintais šios institucijos nuostatais[318], dar 1940 m. rugsėjo 7 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariatas pareikalavo, kad vykdomieji komitetai teismams ir prokuratūrai iš partijos narių ir politiškai patikimų žmonių atrinktų po 2–5 asmenis[319]. Tačiau 1940 m. gruodžio 29 d. TSRS Teisingumo liaudies komisariatas tokį LTSR Teisingumo liaudies komisariato nurodymą atšaukė, išaiškinęs, kad pretendentus į teismus turi rekomenduoti ne vykdomieji komitetai, bet partinės struktūros – partijos komitetai[320].

Partijos dalyvavimas atrenkant teisėjus buvo paremtas V. Lenino reikalavimu, kad partijos komitetai kontroliuotų visą valstybės kadrų politiką. 1920 m. IX komunistų partijos suvažiavime komunistų lyderis griežtai kritikavo opozicijos pasipriešinimą tam, kad partija parinktų ir paskirstytų kadrus: „kuo gi tada pasireikš partinis vadovavimas? – klausė jis – kas gi vadovauja, jeigu ne žmonės, ir kaip gi vadovauti, kaip neskirstyti?“[321]. Sekdami V. I. Lenino mintimis, sovietiniai teisininkai nematė nieko blogo (o ir negalėjo matyti), kad teismų komplektavime dalyvauja politinės struktūros ir atvirai pripažino, kad „teisėjų atranka partijos kompetencijai buvo priskirta siekiant užtikrinti teismams priskirtos politinės krypties vykdymo kokybę“[322].

Atsižvelgiant į TSRS Teisingumo liaudies komisariato nurodymus dėl partijos dalyvavimo teisėjų atrankoje Sovietų Sąjungoje susiformavo savitas pretendentų į teisėjus atrankos mechanizmas, kuriame atsiskleidė lemiamas partijos vaidmuo sprendžiant dėl pretendento tinkamumo pareigoms. Lietuvos atveju LKP (b) komitetų teisėjų rekomendacijos būdavo perduodamos LTSR Teisingumo liaudies komisariatui[323], o šiam formaliai pritarus siūlomai kandidatūrai, atitinkami komunistų partijos komitetai posėdžio metu ją patvirtindavo[324]

---

318 Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos 1941 m. sausio 9 d. nutarimas Nr. 22 „Dėl Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato nuostatų patvirtinimo“. Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. I tomas (1940–1947). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 58.

319 LTSR teisingumo komisariato 1941 m. rugsėjo 7 d. raštas Nr. 21505 LKP Šiaulių apskrities komitetui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, p. 140.

320 1940 m. gruodžio 29 d. TSRS Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. AD-18, skirtas visiems sąjunginių respublikų teisingumo liaudies komisariatams. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 49, lap. 70.

321 Leninas, V. I. *Raštai*. Versta iš ketvirtojo leidimo. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. XXX tomas (1919 rugsėjis – 1920 balandis). Vilnius, 1954, p. 427.

322 Кайгородов, В. Д., *supra* note 62, p. 101.

323 Kandidato į liaudies teisėjus K. Gerulaičio 1941 m. sausio 2 d. charakteristika. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 105.

324 Išrašas iš 1941 m. sausio 20 d. LKP (b) Alytaus apskrities komiteto posėdžio protokolo Nr. 3. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 1.

ir rekomenduojamo asmens duomenų kortelę, biografiją, fotokortelę, partinę ir dalykinę charakteristikas bei posėdžio protokolo ištrauką pateikdavo LKP (b) CK, galutiniam sprendimui dėl pretendento tinkamumo priimti[325].

Teisėjų atranka vykdyta nesilaikant 1933 m. priimto Teismų santvarkos įstatymo nuostatų, pagal kurias pretendentas į teisėjus turėjo būti sulaukęs 25 metų ir įgijęs teisinį išsilavinimą (112 straipsnis). Teisėju tarpukario Lietuvoje tapdavo tik veiksnus, nepriekaištingos reputacijos ir baudžiamąja tvarka neteistas asmuo (113 straipsnis), išlaikęs teisėjo egzaminus (114 straipsnis, 214–218 straipsniai) ir turėjęs teisinio darbo patirties (202–213, 214 straipsniai).

1940 m. liepos 1 d. panaikinus reikalavimą teisėjams turėti teisinį išsilavinimą, teisėjų atrankos kriterijai sovietiniuose įstatymuose nebuvo įtvirtinti[326]. Tik slaptuose LKP (b) CK dokumentuose pateikiami nurodymai dėl teisėjų atrankos kriterijų. Pirmiausia LKP (b) CK nustatė, kad teisėjais ir teismo tarėjais gali būti visi piliečiai, turintys rinkimų teisę[327], antra, prioritetas teiktinas jaunimui, trečia, pretendentai turėtų būti kilę iš darbininkų arba darbo inteligentų, ketvirta, nenustatant konkretaus išsilavinimo cenzo, rekomenduojama atsižvelgti į jų išsilavinimą ir penkta, labai svarbus buvo pretendentų visuotinis rinkėjų palaikymas[328]. Šie Lietuvoje sovietmečiu taikyti teisėjų atrankos kriterijai, siekiant sukurti iliuziją, kad teisėjais tapdavo tik labai aukštus dalykinės ir politinės kvalifikacijos kriterijus atitinkantys asmenys, nei vėlesnėje teisinėje literatūroje, nei įstatymuose nebuvo įtvirtinti[329].

Atrinkti pretendentai teisėjais tapdavo imituojant teismų rinkimus. Pagal LTSR konstituciją, LTSR Aukščiausiąjį teismą penkeriems metams rinko LTSR Aukščiausioji Taryba (80 straipsnis), apskričių teismų, kuriais *de facto* buvo apygardų teismai, teisėjus taip pat penkerių metų kadencijai – apskričių darbo žmonių atstovų tarybos (81 straipsnis), ir tik liaudies teisėjus trejiems metams bealternatyviais rinkimais tiesiogiai rinko miesto, valsčiaus piliečiai (82 straipsnis). Šios LTSR konstitucijos nuostatos atspindėjo 1918 m. kovo 18–23 d. priimtą RKP (b)[330] programą, kurioje nurodyta, kad teisėjus renka darbo žmonės[331]. Sovietiniai teisininkai argumentavo, kad tik teisėjų rinkimai užtikrina teisėjų savarankiškumą, nepriklausomumą ir „laisvę ryžtingai vykdyti valią, išreiškiančią jų socialistinę sąmonę“[332]. Sovietmečiu vadinamasis teisėjų renkamumo principas laikytas vienu svarbiausiu teismų organizavimo ir veiklos principu[333] ir esmine teisėjų nepriklausomumo garantija[334]. Todėl sovietinėje propagandoje Nepriklausomos Lietuvos teisėjų skyrimo tvarka, pagal kurią teisėjus, pasiūlius Teisingumo ministrui, skyrė Respublikos Prezidentas, buvo peikiama, esą

---

325 1941 m. sausio 1 d. LKP (b) CK Kadrų skyriaus direktoriaus Ch. Aizeno skubus ir slaptas raštas visiems apskričių ir miesto komitetams. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 3.

326 Laikinas teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 713-5596.

327 LKP (b) CK sekretoriaus slapto rašto visiems apskričių ir miestų komitetams projektas (be datos). LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 1.

328 1941 m. sausio 21 d. LKP (b) CK raštas apie teisingumo sistemą. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 6.

329 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 35.

330 1918–1925 metais komunistų partija vadinosi Rusijos komunistų (bolševikų) partija – RKP (b) (*Российская коммунистическая партия (большевиков) – РКП (б)*).

331 Liakas, A., *supra* note 192, p. 214.

332 Гурвич, М. А. Прицины советского гражданского процессуального права. *Советское государство и право*. 1974, 12:22.

333 Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A. *supra* note 99, p. 31.

334 Кайгородов, В. Д., *supra* note 62, p. 50.

teisėju buvo galima tapti „tik per protekciją, o dauguma teisėjų apleisdavo teisingumo vykdymą ir tapdavo karjeristais, valdžios pataikūnais“[335].

Tačiau realiai teisėjų rinkimai Lietuvoje sovietmečiu buvo vykdomi kitaip, negu buvo deklaruota LTSR konstitucijoje. Pagal 1940 m. lapkričio 30 d. priimtą LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo”, kol bus surengti liaudies teismų rinkimai Teismų santvarkos įstatyme nustatyta tvarka, liaudies teismų teisėjus rinko ne piliečiai, kaip nustatyta LTSR konstitucijoje, bet apskričių vykdomieji komitetai, o miestuose, neįeinančiuose į apskričių sudėtį – miestų vykdomieji komitetai[336].

Vykdomieji komitetai Lietuvoje pradėjo veikti nuo 1940 m. lapkričio 12 d., į juos paskyrus (ne išrinkus darbo žmonių atstovų taryboms, kaip numatyta LTSR konstitucijoje) „žinomus komunistėlius arba jiems prijaučiančius žmones“[337]. Iš partijai lojalių asmenų sudaryti vykdomieji komitetai, rinkdami liaudies teismų teisėjus, nebuvo savarankiški, nes tik patvirtindavo partijos komitetų rekomenduotų pretendentų išrinkimą teisėjais. Kai partijos komitetai nutardavo, kad asmuo tinkamas teisėjo darbui, vykdomiesiems komitetams likdavo tik surašyti liaudies teisėjų išrinkimo protokolus ir juos pristatyti LTSR Teisingumo liaudies komisariatui[338], kuriam belikdavo tik paskirti išrinktus teisėjus į konkrečius rinkimų metu numatytus teismus[339]. Pradėjus teisėjų atranką į 136 liaudies teismus buvo pasiūlyti 56 asmenys[340], o pagal LTSR Teisingumo liaudies komisariato 1941 m. balandžio 29 d. pateiktus duomenis, tuomet buvo išrinkti 127 liaudies teismų teisėjai[341]. Vokietijai paskelbus karą Sovietų Sąjungai ir užėmus Lietuvos teritoriją, pirmieji oficialūs liaudies teismų rinkimai, apie kuriuos buvo skelbta 1941 m. birželio 22 d. sovietinio dienraščio „Tiesa“ numeryje, taip ir neįvyko[342].

Pirmosios sovietinės okupacijos metais vietoje LTSR konstitucijos numatytų apskričių teismų veikusius apygardų teismus, vadovaujantis minėtu 1940 m. lapkričio 30 d. priimtu LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku, *de jure* rinko ne darbo žmonių atstovų tarybos, kaip buvo nustatyta 1938 m. TSRS Teismų santvarkos įstatymo 30 straipsnyje, bet LTSR Aukščiausioji Taryba[343] arba jos Prezidiumas[344], o *de facto* dėl sovietinių apygardų teis-

---

335 Koks buvo „smetoniškas“ teismas. *Tiesa*. 1940, 27:2.

336 Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A., *supra* note 99, p. 18.

337 Daugnora, V., *supra* note 45, p. 252.

338 1941 m. kovo 18 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas LKP (b) CK Nr. 2604 dėl Naujos Vilnios, Jašiūnų ir Rudaminos liaudies teismų teisėjų išrinkimo. LYA. f. 1771, ap. 2. b. 472, lap. 154.

339 Daugnora, V., *op. cit.,* p. 253.

340 Duomenys paimti iš asmeninių liaudies teisėjų lapelių ir biografijų. LYA, f. 1771, ap. 1, b. 295, lap. 1–112; LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 1–180.

341 1941 m. balandžio 29 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas laikraščio „Tiesa“ redaktoriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 23.

342 Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1941, 133-327:- 2.

343 1941 m. kovo 18 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 63 dėl kandidatų į apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 60; 1941 m. kovo 25 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 3120 dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 61; 1941 m. balandžio 4 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 62; 1941 m. balandžio 8 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 63.

344 1941 m. vasario 26 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 333 dėl kandidatų į apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 58-58 ap; LTSR teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 5751 dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 64.

mų teisėjų išrinkimo, kaip ir renkant liaudies teismų teisėjus, galutinai spręsdavo komunistų partija.

Trūkstant patikimų teisingumo kadrų, iki 1941 m. vasario 21 d. buvo patvirtintas 31 apygardų teismų teisėjas[345], 1941 m. vasario 26 d. buvo pasiūlyti dar 48 pretendentai[346], tačiau jų sąrašas buvo ne kartą taisytas išbraukiant netinkamus asmenis[347]. Nepavykus iškart suformuoti apygardų teismų teisėjų korpuso, LTSR Teisingumo liaudies komisariatas 1941 m. kovą LKP (b) CK paprašė išrinkti laikinus apygardos teismų teisėjus[348], kurių sąrašas, sudarytas iš 24 teisėjų, buvo patvirtintas 1941 m. kovo 21 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku[349].

Kiek sparčiau sekėsi formuoti LTSR Aukščiausiojo teismo sudėtį, nors šio teismo teisėjams ir buvo taikomi padidinti atrankos kriterijai. Pirmieji devyni LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjai, jų kandidatūras prieš tai apsvarsčius LKP (b) CK biure, LTSR Aukščiausiojoje Taryboje buvo išrinkti 1940 m. rugpjūčio 25 d.[350]. Šio teismo pirmininku buvo paskirtas J. Blieka, jo pavaduotojais – E. Medžys ir P. Zibertas, o teisėjais – P. Kiškis, Berelis Latvis-Fridmanas, E. Meškauskas, J. Zimanas, J. Žeruolis ir S. Vaineikienė. Tęsiant šio teismo formavimo procesą LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko pavaduotoją P. Zibertą 1940 m. gruodžio 13 d. LKP (b) CK Biuro sprendimu pakeitė iš Rusijos atsiųstas V. Burkovas[351] bei buvo išrinkti dar keturi teisėjai: L. Adomauskas, J. Budžinskienė, K. Juršė ir A. Stankus[352].

Prie kiekvieno teismo taip pat buvo planuota išrinkti visuomenės atstovus teismuose – liaudies tarėjus, tariamai turėjusius prisidėti prie sovietinių teismų veiklos nepriklausomumo užtikrinimo[353] (TSRS konstitucijos 103 straipsnis, TSRS Teismų santvarkos įstatymo 9 straipsnis, LTSR konstitucijos 78 straipsnis). Iš tiesų liaudies tarėjai padidino teisėjų kontrolę ir sukūrė regimybę apie visuomenės dalyvavimą sovietinių teismų veikloje.

TSRS Teismų santvarkos įstatyme buvo nustatyta, kad liaudies teismų tarėjus trejiems metams renka piliečiai (23 straipsnis). Okupuotoje Lietuvoje liaudies teismų tarėjus, vadovaudamiesi 1940 m. lapkričio 30 d. priimtu LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo“, rinko vykdomieji komitetai, tvirtinę

---

345 1941 m. vasario 21 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pažyma LKP (b) CK Nr. 221 c apie apygardos teismų teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, a. 472, lap. 56–57.

346 1941 m. vasario 26 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 333 dėl kandidatų į apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 58.

347 1941 m. kovo 18 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 63 dėl kandidatų į apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 60.

348 1941 m. kovo 25 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 3120 dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 61; 1941 m. balandžio 4 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 62; 1941 m. balandžio 8 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP CK dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 63; 1941 m. gegužės 13 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pranešimas LKP (b) CK Nr. 5751 dėl kandidatų į laikinus apygardos teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 64.

349 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1941 m. kovo 21 d. nutarimas „Dėl apygardos teismų laikino sąstato patvirtinimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 3-5.

350 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. rugpjūčio 25 d. nutarimas „Apie LTSR Aukščiausiojo teismo išrinkimą“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

351 1940 m. gruodžio 13 d. LKP (b) CK Biuro posėdžio protokolas Nr. 35. LYA, f. 1771, ap. 1, b. 80, lap. 19.

352 Vilbikas, A., *supra* note 70, p. 174.

353 Кайгородов, В. Д., *supra* note 62, p. 51.

liaudies teismų tarėjų sąrašus, kuriuos neva pasiūlė visuomeninės organizacijos ir darbo žmonių kolektyvai[354]. Tačiau faktiškai gyventojai susirinkimuose tik patvirtindavo partijos komitetų siūlomus pretendentus į liaudies teismų tarėjus[355]. Vietos gyventojams nesusirenkant į susirinkimus liaudies teismų tarėjų kandidatūroms patvirtinti arba jiems atsisakius balsuoti už partijos pasiūlytus pretendentus, vykdomieji komitetai liaudies teismų tarėjus ėmė rinkti negavę gyventojų pritarimo[356].

Apygardos teismų tarėjus, vadovaudamosi TSRS Teismų santvarkos įstatymo 30 straipsniu, penkeriems metams rinko apygardos darbo žmonių atstovų tarybos, tačiau, pagal 1940 m. lapkričio 30 d. priimtą LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo“, apygardos teismų tarėjų rinkimai, kaip ir apygardos teismo teisėjų rinkimai, buvo pavesti LTSR Aukščiausiajai Tarybai. Kaip ir renkant liaudies teismų tarėjus, kandidatūras į apygardos teismų tarėjus vykdomiesiems komitetams siūlė visuotiniai gyventojų susirinkimai[357]. Su partija iš anksto suderintas tarėjų kandidatūras, tariamai patvirtintas gyventojų susirinkimuose, vykdomieji komitetai pristatydavo LTSR Teisingumo liaudies komisariatui, o pastarasis – LTSR Aukščiausiajai Tarybai. LTSR Aukščiausiojo teismo tarėjai buvo renkami pagal tokią pačią schemą (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 46 straipsnis, LTSR konstitucijos 80 straipsnis).

Nepaisant komunistų partijos pastangų sovietinėje teisingumo sistemoje įtvirtinti tarėjų institutą, liaudies tarėjų dalyvavimas teismų veikloje sovietmečiu nebuvo efektyvus, nes teisėjai nesistengdavo tarėjų įtraukti į bylos nagrinėjimą, nesupažindindavo su bylomis, neaiškindavo sovietinių įstatymų, teismo proceso eigos ir tarėjų vaidmens teismo procese[358], o ir patys tarėjai, suvokdami, kad realios įtakos sprendimo priėmimui neturi, nenoriai dalyvaudavo sovietinių teismų darbe. Teisėjas L. Miežėnas pamena, kad tarėjai, jeigu ir pavykdavo per vargus dėl blogo susisiekimo įteikti šaukimus į teismą, nuolat neatvykdavo į posėdžius, todėl būdavo skambinama telefonu ir prašoma, kad vietiniai gyventojai ateitų į posėdį. Pora pensininkų buvo tapę „etatiniais“ teismo tarėjais (žr. priedą Nr. 2).

1940 m. rudenį pradėtas teisėjų korpuso formavimas Lietuvoje iki nacistinės Vokietijos įsiveržimo nebuvo baigtas. Tik 1941 m. vasario – kovo mėnesiais sovietams pavyko suformuoti dalį liaudies ir apygardų teismų: 1941 m. vasario 25 d. duomenimis, Lietuvoje buvo išrinkta 100 teisėjų[359]. Supaprastinta liaudies teismų tarėjų rinkimų tvarka norimų greitų rezultatų taip pat nedavė. Iki 1941 m. pavasario buvo išrinkta tik labai maža dalis liaudies teismų tarėjų (Kauno miesto vykdomasis komitetas tuomet buvo išrinkęs tik 93 liaudies teismų

---

354 Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A., *supra* note 99, p. 18.

355 1940 m. gruodžio 29 d. TSRS teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. AD-18, skirtas visiems sąjunginių respublikų teisingumo liaudies komisariatams. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 49, lap. 71.

356 Daugnora, V., *supra* note 45, p. 253.

357 1941 m. sausio 9 d. Jonavos apylinkės valstiečių susirinkimo protokolas dėl apygardos teismo liaudies tarėjų rinkimo. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 465, p. 127; 1941 m. sausio 9 d. Vandžiogalos valsčiaus valstiečių, darbininkų ir darbo inteligentų susirinkimo protokolas dėl apygardos teismo liaudies tarėjų rinkimo. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 465, p. 128.

358 1940 m. liepos 5 d. TSRS teisingumo liaudies komisariato pranešimas sąjunginių respublikų teisingumo liaudies komisariatams Nr. AD-6. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 49, lap. 20.

359 1941 m. vasario 25 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato Kadrų valdybos viršininko raštas apie LTSR teismų padėtį. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 3471, lap. 47.

tarėjus vietoje numatytų 800)[360]. Numatytu laiku (iki 1940 m. gruodžio 31 d.) nepavyko išrinkti ir visų apygardos teismų tarėjų. Vilniaus ir Kauno apygardos teismuose turėjo būti išrinkta po 100 tarėjų, Marijampolės ir Panevėžio apygardos teisme – po 70, Šiaulių apygardos teisme – 80[361], tačiau Vilniaus mieste buvo išrinkta 19 tarėjų[362], o Kauno apygardos teismo tarėjų rinkimus reikėjo rengti iš naujo, paaiškėjus, kad anksčiau išrinkti tarėjai yra išvykę gyventi kitur arba jų išrinkimui nepritarė vykdomasis komitetas[363]. Galiausiai 1941 m. sausio 31 d. penkių apygardos teismų tarėjais buvo patvirtinti 143 asmenys vietoje numatytų 420[364]. Panašiu tempu buvo renkami ir LTSR Aukščiausiojo teismo tarėjai. Pirmuosius aštuonis LKP (b) pasiūlytus LTSR Aukščiausiojo teismo tarėjus LTSR Aukščiausioji Taryba išrinko tik 1941 m. vasario 17 d.[365], kitus septynis – 1941 m. kovo 28 d.[366], dar šešiolika – 1941 m. balandžio 12 d.[367]

3.1.2. Teisėjų rinkimai antrosios sovietinės okupacijos pradžioje

Liaudies teismų tinklo komplektavimas antrosios sovietinės okupacijos pradžioje, kaip ir per pirmąją sovietinę okupaciją, vyko piliečiams nedalyvaujant, prisilaikant 1940 m. lapkričio 30 d. priimto LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo" nuostatų. Liaudies teismus formavo LTSR Teisingumo ministerija, atrinkdavusi tinkamus kadrus ir jų kandidatūras suderindavusi su LKP (b) CK Kadrų skyriumi[368]. Kaip matyti iš pirmosios lentelės, 1945–1948 metais tokiu būdu Lietuvoje buvo sukomplektuota tik mažesnioji dalis iš numatytų 136 liaudies teismų[369]. Iki 1945 metų vidurio buvo suformuoti 43 liaudies teismai[370], o po metų – 64[371].

---

360 1941 m. kovo 19 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas LKP (b) CK Nr. 2710. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, p. 158.

361 Liaudies tarėjų apygardų teismuose skaičius. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, p. 70–74.

362 Išrašas iš 1941 m. sausio 16 d. Vilniaus miesto LKP (b) vykdomojo komiteto posėdžio protokolo Nr. 21. LYA., f. 1771, ap. 2, b. 464, p. 56.

363 1941 m. sausio 7 d. protokolas dėl Kauno apygardos teismo liaudies tarėjų pakeitimo, pasirašytas LKP (b) Kauno apskrities komiteto sekretoriaus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 465, p. 126.

364 1941 m. sausio 31 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl išrinkimo apygardos teismų liaudies tarėjų". LYA, f. 1771, ap. 2, b. 146, p. 1–5.

365 1941 m. vasario 17 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo liaudies tarėjų išrinkimo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 2-4.

366 1941 m. kovo 28 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo liaudies tarėjų išrinkimo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 3-5.

367 1941 m. balandžio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo liaudies tarėjų išrinkimo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 5-7.

368 1946 m. vasario 23 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro K. Domaševičiaus raštas Nr. 70, adresuotas LKP (b) CK sekretoriui kadrų reikalams D. Kučinskui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 7.

369 Atgavus Vilniaus kraštą ir po karo prie LTSR teritorijos prijungus Klaipėdą, padidėjo apskričių ir valsčių skaičius: 1945 m. buvo 26 apskritys, 1948 m. – 37, turėjusios 320 valsčių (Andriulis, V., *et al.*, *supra* note 76, p. 468).

370 1945 m. birželio 1 d. liaudies teismų darbuotojų sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10.

371 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui apie LTSR teisingumo misterijos teisminių organų valdymo darbą už 1946 metų pirmąjį pusmetį. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 41.

1 lentelė. LTSR liaudies teismų skaičius 1945–1948 m.

Metai	Liaudies teismai	
	Oficialus skaičius	Faktiškai veikė
1945 m.	136	43
1946 m.	136	64[372]
1947 m.	104	85
1948 m.	104	88

Šaltiniai: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10; ap. 9, b. 256, lap. 41; ap. 10, b. 489, lap. 115; ap. 11, b., 299, lap. 92.

1946 m. spalio 1 d. planuojamą liaudies teismų skaičių sumažinus iki 104[373], veikiančių liaudies teismų daugėjo pamažu: iki 1947 metų vidurio buvo suformuota 70 liaudies teismų[374], iki 1947 metų pabaigos veiklą pradėjo dar 15 liaudies teismų[375], o po metų – dar trys (iš viso 88)[376]. 1950 metais panaikinus administracinį Lietuvos teritorijos suskirstymą apskritimis bei valsčiais ir Lietuvos teritoriją suskirsčius sritimis bei rajonais, liaudies teismų skaičius buvo vėl padidintas iki 119[377]. 1953 metais sritis panaikinus ir likvidavus sričių teismus, Lietuvoje buvo nustatytas 112 liaudies teismų tinklas[378], kuris išliko nepakitęs iki 1960 m.[379].

Oficialūs liaudies teismų rinkimai Sovietų Sąjungoje nevyko iki pat 1948 metų, rinkimų atidėliojimą aiškinant tariama intensyvia klasių kova ir būtinybe iš rinkimų pašalinti svetimais laikytus elementus. Iš tiesų liaudies teismų rinkimai buvo atidėliojami dėl to, kad teisėjai nebuvo dar tinkamai politiškai parengti[380]. Lietuvoje liaudies teismų rinkimai, planuoti rengti dar 1946 metų pabaigoje, trūkstant patikimų kadrų ir neslūgstant visuomenės

372 Pagal RFVA duomenis, 1946 m. sausio 1 d. LTSR veikė 60 liaudies teismų (1946 m. kovo 20 d. LTSR teisingumo liaudies komisariato pavaduotojo teismų valdymo klausimais V. Burkovo ataskaita „Apie LTSR teisingumo liaudies komisariato darbą teismų valdymo srityje už antrąjį 1945 metų pusmetį" TSRS teisingumo liaudies komisariato pavaduotojui teismų valdymo klausimais. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 412, lap. 36).

373 Liakas, A., *supra* note 192, p. 231–232.

374 1947 m. LTSR teisingumo ministerijos kadrų reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje" įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 75.

375 1947 m. gruodžio 31 d. LKP (b) CK Kadrų padalinio pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie LTSR teisingumo ministerijos darbą su kadrais 1947 metais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 115.

376 1948 m. spalio 15 d. LTSR teisingumo ministro raštas Nr. 384 c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.". LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

377 Galutinė suvestinė apie liaudies teismų rinkimus (be datos). LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 315.

378 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12-192.

379 Liakas, A., *op. cit*., p. 245.

380 Kucherov, S., *supra* note 295, p. 325.

priešiškumui naujų teisėjų ir tarėjų atžvilgiu[381], irgi nebuvo surengti[382]. Pirmieji liaudies teismų rinkimai įvyko 1949 metų pradžioje. Tačiau ir juos buvo bandoma atidėti dėl tuo metu Lietuvoje pradėtos priverstinės ūkio kolektyvizacijos[383] ir vykdytų masinių trėmimų[384]. Tuometinis LTSR Teisingumo ministras J. Blieka dėl sudėtingų sąlygų LKP (b) CK siūlė rinkimus atidėti iki 1950 metų[385].

1949 metų liaudies teismų rinkimus oficialiai planuota vykdyti vadovaujantis 1948 m. spalio 20 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos patvirtintais naujais LTSR liaudies teismų rinkimų nuostatais (toliau – Nuostatai), kuriuose buvo toliau kuriama iliuzija, kad liaudies teismus rinko patys gyventojai. Pirmajame Nuostatų straipsnyje buvo nustatyta, kad liaudies teismus trejų metų kadencijai renka miesto, valsčiaus piliečiai, visuotinės, tiesioginės ir lygios rinkimų teisės pagrindu, slaptu balsavimu[386]. Kituose straipsniuose buvo nustatyti pabrėžtinai liberalūs liaudies teisėjų atrankos kriterijai: liaudies teisėju ir tarėju galėjo būti išrinktas kiekvienas LTSR pilietis, turintis rinkimų teisę ir sulaukęs 23 metų. Kiekvienoje rinkiminėje apygardoje buvo renkamas vienas liaudies teisėjas ir tam tikras iš anksto nustatytas skaičius tarėjų.

Teisė statyti, t. y. iškelti pretendentus į teisėjus ir tarėjus, buvo suteikta darbo žmonių visuomeninėms organizacijoms ir draugijoms: komunistų partijos organizacijoms, profesinėms sąjungoms, kooperatyvinėms organizacijoms, jaunimo organizacijoms ir kultūrinėms draugijoms, taip pat visuotiniams susirinkimams – darbininkų ir tarnautojų, karių, valstiečių, tarybinių ūkių darbininkų ir tarnautojų (25 straipsnis). Teisė registruoti iškeltas kandidatūras buvo patikėta vietinėms valdžios institucijoms – apskrities, miesto arba miesto rajono darbo žmonių deputatų tarybų vykdomiesiems komitetams (26 straipsnis).

Tačiau faktinė liaudies teismų rinkimų tvarka priėmus Nuostatus nepakito – dėl pretendento tinkamumo teisėjo pareigoms toliau realiai sprendė LKP (b). Nepaisant teisėjų rinkimų fiktyvumo, tuometinėje sovietinėje spaudoje buvo skelbiama klaidinanti informacija apie gausiuose darbo žmonių susirinkimuose iš paprastų darbo žmonių[387] vienbalsiai renkamus pretendentus į teisėjus ir tarėjus[388] bei įtikinėjama balsuoti demokratiškuose sovietinių teismų rinkimuose ir kt.[389]

Praėjus beveik trejiems metams, 1951 m. gruodžio 16 d., surengti antrieji liaudies teismų rinkimai vyko panašiomis aplinkybėmis kaip ir 1949 metų rinkimai. Nors ginkluotas tautos

---

381 1946 m. kovo 20 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pavaduotojo teismų valdymo klausimais V. Burkovo ataskaita „Apie LTSR teisingumo liaudies komisariato darbą teismų valdymo srityje už antrąjį 1945 metų pusmetį“ TSRS Teisingumo liaudies komisariato pavaduotojui teismų valdymo klausimais. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 412, lap. 35.

382 1946 m. liepos 16 d. LTSR Teisingumo ministro raštas Nr. 215. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 13.

383 Gaškaitė, N., *supra* note 8, p. 107.

384 Grunskis, E. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941,1945–1952 metais*. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996, p. 303.

385 1948 m. liepos 8 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas LKP (b) CK Nr. 204 c. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 87.

386 LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 175 „Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatai“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*. 1948, Nr. 28.

387 Kandidatais į liaudies teisėjus ir tarėjus siūlomi geriausi darbo žmonės. *Tiesa*. 1948, 287-1730:2; Vilniaus rinkiminių apygardų rinkėjų susirinkimuose. *Tiesa*. 1948, 291-1734:3.

388 Gausiuose susirinkimuose statomi kandidatai į liaudies teisėjus ir tarėjus. *Tiesa*. 1948, 286 – 1729: 2; Artinasi liaudies teismų rinkimų diena. *Tiesa*. 1948, 294-1737:1.

389 Mūsų liaudies teismas. *Tiesa*. 1948, 284-1727:3.

pasipriešinimas buvo susilpnėjęs, prieš pat rinkimus, 1951 metų rudenį, buvo pakartotas kolektyvizacijos bangą atlaikiusių ir savo individualių ūkių neatsisakiusių ūkininkų bei „prieš kolūkius veikiančius buožių“[390] masinis trėmimas[391]. Po itin aktyvios 1949 m. rinkiminės agitacijos 1951 m. pradėjo ryškėti liaudies teismų rinkimų ir agitacinių kampanijų formalumas, nes tikrasis sovietinių liaudies teismų rinkimų demokratiškumas jau buvo atsiskleidęs 1949 m. rinkimuose. Sovietinėje spaudoje kurtas įvaizdis, kad agitacija vyksta aktyviai, neatitiko tikrovės[392], tačiau vengiant pakliūti partijos nemalonėn slaptose ataskaitose buvo pateikiami fiktyvūs duomenys apie didelį pravestų agitacinių susirinkimų (35 224) ir juose dalyvavusių rinkėjų (380 164) skaičių[393].

Tretieji liaudies teismų rinkimai 1954 m. gruodžio 12 d. vyko iš esmės pakitusiomis aplinkybėmis. 1953 metais mirus J. Stalinui prasidėjo santykinis režimo švelnėjimo laikotarpis, per kurį, pasibaigus Lietuvos ūkio kolektyvizacijai ir užgniaužus partizaninį pasipriešinimą, buvo atsisakyta masinių represijų, o ir visuomenė pamažu susigyveno su režimu. Tai atsispindėjo ir rengiantis 1954 metų liaudies teismų rinkimams. Kai kurie agitaciniai punktai apsiribojo tik rinkėjų sąrašų sudarymu ir pakvietimų balsuoti išnešiojimu rinkėjams, o paskaitos ir seminarai apie liaudies teismų rinkimus nebuvo rengiami[394] arba jos skaitomos atmestinai ir skubotai[395].

Kadangi ne visi 1945–1948 metais pradėję dirbti liaudies teismų teisėjai ir tarėjai pateisino partijos lūkesčius, rengiantis 1949 m. liaudies teismų rinkimams LKP (b) CK Kadrų skyrius nurodė LTSR Teisingumo ministerijai pateikti rinkimams siūlomų teisėjų charakteristikas, įvertinti jų sugebėjimą atlikti teisėjo darbą, jeigu esamas teisėjas netinkamas, pasiūlyti kitą kandidatūrą bei rekomenduoti po 70 liaudies tarėjų, kurie turėtų būti parinkti „iš partinio sovietinio komjaunuoliško aktyvo, politiškai patikrinti, turintys darbininkų pasitikėjimą“[396]. LTSR Teisingumo ministerija iš 88 liaudies teismų teisėjų, dirbusių 1948 m. pabaigoje, rinkimams rekomendavo 70, devynis siūlė patikrinti papildomai, o septynių teisėjų nuspręsta rinkimams nerekomenduoti[397]. Pritrūkus pretendentų, buvo leista kelti antrojo kurso Juridinės mokyklos klausytojų kandidatūras.

Antriesiems liaudies teismų rinkimams buvo rekomenduota dar mažiau jau dirbusių teisėjų. Iš 80 liaudies teisėjų, dirbusių iki 1951 m. rugpjūčio 16 dienos perrinkimui buvo

---

390 Grunskis, E., *supra* note 384, p. 18.

391 1951 m. rugsėjo 5 d. VKP (b) CK Politbiuro sprendimas „Dėl buožių su šeimomis iš Lietuvos ištrėmimo“. RVSPIA, f. 17, ap. 162, b. 46, lap. 69.

392 1951 m. spalio 22 d. ataskaitinis pranešimas LTSR Teisingumo ministrui apie Vilniaus Stalino rajono liaudies teismo rinkiminių punktų pasirengimo liaudies teismų rinkimams patikrinimo rezultatus. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 104–105.

393 1951 m. gruodžio 7 d. Informacijos sektoriaus informacija apie pasirengimo liaudies teismų rinkimams LTSR eigą, raštas Nr. 91. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 135.

394 Stiprinti agitacinį darbą rinkėjų gyvenime. *Tiesa*. 1954, 276-3567:2.

395 Politinė agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 2813572:2; Apleista agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 282-3573:3.

396 1948 m. spalio 17 d. LKP (b) CK Kadrų skyriaus raštas LKP (b) CK, Nr. 679/c. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 228, lap. 48.

397 1948 m. spalio 15 d. LTSR teisingumo ministro raštas Nr. 384 c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

rekomenduota tik 50[398]. Kauno apskrityje iš 29 tuomet teisėjavusių teisėjų kitiems rinkimams buvo rekomenduota 14[399], o likę Kauno apskrities teisėjai nebuvo siūlomi dėl to, kad buvo patraukti drausminėn atsakomybėn už pernelyg liberalius sprendimus civilinėse ir baudžiamosiose bylose (J. Savickas, Z. Nagurskas, M. Rutkauskaitė) arba buvo įtariami kyšininkavimu (J. Jatulevičius), arba dėl pablogėjusios sveikatos būklės nebegalėjo eiti teisėjo pareigų (J. Labanauskas). Galutiniame pretendentų į teisėjus sąraše 1951 m. liaudies teismų rinkimams buvo pasiūlyta lygiai tiek kandidatūrų, kiek buvo numatyta išrinkti teisėjų – 119. Perrinkti kitai kadencijai LTSR Teisingumo ministerija pasiūlė vos 13 procentų ankstesniuose rinkimuose išrinktų liaudies teismų tarėjų (1128)[400]. 1954 m. liaudies teismų rinkimams dėl teisėjų girtavimo, piktnaudžiavimo tarybine padėtimi ir tarnybinės disciplinos nesilaikymo nebuvo rekomenduoti 26 teisėjai[401].

Nežiūrint į tai, kad liaudies teismų rinkimai tebuvo propagandinės akcijos, skirtos suklaidinti visuomenę, liaudies teismų rinkimų rezultatai buvo skelbiami akcentuojant komunistų pergalę[402] bei masinį rinkėjų dalyvavimą rinkimuose[403], nors nei teigiami, nei neigiami rinkėjų balsai liaudies teismų sudėčiai jokios įtakos nedarė. Oficialieji balsavimų 1949, 1951 ir 1954 metų liaudies teismų rinkimuose rezultatai pateikiami antrojoje lentelėje.

2 lentelė. Oficialieji LTSR liaudies teismų rinkimų 1949–1954 m. rezultatai

Rinkimai	Liaudies teisėjai	Liaudies teismų tarėjai	Rinkėjų dalyvavimas
1949 m.	104	6210	99,80 %
1951 m.	119	8871	99,98 %
1954 m.	112	7840	99,94 %

Šaltiniai: Bulavas, J. Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37,39; Liakas, A. Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 232, 243; Tiesa. 1949, 10-1763; 1954, 298-3589; LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 155.

Norint visuomenei įteigti, kad išrinktieji liaudies teismų teisėjai ir tarėjai atitinka rinkėjų lūkesčius, būdavo pranešama, kad liaudies teismų rinkimuose dalyvavo ne mažiau kaip 99

398 1951 m. rugpjūčio 16 d. LTSR teisingumo ministerijos slaptas raštas Nr. 405-c dėl pasirengimo LTSR liaudies teismų rinkimams. RFVA, f. R-9792, ap. 1, b. 763, lap. 6.

399 1951 m. rugpjūčio 15 d. LTSR Teisingumo ministerijos Kauno apskrities valdybos viršininko ataskaita TSRS teisingumo ministerijai ir LTSR teisingumo ministerijai „Dėl pasirengimo liaudies teisėjų rinkimams Kauno apskrityje eigos“. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 763, lap. 3.

400 1951 m. spalio 2 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo Ch. Aizeno duomenys apie pasirengimo liaudies teismų rinkimams eigą iki 1951 m. spalio 1 d. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 6.

401 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo Ordinskio pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

402 Puiki komunistų ir nepartinių bloko pergalė liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8-1761:1.

403 Tarybų Lietuvos darbo žmonės vieningai dalyvavo liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8-1761:1; Darbo žmonių vieningumas. *Tiesa*. 1951, 296-2665:2.

proc. visų rinkėjų: 1949 m. balsavę 99,8 % visų rinkėjų[404], 1951 m. – 99,98 %[405], o 1954 m. – 99,94 %[406]. Pagal oficialius duomenis, 1949 m. išrinkti 104 liaudies teisėjai bei 6210 tarėjų[407], 1951 m. rinkimuose – 119 liaudies teisėjų ir 8871 liaudies tarėjas[408], o 1954 m. – 112 teisėjų ir 7840 tarėjų[409]. Pristatant pirmųjų liaudies teismų rinkimų rezultatus specialiai akcentuota, kad vieningai išrinkti visi į teisėjus pasiūlyti kandidatai[410], o po 1951 m. rinkimų nurodoma, kad prieš pasiūlytus kandidatus balsavo tik 0,07 proc. visų rinkėjų, t. y. 1054 asmenys[411].

Tačiau iš tiesų ne visi 1949–1954 metų liaudies teismų rinkimuose išrinkti teisėjai užėmė jiems skirtas pareigas. Iš trečiojoje lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad 1949 metais iš numatytųjų 104 liaudies teismų *de facto* veikė 89 % teismų (93 teismai), o iš 119 1951 m. liaudies teismų rinkimuose oficialiai išrinktų teisėjų darbą pradėjo 71% (85 teismai)[412]. Visiška liaudies teismų komplektacija pirmąkart buvo pasiekta praėjus dešimčiai metų po antrosios sovietinės okupacijos pradžios 1954 metais išrinkus visus 112 liaudies teismų teisėjus.

3 lentelė. Faktiškai veikusių LTSR liaudies teismų skaičius 1949–1954 m. procentais

Metai	Liaudies teismai
1949 m.	89 %
1951 m.	71 %
1954 m.	100 %

Šaltiniai: Bulavas, J. Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37, 39; Liakas, A. Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 232, 243.

LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų atrankos ir rinkimų tvarka antrosios sovietinės okupacijos metais nepakito. Kaip ir 1940–1941 metais, LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų atranką vykdė ir kontroliavo LKP (b) CK. Į LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjus siūlomų asmenų tinkamumą LTSR Teisingumo ministerija suderindavo su LKP (b) CK Kadrų skyriumi[413]

404 Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1949, 10-1763 1.

405 1951 m. vasario 19 d. suvestinė apie balsavimo eigą liaudies teismų rinkimuose. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 155.

406 Teismų rinkimai. *Tiesa*. 1954, 298-3589:1.

407 Rinkimų diena. *Tiesa*. 1949, 2-1755:2.

408 Galutinė suvestinė apie liaudies teismų rinkimus (be datos). LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 315.

409 LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12-192.

410 Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1949, 10-1763:2.

411 1951 m. ataskaita apie galutinius rezultatus 1951 m. gruodžio 16 d. teisėjų rinkimuose LTSR. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 12, lap. 315.

412 Kitais duomenimis, 1951 m. birželio 16 d. trūko 13 teisėjų, o 22 teisėjais dirbo liaudies tarėjai. 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo Ordinskio pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

413 1946 m. sausio 31 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. 1258, adresuotas LKP (b) CK Kadrų sekretoriui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 4–5.

arba asmeniškai su LKP (b) CK Pirmuoju sekretoriumi A. Sniečkumi[414] ir atrinktus kandidatus siūlydavo išrinkti LTSR Aukščiausiajai Tarybai. Buvęs LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjas prof. P. St. Vitkevičius per interviu prisiminė, kad prieš jį skiriant šio teismo teisėju, reikėjo sudalyvauti LKP (b) CK posėdyje, po to LKP (b) CK rekomendacija buvo perduota LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, kuris iki sesijos priėmė nutarimą dėl jo skyrimo LTSR Aukščiausiojo teismo teisėju (žr. priedą Nr. 4). Tik po to nutarimą dėl teisėjo skyrimo tvirtino LTSR Aukščiausioji Taryba.

LTSR Aukščiausiojo teismo formavimas, palyginus su liaudies teismų atkūrimu, vykdytas kiek sparčiau. Sovietams reikalams palankiai klostantis fronte, jau 1944 m. sausio 25 d. Respublikos Liaudies Komisarų Taryba Maskvoje priėmė nutarimą „Dėl LTSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo“, pagal kurį atgaline data nuo 1944 m. sausio 1 d. formaliai buvo atnaujintas LTSR Aukščiausiojo teismo darbas[415]. Tačiau realią veiklą LTSR Aukščiausiasis teismas pradėjo tik 1944 m. vasarą sovietinei armijai užėmus Lietuvos teritoriją.

1944 m. šiame teisme jau dirbo septyni teisėjai: J. Blieka, E. Medžys, I. Tiulkovas, Berelis Latvis-Fridmanas, J. Bilevičius, J. Didžiulis ir J. Zimanas[416]. Nors pagal 1945 m. nustatytą planą LTSR Aukščiausiajame teisme turėjo dirbti keturiolika teisėjų, prie buvusių septynių teisėjų prisidėjus M. Binkevičiūtei ir M. Olševskiui, tuomet jame dirbo tik devyni[417]. Visgi jau 1947 metais LTSR Aukščiausiajame teisme teisėjavo devyniolika teisėjų iš 22 numatytų ir 99 tarėjai[418]. Veikiant sričių teismams LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų skaičius buvo sumažintas iki penkiolikos, o 1953 metais panaikinus sričių teismus buvo vėl padidintas iki 26 teisėjų[419].

3.2. Teisėjų nepriklausomumo principo turinys sovietmečiu

Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės doktrinoje pripažįstama, kad teisėjų nepriklausomumas ir jų vadovavimasis tik įstatymu yra neatskiriama valdžių padalijimo doktrinos dalis ir būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga[420]. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas, pabrėžė valdžių padalijimo principo svarbą teismų nepriklausomumo užtikrinimui ir konstatavo, kad „teisėjo ir teismų nepriklausomumas, taip pat jų nešališkumas yra užtikrinami 1992 m.

---

414 1946 m. liepos 15 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos ir LTSR Teisingumo liaudies komisariato pavaduotojo V. Burkovo slaptas raštas Nr. I-485 LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 28.

415 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1944 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 32 „Dėl LTSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo“ (*Supra* note 144, p. 84).

416 Vilbikas, A., *supra* note 70, p. 174.

417 1946 m. birželio 11 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17-22.

418 1947 m. kovo 13 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 412 „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 6–7 (61–62).

419 Liakas, A., *supra* note 192, p. 234.

420 Jarašiūnas, E. *Valstybės valdžios institucijų santykių problemos konstitucinėje justicijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 1999, p. 124.

Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtinant teismų sistemos nepriklausomumą nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios (institucinis nepriklausomumas)“[421].

Nors valdžių padalijimo principo sovietmečiu buvo atsisakyta, tačiau LTSR konstitucijoje pagal 1936 m. TSRS konstitucijos pavyzdį teisėjų nepriklausomumo principas visgi buvo įtvirtintas. Slaptuose LKP (b) CK dokumentuose akcentuojama, kad LTSR konstitucijos 85 straipsnyje įtvirtintas teisėjų nepriklausomumas yra „išskirtinio liaudies pasitikėjimo išraiška ir teisėjų pareiga“[422]. Teisėjai esą tik tuomet galį tinkamai atlikti savo pareigas, jeigu „klausys įstatymo, vykdys liaudies valią, bus glaudžiai susiję su darbininkų masėmis ir liks ištikimi bolševikai kovoje dėl socializmo“. Sovietinės teisės doktrinoje taip pat teigta, kad teisėjų nepriklausomumas buvęs vienu pagrindinių tarybinio teisingumo demokratinių principų, parengtas, teoriškai pagrįstas ir praktiškai įgyvendintas po Didžiosios Spalio socialistinės revoliucijos[423]. Net V. Leninas buvo nurodęs, kad teismas savo veikloje turįs būti nepriklausomas nuo bet kokios vietinės įtakos, nes tokia įtaka „pakirstų bet kurį darbą teisėtumui ir minimaliam kultūringumui įvesti“[424].

Kita vertus, sovietinės teisės doktrinoje taip pat buvo laikomasi nuostatos, kad teisėjų nepriklausomumas nereiškė teisėjų nepriklausomumo nuo komunistų partijos, kadangi, bolševikų įsitikinimu, bet kurioje politinėje santvarkoje teismas objektyviai negalįs būti nepriklausomas nuo politikos[425]. Sovietinės teisės teoretikai teigė, kad realybėje „nuo politikos nepriklausomo teisėjo įvaizdis yra buržuazinės mitologijos dalis, kaip teisingumo deivė Temidė yra senovės graikų mitologijos dalis“[426]. Teisėjų nepriklausomumas sovietmečiu taip pat nereiškė jų nepriklausomumo nuo valstybės, nes teismai buvo laikoma viena iš valstybės institucijų, turėjusių tenkinti tik socialistinės visuomenės poreikius, vykdyti tik partijos formuojamą politiką ir realizuoti tik sovietinės visuomenės valią, išreikštą įstatymuose ir komunistų partijos nurodymuose[427]. Todėl teisėjai, spręsdami bylas, privalėjo vadovautis ne tik savo vidiniu įsitikinimu, pagrįstu byloje surinktais įrodymais ir bausmę švelninančiomis ar sunkinančiomis aplinkybėmis, bet ir paisyti pagrindinių komunistų partijos nurodymų apie vieno ar kito nusikaltimo svarbą, nes tik ši partija, geriausiai žinodama, kas yra teisinga, galėjo neklystamai nurodinėti teismams.

LTSR konstitucijoje ir sovietinėje teisės doktrinoje, skirtingai negu 1938 ir 1992 metų Lietuvos Konstitucijose, buvo kalbama ne apie teismų, kaip teisminės valdžios institucijų, nepriklausomumą, o tik apie teisėjų asmeninį nepriklausomumą, tarsi pabrėžiant, kad teisėjų nepriklausomumui sprendžiant bylas, teismų institucinis nepriklausomumas neturėjo jokios reikšmės (LTSR konstitucijos 85 straipsnis)[428]. Teisėjų nepriklausomumas buvo aiškinamas

---

421 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4910.

422 LKP CK sekretoriaus slaptas raštas (be datos). LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 1–2.

423 Likas, A. *Teismas ir teisingumas Tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1977, p. 91.

424 Leninas, V. I. *Raštai*. Versta iš ketvirtojo leidimo. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. XXXIII tomas (1920 gruodis – 1921 rugpjūtis). Vilnius, 1955, p. 325.

425 Перлов, И.Д. *Энциклопедический словарь правовых знаний*. Ред. Чхиквадзе, В. М., Москва: 1965, 252.

426 *Ibid*.

427 Карев, Д. С., *supra* note 60, p. 43.

428 Šiuolaikiniai konstitucionalistai akcentuoja, kad teisminės valdžios nepriklausomumo principas, įtvirtintas 1992 m. Konstitucijos 109 straipsnio 2 dalyje, reiškia ir teismų kaip teisminės valdžios institucijų sistemos nepriklausomumą, be kurio teisėjų nepriklausomumas negali būti užtikrintas (Šinkūnas, H., *supra* note 69, p. 28).

kaip jų nepriklausomumas nuo kitų teisėjų, nuo proceso dalyvių, nuo aukštesniųjų teismų, nuo teismų valdymo institucijų, nuo partijos ir nuo valstybinės valdžios institucijų[429]. Tik vėliau buvo pripažinta, kad turi būti užtikrinamas ne tik teisėjų, bet ir teismo, kaip institucijos, nepriklausomumas nuo kitų valdžios įstaigų[430].

Priešingai negu Nepriklausomoje Lietuvoje, LTSR konstitucijoje ir kituose įstatymuose taip pat nebuvo įvardytos teisėjų nepriklausomumo garantijos – jos buvo deklaruotos tik vėliau išvystytoje sovietinėje teisės doktrinoje. Tarpukario Lietuvoje kai kurios teismo ir teisėjų nepriklausomumo principą užtikrinusios garantijos buvo įtvirtintos 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme, nustačiusiame teisėjų drausminės atsakomybės sutelkimą pačių teisėjų rankose (144–176 straipsniai), įtvirtinusiame teisėjų atleidimo tvarką (177–183 straipsniai) bei apribojusiame teisėjų perkėlimą į kitas pareigas (184–187 straipsniai). Be to, iki okupacijos Lietuvoje veikę teismai nepriklausė administraciniam valstybės aparatui.

Teisėjų nepriklausomumo garantijos sovietmečiu buvo skirstomos į bendrąsias ir specialiąsias[431]. Bendrosiomis teisėjų nepriklausomumo garantijomis buvo laikomos ekonominės, politinės, ideologinės sąlygos. Esą ekonominės visuomenės gerovės didinimas socialistinėmis priemonėmis (visuomeninės nuosavybės augimas ir vystymasis, asmeninės nuosavybės iš eksploatacinės veiklos nebuvimas ir kt.) darė teigiamą įtaką teisėjų nepriklausomumui, o politinė socialistinės visuomenės santvarka (tariamas valdžios priklausymas liaudžiai, komunistų partijos atliekamas teismų valdymas ir kt.) esą užtikrino teisingumo vykdymą pagal komunizmo statybos tikslus ir uždavinius. Ideologinėmis teisėjų nepriklausomumo garantijomis buvo pripažįstamas visuomenės auklėjimas marksizmo-leninizmo dvasia, nes tik aukšta komunistinė sąmonė galėjusi užtikrinti teisėjų nepriklausomumą, todėl kiekvienas bandymas paveikti teisėjus sovietmečiu buvo laikomas nepakankamo komunizmo mokymo rezultatu. Specialiosios teisėjų nepriklausomumo garantijos buvo įtvirtintos sovietiniuose įstatymuose ir buvo skirstomos į organizacines teisines ir procesines. Pirmajai grupei buvo priskiriama ypatinga teismų formavimo tvarka (rinkimai), teisėjų veiklos kontrolė, pašalinimo iš teisėjų pareigų tvarka, liaudies teisė atšaukti teisėjus, teisėjų drausminė ir baudžiamoji atsakomybė. Procesinėmis teisėjų nepriklausomumo garantijomis laikyti teisėjų pasitarimo paslapties saugojimas, teisėjo teisė pateikti atskirąją nuomonę, paklusimo aukštesnės instancijos teismams ribų nustatymas ir teisėjų nušalinimo institutas[432].

1992 m. priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje teismų ir teisėjų nepriklausomumo principas buvo įtvirtintas kartu su jį užtikrinančių garantijų sistema. Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje teismų ir teisėjų nepriklausomumas apibrėžiamas kaip „valstybėje įtvirtinta garantijų sistema, užtikrinanti savarankišką institucinį teismo funkcionavimą, sudaranti sąlygas teisėjams profesionaliai ir nevaržomai vykdyti teisingumą, apsauganti teismą ir teisėją nuo politinio, ekonominio bei kitokio išorinio ar vidinio poveikio“[433]. Politinį savarankiškumą atgavusioje Lietuvoje išskiriamos įvairios teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijos: teisėjo įgaliojimų trukmės ir teisėjo asmens neliečiamumo, teisėjo socialinio (materialinio) aprūpinimo, visavertės teisminės valdžios savivaldos ir teismų finansinio bei

429 Кайгородов, В. Д., *supra* note 62, p. 56.

430 *Ibid*., p. 35.

431 *Ibid*., p. 141.

432 *Ibid*., p. 163.

433 Valančius, V., *supra* note 1, p. 124.

materialinio techninio aprūpinimo garantijos[434]. Visos garantijos tarpusavyje glaudžiai susijusios, todėl pažeidus kurią nors iš teisėjo ir teismų nepriklausomumo garantijų gali būti pakenkta teisingumo įgyvendinimui, ir kiltų pavojus, kad nebus užtikrinamos žmogaus teisės ir laisvės. Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje teisėjų nepriklausomumo garantijos skirstomos į išorinį ir vidinį teisėjų nepriklausomumą užtikrinančias garantijas. Išorinis teisėjų nepriklausomumas priklauso nuo įstatymų leidėjo suteikiamų teisinių nepriklausomumo garantijų ir reiškia draudimą bet kokiu būdu pašaliniams asmenims kištis į teisėjo veiklą vykdant teisingumą ir teisėjo pareigą nagrinėjant bylą vadovautis tik įstatymu[435], o vidinis teisėjų nepriklausomumas reiškia subjektyvų teisėjo gebėjimą ir jo pasirengimą nepriklausomai nuo savo asmeninio požiūrio ar išankstinių nuostatų nagrinėti bylas vadovaujantis tik įstatymu ir teise[436].

Atsižvelgiant į teisėjų nepriklausomumo principo teisinį reguliavimą nepriklausomoje ir sovietų okupuotoje Lietuvoje galima konstatuoti, kad praktinis teisėjų nepriklausomumo principo įgyvendinimas, priklausomai nuo ideologinės vertintojo pozicijos, kardinaliai skiriasi: Lietuvos konstitucinė teisė, išsivysčiusi iš vakarietiškos teisės tradicijos, neigia galimybę, kad, esant totalitariniam režimui, teisėjų nepriklausomumo principo įgyvendinimas įmanomas, o socialistinės teisės doktrinos teoretikai nesutinka, kad, esant kapitalistinei-demokratinei santvarkai, užtikrinamas absoliutus teisingumo įgyvendinimas ir teisėjų nepriklausomumas[437]. Anot komunizmo ideologijos, teisingumo įgyvendinimas neįmanomas, jeigu jis pavedamas vienai socialinei grupei (teisėjams), todėl jį įgyvendinant privalo dalyvauti visa liaudis, kurios valios reiškėja ir esanti komunistų partija.

Bolševikų idėjomis pagrįstoje sovietinėje teisės doktrinoje vieninteliu teisingumo įgyvendinimo subjektu pripažinus ne teismus ir teisėjus, bet „visą liaudį“, LTSR konstitucijoje deklaruotas teisėjų nepriklausomumo principas Lietuvoje sovietmečiu reiškė ne jų nepriklausomumo užtikrinimą, bet atvirkščiai – teisėjų priklausomybės nuo partijos valios įtvirtinimą, kad teisėjai, būdami nepriklausomi nuo bet kokios išorinės įtakos, negalėtų vykdyti

---

434 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 101-2264; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 1996, Nr. 36-915; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 1996, Nr. 126-2962; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 1999, Nr. 15-402; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 1999, Nr. 109-3192; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimas. *Valstybės žinios.* 2000, Nr. 4-100; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios.* 2001, Nr. 62-2276.

435 Išorinis teisėjų nepriklausomumas Lietuvos konstitucinės teisės doktrinoje dar skirstomas į *dalykinį* ir *asmeninį* nepriklausomumą. *Dalykinis* teisėjo nepriklausomumas reiškia, kad draudžiamas bet koks dalyvaujančių byloje asmenų, valstybės valdžios ir valdymo institucijų, politinių partijų, verslo arba kitokių grupuočių ar kitokių jėgų poveikis, pirmiausia nurodymų teisėjui, kaip nagrinėti bylą, davimas, prašymai, raginimai, grasinimai ir bet koks kitoks kišimasis į teisingumo vykdymo procesą. *Asmeninis* teisėjo nepriklausomumas reiškia, kad teisėjui būtina sudaryti tokias darbo sąlygas, kurios užtikrintų, jog sprendžiant bylas teisėjui nebus daromas draudžiamas poveikis, o bylos bus nagrinėjamos vadovaujantis tik teise. Pripažįstama, kad pagrindinės asmeninio teisėjų nepriklausomumo garantijos yra teisėjų korpuso formavimo tvarka, teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjų profesinės karjeros, teisėjo asmens neliečiamumo bei teisėjo socialinio (materialinio) aprūpinimo garantijos.

436 Šinkūnas, H., *supra* note 69, p. 28.

437 „Apie teisėjų nepriklausomumą kapitalistinėse šalyse negali būti nė kalbos“ (žr. Dubauskas, J., *supra* note 52, p. 9).

jokio kito teisingumo, išskyrus tokį, kokį nustatė esant teisingu „liaudies interesus gynusi" komunistų partija. Tai reiškia, kad kartu su LTSR konstitucijoje bei įstatymuose įrašytais teisingumo principais galiojo nerašyta, bet gyvenime plačiai taikyta taisyklė, kad teisė – tai įrankis valdančiosios klasės (šiuo atveju proletariato) rankose slopinti priešiškų klasių pasipriešinimą ir siekti savo tikslų, todėl teisėjui, dirbusiam tokioje politinėje struktūroje, kur visą politinę valdžią įgyvendino viena partija, taikydama net savo programinėms nuostatoms priešingus metodus, išlikti nepriklausomam ir bandyti įvertinti įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą nebuvo lengva[438].

Sovietinis režimas realaus teisėjų nepriklausomumo nuo komunistų partijos ir valdžios kišimosi į teismų veiklą neužtikrino, nes šio principo įgyvendinimas būtų prieštaravęs sovietinės valstybės pamatams, sovietinei valdžiai, komunistų partijos valdymui bei teismo, kaip politinės institucijos, prigimčiai[439].

3.3. Profesinis teisėjų pasirengimas

3.3.1. Teisėjų profesinio pasirengimo reikalavimai ir jų taikymas

Teisėjo gebėjimą ir pasirengimą nagrinėti bylas objektyviai ir nepriklausomai nuo savo asmeninio požiūrio ar išankstinių nuostatų, be asmenybės ypatybių, daugiausia lemia teisėjo įgytas teisinis išsilavinimas. Tačiau 1938 m. priimtame TSRS Teismų santvarkos įstatyme teisinio išsilavinimo reikalavimas sovietiniams teisėjams nebuvo įtvirtintas, todėl nuo 1940 metų liepos, minėta, įsigaliojus 1933 m. Teismų santvarkos įstatymo pakeitimams, kandidatai į LTSR teisėjus, minėta, taip pat neprivalėjo turėti aukštojo teisinio išsilavinimo. Tai leido LTSR teisėjais skirti partijai lojalius asmenis, kurie, stokodami teisinių žinių, tapo priklausomi nuo jos nurodymų. Pažymėtina, kad teisinio išsilavinimo kriterijus teisėjams nebuvo įtvirtintas ir 1960 m. birželio 8 d. priimtame naujajame LTSR Teismų santvarkos įstatyme[440].

1940–1941 metais į vadovaujamąjį darbą sovietiniame valstybės aparate ir į pareigas, kurioms objektyviai reikėjo teisinio pasirengimo, buvo iškelta nemažai žmonių, niekada anksčiau nedirbusių valstybės tarnyboje[441]. Teisėjų teisinės kvalifikacijos lygis priklausė nuo teismo vietos teismų sistemos hierarchijoje: kuo aukštesnės instancijos teismas, tuo aukštesni ir reikalavimai teisėjams. Ištyrus 56 kandidatų į liaudies teismų teisėjus duomenis paaiškėjo, kad, nors nemažai iš jų (19) turėjo aukštąjį teisinį išsilavinimą, didžioji dalis į liaudies teisėjus siūlytų kandidatų (21) turėjo pradinį išsilavinimą, 4 – nebaigė viduriniojo mokslo, 3 – nebaigė aukštojo teisinio mokslo, likę turėjo arba kitą aukštąjį išsilavinimą (3), arba vidurinįjį išsilavinimą (5), arba buvo savamoksliai (1)[442].

---

438 Vėlyvis, St. Teisės mokslų asmenybės. Žymus mokslininkas, kilnus žmogus. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94):90.

439 Kucherov, S., *supra* note 295, p. 318.

440 Nurodyta tik tiek, kad liaudies teisėju ir liaudies tarėju gali būti renkamas kiekvienas TSRS pilietis, kuriam rinkimų dieną yra sukakę 25 metai (16 straipsnis). LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 131 „Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas". LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1960, Nr. 13.

441 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 484.

442 Duomenys paimti iš asmeninių liaudies teisėjų lapelių ir biografijų. LYA, f. 1771, ap. 1, b. 295, lap. 1-112; LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 1–180.

Aukštesnės instancijos – apygardų – teismuose juridinis teisėjų pasirengimas buvo geresnis. Teisinį išsilavinimą turėjo beveik visi šių teismų teisėjai: iš 14 į apygardos teismų teisėjus siūlytų kandidatų teisinį išsilavinimą turėjo 13[443]. LTSR Aukščiausiajame teisme daugelis 1940 m. rugpjūčio 25 d. išrinktų teisėjų taip pat buvo teisininkai. Tačiau vėliau, siekiant užtikrinti didesnį šio teismo teisėjų partiškumą, teisinio išsilavinimo kriterijus LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjams nebuvo taip griežtai taikomas. Penki 1941 metais pasiūlyti kandidatai į teisėjus turėjo tik bendrąjį pradinį išsilavinimą[444]. Apie profesinį asmens pasiruošimą teismo darbui savo nuožiūra sprendė LTSR Teisingumo liaudies komisaras. Iš slaptų LTSR Teisingumo liaudies komisariato dokumentų matyti, kad LTSR Teisingumo liaudies komisaras naujus teismo kadrus rekomenduodavo atsižvelgdamas į tai, ar asmuo turėjo kokios nors teisinio darbo patirties, ar buvo lankęs juridinius kursus arba bent jau aktyviai domėjosi teise[445].

Pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais teismų teisėjų, turėjusių aukštąjį teisinį išsilavinimą, buvo ypač mažai. Nepasitikint dauguma turėjusių teisinį išsilavinimą bei trūkstant kadrų, iš naujo formuojamų sovietinių teismų teisėjais, kaip ir 1940–1941 metais, bevelyta skirti teisinio išsilavinimo neturinčius asmenis[446]. Kaip nurodoma oficialiuose dokumentuose, „situacija LTSR teismuose buvo daug blogesnė negu kitose sąjunginėse respublikose, nes Lietuvoje tik maža dalis paskirtų teisėjų turėjo aukštąjį teisinį išsilavinimą“[447]. 1945 metais tik viename iš veikusių 43 liaudies teismų dirbo teisėjas, turėjęs aukštąjį teisinį išsilavinimą (arba 2,3% liaudies teismų teisėjų), o 1946 metais – dviejuose iš 64 (arba 3,1% visų liaudies teismų teisėjų) (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. LTSR liaudies teismų teisėjų teisinis išsilavinimas 1945–1948 m. procentais

Metai	**Teisinis išsilavinimas**	
	aukštasis	vidurinysis
1945 m.	2,3 %	21 %
1946 m.	3,1 %	9,4 %
1947 m.	3,5 %	11 %
1948 m.	1,1 %	22 %

Šaltiniai: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10; ap. 9, b. 256, lap. 41; ap. 10, b. 489, lap. 115; ap. 11, b., 299, lap. 92.

443 Liaudies teisėjų, apygardos teismų narių ir kitų teisingumo darbuotojų charakteristikos. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 76–139.

444 Kandidatų į LTSR Aukščiausiąjį teismą sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 1, b. 296, lap. 5.

445 1941 m. gegužės 20 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. 6091 LKP (b) CK Kadrų skyriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 28.

446 1945 m. sausio 24 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro prašymas Nr. 472 dėl liaudies teisėjų skyrimo. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 3.

447 1947 m. LTSR teisingumo ministerijos kadrų reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

Padėtis ilgai negerėjo. Net Kremliuje buvę TSRS Teisingumo ministerijos pareigūnai susirūpino, kad dėl teisingumo kadrų trūkumo situacija Lietuvos teismų sistemoje „vis blogėjo ir darėsi pavojinga“[448]. 1947 m. aukštąjį teisinį išsilavinimą turėjo vos 3,5% visų liaudies teismų teisėjų (trys liaudies teisėjai iš 85)[449], o per 1948 metus liaudies teismų skaičiui padidėjus iki 88, aukštąjį teisinį išsilavinimą turėjo vos vienas iš jų (1,1%)[450]. Kiek daugiau liaudies teismų teisėjų turėjo vidurinįjį teisinį išsilavinimą, suteikiamą specialiose neuniversitetinėse sovietinės švietimo institucijose: 1945–1947 metais tokių liaudies teisėjų skaičius svyravo nuo 6 iki 9 (arba nuo 21 % iki 11 %), o didžiausias pokytis įvyko 1948 metais, kai iš 88 tuomet dirbusių liaudies teismų teisėjų devyniolika (22%) buvo įgiję vidurinįjį teisinį išsilavinimą. Pažymėtina, kad nemažas skaičius teisininkų buvo linkę rinktis kiek mažiau politizuotą advokato profesiją (1946 metais didžioji dalis advokatų buvo aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys teisininkai – 49 iš 63)[451]. Tačiau ir ten patekti nebuvo lengva.

Kita dalis žemesnės grandies liaudies teismų teisėjų nebuvo baigę net bendrojo vidurinio mokslo. 1945 metų viduryje 43-uose tuomet faktiškai Lietovoje funkcionavusiuose liaudies teismuose teisėjavo 25 teisėjai, turintys tik bendrąjį pradinį išsilavinimą[452], o 1946 metais tokių teisėjų buvo trisdešimt šeši[453].

Teisinį išsilavinimą turinčių teisėjų skaičius liaudies teismuose augo pamažu. 1949–1954 metų liaudies teismų rinkimuose kiekvienąkart buvo išrenkama vis daugiau aukštąjį ar vidurinįjį teisinį išsilavinimą įgijusių teisėjų. Jei 1949 m. 93-juose faktiškai veikusiuose liaudies teismuose tik 1,08 % teisėjų (1) turėjo aukštąjį teisinį išsilavinimą ir 23 % (21) – vidurinįjį teisinį išsilavinimą, tai po 1951 m. liaudies teismų rinkimų veikusiuose 85 liaudies teismuose teisėjavo jau 56 % (48) teisėjų, turėjusių vidurinįjį teisinį išsilavinimą.

Tiesa, 1951 m. nė viename liaudies teisme nedirbo aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis teisėjas. Teisinį išsilavinimą turinčių liaudies teismų teisėjų skaičiaus sumažėjimą 1951 metais daugiausia lėmė tai, kad 1950–1953 m. nemaža dalis teisinį išsilavinimą turinčių liaudies teisėjų buvo perkelti dirbti į laikinai Lietuvoje funkcionavusius sričių teismus. Tik po trečiųjų 1954 m. įvykusių liaudies teismų rinkimų, panaikinus sričių teismus, kuriems reikėjo daug teisininkų kadrų, ir sovietinėse švietimo įstaigose parengus naujų teisininkų, pavyko užtikrinti, kad 112 liaudies teismuose dirbtų 16 % aukštąjį teisinį išslavinimą ir 66 % vidurinįjį teisinį išsilavinimą turintys teisėjai (atitinkamai 18 ir 74 teisėjų). Duomenys apie 1949, 1951 ir 1954 metų liaudies teismų rinkimuose išrinktų teisėjų teisinį pasirengimą nurodomi penktoje lentelėje.

---

448 1947 metų (be datos) TSRS Teisingumo ministerijos kolegijos ir LKP (b) CK kadrų padalinio direktoriaus pavaduotojo Ch. Aizeno raštas „Apie kadrų padėtį Lietuvos TSR liaudies teismuose“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 40–41.

449 1947 m. gruodžio 31 d. LKP (b) CK Kadrų padalinio pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie LTSR Teisingumo ministerijos darbą su kadrais 1947 metais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 115.

450 1948 m. spalio 15 d. LTSR teisingumo ministro raštas Nr. 384 c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

451 1947 m. LTSR teisingumo ministerijos kadrų reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

452 1945 m. birželio 1 d. liaudies teismų darbuotojų sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10.

453 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui apie Teisingumo misterijos teisminių organų valdymo darbą už 1946 metų pirmąjį pusmetį. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 41.

5 lentelė. LTSR liaudies teismų teisėjų teisinis išsilavinimas 1949–1954 m. procentais

Metai	Teisinis išsilavinimas	
	aukštasis	vidurinysis
1949 m.	1,08 %	23 %
1951 m.	0 %	56 %
1954 m.	16 %	66 %

Šaltiniai: Bulavas, J. Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37, 39; Liakas, A. Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 232, 243.

Kitokia padėtis buvo dėl aukštesnės grandies teismų teisėjų teisinio išsilavinimo. Čia stengtasi turėti ne tik politiškai patikimus, bet ir kvalifikuotus žmones, todėl LTSR Aukščiausiajame teisme teisėjų, turinčių teisinį išsilavinimą, buvo žymiai daugiau negu liaudies teismuose. 1946 metų viduryje iš vienuolikos LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų septyni turėjo aukštąjį teisinį išsilavinimą, vienas buvo įgijęs vidurinįjį teisinį išsilavinimą, du – baigę juridinius kursus, o jokio teisinio išsilavinimo neturėjo vienas LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjas[454].

Dėl didelės kadrų kaitos teisinį išsilavinimą turinčių LTSR Aukščiausiojo teismo narių skaičius nuolat kito: 1947 m. iš septyniolikos LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų šeši buvo įgiję aukštąjį teisinį išsilavinimą, šeši buvo baigę juridinius kursus, o penki teisėjai teisinio išsilavinimo neturėjo[455]. 1948 metais iš numatytų 19 LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų dirbo 17, iš jų aukštąjį teisinį išsilavinimą turėjo penki, o vidurinįjį – trys teisėjai[456].

Pažymėtina, kad trūkstant sovietinėse švietimo įstaigose parengtų teisininkų, keturi iš penkių tuokart LTSR Aukščiausiajame teisme dirbusių teisėjų teisinį išsilavinimą buvo įgiję iki sovietinės okupacijos. Nors 1949–1951 metais šio teismo teisėjų skaičius svyravo nuo 15 iki 22, tačiau jame nuolat teisėjavo šeši teisėjai, baigę aukštąjį teisės mokslą[457]. 1950 m. įsteigus sričių teismus, 1951 m. LTSR Aukščiausiajame teisme liko 16 teisėjų, iš kurių aukštąjį teisinį išsilavinimą buvo įgiję keturi, nebaigtą aukštąjį teisinį išsilavinimą – trys, vidurinįjį teisinį išsilavinimą – šeši, nebaigtą bendrąjį vidurinį išsilavinimą – du, bendrąjį pradinį išsilavinimą – vienas[458].

454 1946 m. birželio 11 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17–22.

455 1947 m. sausio 11 d. Ch. Aizeno ataskaita apie LTSR Teisingumo ministerijos darbą su kadrais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 47.

456 1949 m. kovo 26 d. TSRS Teisingumo ministerijos kadrų sektoriaus viršininko ataskaita apie LTSR Teisingumo ministerijos kadrų skyriaus darbą 1948 metais. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 2720, lap. 16.

457 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 36–37.

458 1951 m. kovo 1 d. M. Nemoliakino ataskaita apie LTSR Aukščiausiojo teismo pirminės partinės organizacijos darbą LKP (b) CK Administraciniam skyriui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 206–222.

3.3.2. Teisininkų rengimas 1940–1953 metais

1940–1941 metais socialistine ideologija paremtas teisinis išsilavinimas buvo suteikiamas aukštosiose ir specialiose vienmetėse teisės mokyklose bei įvairiuose kursuose. Vienintelė aukštoji mokykla okupuotoje Lietuvoje, rengusi teisininkus, tuomet buvo Vilniaus universitetas. Vilniaus universiteto Teisės fakultete 1940 metais prasidėjus esminėms pertvarkoms pirmą kartą buvo sudaryta speciali studentų priėmimo (mandatinė) komisija, turėjusi parinkti politiniu ir socialiniu atžvilgiu sovietinei santvarkai tinkamiausius pretendentus[459]. Ši komisija 1940 metų rudens semestro pabaigoje, dar pratęsus studentų priėmimą, buvo atrinkusi 303 žmones[460].

Siekiant paspartinti teisingumo kadrų profesinį rengimą, 1941 m. pavasarį Vilniuje buvo įsteigta dviem šimtams studentų skirta vienmetė Juridinė mokykla[461], pradėjusi veikti 1941 m. birželio 1 d.[462] Tačiau tokio didelio studentų skaičiaus LTSR Teisingumo liaudies komisariatui surinkti nepavyko – Juridinę mokyklą tuo metu lankė 147 asmenys. Siekdamas pakelti jau išrinktų teisėjų kvalifikacijos lygį, LTSR Teisingumo liaudies komisariatas nuo 1941 m. vasario pradėjo organizuoti juridinius kursus[463]. 1941 m. birželį trijų mėnesių trukmės juridinius kursus lankė 40 asmenų[464]. Kursantams VKP (b) istoriją dėstė Š. Leiba-Jankelis, TSRS tautų istoriją – J. Avižonis, TSRS konstituciją – K. Kudaba, o civilinę teisę – Sorbonos universiteto teisės daktaras A. Vabalas[465]. Iki 1941 m. birželio 5 d. į juridinius kursus buvo atrinkta dar 118 asmenų[466].

Prasidėjus karui su nacistine Vokietija, sovietinis režimas, su jam tinkančių teisingumo sistemos kadrų trūkumo problema susidūręs 1940–1941 metais, iš anksto rengėsi teisėjų korpuso komplektavimui Lietuvoje. Dar Lietuvai esant vokiečių okupuotai, 1942 metais buvo sudaryta kadrų rengimo sovietinėje užfrontėje sistema, pagal kurią iš Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos ir 2-ojo atsargos bataliono buvo demobilizuota ir įvairioms valstybės pareigoms eiti apmokyta apie penki šimtai buvusių partinių ir tarybinių darbuotojų[467]. Trijų mėnesių kursus, skirtus būsimiems teismų ir prokuratūrų darbuotojams, Čkalovo (dabar – Orenburgas) mieste, kur tuo metu buvo TSRS Teisingumo liaudies komisariato būstinė, nuo 1943 metų balandžio iki liepos mėnesio baigė dar 36 asmenys[468]. Nuo 1944 m. kovo 1 d. tuo pačiu tikslu buvo organizuoti trijų mėnesių juridiniai kursai Gorkio

459 Machovenko, J.; Maksimaitis, M. *Vilniaus universiteto teisės fakultetas 1641–2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 180.

460 *Ibid.*

461 1941 m. vasario 22 d. LKP (b) CK sekretoriaus raštas VKP (b) CK sekretoriui G. M. Malenkovui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 7–8.

462 1941 m. gegužės 9 d. LTSR Teisingumo komisariato raštas LKP (b) CK dėl Juridinės mokyklos ir juridinių kursų perkėlimo į Vilnių. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 185.

463 Liakas, A., *supra* note 192, p. 225.

464 1941 m. birželio 5 d. bendras trijų mėnesių trukmės juridinių kursų kursantų sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 181–182.

465 1941 m. birželio 5 d. neįvardytas dokumentas, pasirašytas Juridinės mokyklos direktoriaus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 183.

466 1941 m. birželio 5 d. statistinės žinios apie Juridinės mokyklos ir juridinių kursų klausytojus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 184.

467 *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK – marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas, 1985, p. 182–184.

468 1944 m. kovo 1 d. pažyma apie kadrų rengimą. Nepasirašyta. LYA, f. 1771, ap. 7, b. 197, lap. 17.

mieste (dabar – Žemutinis Naugardas)[469]. Tačiau teisinį išsilavinimą turinčių ir politiškai patikimų kadrų poreikis iš naujo Lietuvoje formuotiems sovietiniams teismams buvo kur kas didesnis negu jų buvo įmanoma parengti tebevykusio karo sąlygomis.

Teisininkų rengimas dėl didelės dalies lietuvių teisininkų pasitraukimo į Vakarus tapo ypač svarbus antrosios sovietinės okupacijos pradžioje[470]. Apytikriais duomenimis, grįžus sovietams Lietuvą paliko apie 450 kvalifikuotų teisininkų[471]. Lietuvių teisininkų emigracijos mastą iš sovietų reokupuotos Lietuvos geriausiai atspindi faktas, kad 1945 metų pabaigoje Hanau lietuvių stovykloje (Vokietija) įsteigtoje Lietuvos teisininkų tremtinių draugijoje 1956 metais buvo 408 registruotų lietuvių teisininkų[472]. Trūkstant kvalifikuotų teisininkų teisines žinias imta skubotai teikti trijų ir šešių mėnesių LTSR Teisingumo ministerijos organizuotuose juridiniuose kursuose[473] ir į dvimetę pertvarkytoje Juridinėje mokykloje, kuri, pradėjusi veikti 1945 metų balandį, teisininkus rengė iki 1955-jų[474]. Nuo 1945 metų papildomai veikė ir neakivaizdinis Juridinės mokyklos skyrius[475].

Tačiau dėl teisės specialybės supolitinimo, blogo stojančiųjų pasirengimo ir studentų atrankos klasiniu požiūriu teisinį išsilavinimą suteikiančios įstaigos surinkdavo vos trečdalį reikiamo studentų skaičiaus[476]. Juolab teisingumo kadrų poreikio nebuvo galima patenkinti pasinaudojus didesnių laiko sąnaudų reikalavusio Vilniaus universiteto potencialu, į kurį stojančių studentų patikrą atlikdavo mandatinė komisija, atrinkdama studentus taikiusi politinius principus[477].

Karas padarė įtaką teisininkų, kuriais tuomet dauguma buvo vyrai, skaičiui visoje Sovietų Sąjungoje. Todėl, siekdama kuo greičiau parengti sovietinį teisinį išsilavinimą įgijusius teisėjus ir kvalifikuotais kadrais sukomplektuoti visus Sovietų Sąjungos teismus, 1946 metų spalio 5 d. VKP (b) CK priėmė nutarimą „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“, kuriame buvo nuspręsta padidinti teisės fakultetų, teisės institutų, specialių teisės mokyklų ir teisės studentų skaičių, pagerinti specialių teisės mokyklų prie Teisingumo ministerijų studijas ir lankomumą bei darbui teisingumo sistemoje atrinkti „geruosius

---

469 Liakas, A., *supra* note 192, p. 229.

470 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 487.

471 Ivanauskas, B. Centro valdybos pavedimą atlikus. LTDU organizaciniai reikalai. Lietuvis teisininkas. *The Lithuanian Lawyer.* 1952, 5:51.

472 Gliaudys, J. Dešimtmetis svetur. Lietuvių teisininkų draugijos dešimties metų sukakties proga. *Teisininkų žinios*. 1956, 15-16 6.

473 Bus suorganizuoti nauji juridiniai kursai. *Tiesa*. 1944, 133–194:2.

474 1945 m. liepos 20 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas LKP (b) CK. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 16.

475 Pažyma apie kadrų rengimą ir judėjimą pasirašyta LTSR Teisingumo ministerijos kadrų valdymo viršininko. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 40.

476 Pažyma apie kadrų rengimą ir judėjimą pasirašyta LTSR Teisingumo ministerijos kadrų valdymo viršininko. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 40; 1946 m. gegužės 15 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas Nr. II-506. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 13; 1947 metų (be datos) TSRS Teisingumo ministerijos kolegijos ir LKP (b) CK kadrų padalinio direktoriaus pavaduotojo Ch. Aizeno raštas „Apie kadrų padėtį Lietuvos TSR liaudies teismuose“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 40–41; 1946 m. balandžio 20 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro raštas Nr. 444. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 12.

477 *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 280.

elementus“[478]. Šiame nutarime dėl teisinio švietimo išplėtimo taip pat buvo akcentuota politinio teisėjų rengimo svarba.

1946 m. nutarimo vykdymas buvo pavestas TSRS Teisingumo ministerijai, kuri 1946 metų gruodį organizavo visos Sovietų Sąjungos teisingumo sistemos darbuotojų suvažiavimą, turėjusį aptarti TSRS teisingumo sistemos darbo trūkumus ir pasiūlyti galimus sprendimus[479]. Suvažiavime buvo nuspręsta suaktyvinti teisės mokslo vystymąsi: įsteigti naujas katedras teisės fakultetuose (administracinės teisės, tarptautinės teisės, kolūkių teisės ir pan.), priimti daugiau teisės aspirantų, išleisti naujus vadovėlius ir monografijas apie sovietinės teisės istoriją ir patvirtinti TSRS teisingumo sistemos kadrų rengimo planą 1947–1950 metams, pagal kurį 1950 metais TSRS respublikų liaudies teismuose aukštąjį teisinį išsilavinimą turėjo būti įgiję 40 proc. liaudies teismų teisėjų, vidurinįjį teisinį – 46 proc., o baigusių juridinius kursus turėjo būti 14 proc.

Teisingumo ministerijoms buvo nurodyta į vadovaujamas pareigas teisingumo sistemoje esant galimybei priimti tik aukštąjį teisinį išsilavinimą, „reikiamą politinį akiratį ir pakankamą praktinio darbo patirtį“ turėjusius asmenis, o į liaudies teisėjus – asmenis, turėjusius aukštąjį arba vidurinįjį teisinį išsilavinimą. Šių tikslų įgyvendinimui teisingumo ministrams buvo pavesta asmeniškai spręsti, kuriuos teisingumo sistemoje dirbusius asmenis, įgijusius aukšąjį ar vidurinįjį teisinį išsilavinimą, paskirti darbui teismuose. TSRS Teisingumo ministerija taip pat inicijavo TSRS Teisės mokslų akademijos steigimą ir jos įstatų projektą pirmiausia derino su J. Stalinu[480].

Tačiau 1946 metų spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo įgyvendinimas Lietuvoje dėl pernelyg griežtų politinių ir klasinių reikalavimų studentams bei dėl teisininko specialybės nepopuliarumo tarp potencialių pretendentų nebuvo užtikrinamas. Dar tebevykstant karui Sovietų Sąjungoje buvo nustatyta, kad juridinių mokyklų studentais galėjo tapti 18–40 metų abiejų lyčių TSRS piliečiai, turėję ne mažiau kaip dvejus metus visuomeninio darbo patirties ir baigę septynias vidurinės mokyklos klases bei sėkmingai išlaikę tris stojimo egzaminus (rusų kalbos ir literatūros, matematikos bei TSRS konstitucijos)[481]. Lietuvoje 1945 m. veiklą atnaujinusi Juridinė mokykla nustatė dar griežtesnius kriterijus. Buvo numatyta teisės studijoms priimti tik 23 metų amžiaus sulaukusius ir bendrąjį vidurinįjį išsilavinimą įgijusius asmenis, kurie papildomai dar turėjo įrodyti turį „partinio sovietinio bendruomeninio darbo patirties“[482]. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad didžioji dalis atrinktų kandidatų neatitiko pirma nustatytųjų kriterijų. Todėl LTSR Teisingumo ministerija paprašė LKP (b) CK leisti teisę studijuoti „nepilną“ bendrąjį vidurinį išsilavinimą[483] įgijusiems ir jaunesniems negu 23

---

478 Razi, G. M. *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*. Berkeley: University of California School of Law, 1960, p. 786.

479 1947 m. balandžio 5 d. TSRS Teisingumo ministro R. Ričkovo ataskaita VKP (b) CK sekretoriui A. A. Kuzniacovui apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo vykdymą. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 159, lap. 62–68.

480 1949 m. balandžio 12 d. TSRS Teisingumo ministro K. Goršenino laiškas J. Stalinui dėl TSRS teisės mokslų akademijos steigimo. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 204, lap. 31–32.

481 1944 m. gegužės 9 d. TSRS Teisingumo liaudies komisaro patvirtintos priėmimo į juridines mokyklas taisyklės. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 94, lap. 35.

482 Remiamasi duomenimis iš 1951 m. balandžio 12 d. LTSR Teisingumo ministerijos rašto Nr. 191. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 177.

483 1947 m. liepos 12 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas Nr. 714. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 60.

metų asmenims[484]. Visgi neformalūs politiniai ir asmeniniai reikalavimai išliko nepakitę: į Juridinę mokyklą buvo galima priimti tik partijos rekomenduotus studentus[485].

Nors kiekvienas partijos apskrities ir miesto komitetas turėjo pateikti iš anksto nustatytą kandidatų į Juridinės mokyklos studentus skaičių[486], buvo surenkama tik dalis numatytų studentų, o nemaža dalis pasiūlytų kandidatų neišlaikydavo stojamųjų egzaminų arba apskritai juose nepasirodydavo[487]. Todėl Juridinėje mokykloje nuolat trūko studentų: 1946 metų pabaigoje pirmajame kurse mokėsi 32 studentai[488], 1947 m. buvo priimta dar trylika[489], 1949 m. – 40[490], o 1950-aisiais – trisdešimt septyni[491]. 1951 metais nustačius, kad priimami tik bendrąjį vidurinįjį išsilavinimą įgiję asmenys, priimti tik 22 studentai[492], o 1952 m. – 23[493]. 1952 m. sumažinus amžiaus cenzą buvo patvirtinti dar 46 studentai[494], kurių didžioji dalis (26) buvo jaunesni negu 23 metai[495]. Studentų nepritraukė ir tuomet didelė 400 rublių

---

484 1952 m. liepos 14 d. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus prašymas. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 29.

485 1949 m. balandžio 18 d. LTSR Teisingumo ministro raštas LKP (b) CK sekretoriui Nr. 141. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 108; 1951 m. balandžio 12 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas Nr. 191. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 177.

486 Remiamasi duomenimis iš 1947 m. LTSR Teisingumo ministerijos kadrų reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaitos apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68; 1949 m. balandžio 18 d. LTSR Teisingumo ministro rašto LKP (b) CK sekretoriui Nr. 141 c. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 108; 1951 m. balandžio 12 d. LTSR Teisingumo ministerijos rašto Nr. 191. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 177.

487 1949 m. rugsėjo 3 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo kadrų reikalams Ch. Aizeno raštas „Apie klausytojų atrankos į Vilniaus juridinę mokyklą rezultatus“ Nr. 569. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 126; 1950 m. rugsėjo 7 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo Ch. Aizeno raštas Nr. 783-II. LYA, f. 1771, ap. 85, b. 4, lap. 7–8; 1951 m. rugsėjo pažyma apie klausytojų į pirmą Juridinės mokyklos kursą atranką. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 186; Pažyma apie kursantų į Vilniaus juridinę mokyklą atranką ir atvykimą. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 189; 1952 m. birželio 20 d. LTSR Teisingumo ministro ataskaitinė pažyma Nr. II-478. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 25; 1952 m. liepos 1 d. LTSR Teisingumo ministro pažyma apie kandidatų atranką į Vilniaus juridinę mokyklą. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 26–27.

488 1946 m. gegužės 24 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas Nr. II-538. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 15.

489 1947 m. liepos 12 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas Nr. 714. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 60.

490 1949 m. rugsėjo 3 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo kadrų reikalams Ch. Aizeno raštas „Apie klausytojų atrankos į Vilniaus juridinę mokyklą rezultatus“ Nr. 569. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 126.

491 1950 m. rugsėjo 7 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo raštas Nr. 783-II. LYA, f. 1771, ap. 85, b. 4, lap. 7–8.

492 Pažyma apie kursantų į Vilniaus juridinę mokyklą atranką ir atvykimą. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 189.

493 1952 m. liepos 3 d. LTSR Teisingumo ministro pažyma apie kandidatų atranką į Vilniaus juridinę mokyklą. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 26–27.

494 1952 m. liepos 25 d. LTSR Teisingumo ministro pažyma apie klausytojų į Juridinę mokyklą atranką. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 32.

495 1952 m. LTSR Teisingumo ministro A. Liko pažyma apie kandidatų į Juridinės mokyklos klausytojus amžių. LYA, f. 1771, ap. 123, b. 4, lap. 40–42.

mėnesinė stipendija[496] bei penkeriems metams garantuota gerai apmokama darbo vieta[497]. Didžiausias atlyginimas tuomet buvo mokamas teismų sistemos revizoriui (1 100 rublių), advokatui (1 000 rublių), o notaro atlyginimas priklausė nuo vietovės (Vilniuje – 850 rublių, Kaune – 770 rublių).

Įvestos privalomos teisėjų, neturėjusių teisinio išsilavinimo, teisės studijos neakivaizdiniame Juridinės mokyklos skyriuje taip pat nepasiteisino, nes tik maždaug pusė studijavusių teisėjų sugebėdavo išlaikyti egzaminus[498]. Tai esą lemdavo per didelis teisėjų darbo krūvis, dėl kurio nebuvę įmanoma pasirengti egzaminams. Tačiau iš tiesų dalis teismų teisėjų nesugebėjo studijuoti teisės dėl menko bendrojo išsilavinimo lygio, todėl neakivaizdiniame Juridinės mokyklos skyriuje mokėsi nedaug teisėjų[499]. Teisėjams taip pat buvo suteikta galimybė sovietinę teisę studijuoti 1944 m. veiklą Lietuvoje pradėjusiame Sąjunginio neakivaizdinio Teisės instituto Vilniaus filiale, į kurį stojant amžiaus cenzas nebuvo numatytas. Tačiau dėl nepakankamo bendrojo vidurinio išsilavinimo ir prasto rusų kalbos mokėjimo, priėmimo į šią sovietinio švietimo įstaigą planas taip pat nebuvo įgyvendinamas, todėl 1953 metais jis buvo likviduotas, o tuo metu jame studijavę studentai buvo perkelti į Vilniaus universiteto Teisės fakultete naujai įkurtą neakivaizdinį skyrių[500].

Panaši situacija rengiant pirmuosius sovietinius teisininkus susiklostė ir Vilniaus universiteto Teisės fakultete. Pagal formalius reikalavimus, teisės specialybės studentais šiame universitete galėjo tapti visi 17–35 metų TSRS piliečiai, baigę vidurinįjį mokslą[501]. Be to, jie privalėjo gauti mandatinės komisijos, svarsčiusios kandidatų „atsidavimą tarybinei valdžiai", pritarimą[502]. Esant tokioms stojimo sąlygoms ir atsižvelgiant į tai, kad teisės studijos tęsėsi penkerius metus, tik 1944 metais atgaivintas Vilniaus universiteto Teisės fakultetas neišleido nė vieno teisės absolvento, o per laikotarpį nuo 1945-jų iki 1949-ųjų metų Vilniaus universiteto Teisės fakultetą baigė keturiolika teisės specialybės studentų[503]. Per dvylika veiklos metų (1945–1957 m.) čia sovietinės teisės studijas baigė 315 teisės studentų, o dar 87 studentai jas baigė neakivaizdiniu būdu[504]. Tačiau tik maža universitetinių teisės studijų absolventų dalis atitikdavo teisėjams keliamus politinio patikimumo ir pavyzdingos reputacijos reikalavimus[505]. 1952 metais LTSR Teisingumo ministerija buvo priversta pripažinti, kad nors tais

---

496 1946 m. kovo 22 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. 99 c. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 1.

497 Studentų, bebaigiančių TSRS Aukštojo mokslo ministerijos Vilniaus valstybinį universitetą paskirstymo planas. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 115.

498 1947 m. LTSR teisingumo ministerijos kadrų reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje" įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

499 Pažyma apie kadrų rengimą ir judėjimą, pasirašyta LTSR Teisingumo ministerijos kadrų valdymo viršininko (be datos). LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 40.

500 Machovenko, J.; Maksimaitis, M.; *supra* note 459, p. 203.

501 Vilniaus valstybinis universistetas. *Tiesa*. 1947, 124-1261:6.

502 1946 m. kovo 22 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. 99 c. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 1.

503 Bulavas, J.; Jankauskas, S.; Meškauskas, E., *supra* note 51, p. 104, 108.

504 *Ibid*.

505 1949 m. gegužės 31 d. LTSR Teisingumo ministro raštas Nr. II-349. LYA, f. 1771, ap. 58, b. 3, lap. 111.

metais jau turėjo išeiti šeštoji studentų laida, bet ne visi jie buvo panaudojami darbui, kadangi neatitiko politinių reikalavimų[506].

Pažymėtina, kad teisininkų trūkumo problema laikui bėgant buvo išspręsta. Ilgainiui Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų skaičius ėmė didėti, kasmet pradėta priimti po 100 studentų į fakulteto dieninį skyrių ir po 125 – į neakivaizdinį[507]. Per visą sovietmetį (iki 1989 m.), Vilniaus universitete buvo parengta apie šešis tūkstančius teisininkų.

3.4. Politinis patikimumas – esminis reikalavimas teisėjams

Vakarietiškomis teisinėmis vertybėmis paremta dabarties Lietuvos Respublikos konstitucinės teisės doktrina nepripažįsta teisėjų dalyvavimo politinių organizacijų veikloje, nes tai tiesiogiai lemia teisėjų nepriklausomumo pažeidimą[508]. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas išaiškino, kad teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijų turinį pirmiausia lemia jų nepriklausomumas nuo byloje dalyvaujančių šalių, bet kokio kišimosi ir nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucijų, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos[509]. Be to, teisėjas pagal jo atliekamas pareigas negali būti priskirtas prie valstybės valdininkų, ir iš jo negali būti reikalaujama dalyvauti vykdant kokią nors politikos kryptį. 1933 m. priimtame Teismų santvarkos įstatyme taip pat buvo nustatytas draudimas teisėjams dalyvauti tokiuose politinio pobūdžio veiksmuose, kurie gali silpninti pasitikėjimą teisėjo nešališkumu (142 straipsnio 3 dalis).

Tačiau sovietmečiu teisėjams buvo keliami aukšti politinio patikimumo reikalavimai, kurie priklausė nuo teismo, į kurį pretenduoja teisėjas, padėties sovietinės teismų sistemos hierarchijoje. XVIII komunistų partijos suvažiavime J. Stalinas nurodė, kad partijai reikalingi žmonės, „suprantantys politinę partijos liniją, priimantys ją kaip savo pačių liniją, pasirengę ją įgyvendinti, sugebantys ją pritaikyti praktikoje ir prisiimantys atsakomybę kovojant už ją“[510]. Kiekvienas teisingumo sistemos darbuotojas privalėjo sugebėti kasdieniame darbe taikyti komunistų partijos politiką, nes ji sudarė sovietinės santvarkos esmę. Todėl teisėjai privalėjo įsisavinti socializmo pagrindus, partijos nurodytais būdais palaikyti ryšį su darbo masėmis ir mokytis partijos istorijos[511]. Vadovaujantis šiomis nuostatomis turėjo būti išvalyti ir okupuotos Lietuvos teismai, kad teismuose liktų tik partijos politiką ir sovietinį teisingumą galį vykdyti teisėjai.

Slaptame 1940 m. LKP (b) CK nurodyme partijos komitetams buvo nurodyta į LTSR teismus atrinkti geriausius „liaudies elementus, partinius ir nepartinius bolševikus“[512]. Tačiau LTSR Teisingumo liaudies komisariato veikla šioje srityje Maskvos netenkino. 1941 m. kovo 6 d. TSRS Teisingumo liaudies komisariatas konstatavo, kad LTSR Teisingumo liaudies ko-

---

506 1952 m. balandžio 30 d. LTSR Teisingumo ministro raštas Nr. 183. LYA, f. 1771, ap. 124, b. 4, lap. 22.

507 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 489.

508 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276.

509 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 101-2264.

510 Карев, Д. С., *supra* note 60, p. 13.

511 Socialistinis teisingumas. *Tiesa*. 1940, 149:4.

512 LKP (b) CK sekretoriaus slapto rašto visiems apskričių ir miestų komitetams projektas. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 2.

misaras P. Pakarklis netinkamai vykdė TSRS Teisingumo liaudies komisariato nurodymus ir vilkino teismų formavimo procesą[513]. Komisaras buvo kaltinamas tuo, kad nesiėmė ryžtingų priemonių ir ankstesnįjį teismų aparatą bandė pritaikyti sovietinėms sąlygoms, nepaisė nurodymo pašalinti iš teismų visus asmenis, neatitinkančius dalykinių ir politinių reikalavimų, ir į postus skyrė nemažai buvusių Nepriklausomos Lietuvos tarnautojų. LTSR Teisingumo liaudies komisaras buvo įpareigotas iki 1941 m. gegužės 1 d. atidžiai patikrinti visą LTSR Teisingumo liaudies komisariato aparatą ir teismų darbuotojus bei atleisti visus asmenis, neatitinkančius politinių reikalavimų. Siekdamas užtikrinti šių nurodymų įvykdymą, TSRS Teisingumo liaudies komisariatas į Lietuvą išsiuntė teismų valdymo skyriaus vadovą, slaptojo skyriaus vadovą, du revizorius, konsultantą, vieną teisėją į LTSR Aukščiausiąjį teismą ir penkis apygardos teismų pirmininkų pavaduotojus.

1941 m. balandžio 2 d. LKP (b) CK priimtame nutarime „Dėl Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato stiprinimo" vienu iš rimčiausių jo veiklos trūkumų vėlgi buvo įvardyta tai, kad parenkant kadrus per daug buvo orientuojamasi į senuosius specialistus, kad teisingumo sistemoje per mažai dirbo darbininkų, darbo valstiečių ir pažangių inteligentų[514]. Praėjusius dar kuriam laikui po šio nutarimo priėmimo, tam tikri pageidaujami rezultatai visgi buvo pasiekti. Pagal LTSR Teisingumo liaudies komisariato 1941 m. balandžio 29 d. pateiktus duomenis, tuomet jau buvo pakeisti visi atsakingi šio komisariato darbuotojai, apygardos teismuose esą neliko nė vieno ankstesnio teisėjo – buvo išrinkti 43 apygardos teismų teisėjai, o liaudies teismuose – 127 teisėjai[515]. Nepaisant šių pastangų LTSR Teisingumo liaudies komisariato dokumentuose, adresuotuose LKP (b) CK, pripažįstama, kad iki 1941 m. gegužės 20 d. surasti pakankamo skaičiaus tinkamų kandidatų į apygardos teismų pirmininkus ir jų pavaduotojus ir LTSR Aukščiausiojo teismo bei apygardos teismų narius nepavyko[516]. Prieš pat Vokietijos įsiveržimą priimtame TSRS Teisingumo liaudies komisariato įsakyme buvo pakartotinai išvardyti tie patys Lietuvos teismų formavimo trūkumai ir konstatuota, kad LTSR teisingumo liaudies komisaras P. Pakarklis visiškai neįvykdė TSRS Teisingumo liaudies komisariato įsakymų[517].

Politinė būsimo teisėjo kvalifikacija buvo nustatoma pagal pretendento į teisėjus lojalumą partijai. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos komunistų partija 1940–1941 metais nebuvo gausi, atrenkant politiškai patikimus teisėjus, teko tenkintis ir vadinamaisiais nepartiniais bolševikais, t. y. ir partijai nepriklausiusiais, bet jai lojaliais asmenimis[518]. Archyvų duomenys patvirtina, kad 1940–1941 metais partiškumas nebuvo privaloma tapimo teisėju sąlyga[519].

---

513 1941 m. kovo 6 d. TSRS Teisingumo liaudies komisaro įsakymas Nr. 48. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 10–16.

514 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 484.

515 1941 m. balandžio 29 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas laikraščio „Tiesa" redaktoriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 23.

516 1941 m. gegužės 20 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas Nr. 6091 LKP CK Kadrų skyriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 28.

517 1940 m. birželio 18 d. TSRS Teisingumo liaudies komisariato įsakymas Nr. 99. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 62, lap. 99.

518 Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953 m*. Vilnius: Mintis, 2010, p. 128.

519 Tikslių ir apibendrintų duomenų apie teisėjų partiškumą 1940–1941 metais rasti nepavyko. Visgi bendrą vaizdą galima susidaryti ištyrus asmenines 1940–1941 metais į teisėjus siūlomų asmenų bylas, kuriose pateikiama informacija apie komitetų rekomenduojamų teisėjų partiškumą. Analizuojant šiuos duomenis būtina turėti omenyje tai, kad archyvuose nėra visų kandidatų į teisėjus duomenų ir ne visos iš siūlomų teisėjų kandidatūrų buvo patvirtintos LKP (b) CK.

Asmeniniai kandidatų į LTSR liaudies teismų teisėjus duomenys ir jų autobiografijos rodo, kad dauguma liaudies teismų teisėjų buvo nepartiniai: tik penki iš 56 ištirtų kandidatų į liaudies teisėjus buvo partijos nariai[520]. LTSR Teisingumo liaudies komisariato 1941 m. balandžio 29 d. pateikta informacija patvirtina šią išvadą: iš 127 išrinktų liaudies teismų teisėjų tik 12 buvo partiniai[521]. Apygardos teismuose iš pradžių klostėsi panaši situacija kaip ir liaudies teismuose: 1941 m. vasario 21 d. duomenimis iš 31 kandidato į apygardos teisėjus tik vienas buvo partinis[522]. Tačiau jau 1941 m. balandžio 29 d. duomenimis apygardos teisme partinių teisėjų buvo daugiau: iš 43 naujai išrinktų apygardos teismų teisėjų 21 buvo LKP (b) narys[523]. Šie fragmentiški archyviniai duomenys rodo, kad aukštesnės instancijos apygardos teismų teisėjų partiškumas, palyginus su liaudies teismų teisėjų, buvo didesnis. Pažymėtina, kad ir oficialiuosiuose sovietiniuose šaltiniuose buvo teigiama, kad 1941 m. gegužės 1 d. tarp 47 apygardų teismų narių 46,6 proc. buvo partijos nariai arba kandidatai, o 2,3 proc. – komjaunuoliai[524].

Dauguma 1940 m. rugpjūčio 25 d. išrinktų LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų partijai nepriklausė. Tarp devynių tąkart išrinktų LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų buvo tik trys partijos nariai: E. Medžys, LKP (b) nariu tapęs 1936 m., P. Zibertas (1919 m.) ir B. Latvis-Fridmanas (1932 m.)[525]. Tačiau kiti šio teismo teisėjai, nors ir nepriklausę partijai, buvo jai lojalūs. Tuometinis teismo pirmininkas J. Blieka komjaunuoliu tapo dar 1927 m.[526] Komunistų partijai priklausančių teisėjų šiame teisme pamažu daugėjo, LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjams palaipsniui keliant vis aukštesnius partiškumo reikalavimus. Keturi iš penkių 1941 metais pasiūlytų kandidatų į šio teismo teisėjus buvo partiniai[527].

Pretendento į teisėjus lojalumas partijai, be narystės joje, buvo vertinamas atsižvelgiant į pretendento ir jo artimųjų socialinę padėtį, profesiją, pagrindinį užsiėmimą prieš ir po 1940 m. birželio 15 d., dalyvavimą opozicijos veikloje, priklausymą profsąjungai, „svyravimus vykdant partijos liniją“ bei ryšius su užsieniu[528]. Nors dauguma 1940–1941 metais išrinktų teisėjų, ypač liaudies teismuose, nepriklausė partijai, tačiau savo biografijose, siekdami įrodyti lojalumą ir ryšį su darbo liaudimi, akcentuodavo, kad nukentėjo nuo kapitalistinės santvarkos, negalėjo mokytis, nes turėjo eiti vergauti ponams[529]. Taip pat nurodydavo, kad yra artimi

---

520 Duomenys paimti iš asmeninių liaudies teisėjų lapelių ir biografijų. LYA, f. 1771, ap. 1, b. 295, lap. 1–112; LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 1–180.

521 1941 m. balandžio 29 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas laikraščio „Tiesa“ redaktoriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 23.

522 1941 m. vasario 21 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pažyma LKP (b) CK Nr. 221 c apie apygardos teismų teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 56–57.

523 1941 m. balandžio 29 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato raštas laikraščio „Tiesa“ redaktoriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 23.

524 Liakas, A., *supra* note 192, p. 221.

525 1940 m. rugpjūčio 25–26 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos stenogramos. I-oji sesija. Lietuvos centrinis valstybinis archyvas, f. R-758, ap. 2, b. 1, lap. 10.

526 Banaitis, J.; Barkauskas, A., *et al. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. I tomas. Vilnius: Mintis, 1966, p. 248.

527 Kandidatų į LTSR Aukščiausiąjį teismą sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 1, b. 296, lap. 5.

528 Kandidatės į Alytaus liaudies teismo teisėjus Esteros Blochaitės asmens lapelis kadrams registruoti. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 2–4.

529 Kandidato į liaudies teismo teisėjus Motiejaus Urbono autobiografija. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 44.

liaudžiai ir visuomet buvo prieš ankstesnę santvarką, skurdžiai gyveno, buvo išnaudojami kapitalistų ir pan. Pretendento į teisėjus politinį lojalumą liudydavo jo priklausymas iki 1940 metų uždraustoms komunistų remiamoms organizacijoms, baustumas administracine tvarka už dalyvavimą jų veikloje[530], dalyvavimas antivalstybiniuose studentų streikuose 1927 metais ir kiti panašūs faktai, neva rodantys nepakantumą kapitalistinei santvarkai. Labiausiai pretendentams į teisėjus kenkdavo biografijos faktai apie tai, kad jie kuriuo nors metu priklausė Šaulių arba Tautininkų sąjungoms, buvo aktyvūs ankstesnio režimo rėmėjai ar viešai neigė socializmą[531]. Didelę įtaką pretendento politinio tinkamumo pripažinimui turėjo ir sovietinių saugumo struktūrų surinkta informacija apie kandidatą. Per interviu teisėjas St. Sipavičius prisiminė, kad prieš rekomenduojant teisėjus teismų rinkimams buvo prašoma TSRS Valstybės saugumo liaudies komisariato – NKGB (*Народный комиссариат государственной безопасности – НКГБ*)[532] nuomonės (žr. priedą Nr. 3).

1940–1941 metais daugiausia liaudies teismų teisėjų, pirmenybę teikiant darbininkų klasei, buvo atrenkama iš valstiečių ir darbininkų, tačiau teisėjais būdavo skiriami ir buvę žemesnio rango teismo tarnautojai[533], darbo inteligentai ar buvę kitų sričių tarnautojai[534]. Pastarieji savo lojalumą turėdavo pagrįsti, todėl biografijose akcentuojamos kitos lojalumą įrodančios savybės: išsilavinimas, įgytas carinėje Rusijoje ar Sovietų Sąjungoje[535], dalyvavimas antiburžuazinėje veikloje iki 1940 metų ir pan.[536] Kuriant iliuziją, kad pretendentų į teisėjus tautybė nebuvo labai svarbi, be lietuvių, teisėjais buvo skiriami ir žydai, ir lenkai, ir baltarusiai[537]. Siekiant įgyti kuo platesnį visuomenės palaikymą, buvo stengiamasi teisėjais rinkti tokius asmenis, kurie jau turėjo autoritetą vietos bendruomenėje, todėl tautybė šiuo atveju buvo antraeilis dalykas[538]. Pretendentui į teisėjus įrodžius savo lojalumą, netekdavo

---

530 Kandidato į liaudies teismo teisėjus Jono Valentos autobiografija. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 9.

531 LKP (b) CK Telšių apskrities komiteto 1941 01 04 posėdžio protokolo ištrauka, kurioje konstatuota, kad iš 4 išrinktų liaudies teisėjų 3 netinka, nes dalyvavo Tautininkų arba Šaulių sąjungos veikloje. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 102.

532 LKP (b) CK Telšių apskrities komiteto 1941 01 04 posėdžio protokolo ištrauka, kurioje konstatuota, kad iš 4 išrinktų liaudies teisėjų 3 netinka, nes dalyvavo Tautininkų arba Šaulių sąjungos veikloje. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 102.

533 Vidaus reikalų liaudies komisariatas (NKVD) LTSR buvo įsteigtas jau 1940 m. rugsėjo 3 d., kuris 1941 m. kovo 8 d. buvo performuotas į du savarankiškus liaudies komisariatus – LTSR NKVD ir LTSR NKGB, nes 1941 m. vasario 3 d. priimtu įsaku TSRS NKVD sudėtyje iki tol veikusios Vyriausiosios valstybės saugumo valdybos – GUGB (*Главное управление государственной безопасности – ГУГБ*) pagrindu buvo įsteigtas savarankiškas Valstybės saugumo liaudies komisariatas – NKGB.

534 Kandidatės į Alytaus liaudies teismo teisėjus Esteros Blochaitės asmens lapelis kadrams registruoti. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 2–4.

535 1941 m. sausio 7 d. LKP (b) Kauno apskrities komiteto posėdyje liaudies teisėju išrinktas buvęs notaras. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 66.

536 Kandidato į liaudies teismo teisėjus Leontijaus Prušakavičiaus autobiografija. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 27.

537 Kandidato į liaudies teismo teisėjus Motiejaus Urbono autobiografija. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 44.

538 Kandidatės į Alytaus liaudies teismo teisėjus Esteros Blochaitės asmens lapelis kadrams registruoti. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 2–4.

reikšmės tokie biografijos faktai kaip baustumas už naminės degtinės varymą[539] ar ankstesnio darbdavio taikyta drausminė atsakomybė[540].

Kandidatai į liaudies teismo tarėjus, kaip ir kandidatai į liaudies teismo teisėjus, turėjo būti lojalūs partijai. Štai paaiškėjus, kad dauguma Vilkaviškyje išrinktų tarėjų buvo „antisovietiškai nusiteikę, buožės ir buvę kontrrevoliucinių partijų nariai“, 1941 m. sausio 17 d. raštu LKP (b) Vilkaviškio komiteto sekretoriui LKP (b) CK pavedė nedelsiant perrinkti liaudies teismų tarėjus iš „socializmui ištikimų žmonių, partinių ir nepartinių aktyvistų“[541]. LTSR Teisingumo komisaras 1941 metų balandį pakartotinai kreipėsi į LKP (b) CK prašydamas imtis priemonių dėl vykdomųjų komitetų neveiklumo renkant liaudies tarėjus, nes kai kuriuose rajonuose vykdomieji komitetai tarėjais buvo išrinkę nemažai nepatikimais laikytų asmenų, todėl dalis buvo perrinkta iš naujo – vien Tauragės rajone buvo perrinkti 45 liaudies tarėjai[542].

Ne mažesniu iššūkiu sovietams tapo politinio teisėjų patikimumo užtikrinimas pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais[543]. LKP (b) CK vadovai ir toliau kaltino Lietuvos teisėsaugos darbuotojus pasyvumu, apolitiškumu ir teisėjų politiniu nepatikimumu[544]. Svarbus žingsnis iš naujo organizuojant teismus Lietuvoje 1944 metais buvo žengtas sąjunginių institucijų. Pažymėtinas 1944 m. priimtas slaptas TSRS Teisingumo liaudies komisaro įsakymas „Dėl LTSR liaudies teismų kadrų padėties“, kuriuo nustatytos teisėjų atrankos, rengimo ir auklėjimo gairės Lietuvoje[545]. Šiame dokumente nurodyta atidžiai įvertinti atrenkamus asmenis, atsižvelgti į tai, ar atrinktieji nusipelno politinio pasitikėjimo ir atitinka dalykinės kvalifikacijos kriterijų. Tačiau dėl teisingumo kadrų trūkumo, vadovaujantis šiais atrankos kriterijais, iš teisingumo sistemos dėl politinio nepatikimumo per laikotarpį nuo 1944 iki 1945 m. buvo pašalinta palyginti nedaug teisingumo sistemos darbuotojų (du)[546].

Negalint skubiai parengti lojalių teisingumo kadrų, teisėjais pirmaisiais sovietinės reokupacijos metais vėl teko skirti partinėje veikloje nedalyvavusius asmenis[547]. 1945 metų duomenimis, partijos nariais arba komjaunuoliais buvo tik trylika iš tuomet veikusių 43

---

539 1941 m. vasario 21 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pažyma LKP CK Nr. 221 c apie apygardos teismų teisėjus. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 56–57.

540 Ištrauka iš 1941 m. sausio 21 d. LKP (b) Kėdainių apskrities komiteto protokolo Nr. 2. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 94.

541 1937 m. birželio 25 d. Kauno apygardos teismo pirmininko nutarimas dėl drausminės nuobaudos skyrimo teismo kurjeriui Pauliui Preikšui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 464, lap. 86.

542 1941 m. sausio 17 d. LKP (b) CK sekretoriaus raštas LKP (b) Vilkaviškio Apskrities komiteto sekretoriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 147.

543 1941 m. balandžio 12 d. LTSR Teisingumo komisariato raštas Nr. 4248 LKP CK Kadrų skyriui. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 168–168 ap.

544 1945 metų duomenimis, LTSR buvo 3 191 LKP (b) narys ir 951 partijos kandidatas, iš kurių tik apie 1 200 buvo lietuviai, kiti 2 000 – rusų tautybės, o likę – kitų tautybių. 1945 m. liepos 20 d. VKP (b) CK Lietuvos biuro pirmininko M. Suslovo ataskaita J. V. Stalinui dėl VKP (b) CK Lietuvos biuro darbo. RVSPIA, f. 597, ap. 1, b. 2, lap. 5.

545 Tininis, V., *supra* note 8, p. 78.

546 1947 m. sausio 2 d. LTSR Teisingumo ministerijos kolegijos nutarimą „Dėl TSR Teisingumo ministro įsakymo „Dėl LTSR liaudies teismų kadrų padėties“ vykdymo“. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 39–39 ap.

547 1945 metų lentelė be datos „Dėl liaudies komisariatų aparato ir svarbiausių valdymo organų valymo nuo svetimų ir politiškai abejotinų elementų“. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 290, lap. 39. Iš visų liaudies komisariatų buvo pašalinti 805 kadrai.

liaudies teismų teisėjų (30 %)[548], o 1946 metais 64 liaudies teismuose dirbo 27 partiniai teisėjai (42 %)[549] (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. LTSR liaudies teismų teisėjų partiškumas 1945–1948 m. procentais

Metai	Partijos nariai, kandidatai, komjaunuoliai
1945 m.	30 %
1946 m.	42 %
1947 m.	69 %
1948 m.	73 %

Šaltiniai: LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 9–10; ap. 9, b. 256, lap. 41; ap. 10, b. 489, lap. 115; ap. 11, b., 299, lap. 92.

Šie duomenys LTSR Teisingumo ministerijos įvardijami kaip rimtas įspėjimas apie žemą liaudies teismų politinio patikimumo lygį periferijose, todėl, laikantis 1946 metų spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“, kuriame, be kita ko, į teisėjus nuspręsta atrinkti tik asmenis, turinčius organizacinės patirties partijoje[550], liaudies teismuose partinių teisėjų 1947 metais padaugėjo iki 69 % (59 teisėjų)[551], o 1948 metais – iki 73 % (64 teisėjų)[552].

Formuojant teisėjų kontingentą, taip pat toliau vadovautasi pirmosios okupacijos metais taikytu socialinės teisėjo kilmės kriterijumi, pagal kurį teisėjais stengtasi skirti darbo liaudies atstovus. 1945 metais penki iš devynių LTSR Aukščiausiojo teismo ir 22 iš 43 liaudies teismų teisėjų buvo kilę iš darbininkų, trijų LTSR Aukščiausiojo teismo ir 21 liaudies teisėjo kilmė buvo valstietiška, iš žemesniųjų tarnautojų buvo kilęs tik vienas LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjas, o iš inteligentijos tarpo 1945 metais nebuvo paskirtas nė vienas sovietinis teisėjas[553].

Dėl menko politinio teisėjų patikimumo pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais LKP (b), būdama neužtikrinta dėl teisėjų lojalumo, vykdomiesiems komitetams neteikdavo tvirtinti net ir faktiškai teisėjais jau dirbusių asmenų[554]. 1946 metais dėl įvairių priežasčių partija nepritarė pusei iš 64 liaudies teismuose dirbusių teisėjų kandidatūrų, nors kai

548 1945 m. sausio 24 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro prašymas Nr. 472 dėl liaudies teisėjų skyrimo. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 4.

549 1945 m. kovo 21 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato centrinio aparato ir kitų įstaigų, įeinančių komisariato sistemon, atsakingų darbuotojų pagal socialinę praeitį sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 7.

550 Razi, G., *supra* note 478, p. 786.

551 1947 m. gruodžio 31 d. LKP (b) CK Kadrų padalinio pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie LTSR Teisingumo ministerijos darbą su kadrais 1947 metais. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 115.

552 1948 m. spalio 15 d. LTSR teisingumo ministro raštas Nr. 384 c „Dėl darbo, atlikto rengiantis LTSR teismų rinkimams nuo 1948 m. spalio 1 d. iki spalio 15 d.“. LYA, f. 1771, ap. 11, b., 299, lap. 92.

553 1945 m. kovo 21 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato centrinio aparato ir kitų įstaigų, įeinančių komisariato sistemon, atsakingų darbuotojų pagal socialinę praeitį sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 7.

554 1946 m. gegužės 23 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro raštas Nr. II-537. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 14.

kurie teisėjai dirbo metus ar daugiau ir buvo baigę juridinius kursus[555]. Štai Pakruojo liaudies teismo teisėjas J. N. Visockis partijos nebuvo patvirtintas teisėju, nes vokiečių okupacijos metais dirbo Šalčininkų apylinkės teismo sekretoriumi. Šiaulių liaudies teismo teisėjas J. Mačiulis partijai įtarimų kėlė dėl to, kad 1941 metais, būdamas partijos nariu, nesitraukė į TSRS gilumą, o liko Lietuvoje[556]. Lojalių kadrų papildė iš TSRS darbui Lietuvos teisingumo srityje atsiųsti patikimais laikyti rusų tautybės kadrai, tačiau tokių asmenų buvo nedaug: 1945 metais buvo atsiųsti trys darbuotojai, o 1946 metais – dar dešimt, tačiau nė vienas iš jų teisėju nebuvo paskirtas[557].

Padėtis ėmė keistis tik 1949 metais. Liaudies teismų rinkimuose kiekvienąkart buvo išrenkama vis daugiau partinių teisėjų (žr. 7 lentelę). Partinių liaudies teismų teisėjų skaičius, smarkiai šoktelėjęs 1947 metais, nuo 1949 m. iki 1954 m. rinkimų išliko stabilus. 1949 m. partijos nariai, kandidatai arba komjaunuoliai buvo 76 teisėjai iš 93 (82%), o 85-iuose 1951 m. faktiškai veikusiuose liaudies teismuose dirbo 71 partinis teisėjas (84%). Partinių teisėjų sumažėjimas, be kita ko, liaudies teismuose buvo sąlygotas sričių teismų įsteigimo, kuriems taip pat trūko lojalių kadrų. Dauguma 1954 m. išrinktų liaudies teismų teisėjų jau buvo partiniai (71 % arba 79 teisėjai).

7 lentelė. LTSR liaudies teismų teisėjų partiškumas 1949–1954 m. procentais

Metai	Partijos nariai, kandidatai, komjaunuoliai
1949 m.	82 %
1951 m.	84 %
1954 m.	71 %

Šaltiniai: Bulavas, J. Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968, p. 36–37, 39; Liakas, A. Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 232, 243.

LTSR Aukščiausiame teisme teisėjų, esančių partijos nariais arba komjaunuoliais, buvo daugiau. 1945 metais partijos nariai buvo penki LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjai iš tuomet dirbusių devynių teisėjų[558]. 1946 metų viduryje iš vienuolikos LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų aštuoni buvo partiniai[559]. Dauguma LTSR Aukščiausiajame teisme 1949–1951 metais

555 1946 m. liepos 16 d. LTSR Teisingumo ministro raštas Nr. 215 c. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 14.

556 1945 m. birželio 19 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato kadrų valdybos viršininko pavaduotojo raštas Nr. 482, adresuotas LKP (b) CK kadrų sektoriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 23–23 ap.

557 1946 m. birželio 11 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17–22.

558 1945 m. kovo 21 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato centrinio aparato ir kitų įstaigų, įeinančių komisariato sistemon atsakingų darbuotojų pagal socialinę praeitį sąrašas. LYA, f. 1771, ap. 8, b. 283, lap. 7.

559 1946 m. birželio 11 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 17–22.

dirbusių teisėjų buvo partijos nariai arba komjaunuoliai[560]. 1951 m. LTSR Aukščiausiajame teisme dirbo 16 teisėjų, iš kurių 11 buvo komunistai[561].

Politiniu teisėjų auklėjimu, be teismų valdymo institucijų ir teisinio švietimo įstaigų, aktyviai užsiėmė ir teismų struktūroje veikusios partinės organizacijos, rūpinusios teismų darbuotojų politiniu švietimu. Tačiau jų vykdytas politinis švietimas teismuose buvo fragmentiškas[562]. LTSR Aukščiausiajame teisme bent jau formaliai visiems šio teismo darbuotojams buvo privalomos komunistų partijos istorijos studijos, K. Markso, F. Engelso, V. Lenino ir J. Stalino veikalų bei partijos politinių dokumentų nagrinėjimas[563]. Tačiau dauguma LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų, motyvuodami užimtumu ir sąlygų papildomam politiniam mokymuisi nebuvimu, politinio švietimo užsiėmimų vengdavo. Nepaisant okupantų pastangų ugdyti teisėjų atsidavimą partijai, kai kurie teismų teisėjai, viešai priversti demonstruoti lojalumą partijai ir jos politiniams idealams tuo pačiu metu slapta dalyvaudavo pasipriešinimo Lietuvos okupacijai veikloje. Įvairiuose sovietiniuose Lietuvoje veikusiuose teismuose 1949–1982 m. dirbęs teisėjas St. Sipavičius nuo 1942 m. buvo Lietuvos Laisvės kovotojų sąjūdžio narys[564].

3.5. Teisėjų atleidimas ir atsakomybė

Atsisakius demokratinėms valstybėms būdingos teisėjų nepriklausomumo principo sampratos, sumenkinus teisėjų teisinio pasirengimo svarbą ir teisėjams ėmus taikyti politinio patikimumo reikalavimą, sovietinėje teisės doktrinoje taip pat buvo bandoma paneigti tarpukario Lietuvoje pripažintą teisėjų įgaliojimų neliečiamumo garantiją. Prof. M. Romeris, kritikuodamas nepakankamą tarpukario Lietuvos teisėjų įgaliojimų neliečiamumo užtikrinimą 1922 m. Konstitucijoje, laikėsi nuomonės, kad ten, „kur teisėjai gali būti politinės galios organų nuožiūra šalinami ar perkeliami, ten jokia teorinė konstrukcija nepajėgs tvirtai pašalinti galimumą politinės galios organams veikti teisėjų darbą ir teismo sprendimus“[565]. Nuostatos, užtikrinančios, kad tarpukario Lietuvos teisėjai, pasikeitus politinėms aplinkybėms, iš pareigų nebus atleidžiami, buvo įtvirtintos 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme, pagal kurį teisėją, tik jam sutikus, iš pareigų atleisdavo Respublikos Prezidentas Teisingumo Ministeriui pasiūlius (177, 178 straipsniai). Be teisėjo sutikimo iš pareigų buvo galima atleisti tik esant įstatyme numatytiems pagrindams: neatvykus į paskirtą darbo vietą, netekus Lietuvos pilietybės, paskelbus neišsimokančiu skolininku, teismo sprendimu „uždėjus jam globą”, dėl prastos sveikatos būklės, Teisėjų Drausmės Teismo sprendimu arba baudžiamojo teismo sprendimu ir kt. (179–183 straipsniai).

Tačiau bolševikų nuomone teisėjų įgaliojimų nepertraukiamumas niekaip neprisidėjo prie teisėjų nepriklausomumo stiprinimo, nes tai esą tebuvusi „viduramžiškų privilegijų

---

560 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 39.

561 1951 m. kovo 1 d. M. Nemoliakino ataskaita apie LTSR Aukščiausiojo teismo pirminės partinės organizacijos darbą LKP (b) CK Administraciniam skyriui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 206–222.

562 Uždaro 1949 m. vasario 23 d. posėdžio dėl pirmojo Vilniaus miesto partinės konferencijos ir trečiosios rajoninės konferencijos rezultatų svarstymo medžiaga. LYA, f. 1293, ap. 1293, b.1, lap. 20.

563 1948 m. vasario 18 d. rezoliucija dėl LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos sekretoriaus M. Olševskio ataskaitos už laikotarpį nuo 1946 m. kovo 16 d. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 9, lap. 2

564 Burokas, E. *Pūtėmė prieš vėją*. V dalis. Laisvės kovotojai. Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga. Vilnius, 2011, p. 389.

565 Romeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis. Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys. Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937, p. 375.

įtvirtinimo forma, garantavusi, kad teisėjais būtų skiriami buržuazijos interesus instinktyviai gynę šios klasės atstovai“[566]. Teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantijos tikslas buvęs ne teisėjų nepriklausomumo užtikrinimas, bet „trukdymas darbininkų klasės atstovams tapti teisėjais“[567].

Paneigus teisėjų įgaliojimų neliečiamumo garantijos būtinumą teisėjų nepriklausomumui, sovietinėje teisės doktrinoje buvo įtvirtinta pozicija, esą tikrasis teisėjų nepriklausomumas įmanomas tik tuomet, kai pati liaudis kontroliuoja pasikeitimus teisėjų korpuse. Buvo skelbiama, kad reali teisėjų kontrolė bus vykdoma tik įvedus visuotinius ir laisvus teisėjų rinkimus, ribojant teisėjų kadencijas, suteikus rinkėjams teisę atšaukti teisėjus nesibaigus kadencijai bei įvedus teisėjų baudžiamąją, drausminę ir partinę atsakomybę. Trumpiausiai trejų metų kadencijai buvo renkami liaudies teismų teisėjai, o apygardos teismų ir LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjai – penkeriems metams (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 22, 30 ir 46 straipsniai). Teisėjų kadencijų trukmė, motyvuojant poreikiu turėti stabilius liaudies teismų teisėjų kadrus[568], buvo suvienodinta tik 1960 m. ir tapo penkeri metai[569].

Rinkėjų teisė bet kada atšaukti teisėjus iš pareigų ir teisėjo patraukimas baudžiamojon atsakomybėn buvo vieninteliai oficialiai sovietiniuose įstatymuose paskelbti teisėjų atleidimo iš pareigų pagrindai (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 17 straipsnis). Galimybė sovietiniams teisėjams pasitraukti iš pareigų savo noru buvo numatyta tik 1960 m. LTSR Teismų santvarkos įstatyme. Nors, pagal komunistų ideologiją, bet kuri renkamoji įstaiga ar renkamasis atstovų susirinkimas buvo laikomi tikrai demokratiniais ir tikrai išreiškiančiais liaudies valią tik su sąlyga, jei pripažįstama ir pritaikoma rinkėjų teisė atšaukti savo išrinktuosius, iš tiesų galimybė atšaukti teisėjus iš pareigų nepasibaigus jų kadencijai dar labiau didino teisėjų priklausomumą, nes teisėjai buvo priversti nuolat rūpintis perrinkimu sekančiuose rinkimuose.

Lietuvoje 1940–1941 m. dėl teisingumo kadrų trūkumo mėginimas palikti teismą laikytas sovietinės valdžios sabotažu, todėl išrinkti teisėjai iš pareigų, netgi jiems patiems prašant, buvo atšaukiami labai retai[570] ir tik LKP (b) CK leidimu[571]. Nors įstatymiškai teisėjų atšaukimo teisė buvo suteikta išimtinai rinkėjams, tačiau faktiškai teisėjai iš pareigų dėl įvairaus pobūdžio nusižengimų būdavo atšaukiami LTSR Teisingumo ministerijos sprendimu[572]. Nesant įstatymiškai įtvirtintos konkrečios teisėjų atšaukimo tvarkos, vietos valdymo institucijose iškilus teisėjo atšaukimo klausimui, LTSR Teisingumo ministras arba jo įgaliotas asmuo atvykdavo į teismą patikrinti gautos informacijos ir, skundams pasitvirtinus (arba iškilus poreikiui pašalinti neparankų teisėją), sankcionuodavo teisėjo atšaukimą, o nepasitvirtinus – palikdavo darbo vietoje arba pervesdavo dirbti į kitą teismą[573].

---

566 Kucherov, S., *supra* note 295, p. 323.

567 *Ibid*.

568 Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymo projektas. Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1958, p. 4.

569 LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 131 „Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas“. LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1960, Nr. 13.

570 Daugnora, V., *supra* note 45, p. 257.

571 1941 m. kovo 10 d. LTSR Teisingumo komisariato raštas LKP (b) CK Nr. 2314 dėl Vilniaus apylinkės teismo laikino teisėjo atšaukimo. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 472, lap. 59.

572 1946 m. liepos 6 d. LTSR Teisingumo ministro K. Domaševičiaus ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui, kurioje nurodomi teisėjų atšaukimo iš pareigų faktai, paaiškėjus, kad teisėjai neva netinkamai sprendė bylas. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 7–12.

573 1946 m. birželio 11 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 19.

Iš archyvinių duomenų sudėtinga nustatyti, kiek teisėjų sovietmečiu buvo atšaukta, o kiek atleista dėl teismo nuosprendžio, nes LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitose šie duomenys atskirai nenurodomi. Dažniausiai tiesiog pažymima, kad atleista ir atšaukta tiek ir tiek teisėjų, tačiau nenurodoma, kiek konkrečiai ir už ką atleista, o kiek ir už ką atšaukta. Pavyzdžiui, nurodoma, kad „per 1946 metų paskutinį ketvirtį ir 1947 metų penkis mėnesius iš įvairių grandžių LTSR teismų buvo atšaukta arba atleista 18 teisėjų, iš kurių 7 dėl teismo diskreditacijos, 5 – dėl nesusitvarkymo su pareigomis, 4 – patiems prašant“[574]. Tikslių duomenų apie atšauktus ir atleistus teisėjus gavimą taip pat sunkina tai, kad tik 1960 m. priimtame LTSR Teismų santvarkos įstatyme buvo numatyta, kad teisėjų ir tarėjų atšaukimo tvarka turėtų būti sukonkretinta specialiu įstatymu.

Teisėjų įgaliojimų neliečiamumo garantija iš naujo buvo įtvirtinta 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (15 straipsnis). Šiuolaikinėje Lietuvos konstitucinėje doktrinoje teisėjų įgaliojimų neliečiamumas reiškia, kad teisėjo įgaliojimų trukmė negali priklausyti nuo jį paskyrusių valstybės valdžios institucijų būsimų sprendimų, grindžiamų laisva nuožiūra[575]. Įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantija yra svarbi tuo, kad teisėjas, nepaisant to, kokios politinės jėgos yra valdžioje, išlieka nepriklausomas, jis neturi taikytis prie galimos politinių jėgų kaitos valdžioje[576]. Įstatymų leidėjas, turėdamas diskreciją įstatymais nustatyti teisėjų atleidimo iš pareigų tvarką, reguliuoti kitus santykius, susijusius su teisėjų atleidimu iš pareigų, yra saistomas Konstitucijoje įtvirtinto teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo ir negali jo pažeisti[577]. Vadinasi, teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas suponuoja tik tokį teisėjų įgaliojimų trukmės reguliavimą įstatymu, kad skiriant teisėją jam būtų iš anksto žinoma, kokia yra jo įgaliojimų trukmė[578].

Kitas svarbus praktinio teisėjų nepriklausomumo užtikrinimo aspektas – teisėjų baudžiamosios atsakomybės reguliavimas ir įgyvendinimas. Iki pirmosios sovietinės okupacijos galiojusioje 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje apie teisėjų imunitetą nuo baudžiamosios atsakomybės nebuvo kalbama, tačiau iš 1933 m. Teismų santvarkos įstatymo nuostatų galima spręsti, kad tarpukariu teisėjas baudžiamojon atsakomybėn buvo traukiamas bendra tvarka. Šiame įstatyme buvo įtvirtintas teisėjo drausminės ir baudžiamosios atsakomybės santykis, numatant, kad baudžiamoji atsakomybė ir drausminė atsakomybė gali būti taikomos kartu, tačiau teisėjui iškėlus baudžiamąją bylą, tuo pačiu teisiniu pagrindu iškelta drausmės byla buvo sustabdoma iki bus išnagrinėta baudžiamoji byla (151 straipsnis). Be to, 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme buvo nustatyta, kad teismo priimtas baudžiamasis nuosprendis teisėjo atžvilgiu kartu buvo ir teisėjo atleidimo aktas (183 straipsnis).

Sovietmečiu teisėjai taip pat naudojosi teisėjo asmens neliečiamumo garantija ir baudžiamojon atsakomybėn buvo traukiami tik LTSR prokuroro iniciatyva. Baudžiamasis procesas teisėjų atžvilgiu ir jų nušalinimo nuo pareigų procedūra būdavo pradedama LTSR prokuroro

---

574 1947 m. LTSR teisingumo ministerijos kadrų reikalų skyriaus viršininko pavaduotojo Ch. Aizeno ataskaita apie 1946 m. spalio 5 d. VKP (b) CK nutarimo „Dėl juridinio išsilavinimo gerinimo ir išplėtimo šalyje“ įgyvendinimą Lietuvoje. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 489, lap. 68.

575 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4910.

576 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3192.

577 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130-4910.

578 Sinkevičius, V. Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120):96.

nutarimu, kurį vėliau dar patvirtindavo LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 18 straipsnis). Jeigu baudžiamojon atsakomybėn buvo traukiamas TSRS Aukščiausiojo teismo arba TSRS specialiųjų teismų teisėjas, šį veiksmą inicijuodavo TSRS prokuroras, o sankcionuodavo TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas. 1960 metais buvo nustatyta, kad LTSR liaudies teisėjai negalėjo būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn, nušalinami nuo pareigų arba suimami be LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sutikimo, o LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas, jo pavaduotojai, nariai ir net šio teismo tarėjai – be LTSR Aukščiausiosios Tarybos sutikimo[579].

Pagal oficialius duomenis, LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas per laikotarpį nuo 1940 iki 1953 m. iš teisėjų pareigų neatleido nė vieno baudžiamąja tvarka nuteisto teisėjo[580]. Tačiau tai nereiškia, kad teisėjai nenusikalsdavo. Buvęs teisėjas L. Miežėnas prisiminė ne vieną atvejį, kai teisėjai buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Skaudvilės liaudies teismo teisėjas F. Galdikas 1952 metais buvo nuteistas trejų metų laisvės atėmimo bausme už įgaliojimų viršijimą (tarnybiniu pistoletu grasino jam paslaugą atsisakiusiam padaryti asmeniui), o Skuodo rajono liaudies teismo teisėjas L. Poškus baudžiamojon atsakomybėn buvo patrauktas už tai, kad nenusišalino nuo baudžiamosios bylos, kurioje pakišos paėmimu buvo kaltinama jo žmona, nagrinėjimo.

Vengiant viešinti socialistinei santvarkai galinčius pakenkti teisėjų baudžiamuosius nusižengimus ir nesant kam pakeisti baudžiamuosius nusikaltimus padariusių teisėjų, nusikaltę teisėjai būdavo atleidžiami niekur oficialiai neskelbiamu LTSR Teisingumo ministerijos, turėjusios rūpintis teismų autoriteto palaikymu gyventojų tarpe, sprendimu. 1947 m., paaiškėjus kyšininkavimo atvejams, LTSR Teisingumo ministerijos nurodymu buvo atleisti du Kauno apskrities liaudies teismo teisėjai – B. Ruseckas ir R. Judaškinas[581], 1948 metais dėl įvairių priežasčių buvo atleista 12 teisėjų[582], o 1949 – dar 11[583].

Garantuojant teisėjo asmens neliečiamumą Nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje iš naujo buvo nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo[584], išskyrus atvejus, kai teisėjas užtinkamas darantis nusikalstamą veiką (*in flagranti*)[585]. Šios teisėjo asmens neliečiamumo garantijos tikslas – apsaugoti teisėją nuo išorinio poveikio, kurį būtų galima daryti nepagrįstai apkaltinus baudžiamojo nusikaltimo padarymu.

---

579 LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 131 „Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas“. LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1960, Nr. 13.

580 Pirmieji oficialūs duomenys apie dėl baudžiamojo nusikaltimo iš tarnybos atleistus teisėjus pateikiami 1956 metais (žr. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1956 m. kovo 24 d. įsakas Nr. 1439 „Dėl liaudies teisėjo V. Antanaičio nušalinimo nuo einamų pareigų ir dėl liaudies teisėjo rinkimų paskyrimo Šeduvos rajono liaudies teismo rinkiminėje apygardoje“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1956, Nr. 4-214).

581 1947 m. rugsėjo 17 d. LTSR Teisingumo ministro raštas LKP (b) CK Ypatingajam skyriui. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 296, lap. 75–76.

582 1949 m. vasario 10 d. LTSR Teisingumo ministerijos kadrų skyriaus viršininko sąrašas liaudies teismų teisėjų, atleistų 1948 metais. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 2720, lap. 56.

583 1949 m. vasario 10 d. LTSR Teisingumo ministerijos kadrų skyriaus viršininko sąrašas liaudies teismų teisėjų, atleistų 1949 metais. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 2720, lap. 57.

584 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3192.

585 Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. I-480.

Dar vienas teisėjų kontrolės būdas buvo drausminės atsakomybės taikymas drausminius nusižengimus padariusiems teisėjams. Demokratinėse valstybėse, siekiant užtikrinti, kad joks išorinis poveikis teismų veiklai nebūtų daromas, teisėjų drausminės atsakomybės taikymas yra sutelktas teisėjų savivaldos rankose[586]. Tačiau sovietmečiu drausminė teisėjų atsakomybė buvo ne teisėjų savivaldos, bet TSRS teismų valdymo institucijų – teisingumo ministerijų arba aukščiausios grandies sovietinių teismų – reikalas. 1940 m. liepos 29 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsaku „Dėl teisėjų disciplinarinės atsakomybės" buvo nustatytos įvairios drausminės nuobaudos bei jas skyrę subjektai, tačiau nebuvo numatyti drausminės atsakomybės teisėjams kilimo pagrindai, taip sudarant galimybes teisėjus drausmine tvarka bausti už bet kuriuos sovietiniam režimui nepriimtinais atrodžiusius veiksmus. Šiame įsake buvo nustatyta, kad visų teismų, išskyrus TSRS Aukščiausiojo teismo, teisėjams už padarytus darbo drausmės nusižengimus be pastabos ir papeikimo, būdavo pareiškiamas papeikimas su perspėjimu kelti klausimą dėl atšaukimo iš teisėjo pareigų TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymo nustatyta tvarka, kuri, minėta, realiai neegzistavo[587].

Plačiausi įgaliojimai teisėjų drausminės atsakomybės srityje buvo suteikti TSRS Teisingumo liaudies komisariatui Maskvoje, kuris visų rūšių nuobaudas skirdavo be išimties visų TSRS veikusių teismų teisėjams[588], o LTSR Teisingumo liaudies komisariatas visas drausmines nuobaudas skirdavo tik LTSR bendrosios kompetencijos teismų teisėjams. Tiesa, LTSR Aukščiausiojo teismo Pirmininkui buvo suteikta teisė drausminę atsakomybę taikyti LTSR liaudies teismų teisėjams, tačiau jis skirdavo tik pastabą arba papeikimą ir neturėjo įgaliojimų inicijuoti liaudies teismo teisėjo atšaukimo proceso. Taip pat buvo nustatyta, kad įsakymai dėl drausminės atsakomybės turi būti motyvuoti, o prieš drausminės nuobaudos skyrimą buvo privaloma gauti raštišką darbo drausmei nusižengusio teisėjo pasiaiškinimą. Be to, drausminė nuobauda privalėjo būti skirta per vieną mėnesį nuo darbo drausmės pažeidimo paaiškėjimo ir per šešis mėnesius nuo jo padarymo. Baustumas drausmine tvarka išnykdavo, jeigu per kitus metus teisėjas neprasižengdavo antrą kartą. Drausminės nuobaudos skyrimą visų TSRS teismų, išskyrus TSRS Aukščiausiojo teismo, teisėjams buvo leidžiama apskųsti TSRS arba LTSR Teisingumo liaudies komisariatams.

Teisėjų drausminės atsakomybės tvarka buvo iš esmės pakeista 1948 m. liepos 15 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsaku, pagrindinius įgaliojimus šioje srityje formaliai suteikiant TSRS ir vadinamųjų sąjunginių respublikų aukščiausiesiems teismams, o faktiškai šią funkciją paliekant priskirtą nuo partijos priklausomoms TSRS teismų valdymo institucijoms. Prie kiekvieno TSRS teismo buvo įsteigtos specialios drausmės kolegijos, sudarytos iš atitinkamo teismo pirmininko arba jo pavaduotojo ir dviejų teisėjų, paskirtų teismo pirmininko[589].

Skirtingai negu 1940 metų drausminės atsakomybės taikymo teisėjams tvarkoje, 1948 metais buvo numatyti drausminės atsakomybės teisėjams taikymo pagrindai: drausminė atsakomybė teisėjui kildavo už darbo disciplinos pažeidimą, už aplaidumą sprendžiant bylas

---

586 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3192.

587 1940 m. liepos 29 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas Nr. 28 „Dėl teisėjų disciplinarinės atsakomybės". TSRS įstatymų ir TSRS Aukščiausiosios tarybos prezidiumo įsakų rinkinys 1938–1944 m. birželis. TSRS Aukščiausiosios tarybos žinių leidinys. Maskva: 1944, p. 207–208.

588 1940 m. liepos 29 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drausminės teisėjų atsakomybės". RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 49, lap. 25.

589 Карев, Д. С., *supra* note 60, p. 45.

bei už poelgius, nederančius sovietiniam teisėjui. Taip pat buvo pakeistos teisėjų drausminės nuobaudų rūšys: vietoje papeikimo su perspėjimu kelti klausimą dėl teisėjo atšaukimo numatytas griežtas papeikimas.

Plačiausius įgaliojimus nuo 1948 m. turėjo TSRS Aukščiausiojo teismo drausmės kolegija, nagrinėjusi aukščiausiųjų teismų, karinių tribunolų ir kitų TSRS specialiųjų teismų pirmininkų ir teisėjų bei TSRS Aukščiausiojo teismo teisėjų drausmės bylas. Drausmės bylą bet kuriam TSRS teismo teisėjui, kaip ir pagal 1940 m. tvarką, iškeldavo TSRS Teisingumo ministras, o LTSR Teisingumo ministras – visiems LTSR teismų teisėjams, išskyrus LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininką ir teisėjus. Nauja buvo tai, kad LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkai ir TSRS specialiųjų teismų pirmininkai iškeldavo drausmės bylą atitinkamo teismo teisėjui ir žemesnio teismo teisėjui, jeigu to nepadarydavo TSRS ar LTSR Teisingumo ministras. Taip pat buvo nustatyta nauja galimybė esant būtinybei apklausti liudytojus ir privalomas kaltinamo teisėjo dalyvavimas drausminės kolegijos posėdyje. Be to, drausminėn atsakomybėn traukiamam teisėjui ir visiems drausminės kolegijos nariams buvo suteikta galimybė nušalinti drausminės kolegijos narius.

Drausminei kolegijai nustačius, kad teisėjas netiko užimamoms pareigoms, apie tai buvo privaloma pranešti TSRS arba LTSR Teisingumo ministrui, kad būtų sprendžiamas klausimas dėl teisėjo atšaukimo iš pareigų. Jeigu teisėjo veiksmuose buvo nustatomi baudžiamojo nusikaltimo požymiai, drausminė kolegija privalėjo kelti klausimą dėl teisėjo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn, apie tai informuodama drausminę bylą inicijavusį asmenį, TSRS Teisingumo ministrą ir LTSR Teisingumo ministrą.

Skirtingai negu 1940 metais, drausminės kolegijos sprendimas būdavo galutinis ir buvo keičiamas tik aukštesniojo teismo drausminės kolegijos, drausmės bylą nagrinėjusio teismo pirmininko, TSRS ar LTSR Teisingumo ministro iniciatyva, o ne apskundus pačiam teisėjui.

Iki naujos teisėjų drausminės atsakomybės taikymo tvarkos priėmimo LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų drausminius nusižengimus išskirtiniais atvejais tirdavo speciali komisija, sudaryta iš LTSR Teisingumo ministro, LTSR prokuroro pavaduotojo ir LKP (b) CK Kadrų skyriaus viršininko[590]. Ši komisija 1948 m. vasarį nagrinėjo tuometinio LTSR Vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno skundus dėl dviejų LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų E. Lomonosovo ir V. Koriukovo elgesio bei darbo kokybės[591]. Teisėjas E. Lomonosovas buvo apkaltintas artimais santykiais su „buožinės praeities“ piliete, pavarde Kosakaitiene, tarpininkavusia derantis dėl švelnesnių bausmių kaltinamiesiems, o teisėjas V. Koriukovas – netinkamu bylų dėl socialistinės nuosavybės grobstymo ir dėl pasų režimo pažeidimų nagrinėjimu. LTSR Vidaus reikalų ministras piktinosi tuo, kad teisėjas V. Koriukovas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, esą be pagrindo suėmė melagingus parodymus davusius liudytojus, o kaltinamuosius, kurie, kaip buvo nustatyta, tardant buvo mušami ir kankinami, neteisėtai paleido. Tačiau komisija, išnagrinėjusi skundus, šiuos teisėjų veiksmus įvardijo kaip klaidas, padarytas dėl nepatyrimo ir „bolševikinių įsitikinimų trūkumo“, ir griežtų bausmių teisėjams tąkart neskyrė, nors dar tais pačiais metais šie teisėjai iš LTSR Aukščiausiojo teismo visgi buvo pašalinti[592].

---

590 1948 m. Komisijos ataskaita LKP (b) CK sekretoriui D. E. Šupikovui dėl LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjų amoralaus elgesio patikrinimo. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 78–86.

591 1948 m. vasario 18 d. LTSR Vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno raštas A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 8–14.

592 Vilbikas, A., *supra* note 70, p. 174–175.

Okupuotoje Lietuvoje drausmine tvarka teisėjai dažniausiai buvo baudžiami už girtuokliavimą[593], pernelyg liberalius sprendimus civilinėse ir baudžiamosiose bylose, oficialiosios baudžiamosios politikos nesilaikymą, komunistų partijos diskreditavimą ir kt.[594]

Be baudžiamosios ir drausminės atsakomybės teisėjams, kaip ir visiems kitiems partijos nariams, buvo taikoma ir partinė atsakomybė. Atsižvelgiant į tai, kad komunistų partijos įstatuose partiniai nusižengimai nebuvo tiksliai apibrėžti, nurodant, kad partiniais nusižengimais laikomi partinių organų nutarimų nevykdymas ir kiti nusižengimai, kurie partijos viešosios nuomonės pripažįstami nusikalstamais[595], teisėjų partinės atsakomybės pagrindu būdavo patys įvairiausi nusižengimai: teismo pirminės partinės organizacijos susirinkimo praleidimas be pateisinamos priežasties[596], partinio bilieto neišsaugojimas[597], girtavimas darbo metu[598], bendradarbiavimas su svetimais elementais[599] ar asmeninio gyvenimo peripetijos, kurios prieštaravo partijos vykdomai politikai[600].

Partinė atsakomybė taip pat kildavo teisėjui nepaisius partinių struktūrų nurodymų sprendžiant konkrečias bylas. Buvusiam LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjui L. Miežėnui partinė atsakomybė grėsė už tai, kad keletą baudžiamųjų bylų išnagrinėjo ne taip, kaip pageidavo tuometiniai partijos komitetų sekretoriai (žr. priedą Nr. 2). Teisėjo St. Sipavičiaus teigimu, komunistų partija už partinius nusižengimus galėjo rekomenduoti LTSR Teisingumo ministerijai teisėją atleisti iš darbo (žr. priedą Nr. 3). Jis pamena, kad kai autoavarijos kaltininkui iš gailesčio skyrė ne numatytą laisvės atėmimo bausmę, bet pataisos darbus, partijos komiteto sekretorius pasikvietęs jį ir pasakęs, kad tokį eksperimentą galima daryti tik vieną kartą gyvenime.

Už partinius nusižengimus teisėjams buvo skiriamas LKP (b) įstatuose numatytos sankcijos: įspėjimas, pastaba, papeikimas be įrašo į asmeninę bylą, griežtas papeikimas su įrašu į asmeninę bylą arba pašalinimas iš partijos[601]. Partinės sankcijos buvo skiriamos atsižvelgiant į nusižengimo pavojingumą partijos įvaizdžiui. Papeikimai be įrašo į asmeninę bylą buvo skiriami už girtavimą darbe ir kolegų įžeidinėjimą, griežtu papeikimu su įrašu į asmeninę bylą buvo baudžiamas bendravimas su svetimais elementais, o griežčiausia partinė sankcija – pašalinimas iš partijos – grėsė už ypač partijai pakenkusią veiklą.

---

593 1949 m. kovo 26 d. TSRS Teisingumo ministerijos kadrų sektoriaus viršininko ataskaita apie LTSR Teisingumo ministerijos kadrų skyriaus darbą 1948 metais. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 2720, lap. 12.

594 1951 m. rugpjūčio 15 d. LTSR Teisingumo ministerijos Kauno apskrities valdybos viršininko ataskaita TSRS teisingumo ministerijai ir LTSR teisingumo ministerijai „Dėl pasirengimo liaudies teisėjų rinkimams Kauno apskrityje eigos“. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 763, lap. 3.

595 Brovarskis, G.; Slepovas, L. Pasikalbėjimai apie VKP (b) įstatus. Vilnius: „Tiesos“ leidykla, 1947, p. 26.

596 1945 m. gegužės 7 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos susirinkimo protokolas Nr. 5. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 1, lap. 2.

597 1945 m. rugpjūčio 15 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos susirinkimo protokolai Nr. 1. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 1, lap. 20.

598 1946 m. balandžio 8 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos susirinkimo protokolas Nr. 4. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 3, lap. 15.

599 1948 m. balandžio 29 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos susirinkimo protokolas Nr. 5. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 8, lap. 8.

600 1948 m. birželio 8 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos susirinkimo protokolas Nr. 7. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 8, lap. 16.

601 Brovarskis, G.; Slepovas, L., *op. cit.,* p. 27.

Partines sankcijas teisėjams skirdavo iš pačių teisėjų ir kitų teismo tarnautojų sudarytos teismų pirminės partinės organizacijos[602], partijos rajono komitetai arba LKP (b) CK biuras. Įgyvendinant VKP (b) įstatuose numatytą partijos nario teisę reikalauti asmeninio dalyvavimo visais atvejais, kai priimamas sprendimas apie jo veiklą arba elgesį[603], į uždarą posėdį, kuriame buvo svarstomas teisėjo partinės atsakomybės klausimas, buvo kviečiamas dalyvauti ir pats nusižengęs teisėjas, turėjęs teisę pateikti pasiaiškinimus, į kuriuos, skiriant konkrečią partinę sankciją, buvo galima atsižvelgti ir partinės atsakomybės netaikyti. LKP (b) CK biure svarstant teisėjo L. Miežėno partinės atsakomybės klausimą, buvo iš anksto numatyta skirti pastabą, tačiau teisėjui paaiškinus tikrąsias bylos aplinkybes, LKP (b) CK biuras savo nuomonę pakeitė ir partinės atsakomybės nebetaikė (žr. priedą Nr. 2).

Be aptartos teisėjų įgaliojimų trukmės ir teisėjo asmens neliečiamumo garantijų, svarbi šiuolaikinės teisėjų nepriklausomumo doktrinos dalis yra teisėjo ir teismų materialinio aprūpinimo bei teisėjų profesinės karjeros garantijos. Socialinio ir materialinio teisėjų aprūpinimo garantijos reiškia valstybės pareigą užtikrinti teisėjui socialinį (materialinį) aprūpinimą, kuris atitiktų teisėjo statusą jam einant pareigas, taip pat pasibaigus teisėjo kadencijai[604]. Bet kokie mėginimai mažinti teisėjo atlyginimą ar kitas socialines garantijas arba teismų finansavimo ribojimas yra traktuojami kaip kėsinimasis į teisėjų ir teismų nepriklausomumą. Be to, teisėjų nepriklausomumui užtikrinti yra būtinos ir teismų finansinio bei materialinio techninio aprūpinimo garantijos. 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme teisėjams taip pat buvo garantuojamas nuolatinis darbo užmokestis ir kai kurios teisėjų socialinės garantijos.

Tačiau sovietmečiu už teismų ir teisėjų finansinį aprūpinimą atsakingai LTSR Teisingumo ministerijai[605] dėl materialinių išteklių trūkumo karo ir pokario metais ir dėl to, kad materialinis teisėjų aprūpinimas nebuvo pirmaeilis dalykas, sunkiai sekėsi susitvarkyti su šia užduotimi. Ne visi teisėjai laiku gaudavo žadėtąjį 800 rublių dydžio atlyginimą[606], kuris pačių teisėjų buvo vertinamas, kaip nepakankamai didelis ir neatitinkantis teisėjų statuso[607]. Vietos valdymo institucijos, kurioms buvo pavesta padėti LTSR Teisingumo ministerijai įkurdinti teisėjus ir paruošti teismų pastatus, mažai teprisidėjo, todėl kai kurie teismai ilgai glaudėsi tam nepritaikytose patalpose[608]. Lazdijuose teisėjavęs P. Rancevas pamena, kad patiems teismo darbuotojams teko uždengti teismo pastato stogą ir įrengti pastato vidų[609].

Teisėjų profesinės karjeros garantijų, užtikrinančių, kad teisėjų paaukštinimas ar perkėlimas nebūtų panaudojamas siekiant daryti teisėjams poveikį[610], užuomazgos 1933 m. Teismų

---

602 1945 m. gegužės 7 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos susirinkimo protokolas Nr. 5. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 1, lap. 2.

603 Brovarskis, G. *VKP (b) nario pareigos ir teisės*. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1948, p. 14.

604 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 101-2264; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

605 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 43.

606 1946 m. birželio 11 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitinis raštas Nr. 595-II. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 19.

607 Žr. teisėjų L. Miežėno ir St. Sipavičiaus interviu, priedai Nr. 2 ir Nr. 3.

608 1948 m. gruodžio 15 d. ataskaita apie pasirengimą LTSR liaudies teismų rinkimams ir dėl liaudies teismų aprūpinimo patalpomis. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 142–145.

609 Jarmalienė, N.; Pupienis, A. *Lazdijų krašto teismai*. Alytus: Alytaus spaustuvė, 1998, p. 23, 25.

610 Šinkūnas H., *supra* note 69, p. 29.

santvarkos įstatyme taip pat buvo įtvirtintos. Pagal bendrąją taisyklę, teisėją perkelti buvo galima tik jam sutikus (185 straipsnis), tačiau buvo numatytos ir šios taisyklės išimtys: be teisėjo sutikimo į tokią pačią ar aukštesnę tarnybą tame pačiame ar kitame teisme buvo galima perkelti, jeigu teisėjas dar nebuvo ištarnavęs trejų metų arba kai teisėją reikėjo perkelti „dėl teisingumo darymo naudos ar dėl teisėjo vardo orumo" (186 straipsnis). Tačiau į žemesnę tarnybą be teisėjo sutikimo buvo galima perkelti tik Teisėjų drausmės teismo sprendimu (187 straipsnis). Tarpukariu teisėjo perkėlimo funkcija buvo priskirta Prezidentui ir Teisingumo Ministeriui, kuris pasiūlydavo perkelti teisėją (184 straipsnis). Šios nuostatos užtikrino, kad teisėjui nebūtų daroma įtaka pasinaudojant įgaliojimais spręsti dėl tolesnės teisėjų karjeros.

Sovietiniuose įstatymuose teisėjų karjeros garantijos nebuvo įtvirtintos, todėl teisėjų karjera iš esmės priklausė nuo fiktyvių teisėjų rinkimų rezultatų. Teisėjų L. Miežėno ir St. Sipavičiaus teigimu, blogiau dirbdavęs teisėjas kitai kadencijai nebūdavo perrenkamas, vadinasi, teisėjai turėjo dirbti gerai ir stengtis nepakliūti partijos nemalonėn, kuri, neatsižvelgdama į teisėjo valią, ne tik savo nuožiūra spręsdavo dėl teisėjo perkėlimo iš vieno teismo į kitą, bet ir, kontroliuodama teismų rinkimus, darė įtaką tolesnei sovietinių teisėjų karjerai (žr. priedus Nr. 2 ir Nr. 3).

IV. TEISMŲ KONTROLĖ SOVIETINĖJE LIETUVOJE

Sovietų Sąjungoje buvo sukurtos dvi teismų kontrolės formos: institucinė ir politinė. Pagal oficialiąją sovietinių teisėsaugos institucijų teoriją institucinę teismų veiklos kontrolę visos Sovietų Sąjungos mastu atliko griežtai centralizuota *teisingumo valdymo organų sistema*[611]. Ją sudarė: TSRS Teisingumo ministerija, vadovavusi visų teismų valstybiniam valdymui, TSRS Aukščiausiasis teismas, vykdęs visos teisminės veiklos priežiūrą, TSRS prokuroras, vykdęs vyriausiąją įstatymų vykdymo priežiūrą, TSRS Aukščiausioji Taryba, aiškinusi įstatymus ir priimdavusi su teismų sistema susijusius įsakymus, bei vietinių tarybų vykdomieji komitetai, organizavę liaudies teismų rinkimus[612].

Pagrindiniu teisingumo valdymo organu oficialiai buvo pripažinta TSRS Teisingumo ministerija. TSRS sudėtyje buvusiose „sąjunginėse respublikose" vadinamąjį *teismų valdymą* atliko tų respublikų teisingumo ministerijos bei, savo kompetencijos ribose – aukščiausieji teismai ir prokurorai[613]. Tai reiškia, kad pagrindinis vaidmuo vadinamosiose sąjunginėse respublikose atliekant jose veikusių teismų valdymą teko tų respublikų teisingumo ministerijoms. Tiesa, sovietinė prokuratūra formaliai buvo priskiriama ne teisingumo valdymo, bet teisingumo vykdymo organams, tačiau, atsižvelgiant į jai realiai priskirtas funkcijas, laikytina, kad pagrindinis sovietinės prokuratūros tikslas buvo teismų veiklos institucinė (kai kuriais atvejais, ir politinė) kontrolė. Sovietiniai teisingumo valdymo organai priimdavo teismams privalomus įsakymus ir instrukcijas, atlikdavo jų darbo revizijas bei inicijuodavo protestų pateikimą[614]. Teisingumo valdymo organų jurisdikcija neapėmė tik Ypatingųjų pasitarimų, veikusių savarankiškoje NKVD sistemoje, ir prokuratūros, kurios veiklos institucinė priežiūra buvo įvesta tik 1955 metais. Tačiau teisingumo valdymo organų tiesioginis poveikis teismams sovietinėje teisės literatūroje nebuvo pripažįstamas, tendencingai teigiant, kad teisėjai buvo visiškai nuo jų nepriklausomi, nes šių organų kompetencija buvusi griežtai apibrėžta ir neapėmusi teismų veiklos kontrolės bei įgalinusi teikti tik bendro pobūdžio nurodymus teismams[615].

Lietuvoje veikusių bendrosios kompetencijos teismų institucinė priežiūra formaliai buvo pavesta TSRS Teisingumo ministerijai atskaitingai LTSR Teisingumo ministerijai, tačiau realiai ją vykdė ir TSRS prokuratūrai buvusi pavaldi LTSR prokuratūra. LTSR Aukščiausiasis teismas, kaip minėta ankstesniame disertacijos skyriuje, institucinę bendrosios kompetencijos teismų kontrolę vykdė atlikdamas jam priskirtą okupuotoje Lietuvoje veikusių teismų veiklos priežiūros funkciją (LTSR konstitucijos 79 straipsnis, TSRS Teismų santvarkos įstatymo 45 straipsnis).

Politinę teismų veiklos kontrolę, kuri, skirtingai negu institucinė kontrolė, apėmė tiek Ypatingųjų pasitarimų, tiek prokuratūros priežiūrą, Sovietų Sąjungoje vykdė įvairių grandžių *komunistų partijos struktūros*. Tiesioginę sovietinių teisėsaugos institucijų veiklos kontrolę ir patikrą komunistų partija įgyvendino per *pirmines partines organizacijas*, kurios buvo

---

611 Esminis skirtumas tarp teisingumo *vykdymo* ir teisingumo *valdymo* institucijų esą buvo tai, kad teisingumo valdymo organai atliko vadinamąją teisės kuriamąją, operatyvinę-vykdomąją ir teisės apsaugos veiklą, o teisingumo vykdymo organai – tik teisės apsaugos veiklą (Bulavas, J., *supra* note 49, p. 4).

612 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 9.

613 *Ibid*.

614 Кайгородов, В. Д., *supra* note 62, p. 86–87.

615 *Ibid*.

sudarytos iš konkrečioje teisėsaugos institucijoje dirbusių komunistų partijos narių[616]. Šios organizacijos buvo laikomos komunistų partijos pagrindu[617] ir buvo steigiamos prie kiekvieno valstybėje veikusio juridinio darinio: gamyklų, mokyklų, teismų, prokuratūrų, kolūkių bei kitų įstaigų, institucijų ar įmonių[618].

Oficialiai pirminės partinės organizacijos užsiėmė organizaciniu, agitaciniu darbu, naujų narių pritraukimu, masių mobilizavimu įmonėse ir ūkiuose gamybos planui įvykdyti, darbo drausmei sustiprinti, kova su neūkišku reikalų tvarkymu, aktyviu dalyvavimu šalies gyvenime[619]. Tačiau, anot istoriko V. Tininio, tikroji pirminių partinių organizacijų paskirtis buvo kasdienė liaudies ir klasinių priešų paieška bei jų represavimo organizavimas[620]. Pirminių partinių organizacijų veiklą savo ruožtu dar tikrino aukštesnės grandies partiniai organai. Tokia kontrolė esą užtikrino, kad teismų priimami sprendimai būtų „politiškai pateisinami, teisingi, humaniški ir padiktuoti aukštos komunistinės moralės, o piliečiai pasitikėtų jais“[621].

Siekiant sukurti iliuziją, kad komunistų partija, vykdydama „partinę teismų veiklos priežiūrą“, nepažeisdavusi teismų nepriklausomumo, buvo aiškinama, kad esą partorganizacijos teismų tiesiogiai nekontroliavo, tačiau „aktyviai veikė teismo aparatą, darbuotojus auklėjo aukštos atsakomybės už patikėtą darbą dvasia, ėmėsi priemonių taikant valstybinę-drausminę atsakomybę, gerinti gyventojų aptarnavimo lygį, vesti ryžtingą kovą su biurokratizmu, vilkinimu, atitinkamiems partiniams organams laiku pranešti apie viso teismo ar atskirų darbuotojų, nepriklausomai nuo užimamų pareigų, veiklos trūkumus“[622]. Taip pat buvo aiškinama, esą komunistų partija tik „auklėjo teisėjus, švietė juos politiškai ir teismų atžvilgiu galėjo priimti tik bendro pobūdžio programinius partijos dokumentus ir partinius nurodymus, bet ne savavališkai pakeisti teismo sprendimą“[623]. Tačiau iš tiesų tai reiškė, kad, valstybės pareigūnais laikyti teisėjai, kurių karjera priklausė nuo komunistų partijos, besinaudojusios teisėjų skyrimo, atšaukimo bei atsakomybės taikymo instrumentais, kasdieniame savo darbe privalėjo vadovautis partijos nubrėžtomis teisingumo vykdymo gairėmis ir turėjo nuolat „įrodinėti lojalumą komunistų partijai“[624].

4.1. Institucinė LTSR bendrosios kompetencijos teismų veiklos kontrolė

4.1.1. TSRS Teisingumo ministerijos ir LTSR Teisingumo ministerijos funkcijos

Pagrindinis ir svarbiausias teisingumo valdymo organas Sovietų Sąjungoje, minėta, buvo TSRS Teisingumo ministerija, po 1936 m. įvykusios teisingumo sistemos centralizacijos

616 Шамба, Т. М. Ленинские принципы партийного руководства правоохранительными органами. *Правоведение*. 1976, 5:109.

617 Brovarskis, G.; Slepovas, L., *supra* note 595, p. 47.

618 Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo, vykdant nusikaltimus 1944–1953 m.* I tomas. Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003, p. 24.

619 Brovarskis, G.; Slepovas, L., *op. cit.,* p. 49.

620 Tininis, V., *op. cit*., p. 25.

621 Шамба, Т. М., *op. cit.,* p. 109.

622 *Ibid*.

623 Кайгородов, В. Д., *supra* note 62, p. 94.

624 Kucherov, S., *supra* note 295, p. 321.

atskirta nuo prokuratūros[625]. TSRS Teisingumo ministerija buvo galingiausia teismus ir kitas teisėsaugos institucijas kontroliavusi institucija, nes tik ji prižiūrėjo visų Sovietų Sąjungoje veikusių teisingumo ministerijų, notariatų, advokatūrų veiklą, kadrų rengimą, rūpinosi įstatymų kodifikacija, teisinės literatūros leidimu ir populiarinimu. Būtent TSRS Teisingumo ministerija buvo atsakinga už teisminės praktikos analizę ir apibendrinimų rengimą, jos valioje buvo drausminės atsakomybės taikymas teisėjams, teismų rinkimų organizavimas, teisėjų ataskaitų rinkėjams apskaita, teismo vykdytojų veiklos priežiūra, teisminės statistikos organizavimas, teisininkus rengusių švietimo įstaigų kontrolė bei teisingumo kadrų paskirstymas. 1940 m. TSRS Teisingumo ministerijai papildomai buvo pavesta vykdyti karinių tribunolų valdymą, t. y., spręsti klausimus, susijusius su karinių tribunolų organizavimu, atlikti veiklos reviziją, analizuoti praktiką ir ją apibendrinti, gerinti jų darbą, vesti kadrų apskaitą, juos ugdyti ir paskirstyti, sudaryti teisminės praktikos statistiką ir kt.[626] Analogiškos funkcijos TSRS Teisingumo ministerijai buvo suteiktos ir transporto teismų valdymo srityje.

Kontroliuodama sovietinę teisingumo sistemą TSRS Teisingumo ministerija jai pavaldžiose teisingumo ministerijose ir bendrosios bei specialiosios kompetencijos teismuose dažnai atlikdavo revizijas. Tačiau, norint pademonstruoti, kad TSRS Teisingumo ministerija, atlikdama revizijas, nesikišo į teismų nagrinėtas bylas, oficialiai buvo teigiama, kad TSRS Teisingumo ministerija negalėjusi pakeisti ar panaikinti sprendimo ar nuosprendžio, o neteisingai išspręstą bylą privalėjo perduoti TSRS Aukščiausiojo teismo pirmininkui arba „sąjunginių respublikų aukščiausiųjų teismų pirmininkams, kurie spręsdavo dėl nuosprendžio ar sprendimo užprotestavimo“. Nors TSRS Teisingumo ministerija turėjo plačius įgaliojimus vykdyti visų teismų kontrolę, tačiau net ir ši institucija nebuvo savarankiška, nes atsiskaitydavo TSRS Liaudies komisarų tarybai, periodiškai informuodavo apie vieno ar kito TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako įgyvendinimą Sovietų Sąjungoje[627] ir buvo tik viena iš kompartijos tikslams pajungtų sovietinių institucijų.

Atkartojant sovietinių teisingumo valdymo organų modelį okupuotoje Lietuvoje 1940 m. rugpjūčio 25 d. įsteigtas LTSR Teisingumo liaudies komisariatas privalėjo paklusti TSRS Teisingumo liaudies komisariatui ir LTSR Liaudies komisarų tarybai (LTSR konstitucijos 48, 49, 50 straipsniai). Pagal 1941 m. sausio 9 d. patvirtintus LTSR Teisingumo liaudies komisariato nuostatus, LTSR Teisingumo liaudies komisariatui Lietuvos mastu buvo suteikti įgaliojimai, beveik analogiški TSRS Teisingumo liaudies komisariatui suteiktoms funkcijoms. Tačiau iš tiesų ši institucija, vykdydama jai priskirtas funkcijas, privalėjo laikytis komunistų partijos ir TSRS Teisingumo liaudies komisariato nurodymų ir nebuvo savarankiška. LTSR Teisingumo liaudies komisariato realią įtaką Lietuvoje menkino ir tai, kad jai buvo pavaldūs tik LTSR liaudies teismai, o LTSR Aukščiausiojo teismo ir Lietuvoje veikusių TSRS specialiųjų teismų veiklą tiesiogiai prižiūrėjo TSRS Teisingumo liaudies komisariatas. Prokuratūros atžvilgiu LTSR Teisingumo liaudies komisariatas kompetencijos neteko Lietuvos prokuratūrą

625 Голунский, С. А.; Карев, Д. С., *supra* note 58, p. 150.

626 1940 m. liepos 13 d. TSRS Teisingumo liaudies komisariato pranešimas sąjunginių respublikų teisingumo liaudies komisariatams apie TSRS Teisingumo liaudies komisariato Tarybos sprendimą Nr. 1017 „Dėl padėties pasikeitimo TSRS teisingumo liaudies komisariate“. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 49, lap. 16.

627 1940 m. gruodžio 7 d. TSRS Teisingumo ministro raštas TSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkui V. Molotovui „Dėl 1940 m. rugpjūčio 10 d. Aukščiausiosios Tarybos įsako dėl baudžiamosios atsakomybės už smulkias vagystes ir chuliganizmą taikymo“. RVSPIA, f. 82, ap. 2, b. 891, lap. 44–51.

pertvarkius į LTSR prokuratūrą, o kalėjimai ir priverčiamojo auklėjimo įstaigos buvo perduotos LTSR NKVD kompetencijai.

LTSR Teisingumo liaudies komisariato funkcijos išliko nepakitusios ir jo veiklą formaliai atnaujinus nuo 1944 m. sausio 1 d.[628]. 1946 metais LTSR Teisingumo ministerija pervadintas LTSR Teisingumo liaudies komisariatas, patirdamas nuolatinį TSRS Teisingumo ministerijos spaudimą, stengėsi kuo greičiau atkurti teismus, stabilizuoti LTSR liaudies teismų veiklą ir užtikrinti, kad jie priimtų politiškai teisingus sprendimus.

Pagrindinė liaudies teismų kontrolės priemonė buvo LTSR Teisingumo ministerijos atliekamo liaudies teismų veiklos revizijos ir patikrinimai. Svarbiausių kategorijų bylų nagrinėjimas teismuose buvo tikrinamas periodiškai, sovietinės reokupacijos pradžioje pagrindinį dėmesį skiriant byloms dėl valstybinių mokesčių nemokėjimo[629], dėl žemės ūkio produktų prievolių vykdymo[630] ir dėl valstybinio ir visuomeninio turto grobstymo[631]. Su revizijų ir patikrinimų aktais susipažindavo LTSR Teisingumo ministras, o kai kurie iš jų būdavo svarstomi specialioje LTSR Teisingumo ministerijos kolegijoje.

LTSR Teisingumo ministras, revizuodamas liaudies teismų veiklą ir pastebėjęs pažeidimus, LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkui teikdavo pasiūlymą užprotestuoti, jo nuomone, neteisingą sprendimą ar nuosprendį. Paprastai pasiūlymas dėl protesto teikimo nebūdavo teisiškai argumentuotas, užtekdavo vien abejonės, kad sprendimas ar nuosprendis nėra politiškai teisingas. Kai kurių kategorijų bylose liaudies teismų priimti sprendimai ar nuosprendžiai būdavo automatiškai siunčiami dar kartą peržiūrėti LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkui. 1946 m. LTSR Teisingumo ministerija iš liaudies teismų išreikalavo visas per pirmąjį pusmetį liaudies teismuose spręstas baudžiamąsias bylas, kuriose pasiturintys ūkininkai buvo nuteisti lygtinėmis bausmėmis arba išteisinti[632]. LTSR Teisingumo ministerija, remdamasi revizijų rezultatais taip pat galėjo teisėjui iškelti drausmės bylą arba inicijuoti baudžiamosios bylos iškėlimą.

Su liaudies teismų revizijų rezultatais ir jų veiklos apibendrinimais LTSR Teisingumo ministerija supažindindavo ir LKP (b) CK[633]. LTSR Teisingumo ministerija periodiškai rengdavo išsamias ketvirtines, pusmetines ir metines ataskaitas apie Lietuvoje veikusių teismų veiklą ir jas teikdavo LKP (b) CK. Ataskaitas apie liaudies teismų klaidas, pastebėtas nagrinėjant bylas kasacine tvarka, LKP (b) CK teikdavo ir LTSR Aukščiausiasis teismas[634], todėl

---

628 Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos 1944 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 32 „Dėl LTSR liaudies komisariatų ir centrinių įstaigų veiklos atnaujinimo ir jų aparato sukomplektavimo“ (*Supra* note 144, p. 84).

629 1946 m. spalio 22 d. LTSR Teisingumo ministerijos raštas LTSR finansų ministerijai Nr. 2-227. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 38.

630 1946 m. liepos 6 d. LTSR Teisingumo ministro K. Domaševičiaus ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 7–12.

631 1948 m. liepos 22 d. LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos ataskaita LKP (b) CK dėl 1947 m. birželio 4 d. įsako taikymo liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 89–91.

632 1946 m. rugpjūčio 5 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo V. Burkovo ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui dėl žemės ūkio produktų pristatymo bylų nagrinėjimo teismuose. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 16–21.

633 1947 m. sausio 4 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teismo organų valdybos viršininko A. Kovalėlio ataskaita LKP (b) CK. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 54–58.

634 1946 m. spalio 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos raštas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui dėl liaudies teismų klaidų nagrinėjant civilines bylas dėl žemės ūkio produktų pristatymo. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 112–119.

partija informaciją apie liaudies teismų veiklą gaudavo iš dviejų skirtingų šaltinių ir galėjo efektyviau kontroliuoti liaudies teismų veiklą. Šiose ataskaitose būdavo aptariami teismų valdymo uždaviniai, teisingumo sistemos darbuotojų teisinis ir politinis rengimas bei pateikiamas teismų darbo vertinimas, išryškinant laimėjimus ir smerkiant trūkumus[635].

Pristatant teismų veiklą partijai stengtasi kaip įmanoma pozityviau išdėstyti esamus faktus: pirmiausia būdavo pristatomi teigiami teismų veiklos aspektai, o tik po to neigiami. Teismų veiklos trūkumai per daug neakcentuojami, juos aptarus iškart nurodomos trūkumų priežastys, dažniausiai nepriklaususios nuo LTSR Teisingumo ministerijos veiklos bei pateikiami konkretūs pasiūlymai, kaip tuos trūkumus reikėtų taisyti. Tokiu būdu LTSR Teisingumo ministerija ne tik apsisaugodavo nuo nepagrįstos partijos kritikos, bet ir kuriam laikui atidėdavo arba visai išvengdavo partijos inicijuotų teisingumo kadrų valymų.

Atliktų revizijų pagrindu LTSR Teisingumo ministerija rengdavo teisminės praktikos apibendrinimus, kurių paskirtis buvo tokia pati kaip ir revizijų – kontroliuoti sovietinių Lietuvos teismų veiklą[636]. LTSR Teisingumo ministerija, valdydama teismines institucijas, taipogi organizuodavo visuotinius liaudies teismų susirinkimus, kuriuose ne tik aptardavo kai kurių kategorijų bylų nagrinėjimo ypatumus ir stengdavosi išaiškinti teisėjams, kaip reikėtų elgtis vienu ar kitu atveju, bet ir skleisdavo politinę propagandą[637].

Kita svarbi LTSR Teisingumo ministerijos veiklos sritis ir teismų kontrolės priemonė buvo privaloma teisminės statistikos duomenų apskaita. Teismuose išnagrinėtų bylų statistikos vedimas visoje Sovietų Sąjungoje buvo įvestas 1944 metais TSRS Teisingumo liaudies komisarui išleidus instrukciją „Dėl statistinės teisminių organų atskaitomybės“, kurioje visoms teisminėms institucijoms nustatyta pareiga periodiškai pateikti statistinius duomenis apie išnagrinėtas civilines ir baudžiamąsias bylas[638]. Didesnės kontrolės tikslais liaudies teismai pildė kaltinamųjų asmenų statistines lenteles, kas mėnesį rengė ataskaitas apie išnagrinėtas baudžiamąsias bylas ir kas tris mėnesius – apie civilines bylas. Aukščiausieji, krašto, sričių ir apygardų teismai pildė kaltinamųjų, teisiamų pirmąja instancija, statistines korteles, rengė ataskaitas apie savo darbą pirmąja ir antrąja instancijomis, o aukščiausieji teismai papildomai rengė ataskaitas apie teisminės praktikos priežiūrą. Kaip dauguma sovietmečio statistinių duomenų, taip ir statistiniai duomenys apibūdinantys teismų darbą, buvo griežtai įslaptinti.

Nors ir neturėdama savarankiškumo LTSR Teisingumo ministerija kartais bandydavo savo iniciatyva spręsti konfliktus, kilusius tarp partijos ir teismų, interpretuojant kai kuriuos įstatymus. Antai, 1946 metais Biržų liaudies teismo teisėjas P. Vogelė kreipėsi į LTSR Teisingumo ministrą prašydamas išaiškinti, ar, kaip aiškino Biržų LKP (b) antrasis sekretorius Čečiurovas, žemės ūkio produktai valstybei turi būti pristatomi į priekį už visus metus, nes „buožiniams elementams jokių terminų nėra, jie turi už visus metus atiduoti priekin“[639]. Su tokia įstatymų interpretacija LTSR Teisingumo ministras kategoriškai nesutiko ir kreipė-

635 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui „Dėl teisingumo ministerijos teisminių organų valdymo darbo už 1946 metų pirmąjį pusmetį“. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 35–68.

636 1947 m. sausio 2 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teismo organų valdybos viršininko A. Kovalėlio ataskaita LTSR teisingumo ministrui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 379, lap. 47–53.

637 1947 m. rugsėjo 23 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo M. Nemoliakino raštas LKP (b) CK Ypatingajam skyriui. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 297, lap. 10.

638 1944 m. birželio 15 d. TSRS Teisingumo liaudies komisariato instrukcija „Dėl statistinės teisminių organų atskaitomybės“. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 106, lap. 24–27.

639 1946 m. spalio 13 d. Biržų liaudies teismo teisėjo užklausimas LTSR Teisingumo ministrui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 94.

si į LKP (b) CK sekretorių, prašydamas sudrausti teismams neteisingus nurodymus davusį partijos narį[640].

LTSR Teisingumo ministerija taip pat stengdavosi apginti teismus nuo nepagrįstų priekaištų. Pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais, kai teismuose dirbę nepatyrę teisėjai susilaukdavo aršios partijos kritikos, LTSR Teisingumo ministerija, gindama net tik teisėjus, bet ir save, argumentavo, esą neteisinga iš jaunų ir nepatyrusių liaudies teisėjų reikalauti, kad jie dirbtų be klaidų[641]. LTSR Teisingumo ministerijos nuomone, partija ir vietinės valdžios institucijos, neskirdamos reikiamo dėmesio teisėjams, nekviesdamos į įvairius susirinkimus apskričių vykdomuosiuose komitetuose ir partijos komitetuose, neįtraukdamos teisėjų į visuomeninį ir politinį apskrities gyvenimą, esančios iš dalies atsakingos už blogą teismų darbą.

LTSR Teisingumo ministerijos veikla TSRS Teisingumo ministeriją ne visuomet tenkino. TSRS Teisingumo ministerija, kontroliavusi visas Lietuvos teisingumo sistemos sritis, antrosios sovietinės okupacijos metais reiškė kritiką dėl įvairiausių teisminio darbo aspektų. Dažniausiai pretenzijos buvo išsakomos dėl LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų kolegijos veiklos ir LTSR Teisingumo ministro atliekamo teismų valdymo, t. y. dėl liaudies teismų rinkimų organizavimo, kadrų parinkimo ir ugdymo, rūpinimosi teismų patalpomis ir kt.[642] LTSR Teisingumo ministerija buvo primygtinai raginama dažniau ir kokybiškiau atlikti liaudies teismų revizijas (per 1949 metų antrąjį ketvirtį teismuose atliktos tik devynios revizijos)[643], aktyviau apibendrinti teisminę praktiką, daugiau bendradarbiauti su LTSR Aukščiausiuoju teismu[644] bei teikti patikimus ir neiškraipytus duomenis apie tai, kaip buvo ištaisyti anksčiau nurodyti trūkumai[645].

Ypač daug kritikos LTSR Teisingumo ministerija sulaukdavo dėl netinkamos teisingumo kadrų politikos. TSRS Teisingumo ministerijos nuomone, LTSR Teisingumo ministerija nepakankamai efektyviai vykdė kadrų valymą, atrinko teisėjų darbui netinkančius asmenis, nesirūpino teisėjų auklėjimu ir jų dalykinių savybių gerinimu[646].

Teisingumo ministerijos reikalavimams nepaklusę ar aplaidžiai juos vykdę LTSR Teisingumo sistemos pareigūnai neilgai trukus būdavo atleidžiami iš pareigų, į jų vietą stengiantis skirti politiškai patikimiau atrodžiusius asmenis. Atkuriant sovietinę valdžią Lietuvoje, iš LTSR Teisingumo liaudies komisaro pareigų buvo atleistas per karą evakuacijoje

---

640 1946 m. spalio 22 d. LTSR Teisingumo ministro raštas LKP (b) CK sekretoriui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 93.

641 1946 m. rugpjūčio 5 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo V. Burkovo ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui dėl žemės ūkio produktų pristatymo bylų nagrinėjimo teismuose. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 16–21.

642 1951 m. rugpjūčio 30 d. TSRS Teisingumo ministro raštas Nr. 31/169c LTSR Teisingumo ministrui. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 763, lap. 70–71.

643 1949 m. rugpjūčio 12 d. TSRS Teisingumo ministerijos pagrindinės civilinių teismų valdybos vyresniojo revizoriaus pastabos dėl ataskaitos apie LTSR Teisingumo ministerijos darbą antrąjį 1949 metų ketvirtį. RFVA, f. R-9492, ap, 1 a, b. 576, lap. 44-45.

644 1949 m. lapkričio 5 d. TSRS Teisingumo ministro pavaduotojo V. Suchadriovo raštas LTSR Teisingumo ministrui J. Bliekai. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 576, lap. 66–67.

645 1950 m. vasario 9 d. TSRS Teisingumo ministerijos pavaduotojo P. Kudriavciavo pastabos dėl LTSR Teisingumo ministerijos ataskaitos apie darbą už 1949 metų IV-ąjį ketvirtį. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 576, lap. 104.

646 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo Ordinskio pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

į mokslinę veiklą įsitraukęs P. Pakarklis[647], Maskvos nemalonėn pakliuvęs daugiausiai dėl to, kad pirmosios okupacijos metais nepakankamai uoliai vykdė LKP (b) nurodymus dėl sovietinių teismų formavimo ir Lietuvos teismų naikinimo[648]. Naujuoju LTSR Teisingumo liaudies komisaru 1944 m. tapo teisininkas, Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinis K. Domaševičius – Lietuvos socialdemokratų partijos įkūrėjo ir komunistams prijautusio visuomenės veikėjo A. Domaševičiaus sūnus[649]. Tačiau ir K. Domaševičius buvo ne kartą kritikuotas dėl LTSR teismų „užterštumo priešiškais elementais", todėl netrukus, 1947 m., atleistas[650]. Vietoje jo LTSR Teisingumo ministru buvo paskirtas tuometinis LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas J. Blieka. Tačiau pastarasis, nors iki paaukštinimo ir dalyvavęs organizuojant partizanų šeimų trėmimus, vilčių taip pat nepateisino. Kitų teisėsaugos institucijų vadovai juo nepasitikėjo, kaltino dėl politinių klaidų ir tarpusavio nesutarimų, todėl 1951 m., prisidėjus dar ir TSRS Teisingumo ministerijos išsakytai kritikai[651], jis buvo atleistas. J. Blieką pakeitė A. Likas, teisės mokslus baigęs jau sovietinėje Lietuvoje ir LTSR Teisingumo ministerijai vadovavęs iki pat laikino jos panaikinimo 1959 m. rugpjūtį[652].

Be sovietinių teisingumo ministerijų ir prokuratūros LTSR teismų darbą 1944–1947 m. veikė ir VKP (b) CK Lietuvos biuras, tuomet buvęs aukščiausia sovietinės administracijos institucija Lietuvoje[653]. Šio biuro pirmininkas M. Suslovas reikalavo visuomenės įbauginimo tikslais organizuoti parodomuosius teismus[654] ir sustiprinti Ypatingųjų pasitarimų veiklą kovojant su kontrrevoliuciniais nusikaltimais[655]. Be to, asmeniškai VKP (b) CK Lietuvos biuro pirmininkui būdavo siunčiamos ataskaitos apie karinių tribunolų, LTSR Aukščiausiojo teismo, Ypatingųjų pasitarimų paskelbtus nuosprendžius rezistencijos dalyviams[656]. Dėl svarbesnių kategorijų bylų nagrinėjimo VKP (b) CK Lietuvos biuro pirmininkui buvo siunčiamos ir liaudies teismų darbo ataskaitos[657].

---

647 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Povilo Pakarklio atleidimo iš Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaro pareigų". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1-10.

648 1941 m. kovo 6 d. TSRS Teisingumo liaudies komisaro įsakymas Nr. 48. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 10–16.

649 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Domaševičiaus, Kęstučio, Andriaus s., paskyrimo Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaru". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1-10.

650 Tininis, V., *supra* note 618, p. 10.

651 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo Ordinskio pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

652 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 59.

653 Tininis, V., *supra* note 298, p. 44.

654 1945 m. liepos 24 d. VKP (b) CK Lietuvos biuro nutarimas „Dėl viešųjų teismų procesų organizavimo". RVSPIA, f. 597, ap. 1, b. 1, lap. 135–136; 1945 m. lapkričio 26 d. LKP (b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaita VKP (b) CK apie LKP (b) CK veiklą. RVSPIA, f. 597, ap. 1, b. 2, lap. 75.

655 1945 m. M. Suslovo kalba dėl Lietuvos TSR partinių organizacijų partinio-politinio darbo trūkumų ir klaidų. RVSPIA, f. 597, ap. 1, b. 2, lap. 42.

656 Tininis, V., *op. cit.*, p. 46.

657 LTSR Teisingumo ministro ataskaita VKP (b) Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui ir LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose dėl socialistinės nuosavybės grobimo ir iššvaistymo. LYA, f. 1771, p. 9, b. 256, lap. 80.

4.1.2. Prokuratūros uždaviniai okupuotos Lietuvos teismų sistemoje

Nuo 1936 metų prokuratūra Sovietų Sąjungoje buvo griežtai centralizuota ir nuo kitų sovietinių teisėsaugos institucijų nepriklausoma struktūra. Pagrindinis sovietinės prokuratūros uždavinys buvo visokeriopai stiprinti socialistinį teisėtumą ir saugoti socialistinę nuosavybę[658]. Įgyvendinant šį uždavinį prokuratūrai buvo pavesta *vyriausioji įstatymų vykdymo priežiūra*, kurią ji vykdė prižiūrėdama visos valdžios sistemos veiklą, kad vykdomosios ir administracinės struktūros neperžengtų savo kompetencijos ribų. Prokuroras, nustatęs, kad konkretūs vykdomųjų ir administracinių institucijų įsakymai prieštarauja konstitucijai ar kitiems įstatymams, aukštesnei institucijai pateikdavo protestą dėl šių aktų panaikinimo. Be to, prokurorai užtikrino, kad teisminės įstaigos taisyklingai ir vienodai taikytų įstatymus. Prokurorai turėjo teisę reikalauti peržiūrėti civilines ir baudžiamąsias bylas bet kurioje proceso stadijoje, net ir tas bylas, kurios buvo baigtos nagrinėti, užprotestuoti įsiteisėjusius teismų nuosprendžius ir sprendimus aukštesnės instancijos teismui bei reikalauti priežiūros tvarka peržiūrėti įsiteisėjusius nuosprendžius ir sprendimus, daryti įtaką tardymo struktūrų darbui.

Išskirtines sovietinės prokuratūros funkcijas ir statusą lėmė komunistų idėja, kad teisėtumas visoje Sovietų Sąjungoje turi būti suprantamas vienodai, todėl sovietinė prokuratūra privalanti, neatsižvelgdama į jokias vietines ypatybes, užtikrinti, kad nė vienas sprendimas, priimtas bet kurios valdymo institucijos, neprieštarautų įstatymui[659]. Vienas iš sovietinio baudžiamojo proceso teorijos kūrėjų N. Polianskis teigė, kad sovietinė prokuratūra, vykdydama vyriausią įstatymų vykdymo priežiūros funkciją, privalanti prižiūrėti teisingumo institucijas, kad jos įgyvendintų partijos ir sovietinės valdžios politiką[660]. Jo nuomone, teismo priimtas nuosprendis ar sprendimas galėjo būti neteisėtas ir nepagrįstas ne tik dėl aiškaus neatitikimo įstatymui, bet ir todėl, kad teismas nesuprato politinės įstatymo prasmės, neteisingai įvertino nuteistojo veiksmų politinę svarbą.

Lietuvos prokuratūra 1940–1941 metais buvo sunaikinta ir pagal sovietinį modelį įsteigta LTSR prokuratūra[661]. LTSR konstitucijos normos, reglamentuojančios prokuratūros darbą, nuo TSRS konstitucijos 113 straipsnio nuostatų dėl prokuratūros statuso skyrėsi tik paaiškinamojo pobūdžio papildymu, kad LTSR teritorijoje vyriausia priežiūra atliekama tiek TSRS prokuroro betarpiškai, tiek per LTSR prokurorą. LTSR konstitucijos 86 straipsnis numatė, kad vyriausiąją įstatymų vykdymo priežiūrą tiesiogiai arba per LTSR prokurorą vykdo tik TSRS prokuroras, o LTSR konstitucijos 89 straipsnyje buvo nustatyta, kad LTSR prokuratūra funkcijas vykdo nepriklausomai nuo vietinių institucijų ir paklūsta tik TSRS prokurorui, kuris buvo atskaitingas tik jį septyneriems metams skyrusiai TSRS Aukščiausiajai Tarybai[662]. Tai reiškia, kad LTSR prokuratūra tapo TSRS prokuratūros dalimi.

Tačiau LTSR ir TSRS prokurorų galimybės teikti protestus dėl bendrosios kompetencijos teismų sprendimų ir nuosprendžių nebuvo vienodos. LTSR prokuroras protestus LTSR

---

658 1933 m. gruodžio 17 d. TSRS prokuratūros nuostatai. *Tarybinio darbuotojo vadovas*. Svarbiausiųjų bendrasąjunginių ir respublikinių teisinių aktų, veikiančių Lietuvos TSR teritorijoje, rinkinys. Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos leidinys, 1948, p. 540.

659 Денисов, И. А. *Советское государственое право*. Москва: 1947, с. 315.

660 Žiemelis, V. *Prokuratūros raida Lietuvoje: nuo ordinarinio iki konstitucinio instituto*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: MRU, 2011, p. 76.

661 Žiemelis, V., *op. cit*., p. 44.

662 Bulavas, J., *supra* note 49, p. 28.

Aukščiausiajam teismui galėjo teikti tik dėl liaudies teismuose priimtų sprendimų ir nuosprendžių (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 16, 51 straipsniai). Apygardų ir sričių teismų veiklos Lietuvoje metu protestai dėl liaudies teismuose priimtų sprendimų ir nuosprendžių turėjo būti teikiami šiems teismams. TSRS prokuroras protestus teikdavo tiek dėl liaudies teismų, tiek dėl LTSR Aukščiausiojo teismo sprendimų ir nuosprendžių (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 74 straipsnis). TSRS prokuroras protestus dėl LTSR liaudies teismų sprendimų ir nuosprendžių teikdavo LTSR Aukščiausiajam teismui, o protestus dėl LTSR Aukščiausiojo teismo – TSRS Aukščiausiajam teismui (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 51, 64 straipsniai). TSRS prokuroras aukštesnės instancijos teismui galėjo pateikti protestą ir dėl apygardų bei sričių teismų sprendimų ir nuosprendžių. 1954 m. LTSR Aukščiausiajame teisme įsteigus Prezidiumą, LTSR prokuratūros funkcijos buvo kiek išplėstos. LTSR prokurorui ir jo pavaduotojams buvo suteikti analogiški TSRS Generaliniam prokurorui ir jo pavaduotojams įgaliojimai LTSR Aukščiausiojo teismo Prezidiumui pateikti protestą dėl LTSR Aukščiausiojo teismo sprendimų ir nuosprendžių[663]. LTSR Aukščiausiojo teismo Prezidiumo neteisingą sprendimą TSRS Generalinis prokuroras galėjo dar kartą užprotestuoti TSRS Aukščiausiojo teismo Plenumui. LTSR prokuratūros veikla teikiant protestus nebuvo stabili. LTSR prokuratūra per 1944 metus LTSR Aukščiausiajam teismui pateikė 11 protestų[664], iki 1945 m. liepos – 100 protestų[665], o 1947 metais buvo gauti 62 protestai[666].

Vykdydama tradiciškai prokuratūrai priskiriamas funkcijas baudžiamajame procese, t. y. inicijuodama baudžiamąsias bylas (BPK 9 straipsnis), palaikydama kaltinimą (BPK 8 straipsnis), spręsdama dėl baudžiamosios bylos iškėlimo (BPK 94-96 straipsniai), taikydama kardomąsias priemones (BPK 148 straipsnis) ir kt. LTSR prokuratūra taip pat privalėjo atsižvelgtį į konkrečius jai nustatytus politinius uždavinius.

Pirmaisiais sovietinės reokupacijos metais pagrindinis LTSR prokuratūros uždavinys buvo kova su kontrrevoliuciniais nusikaltimais (BK 58 straipsnis). Tariamų kontrrevoliucionierių išaiškinimu, suėmimu, baudžiamųjų bylų jiems iškėlimu, bylų tyrimu ir perdavimu teismams rūpinosi dar 1940 m. rudenį LTSR prokuratūroje specialiai šiam reikalui įsteigtas specialus skyrius[667]. Reokupavus Lietuvą jau pirmąjį 1945 metų ketvirtį šis LTSR prokuratūros skyrius kariniams tribunolams ir Ypatingiesiems pasitarimams perdavė 84 baudžiamąsias bylas dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų[668]. Per visus 1945 m. LTSR prokuratūra

---

663 TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1954 m. rugpjūčio 14 d. įsakas „Dėl prezidiumų sudarymo sąjunginių ir autonominių respublikų aukščiausiųjų teismų, kraštų, sričių teismų ir autonominių sričių teismų sudėtyje“. TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1954, p. 20.

664 1945 m. sausio 16 d. G. Toropovo ataskaita apie LTSR prokuratūros darbą. RFVA, f. R-8131, ap. 22, b. 107, lap. 107-120.

665 1945 m. liepos 27 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos ataskaita apie LTSR Aukščiausiojo teismo darbą už pirmąjį 1945 m. pusmetį. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 412, lap. 19; Didžiulis, K., *supra* note 257, p. 310.

666 1948 m. Komisijos dėl LTSR Aukščiausiojo teismo darbo patikrinimo už 1947 metus ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 41–51.

667 1941 m. sausio 9 d. LTSR prokuroro pavaduotojo ypatingoms byloms V. Kašos raštas TSRS prokurorui apie darbo rezultatus. RFVA, f. R-8131, ap. 38, b. 56, lap. 2–4.

668 1945 m. balandžio 23 d. LTSR prokuroro M. Baliasnikovo ataskaita TSRS prokurorui K. Goršeninui apie LTSR prokuratūros specskyriaus darbą už 1945 m. I ketvirtį. RFVA, f. R-8131, ap. 37, b. 2351, lap. 21.

sankcionavo 2 306 asmenų, kaltintų kontrrevoliuciniais nusikaltimais, areštą[669] bei iškėlė 466 baudžiamąsias bylas[670]. Per tris pirmuosius 1946 metų mėnesius LTSR prokuratūra suėmė 1 600 asmenų[671].

Kitas svarbus LTSR prokuratūros uždavinys buvo kova su didelį mastą įgavusiais valstybinės bei visuomeninės nuosavybės grobstymais[672]. 1945 metais LTSR prokuratūra teismams perdavė 7 022 baudžiamąsias bylas, kurių trečdalis (2 340) buvo iškeltos dėl valstybinio ir visuomeninio turto grobimo[673]. Pradėjus steigti kolūkius LTSR prokuratūra turėjo užtikrinti ir jų turto apsaugą. Iš Lietuvoje 1950 metais veikusių 5 310 kolūkių patikrinus 3 660, už jų turto grobimus baudžiamojon atsakomybėn buvo perduota 230 asmenų[674]. 1952 m. Alytaus rajone buvusiuose kolūkiuose atlikus patikrinimus per dvi dienas buvo sulaikyti 36 kolūkiečiai, pasisavinę kolūkių prieauglį[675]. Be to, kai kurių kolūkių pirmininkai ir kolūkių skyrių vedėjai spekuliacijos tikslais ėmė sudarinėti sutartis su „vietiniais versliniais elementais“[676]. Pažymėtina, kad kolūkių pirmininkų atsakomybės klausimas spręstas ne baudžiamojo proceso tvarka, bet buvo svarstomas LKP (b) CK, kurio sprendimu spekuliacine veikla užsiiminėję kolūkių pirmininkai buvo atleisti[677].

Prasidėjus karo veiksmams Korėjoje ir sustiprėjus viltims dėl Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo, LTSR prokuratūra buvo įtraukta ir į kovą su „antikolūkiškai nusiteikusiais elementais, skleidusiais antisovietinius gandus apie naujo karo pradžią ir sovietinės tvarkos panaikinimą, inicijavę kolūkių išardymą bei sugriovimą“[678]. Kaip nurodoma oficialiose LTSR prokuratūros ataskaitose, Širvintų, Trakų, Vilniaus, Švenčionių, Kaišiadorių ir Kauno rajonų kolūkių pirmininkams ir kolūkiečiams buvo grasinama reikalaujant išstoti iš kolūkių, naudojamas smurtas prieš kolūkiečius, naikinami kolūkių dokumentai, gadinamas inventorius ir kt. Tačiau už šiuos tendencingai pateikiamus duomenis kur kas svarbesnis yra faktas, kad griaunant kolūkius dalyvavo ir patys kolūkių pirmininkai. Trakų rajono „Gegužės 1 d.“ kolūkio pirmininkas Budrikas buvo suimtas ir teismui perduotas už tai, kad ragino kolūkiečius

669 1945 m. (be datos) LTSR prokuroro padėjėjo specbyloms Koloso slapta pažyma „Apie LTSR miestų ir apskričių prokuratūrų darbą su kontrrevoliucinių nusikaltimų bylomis, prižiūrimomis karinių prokuratūrų“. RFVA, f. R-8131, ap. 37, b. 2351, lap. 349.

670 1946 m. sausio 7 d. Sulaikymo vietų priežiūros valdybos pirmininko pavaduotojo raštas LTSR prokuroro pavaduotojui A. P. Babilovui. RFVA, f. R-8131, ap. 37, b. 3009, lap. 4.

671 1946 m. balandžio 20 d. LTSR prokuroro M. Baliasnikovo ataskaita TSRS generalprokurorui K. P. Goršeninui apie LTSR prokuratūros specbylų skyriaus darbą už 1946 m. II ketvirtį. RFVA, f. R-8131, ap. 37, b. 3009, lap. 118.

672 Socialistinio teisėtumo sargyboje. *Tiesa*. 1948, 146-1589:2.

673 Žiemelis, V., *supra* note 660, p. 75.

674 1950 m. sausio 14 d. Bendrosios priežiūros skyriaus viršininko P. Albickio raštas VKP (b) CK Ūkio skyriaus vadovui A. I. Kozlovui. RFVA, f. R-8131, ap. 29, b. 199, lap. 9.

675 1952 m. gegužės 12 d. Kauno apskrities prokuroro Kirijenkos raštas LKP (b) Kauno apskrities komiteto sekretoriui E. Ozarskiui „Apie sovietinių įstatymų pažeidimų faktus kai kuriuose Kauno apskrities rajonuose“. RFVA, f. R-8131, ap. 32, b. 1430, lap. 1–3.

676 1952 m. birželio 14 d. LTSR prokuroro G. S. Bacharovo raštas TSRS generaliniam prokurorui G. N. Safanovui ir LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui „Dėl spekuliantų naudojimosi kolūkiais siekiant pelno“. RFVA, f. R-8131, ap. 32, b. 1423, lap. 1–12.

677 1952 m. lapkričio 14 d. LTSR prokuroro pavaduotojo G. Galinaičio raštas TSRS generaliniam prokurorui G. N. Safanovui. RFVA, f. R-8131, ap. 32, b. 1423, lap. 18–22.

678 1950 m. liepos 16 d. LTSR prokuroro G. S. Bacharovo raštas TSRS generalprokurorui G. N. Safonovui „Dėl antikolūkinės veiklos kai kuriuose LTSR rajonuose“. RFVA, f. R-8131, ap. 29, b. 195, lap. 1–7.

nevykdyti valstybinių žemės ūkio produktų pristatymo prievolių, nes esą kolūkiai vis tiek sugrius. Kaišiadorių „Dainavos“ kolūkio pirmininkas Ramanauskas buvo surengęs parašų rinkimo dėl išstojimo iš kolūkių akciją[679].

Pasitaikydavo ir pavienių akcijų prieš sovietinę santvarką, kurių tyrimas buvo patikėtas LTSR prokuratūrai. Archyviniuose dokumentuose nurodoma, kad 1952 m. vasario mėnesį į Jurbarko rajone esantį kolūkį „įsiveržė dešimt ginkluotų banditų ir sudaužė vadų portretus“[680], o minint Lietuvos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto paskelbimo dieną Šakių mieste ant teismo ir prokuratūros pastatų vietinės vidurinės mokyklos vienuoliktokai iškėlė trispalves vėliavas, primėtė „antisovietinių atsišaukimų ir bandė susprogdinti parke stovinčią J. Stalino statulą“[681].

Sovietinės prokuratūros funkcijos liko iš esmės nepakitusios ir po 1955 metų, propagandiniais tikslais priėmus naujus Prokurorinės priežiūros TSRS nuostatus. Sovietinė prokuratūra savo tikslais išliko tolygi teismams, o prokuratūros kompetencija ir toliau liko aukštesnė negu teismų[682].

4.2. Politinė LTSR bendrosios kompetencijos teismų kontrolė

4.2.1. Sovietinis teismas – politinė institucija

Vadovaujantis socialistine valstybės samprata naujieji LTSR bendrosios kompetencijos teismai turėjo tapti neatskiriama valdžios sistemos dalimi, vykdančia konkrečias politines funkcijas. Sovietinėje teisės sistemoje, minėta, buvo atsisakyta klasikinio valdžių padalijimo principo ir imta taikyti sovietinių ideologų sukurtą vadinamąją *valdžių vienybės doktriną*, pagal kurią sovietinė valstybė esanti pašaukta atlikti specialią misiją ir todėl „visos valstybinės įstaigos privalančios veikti išvien, komunistų partijos vadovaujamos“[683]. Valdžių padalijimo teorijos atmetimui ir valdžių vienybės doktrinos plėtojimui palankias sąlygas sudarė ir kai kurių žymių Rusijos imperijos teisės mokslininkų skeptiški pasisakymai valdžių padalijimo teorijos atžvilgiu. Pripažintas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios sandūros Rusijos teisininkas G. F. Šeršenevičius valdžių padalijimo idėją kritikavo kaip klaidingą ir praktiškai nepatogią teoriją[684]. Jo nuomone, „trys lygios valdžios negali gyvuoti: toji valdžia, kuri praktikoje pasirodys esanti stipriausia, bus valdžia tikrąja to žodžio prasme, o kitos noromis nenoromis turės jos priklausyti ir nustos buvusios savarankiškos. Įstatymų leidimas, vykdymas ir teismas – tai ne trys valdžios, tai tik trys formos apsireikšti vienai, nedalomai valstybės valdžiai arba trys valdžios funkcijos“. Sovietiniai teisininkai vėliau taip pat argumentavo,

---

679 1950 m. liepos 31 d. TSRS generalprokurorui G. N. Safonovo raštas VKP (b) CK sekretoriui G. M. Malenkovui „Dėl antikolūkinės veiklos kai kuriuose LTSR rajonuose“. RFVA, R-8131, ap. 29, b. 195, lap. 8.

680 1952 m. kovo 11 d. LTSR prokuroro G. S. Bacharovo raštas TSRS generalprokurorui G. N. Safonovui „Dėl banditizmo apraiškų LTSR“. RFVA, f. R-8131, ap. 32, b. 1617, lap. 7–8.

681 1952 m. kovo 13 d. LTSR prokuroro G. S. Bacharovo specialus raštas TSRS generalprokurorui G. N. Safonovui. RFVA, f. R-8131, ap. 32, b. 1617, lap. 9.

682 Vaitiekūnas, V., *supra* note 100, p. 73.

683 Andriulis, V., *et al.*, *supra* note 76, p. 478.

684 Šeršenevič, G. F. *Bendrasis teisės ir valstybės mokslas*. Paskaitos, skaitytos Maskvos liaudies universitete. Versta iš rusų kalbos. Šiauliai: „Kultūros“ bendrovės leidinys, 1925, p. 27.

kad valdžių padalijimo doktrina, teigianti, jog teismas yra objektyvus visų piliečių interesų gynėjas, neturi realaus pagrindo[685].

Siekiant pateisinti klasikinės valdžių padalijimo doktrinos atsisakymą sovietinėje literatūroje demokratinėse valstybėse veikiantys teismai buvo vaizduojami kaip darbo liaudį slopinanti struktūra, sauganti tik viešpataujančios klasės interesus[686]. Esą buržuaziniai teismai savo nepriklausomumo ir nešališkumo kauke tik dangstė darbo liaudies eksploatavimą, todėl komunistų partijos tikslas buvęs nuo kapitalistinių teismų nuplėšti šią kaukę ir įrodyti, kad teisminės valdžios nepriklausomumas nuo valstybės ir visuomenės dalyvavimas priimant teismų sprendimus buvęs absoliuti fikcija[687]. Buržuazinė santvarka pati savaime laikyta nusikaltimų šaltiniu, todėl ir „buržuazinis teismas" negalėjęs sėkmingai kovoti su nusikalstamumu[688].

Valdžių padalijimo principo atsisakymas lėmė, kad sovietinėje santvarkoje veikė visai kitokio pobūdžio teismas, nei buvo įprastas Nepriklausomoje Lietuvoje. Komunistų partija, eliminuodama valdžių padalinimo doktriną ir sukurdama komunistų vadovaujamos vieningos valdžios teoriją, siekė pateisinti partijos kišimąsi į visų valdžios sričių, įskaitant ir teismų, veiklą. Todėl sovietmečiu teismas įgavo politinį pavidalą, t. y. tapo politine institucija, nes teismui, kaip ir bet kuriam kitam valstybės organui, buvo keliami su sovietinės santvarkos įtvirtinimu susiję politiniai uždaviniai. Nors iki 1940 metų galiojusioje autoritarizmo idėjomis paremtoje 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje formaliai taip pat buvo atsisakyta valdžių paskirstymo, tačiau nuostatos, kad valstybės valdžia yra „vienatija ir nedaloma"[689] (4 straipsnis), o „jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas" (3 straipsnis), teismams nebuvo taikomos. 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje teismas skelbiamas nepriklausomas ir darantis sprendimus Lietuvos Respublikos vardu (129 straipsnis), todėl, anot prof. M. Romerio, Respublikos Prezidento „vadovavimas teismų atžvilgiu buvo rezervuotas"[690].

Būtinybę sovietiniams teismams priskirti politinius uždavinius teoriškai bandyta paaiškinti V. I. Lenino idėjomis apie ypatingą teismo vietą sovietinių valstybės struktūrų, tuomet vadintų bendriniu „organų" pavadinimu, sistemoje. V. I. Leninas teigė, kad „naujasis teismas buvo visų pirma reikalingas kovai prieš išnaudotojus, mėginančius atkurti savo viešpatavimą arba ginti savo privilegijas, arba slapta pratempti, per apgaulę gauti vieną ar kitą tų privilegijų dalalę. Tačiau, be to, teismams, jeigu jie iš tikrųjų organizuoti tarybinių įstaigų principu, tenka antras, dar svarbesnis uždavinys. Tai yra uždavinys užtikrinti griežčiausią darbo žmonių drausmės ir savidrausmės vykdymą"[691]. Toliau bolševikų ideologas paaiškina, kam sovietiniame režime reikalingas teismas ir kokį vaidmenį jis privalo atlikti: „mes būtume juokingi utopistai, jei įsivaizduotume, kad toks uždavinys yra įvykdomas rytojaus dieną po buržuazijos valdžios žlugimo, t. y. pirmojoje perėjimo iš kapitalizmo į socializmą stadijoje, arba – be

685 Apanavičius, M.; Dvareckas, S., *supra* note 48, p. 22.

686 Blieka, J.; Didžiulis, K.; Nemoliakinas, M. *Apie socialistinį teisėtumą ir tarybinį teismą*. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1948, p. 25–26.

687 Kucherov, S., *supra* note 295, p. 4.

688 Didžiulis, K. *Už liaudies laimę. Atsiminimai, straipsniai, laiškai, kalbos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, p. 290.

689 Andriulis, V., *et al*., *supra* note 76, p. 366.

690 Romeris, M. *Lietuvos TSR valstybinė teisė. 1940–1941 metais skaitytų paskaitų konspektai*. Vilnius: Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelis, 1941, p. 5.

691 Leninas, V. I. *Raštai*. Versta iš ketvirtojo leidimo. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. XXVII tomas (1918 vasaris – liepa). Vilnius, 1954, p. 194.

prievartos. Be prievartos toks uždavinys visiškai neįvykdomas. Mums reikalinga valstybė, mums reikalinga prievarta. Tokią prievartą vykdančios proletarinės valstybės organas turi būti tarybiniai teismai. Ir jiems tenka didžiulis uždavinys auklėti gyventojus laikytis darbo drausmės".

Teisininkas V. N. Krylenko, perfrazuodamas šias V. I. Lenino mintis, 1934 metais rašė, kad teismai privalo vykdyti du pagrindinius uždavinius: pirma, jie turį kovoti su „besipriešinančiais eksploatatoriais, buvusiais kapitalistais ir buržuazija ir juos sunaikinti, t. y. taikyti naikinimo priemones"; antra, auklėti „darbininkus, prisitaikėlius ir neapsisprendėlius, kitaip tariant, taikyti auklėjamąsias priemones"[692]. Aiškindamas naikinimo ir auklėjamųjų priemonių taikymą teismo veikloje, šis sovietinis teisininkas teigė, kad auklėjimo priemonės nebūtinai turi būti taikomos tik darbininkui, o naikinimo priemonės – tik kapitalistui, nes esą galimos tam tikros gyvenimo aplinkybės, kai naikinamosios priemonės gali būti taikomos darbininkui, o auklėjamosios – kapitalistui. Norint atskirti kada kokias priemones taikyti, reikią vadovautis valstybės ir partijos nurodymais, įvardijančiais konkrečius „priešiškų elementų" veiksmus.

Tai reiškia, kad, pagal komunistų ideologiją, teismas socialistinėje santvarkoje ne tik slopino „liaudies priešus", griežtai bausdamas tuos, kurie kėsinosi į visuomeninę ir valstybinę santvarką, bet buvo ir prievartinio „atsilikusių žmonių – teisės laužytojų iš darbo žmonių tarpo – auklėjimo ir perauklėjimo organas"[693]. Visuomenės auklėjimo tikslais teisminis nagrinėjimas vykdavo kuo iškilmingiau, kad jis būtų auklėjamasis ir kad nuosprendis padarytų pakankamai didelį įspūdį aplinkiniams[694]. Kitaip tariant, teismo proceso metu skleidžiama baimė buvo reikalingas kaip visuomenės auklėjimo instrumentas, turėjęs padėti formuoti visuomenės elgesį, pakeisti teisines, moralines ir politines vertybes bei mokyti visuomenę elgtis ir galvoti tam tikra norima linkme[695].

Komunistų idėjos apie pagrindinius teismo uždavinius buvo įtvirtintos sovietinėje teisės doktrinoje ir sovietiniuose įstatymuose. Sovietinėje teisinėje literatūroje aiškinta, kad teismas esąs vienas pagrindinių sovietinės valstybės organų, kurio išskirtinę vietą kitų valstybės organų sistemoje lemia jo uždaviniai, funkcijos, organizavimo ir veiklos principai[696]. Teismas esantis vienintelis valstybės organas, vykdąs specifinę funkciją – įgyvendinąs socialistinį teisingumą. Ši teismo funkcija buvo įtvirtinta TSRS Teismų santvarkos įstatyme, kurio 2 straipsnyje nustatyta, kad teismas vykdąs teisingumą ir nuo įvairių kėsinimųsi ginąs TSRS visuomeninę ir valstybinę santvarką, socialistinę ūkio sistemą, socialistinę nuosavybę, TSRS piliečių politines, darbo, gyvenamojo buto ir kitas asmenines bei turtines teises ir interesus bei valstybinių įstaigų, įmonių, kolektyvinių ūkių, kooperatinių ir kitokių visuomeninių organizacijų teises ir įstatymų saugomus jų interesus. Auklėjamoji teismų funkcija įstatymiškai buvo apibrėžta kaip teismo pareiga pataisyti bei perauklėti nusikaltėlius, ugdyti piliečių ištikimybę režimui, skatinti griežtai laikytis sovietinių įstatymų, tausoti socialistinę nuosavybę, laikytis darbo drausmės, dorai elgtis valstybinės ir visuomeninės pareigos atžvilgiu, gerbti socialistinio bendrabūvio taisykles (TSRS Teismų santvarkos įstatymo 2–4

---

692 Крыленко, Н. В. О задачах органов юстиции. *Советская юстиция*. 1934, 9:1.

693 *Valstybės ir teisės teorija*. TSRS Mokslų akademija. Teisės institutas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950, p. 333.

694 Walicki, A., *supra* note 201, p. 418.

695 Berman, H. J. *The Educational Role of Soviet Criminal Law and Civil Procedure*. Contemporary Soviet Law. Essays in Honor of John N. Hazard. Martinus Nijhoff. The Hague, 1974, p. 1.

696 Lapinskas, K., *et al*. *Tarybinė valstybinė teisė*. Vilnius: Mintis, 1987, p. 327.

straipsniai). Iš tiesų sovietiniai teismai turėjo atlikti visai kitokias funkcijas: pirma, slopinti gyventojų pasipriešinimą sovietinei okupacijai ir antra, stiprinti prievarta diegiamą komunistinį režimą[697].

Nei 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje, nei 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme panašių nuostatų dėl ypatingų teismo uždavinių nebuvo įtvirtinta. 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje buvo nustatyta tik tiek, kad teisingumą valstybėje vykdo nepriklausomi teismai, o jų sprendimai gali būti keičiami ar naikinami įstatymo nustatyta tvarka (129 straipsnis). 1933 m. Teismų santvarkos įstatyme buvo įtvirtinta Lietuvos teismų sistema, jų sudėtis ir sudarymo pagrindai, kompetencija bei teisėjų drausminė atsakomybė, tačiau apie kokias nors išskirtines teismų funkcijas teisingumo veikloje ar politinius teismų uždavinius nebuvo kalbama[698]. Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo sudaryta LTSR institucijų sistema, kuri imitavo taip vadinamos *tarybinės parlamentinės respublikos* schemą. LTSR konstitucija teigė, esą šios institucijos disponuoja valdžia, ir konstatavo valdžių padalijimą. Sovietinė Lietuvos administracija buvo suskirstyta į tris sektorius, kurie išoriškai priminė įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teismų valdžią, o centrinės administravimo įstaigos – į taip vadinamus aukščiausius ir vietinius valstybės valdžios bei valstybės valdymo organus.

Po Lietuvos okupacijos pakitusi teismo paskirtis ir jo vieta valdžių sistemoje reiškė tarpukario Lietuvoje taikytų konstitucinių vertybių – teismų nepriklausomumo nuo kitų valstybės institucijų, išimtinės teismų teisės vykdyti teisingumą, teismų sprendimų privalomumo – devalvaciją bei priverstinį nutolimą nuo vakarietiškų teisės tradicijų, kurių laikymasis iš naujo buvo deklaruotas 1990 m. kovo 11 d. Akte „Dėl Lietuvos Nepriklausomybės atstatymo“, o *de jure* atnaujintas tik 1992 m. spalio 25 d. priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

4.2.2. Politinių uždavinių vykdymas LTSR bendrosios kompetencijos teismuose

1940–1941 metais Lietuvoje pradėti steigti bendrosios kompetencijos teismai savo veikloje privalėjo vadovautis pagrindiniais V. I. Lenino suformuotais naujojo, „tarybinio“ teismo uždaviniais: slopinti „liaudies priešus“ ir auklėti piliečius. Sovietinėje baudžiamojoje teisėje šių uždavinių vykdymas buvo sukonkretintas nurodant, kad „tarybinis baudžiamasis įsatymas be pasigailėjimo baudžia tevybės išdavikus, socialistinės nuosavybės grobstytojus, šnipus, kenkėjus, diversantus, teroristus ir kitus liaudies priešus, plėšikus, vagis, smurtininkus, chuliganus, spekuliantus“[699]. Specifiniai politiniai bendrosios kompetencijos teismų uždaviniai jiems priskirtos kompetencijos ribose pirmosios sovietinės okupacijos metais pirmiausia buvo nukreipti į naujos, socialistine ideologija paremtos ekonomikos diegimą ir stiprinimą Lietuvoje. Todėl pradėjusiuose veikti bendrosios kompetencijos teismuose pirmosios pagal sovietinius įstatymus iškeltos baudžiamosios bylos buvo susijusios su žemės ūkio produktų prievolių vykdymo užtikrinimu[700] ir laisvos prekybos užgniaužimu[701]. Iš atsisakiusių pro-

---

697 Tininis, V. *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953).* V tomas. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Vilnius: Margi raštai, 2009, p. 20.

698 Teismų santvarkos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 419-2900.

699 Višinskis, A. J. *Tarybinė baudžiamoji teisė*. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas. Vilnius, 1941, p. 3.

700 Anušauskas, A., *supra* note 63, p. 51.

701 Kova su socialistinio turto grobstymu ir spekuliacija. *Tiesa*. 1940, 167:7; Spekuliantų bylos LTSR Aukščiausiajame teisme. *Tiesa*. 1941, 20–194:3.

duktus teikti ūkininkų juos su milicijos pagalba atimdavo specialus TSRS Paruošų liaudies komisariato įgaliotinis apskričiai, o negalint atimti natūra – produktai būdavo išreikalaujami per liaudies teismus[702]. Iki 1941 m. gegužės 31 d. bylos dėl žemės ūkio prievolių pristatymo sabotažo buvo iškeltos 1 099 Lietuvos ūkininkams, ir ketinta iškelti dar keliems tūkstančiams[703].

Kitas svarbus politinis Lietuvoje steigtų bendrosios kompetencijos teismų uždavinys pirmosios sovietinės okupacijos metais buvo kovoti su vadinamuoju chuliganizmu[704]. Siekiant nuslopinti bet kokias pasipriešinimo okupantams apraiškas, chuliganiškais veiksmais, minėta, buvo laikomi praktiškai visi sovietinėje santvarkoje nepageidaujami veiksmai, kurie buvo įvardijami kaip siautėjimas, palaidas elgesys, begėdiški, akiplėšiški veiksmai ir kt. (BK 74 straipsnis). To meto spaudoje buvo aiškinama, kad chuliganizmas esąs labai pavojingas nusikaltimas, kurio pavojingumą teismai dar nepakankamai įvertiną. Teismai raginti chuliganus bausti kuo griežčiau: vienerių ar dviejų metų laisvės atėmimo bausmė už girtuokliavimą ir triukšmo kėlimą bei grasinimą aplinkiniams buvo laikoma per maža bausme.

Tačiau bendrosios kompetencijos teismai šiuos politinius uždavinius įvykdė tik iš dalies, pirmiausia dėl to, kad šie teismai Lietuvoje buvo pradėti steigti tik 1940 metų pabaigoje, o realią veiklą pradėjo 1941 m. pavasarį, suformavus dalį liaudies teismų. Be to, net ir tose pagal sovietinius įstatymus iškeltose baudžiamosiose bylose, kurias bendrosios kompetencijos teismai vis dėl to spėjo išnagrinėti, dėl teisėjų kvalifikacijos trūkumo ir nepatyrimo taikyti sovietine ideologija pagrįstus baudžiamuosius įstatymus dalyje baudžiamųjų bylų buvo priimami politinių uždavinių neatitikę nuosprendžiai. Todėl dauguma liaudies teismų teisėjų buvo laikomi netinkamais teisėjo darbui, „nes jų sąmonėje giliai įsmigę senieji įstatymai bei praktika ir dėl to jie, kad ir prie geriausių norų, negalį prisitaikyti prie tarybinių įstatymų dvasios bei prie tų reikalavimų, kurie statomi tarybiniams teismams ir tarybiniams teisėjams“[705].

Baudžiamųjų bylų nagrinėjimą bendrosios kompetencijos teismuose pirmosios sovietinės okupacijos metais stabdė ir tai, kad šie teismai pirmiausia privalėjo perspręsti panaikintų tarpukario Lietuvos teismų nagrinėtas bylas. 1940 metų pabaigoje LTSR Aukščiausiasis teismas iš Vyriausiojo Tribunolo perėmė 416 civilines ir 1603 baudžiamąsias bylas[706]. Akivaizdu, kad su tokiu bylų kiekiu devyni tuomet šiame teisme dirbę teisėjai, iš kurių tik dalis buvo kvalifikuoti teisininkai, greitai niekaip negalėjo susidoroti.

Bandydamas taisyti padėtį LTSR Teisingumo liaudies komisariatas teismams siųsdavo įvairių sprendimų bei nutarimų pavyzdžius ir aiškindavo vienokių ar kitokių LKP (b) CK nutarimų tikslus bei kaip juos tinkamai taikyti teismuose[707]. LTSR Teisingumo liaudies komisariato instrukcijoje dėl atsakomybės už žemės ūkio produktų nepristatymą valstybei nurodoma, kad žemės ūkio produktai valstybei pristatomi ne veltui, bet už tam tikrą valstybės nustatytą atlyginimą[708]. Taip pat paaiškinama, kad pareiga valstybei pristatyti tam ti-

---

[702] Daugnora, V., *supra* note 45, p. 254.

[703] Anušauskas, A., *supra* note 63, p. 51.

[704] Chuliganai vis dar per švelniai baudžiami. *Tiesa*. 1941, 24–198:3; Stiprinkime kovą su chuliganizmu. *Tiesa*. 1941, 57–231:6; Spekuliantų ir chuliganų bylos Vilkaviškio prokuratūroje. *Tiesa*. 1941, 27–201:4.

[705] Daugnora, V., *op. cit.,* p. 251.

[706] Lietuvos smetoniniai teismai. *Tiesa*. 1940, 42:2.

[707] Daugnora, V., *op. cit.,* p. 254.

[708] 1941 m. gegužės 4 d. LTSR Teisingumo liaudies komisaro instrukcija Nr. 51. LYA, f. 1771, ap. 2, b. 467, lap. 25–27.

krą kiekį žemės ūkio produkcijos paskatins geriau įdirbti žemę ir iš jos gauti geresnį derlių. Teisėjai buvo įtikinėjami, kad didžioji dalis valstiečių sąžiningai vykdo nutarimus, tačiau reikią dar kovoti su priešų likučiais, kurie netekę galimybės išnaudoti darbo žmogų esą ragina valstiečius nevykdyti valdžios nurodymų. Tačiau LTSR Teisingumo liaudies komisariato pastangos užtikrinti politinius tikslus atitinkantį Lietuvos teritorijoje veikusių teismų darbą norimų rezultatų nedavė. Tuometinėje sovietinėje spaudoje teismai viešai buvo kaltinami netinkamu baudžiamųjų bylų nagrinėjimu ir per daug atlaidžiu požiūriu į nusikaltimus (spekuliaciją, chuliganizmą)[709]. Tik kai kurias apygardų ir liaudies teismų teisėjų tariamai neteisingai išnagrinėtas baudžiamąsias bylas iki Vokietijos įsiveržimo spėjo perspręsti LTSR Aukščiausiasis teismas[710].

Pasitraukus vokiečiams LTSR Teisingumo liaudies komisariato pastangomis naujai iš dalies sukomplektuoti bendrosios kompetencijos teismai veikti pradėjo maždaug 1945 m. pradžioje. Tuo metu šiems teismams buvo keliami ypatingi politiniai uždaviniai, glaudžiai susiję su sovietinės santvarkos stiprinimu Lietuvoje. Bendrosios kompetencijos teismams pirmiausia buvo pavesta teisminiu keliu užtikrinti žemės ūkio pertvarkų įgyvendinimą. Bylos, susijusios su žemės ūkio pertvarkomis, antrosios sovietinės okupacijos pradžioje politinę svarbą įgijo dėl to, kad, ruošiantis Lietuvos ūkio kolektyvizacijai, okupacinei valdžiai iškilo būtinybė kuo labiau nuskurdinti daugumą Lietuvos gyventojų sudariusius ūkininkus, kad jie savarankiškai nebegalėtų išgyventi ir taip aktyviai nebesipriešintų kolūkių sistemos steigimui. Šiam tikslui įgyvendinti buvo tęsiamos 1940–1941 metais pradėtos vykdyti žemės ūkio pertvarkos bei buvo nuolat didinami piniginiai ir natūriniai mokesčiai ūkininkams[711].

Ūkininkai, nebegalėję įvykdyti visų mokestinių prievolių, buvo laikomi socialistinei valdžiai tyčia kenkusiais asmenimis, todėl bendrosios kompetencijos teismams buvo pavesta kuo griežčiau bausti ūkininkus. Žemės ūkio prievolių valstybei neįvykdę ūkininkai buvo baudžiami tiek civiline, tiek baudžiamąja tvarka. Civilinių bylų dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo skaičius, pradėjęs sparčiai augti 1946 m., išliko stabilus iki pat 1951-jų. Vien per 1946 metus liaudies teismai išnagrinėjo 3 984 civilinių ieškinių dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo[712], 1950 m. liaudies teismuose nagrinėta 3 711 tokių civilinių bylų, o 1951 m. pirmąjį ketvirtį – 1 057[713].

Artėjant neišvengiamai žemės ūkio kolektyvizacijai buvo sugriežtinta ir ūkininkų baudžiamoji atsakomybė už žemės ūkio prievolių nepristatymą. 1947 metais tuometinis LTSR Teisingumo ministras J. Blieka ir LTSR prokuroras D. Salinas priėmė tuomet viešai neskelbtą įsakymą, pagal kurį už žemės ūkio prievolių nevykdymą, esant tam tikroms aplinkybėms,

---

709 Stiprinkime kovą su chuliganizmu. *Tiesa*. 1941, 57-231:6; TSR Teisingumo liaudies komisariate. *Tiesa*. 1941, 87-261:7; Chuliganai vis dar per švelniai baudžiami. *Tiesa*. 1941, 24-198:3; Kova su socialistinio turto grobstymu ir spekuliacija. *Tiesa*. 1940, 167:7.

710 Spekuliantų bylos LTSR Aukščiausiajame teisme. *Tiesa*. 1941, 20-194:3.

711 Gregorauskas, M. *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*. Vilnius: 1960, p. 134; Gumuliauskas, A. *Lietuvos istorija (1795–2009 m.)*. Šiauliai: 2010, p. 341.

712 1947 m. gegužės 28 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų valdybos viršininko A. Kovalėlio ataskaita apie bylas dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 299, lap. 9.

713 1951 m. gegužės 28 d. LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos raštas LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui Bilinckiui dėl mokestinių bylų ir žemės ūkio produktų bylų, gautų liaudies teismuose 1950 m. ir 1951 m. I ketvirtį. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 117–118.

buvo galima teisti kaip už kontrrevoliucinius nusikaltimus[714]. Įsakyme buvo nurodyta, kad paaiškėjus „organizuoto buožių sabotažo faktui, taip pat faktui, kad prievolės nevykdomos kontrrevoliuciniais tikslais", kaltieji turi būti baudžiami pagal BK 58[14] straipsnį, kuris nustatė atsakomybę už kontrrevoliucinį sabotažą, t. y. sąmoningą kieno nors nustatytų pareigų neatlikimą ar tyčinį nerūpestingumą jas atliekant, turint specialų tikslą silpninti vyriausybės valdžią ir valstybinio aparato veiklą. Asmenis, agitavusius nutraukti valstybinių prievolių vykdymą, buvo pareikalauta bausti pagal BK 58[10] straipsnio 1 dalį, t. y. kaip už propagandą ar agitaciją, savo turiniu skatinančią nuversti, pakirsti ar susilpninti tarybinę valdžią. Negalutiniais duomenimis, 1944–1953 metais už žemės ūkio prievolių nevykdymą buvo nubausta apie 140 000 valstiečių[715]. 1953 m. LKP (b) CK Plenume LTSR Valstybės kontrolės ministras A. Jefremovas nurodė, esą pokario metais už žemės ūkio mokesčių nemokėjimą iš viso buvo nubausti 107 876 ūkininkai[716]. Tačiau nėra aišku, kiek iš jų buvo nubausta LTSR bendrosios kompetencijos teismų priimtais nuosprendžiais ir sprendimais.

Vertinant duomenis apie ūkininkus, nubaustus už žemės ūkio prievolių nevykdymą, reikia turėti omenyje tris dalykus. *Pirma*, ūkininkai visomis priemonėmis stengdavosi išvengti realios bausmės ir išradingai naudodavosi sovietinių valstybinių institucijų darbo dezorganizacija pirmaisiais antrosios sovietinės okupacijos metais. Dėl to, kad ilgai nebuvo sukurtas vieningas žemės paskirstymo planas, kai kuriems ūkininkams pavykdavo nuslėpti dalį turimos žemės ir kito turto, todėl jiems būdavo skiriamos mažesnės žemės ūkio prievolės, o jų nepristačius – mažesnės baudos[717]. Mažesnės baudos taip pat būdavo skiriamos fiktyviais tarifais įvertinus turimos žemės vertę arba būdavo visai neskiriamos ūkininkams, įsigijusiems fiktyvius žemės ūkio prievolių įvykdymą patvirtinančius kvitus.

Antra, bendrosios kompetencijos teismų priimtų sprendimų ir nuosprendžių vykdymas sovietinės reokupacijos metais buvo sudėtingas dėl priešiškai nusiteikusių gyventojų, nes teismo vykdytojai būdavo persekiojami, mušami ar net nužudomi, todėl dalis sovietinių teismų sprendimų ir nuosprendžių, įskaitant ir dėl žemės ūkių prievolių nevykdymo, nebuvo įvykdyti.

Trečia, siekiant pademonstruoti gerus sovietinių teisminių institucijų ir jų valdymo organų darbo rezultatus ir išvengti galimų partijos priekaištų dėl nevykdomos kovos su „antisovietiniais elementais", kai kurie oficialiosiose ataskaitose pateikiami duomenys apie didelius nubaustųjų skaičius buvo suklastoti. Atsižvelgiant dar ir į tai, kad ne visi archyviniai duomenys yra išlikę ir (arba) šiuo metu prieinami, tikslaus realias bausmes gavusių ūkininkų skaičiaus nustatymas yra sudėtingas uždavinys, reikalaujantis papildomų tyrinėjimų.

Antrasis politinis bendrosios kompetencijos teismų uždavinys taip pat buvo susijęs su vadinamojojo socialistinio ūkio stiprinimu Lietuvoje, t. y. „sustiprinti socialistinės nuosavybės apsaugą". Šiuose teismuose nagrinėtos baudžiamosios bylos dėl socialistinės nuosavybės nusikaltimų antrosios sovietinės okupacijos metais politiškai svarbiomis tapo pradėjus plataus masto kampaniją prieš masinį socialistinės nuosavybės, kuri buvo laikoma socialistinės ekonomikos pagrindu, grobstymą.

---

714 1947 m. (be datos) LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos ir LTSR prokuroro D. Salino įsakymas prokurorams ir teisėjams „Dėl traukimo baudžiamojon atsakomybė asmenų, nevykdančių žemės ūkio prievolių valstybei". LYA, f. 1771, ap. 10, b. 296, lap. 2–3.

715 Gaškaitė, N., *supra* note 8, p. 31.

716 Tininis, V., *supra* note 618, p. 11.

717 1948 m. kovo 19 d. LTSR Teisingumo ministro raštas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 15–19.

Per pirmuosius devynis 1945 metų mėnesius liaudies teismuose buvo išnagrinėtos 252 baudžiamosios bylos dėl socialistinės nuosavybės eikvojimo[718]. Padėtis nepasikeitė ir 1947 m. birželio 4 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinio ar visuomeninio turto grobimą" ir įsaku „Dėl piliečių asmeninės nuosavybės apsaugos sustiprinimo" sugriežtinus baudžiamąją atsakomybę už turtinius nusikaltimus[719]. Atvirkščiai – turtinių nusikaltimų skaičius toliau sparčiai augo. Tik per pirmąjį 1948 metų mėnesį už vagystes, socialistinės nuosavybės švaistymą ir piktnaudžiavimą tarnyba, siekiant pasisavinti turtą, buvo iškeltos 323 baudžiamosios bylos, o už spekuliaciją – dar 266[720]. Per metus nuo 1947 m. birželio įsakų įsigaliojimo (iki 1948 m. liepos 22 d.) liaudies teismuose buvo iškeltos 1 757 baudžiamosios bylos dėl socialistinės nuosavybės grobstymo[721]. 1949 metais bendrosios kompetencijos teismuose bylų dėl valstybinės nuosavybės grobstymo skaičius pasiekė 2 720, o 1950 m. – 3 385[722].

Daugiausia turtinių nusikaltimų būdavo užregistruojama Vilniuje ir Kaune veikusiose gamyklose, nes jose dirbę darbininkai vogdavo duonos, mėsos, tekstilės ir odos gaminius. Todėl dar 1948 metais tuometinis LTSR Teisingumo ministras J. Blieka pasiūlė LKP (b) CK susirūpinti dėl pakantumo grobstant socialistinį turtą įsivyravimo gamyklose[723]. Jis siūlė kovą su turtiniais nusikaltimais sustipinti naudojant politinį auklėjimą, t. y. sukurti nepalankią aplinką grobstymams, darbininkams aiškinti šių nusikaltimų žalą valstybei, darbininkų sąmonėje panaikinti vis dar gajų kapitalizmą ir pasiekti, kad darbininkai ne užjaustų vagiant pagautą darbininką, bet jį smerktų.

Šiam tikslui įgyvendinti buvo pasiūlyta bendrosios kompetencijos teismams glaudžiau bendradarbiauti su partiniais organais ir profsąjunga, kiekvieną teismo nuosprendį dėl socialistinės nuosavybės grobstymo viešai perskaityti gamykloje, nusikalstamumo padėtį, dalyvaujant teisėjams, kurių teritorijoje buvo stambiausi pramonės objektai, aptarti rajonų ir apskričių partijos komitetuose bei pagal kiekvienos teritorijos ypatybes priimti atitinkamas priemones, taip pat visoms stambiausių pramonės įmonių partinėms organizacijos pavesti atlikti sisteminį auklėjamąjį darbą ir kt. Jau po mėnesio LKP (b) CK buvo priimtas įsakymas, kuriame miestų ir apskričių partijos komitetams buvo pavesta atlikti auklėjamąjį ir šviečiamąjį darbą, išaiškinti 1947 m. birželio 4 d. įsakų reikšmę kovojant su socialistinės nuosavybės grobstymu ir stebėti, kad liaudies teismai periodiškai aiškintų įsakų svarbą rinkėjams[724].

---

718 LTSR teisingumo ministro ataskaita VKP (b) Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui ir LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose dėl socialistinės nuosavybės grobimo ir iššvaistymo. LYA, f. 1771, p. 9, b. 256, lap. 80.

719 1947 m. birželio 4 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinio ar visuomeninio turto grobimą" ir įsakas „Dėl piliečių asmeninės nuosavybės apsaugos sustiprinimo". *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 10-473.

720 1948 m. vasario 16 d. LTSR Vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno ataskaita A. Sniečkui dėl rezultatų kovoje su valstybinės ir visuomeninės nuosavybės grobstymu ir spekuliacija. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 287, lap. 12–19.

721 1948 m. liepos 22 d. LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos ataskaita LKP (b) CK dėl 1947 m. birželio 4 d. įsakų taikymo LTSR liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 89–91.

722 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo Ordinskio pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

723 1948 m. liepos 22 d. LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos ataskaita LKP (b) CK dėl 1947 m. birželio 4 d. įsakų taikymo LTSR liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 89–91.

724 1948 m. rugpjūčio 17 d. LKP (b) CK sekretoriaus Ozarskio raštas visiems miestų ir apskričių partijos komitetams. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 228, lap. 43–45.

Tačiau tokios priemonės pastebimų rezultatų nedavė, nes sovietmečiu buvo slepiamos tikrosios turtinių nusikaltimų skaičiaus didėjimo priežastys. Masines vagystes buvo bandoma paaiškinti socialistine ideologija, esą turtinių nusikaltimų daugėjimą lemiąs „klasinių priešų" daugėjimas valstybinėse ir kooperatyvinėse prekybos įstaigose, nepakankama įstaigų vedėjams pavaldžių asmenų kontrolė, formalios prekių revizijos ir menka sandėlių bei parduotuvių apsauga[725]. Tikrosios turtinių nusikaltimų skaičiaus augimo priežastys Lietuvoje buvo susijusios su bendru visuomenės finansinės padėties pablogėjimu dėl žemės ūkio ir kitų ekonominių pertvarkų, su visuomenėje įsigalėjusiu pakantumu vagystėms bei visuotiniu įstatymų nepaisymu. Vogimas sovietmečiu tapo neišvengiama egzistencijos būtinybe ir ilgainiui visuomenei priimtina elgesio norma, o nesugebėjimas „kombinuoti" daugumai visuomenės narių tapo tarsi nevisavertiškumo įrodymu, nemokėjimu prisitaikyti prie tuometinės iškreiptos dorovės normų[726].

Trečioji politinė sovietinių bendrosios kompetencijos teismų užduotis buvo kova su vadinamąja degtindaryste. Šiai nusikalstamai veikai sovietinėje baudžiamojoje teisėje nemažas dėmesys, minėta, buvo skiriamas dėl pajamų, gaunamų iš nacionalizuotos alkoholio rinkos, įtakos valstybės pajamoms. Todėl ir Lietuvoje, pritaikius atitinkamas sovietinio BK normas, buvo imta griežtai bausti už naminės degtinės gamybą ir pardavinėjimą. Baudžiamąją atsakomybę už degtindarystę dar sugriežtinus 1948 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsaku „Dėl baudžiamosios atsakomybės už degtinės gamybą ir pardavimą"[727], šios kategorijos baudžiamųjų bylų mastai LTSR bendrosios kompetencijos teismuose išaugo. Per beveik keturis 1948 m. įsako veikimo mėnesiusliaudies teismuose buvo gautos 1 232 šios kategorijos baudžiamosios bylos[728]. Laikui bėgant šių bylų skaičius toliau augo: 1950–1951 m. buvo gauta 2 211 baudžiamųjų bylų[729].

1948 m. TSRS Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už degtinės gamybą ir pardavimą", kaip ir kiti baudžiamieji įstatymai, turėjo būti taikomas vadovaujantis klasine politika. Tačiau įsako galiojimo pradžioje tarp nuteistųjų buvo daug daugiavaikių motinų ir vyresnių negu 60 metų asmenų, o „buožiniams elementams", kuriems ir buvo skirtas šis įsakas, iškelta tik 4 proc. visų bylų. Todėl 1948 m. spalį LKP (b) CK biuras išleido įsakymą, numačiusį, kad baudžiamosios bylos pirmiausia turi būti keliamos „svetimiems elementams", prekiaujantiems degtine, nes, priešingu atveju, įsakas gali turėti

---

725 LTSR Teisingumo ministro ataskaita VKP (b) Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui ir LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose dėl socialistinės nuosavybės grobimo ir iššvaistymo. LYA, f. 1771, p. 9, b. 256, lap. 80.

726 Babachinaitė, G. Nedarbas ir nusikalstamumas Lietuvos kaime 1918–1990 m. *Jurisprudencija*. 2002, 26 (18):116.

727 1948 m. balandžio 7 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už naminės degtinės gamybą ir pardavimą". *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1948, Nr. 14-513.

728 1948 m. spalio 15 d. LTSR Teisingumo ministro J. Bliekos informacinė ataskaita „Dėl LTSR liaudies teismų praktikos taikant 1948 m. balandžio 7 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaką dėl baudžiamosios atsakomybės už degtinės gamybą ir pardavimą" LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 97–111.

729 1951 m. birželio 16 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų vyriausiosios valdybos viršininko pavaduotojo Ordinskio pažyma apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose LKP (b) CK Administracinio skyriaus vedėjui. LYA, f. 1771, ap. 107, b. 4, lap. 122–142.

neigiamų padarinių, kadangi šiuo metu nuteisiami daugiausia darbininkai[730]. Šiuo įsakymu buvo siekiama išvengti dviprasmiškų situacijų, kai baudžiamasis įstatymas, politiškai sukurtas kovoti su viena socialine klase, buvo pritaikomas visai kitai socialinei grupei.

Kitoms liaudies teismų ir LTSR Aukščiausiojo teismo kompetencijai priskirtoms civilinėms ir baudžiamosioms byloms (dėl ištuokų, apgyvendinimo, nuosavybės grąžinimo, pirkimo ir pardavimo santykių, darbo santykių, žalos padarymo, transporto ir kt.), nesudariusioms žymesnės visų bendrosios kompetencijos teismuose nagrinėjamų bylų dalies, didesnio dėmesio nebuvo skiriama[731].

Tiesa, LTSR Aukščiausiojo teismo kompetencija buvo kiek išplėsta 1946 m. jam perdavus pirmąja instancija nagrinėti baudžiamąsias bylas dėl kai kurių kontrrevoliucinių nusikaltimų, tačiau, palyginti su TSRS specialiaisiais teismais ir Ypatingaisiais pasitarimais, tokių bylų LTSR Aukščiausiajame teisme buvo išnagrinėjama nedaug. Per 1947 metų antrąjį pusmetį LTSR Aukščiausiasis teismas pagal BK 58^{14} straipsnį (kontrrevoliucinis sabotažas) išnagrinėjo 11 baudžiamųjų bylų, pagal BK 58^{12} (nepranešimas apie žinomą, rengiamą ar padarytą kontrrevoliucinį nusikaltimą, daugiausia – apie pastebėtus partizanus) – 57, pagal BK 58^{10} (propagandos skleidimas ir agitacija, skatinanti nuversti tarybinę valdžią, dažniausiai už agitaciją atstatyti buržuazinę tvarką) – 168, o pagal BK 58^{3} straipsnį (bendravimas su svetima valstybe kontrrevoliuciniais tikslais, daugiausia dėl bendradarbiavimo su vokiečiais) išnagrinėta 41 byla, iš viso – 277 baudžiamosios bylos, o juose buvo nuteisti 338 asmenys[732].

Vėliau baudžiamųjų bylų dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų skaičius LTSR Aukščiausiajame teisme ėmė mažėti. Per devynis 1948 m. mėnesius buvo išnagrinėtos 69 baudžiamosios bylos, kuriose nuteisti 83 asmenys[733]. Apskaičiuota, kad iki 1954 m. LTSR Aukščiausiasis teismas už valstybinius (kontrrevoliucinius) nusikaltimus iš viso nuteisė 2 385 asmenis[734]. Tai rodo, kad LTSR Aukščiausiojo teismo veikla nagrinėjant politiškai svarbias kontrrevoliucines bylas nebuvo tokia aktyvi kaip TSRS specialiųjų teismų ar Ypatingųjų pasitarimų, bet apskritai gana ženkli.

Antrosios sovietinės okupacijos pradžioje bendrosios kompetencijos teismuose išryškėjo komunistams nepalanki tendencija, kai dalis civilinių ir baudžiamųjų bylų buvo išnagrinėjamos nesivadovaujant bolševikų diegta sovietinės teisės ir teisingumo samprata.

LTSR Aukščiausiasis teismas sovietinių įstatymų netaikydavo paraidžiui, o stengdavosi suderinti politinius ir teisinius reikalavimus, esant galimybei pasiekti kompromisą. Pastangos teisiniais argumentais pateisinti politinių uždavinių nevykdymą ar nuosaikesnę jų interpretaciją pastebimos tiek LTSR Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų, tiek Baudžiamųjų bylų teisminėse kolegijose nagrinėtose bylose.

LTSR Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų teisminės kolegijos praktikoje dėl baudų skyrimo už žemės ūkio prievolių nevykdymą nurodoma, kad, skiriant baudas už žemės ūkio

---

730 1948 m. spalio mėn. LKP (b) CK biuro įsakymas „Dėl kovos su degtindaryste respublikoje padėties“. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 121–124.

731 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui „Dėl teisingumo ministerijos teisminių organų valdymo darbo už 1946 metų pirmąjį pusmetį“. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 49–53.

732 1948 m. gegužės 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko apibendrinimas A. Sniečkui apie kasacinio teismo darbą su kontrrevoliuciniais nusikaltimais. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 20–31.

733 1948 m. lapkričio 11 d. LTSR Teisingumo ministro ir LTSR Aukščiausiojo teismo apibendrinimas specbylų nagrinėjimo LTSR Aukščiausiajame teisme nuo 1948 m. sausio 1 d. iki spalio 1 d. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 125–134.

734 Tininis, V., *supra* note 618, p. 9.

produktų nepristatymą valstybei, reikia atsižvelgti į valstiečio galimybes, jo gerą valią ir pastangas pristatyti produktus, todėl, anot kasacinio teismo, didelę baudą buvo galima skirti tik nustačius aiškią valstiečio blogą valią[735]. Vienoje iš civilinių bylų, nagrinėtų kasacine tvarka, valstiečiui pavėlavus pristatyti žemės ūkio produktus keturias dienas, LTSR Aukščiausiasis teismas, nustatęs gerą valstiečio valią, liaudies teismo skirtą baudą sumažino ketvirtadaliu[736]. Vien 1945 metų rudenį LTSR Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų teisminė kolegija, pirmininkaujant teisėjui E. Medžiui, priėmė dar bent penkias panašias nutartis, kuriose, motyvuojant gera valstiečių valia ir jų pastangomis vykdyti žemės ūkio prievoles, baudos buvo sumažintos. 1945–1946 m. net 86 proc. liaudies teismų priimtų sprendimų civilinėse bylose LTSR Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų kolegijoje buvo atšaukta arba pakeista kolūkiečio naudai[737].

Oficialiai civilinių ieškinių dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo atmetimą ar panaikinimą LTSR Aukščiausiasis teismas aiškino neatidžiu ir skubotu LTSR Paruošų ministerijos darbu, apskaičiuojant neįvykdytų prievolių dalį, jų vykdymo terminus ir rengiant civilinius ieškinius liaudies teismams[738], bei reikalavimo likus 10 dienų iki civilinės bylos perdavimo teismui pateikti įspėjimą ūkininkui nesilaikymu[739]. Dėl pernelyg didelio panaikintų ir pakeistų sprendimų skaičiaus LTSR Aukščiausiasis teismas teisindavosi pasitelkdamas ir sovietinę ideologiją: esą liaudies teismų skiriamos didelės baudos žlugdo valstiečius ir neatitinka partijos politikos darbo valstiečių atžvilgiu[740].

LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų teisminėje kolegijoje nagrinėjant baudžiamąsias bylas buvo taikomos kiek kitokios priemonės, padėjusios sušvelninti oficialiąją sovietinę baudžiamąją politiką. Nepaisant griežto TSRS Aukščiausiojo teismo nurodymo, kad perkvalifikavimas ir bausmių mažinimas negalimas, jeigu nėra tam pagrindo arba motyvų, susijusių su kaltinamųjų asmenybe[741], LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų teisminėje kolegijoje nagrinėtose baudžiamosiose bylose baudžiamoji sankcija būdavo sumažinama nusikalstamus veiksmus perkvalifikuojant pagal tuos BK straipsnius, kurie nustatė švelnesnę baudžiamąją atsakomybę. Nusikalstamų veikų perkvalifikavimas LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų teisminėje kolegijoje tuomet buvo aiškinamas kaip būtinybė, siekiant išvengti nepagrįstų nuosprendžių, ir aktyviausiai taikytas spekuliacijos bylose[742]. BK

---

735 1945 m. spalio 27 d. LTSR Aukščiausiojo teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 848-45. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 121.

736 1945 m. lapkričio 1 d. LTSR Aukščiausiojo teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 857-45. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 122.

737 1946 m. sausio 19 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos posėdžio protokolas Nr. 1. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 3, lap. 50.

738 1947 m. birželio 28 d. LTSR Aukščiausiojo teismo raštas LTSR Teisingumo ministrui ir LKP (b) sekretoriui bei LTSR Paruošų ministerijos įgaliotiniui. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 300, lap. 15–17.

739 1946 m. rugpjūčio 5 d. LTSR Teisingumo ministro pavaduotojo V. Burkovo ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui dėl žemės ūkio produktų pristatymo bylų nagrinėjimo teismuose. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 17; 1948 m. kovo 19 d. LTSR Teisingumo ministro raštas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 15–19.

740 1946 m. spalio 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos raštas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui dėl liaudies teismų klaidų nagrinėjant civilines bylas dėl žemės ūkio produktų pristatymo. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 112–119.

741 1948 m. Komisijos dėl LTSR Aukščiausiojo teismo darbo patikrinimo už 1947 metus ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 41–51.

742 1948 m. balandžio mėn. pažyma apie LTSR Aukščiausiojo teismo darbą. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 52–54.

107 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad už spekuliaciją baudžiama laisvės atėmimu ne trumpiau kaip penkeriems metams su viso ar dalies turto konfiskavimu, o už panašų nusikaltimą – prekybos taisyklių pažeidimą – buvo numatyta laisvės atėmimo iki vienerių metų bausmė arba bauda iki 2 000 litų (BK 105 straipsnis), todėl LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų teisminė kolegija neretai pritaikydavo ne BK 107, bet 105 straipsnį.

Baudžiamoji atsakomybė taip pat buvo sušvelninama kasacinėje instancijoje nustačius BPK nuostatų dėl parengtinio tardymo atlikimo pažeidimus. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas, teisindamasis LKP (b) CK dėl atvejų, kai buvo sušvelninta arba visai nepritaikyta baudžiamoji atsakomybė, ataskaitose nurodydavo, kad kai kurie valstiečiai už miško ruošos darbų prievolių nevykdymą buvo nuteisti be pagrindo, nes prokurorai, neatidžiai vykdę parengtinį tardymą, ir vietos valdžios organai, pateikę klaidingą pirminę informaciją apie miško ruošos darbų prievolių nevykdymo atvejus, liaudies teismams perduodavo baudžiamąsias bylas, kuriose nebūdavo įrodytas prievolių nevykdymo faktas, o liaudies teismai, nekritiškai žiūrėję į bylų medžiagą net ir neturėję pakankamo pagrindo patraukti baudžiamojon atsakomybėn, skirdavę nepagrįstas bausmes, kurias kasacinis teismas tiesiog privalėjęs panaikinti[743].

Ypač akylai buvo stebimas bylų dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų nagrinėjimas LTSR Aukščiausiajame teisme. Jeigu LTSR Aukščiausiasis teismas, nustatęs, kad konkrečioje baudžiamojoje byloje kaltinamo asmens kaltės įrodymai nebuvo pateikti, priimdavo išteisinamąjį nuosprendį, TSRS Aukščiausiasis teismas dėl nuosprendžio paduodavo protestą. 1948 m. TSRS Aukščiausiasis teismas pateikė protestus trisdešimtyje LTSR Aukščiausiojo teismo priimtų nuosprendžių dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų, argumentuodamas tuo, kad esą LTSR Aukščiausiasis teismas skyrė pernelyg švelnias bausmes[744]. Galioti tąkart buvo palikti tik trys LTSR Aukščiausiojo teismo nuosprendžiai, septyni buvo grąžinti tardymui, o dvidešimt buvo perduota nagrinėti iš naujo.

LTSR Aukščiausiasis teismas baudžiamąją atsakomybę pritaikydavo ir komunistų partijos nariams. 1947 metais LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų teisminė kolegija nagrinėjo baudžiamąją bylą, kurioje Joniškio žemės ūkio kooperacijos alaus baro vedėjas buvo kaltinamas chuliganizmu, nes atsisakė nemokamai įpilti alaus Joniškio apskrities partijos komiteto nariui bei jo draugui ir pastarąjį, pabandžiusį savavališkai pasiimti alaus, jėga išvijo iš baro[745]. Kasacinis teismas, nustatęs, kad vedėjo veiksmai buvo nulemti netinkamo apskrities partijos komiteto nario ir jo kompaniono elgesio, vedėją išteisino, o apie netinkamus partijos komiteto nario veiksmus pranešė LKP (b) CK[746].

Buvęs LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjas L. Miežėnas taip pat prisiminė atvejį, kai nusikaltęs partijos narys baudžiamosios atsakomybės mėgino išvengti teigdamas, kad pagal LKP (b) CK nutarimus norint suimti komunistų partijos narį reikėjo gauti partijos sutikimą. Tačiau iš tiesų partijos rajono komiteto sutikimas buvo būtinas tik prokurorui, prašiusiam areštuoti partijos narį, ir nebuvo būtinas teisėjui, nagrinėjusiam partijos nariui iškeltą baudžiamąją bylą (žr. priedą Nr. 2).

---

743 1948 m. kovo 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko ataskaita LKP (b) CK. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 32–40.

744 1948 m. gegužės 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko apibendrinimas A. Sniečkui apie kasacinio teismo darbą su kontrrevoliuciniais nusikaltimais. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 20–31.

745 1947 m. rugsėjo 19 d. LTSR Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų teisminės kolegijos nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 4874-47. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 300, lap. 23.

746 1947 m. spalio 24 d. LTSR Aukščiausiojo teismo raštas LKP (b) CK sekretoriui. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 300, lap. 22.

LTSR Aukščiausiasis teismas pakeisdavo ir panaikindavo nemažai liaudies teismų sprendimų ir nuosprendžių. Reikalavimas, kad kuo mažiau liaudies teismų sprendimų ir nuosprendžių būtų panaikinta ar pakeista kasacine tvarka buvo pagrįstas tuometiniu ideologiniu postulatu, kad teismų veikla turinti būti vieninga, nes tiek pirmosios, tiek antrosios instancijos teismai turėję vadovautis tais pačiais neva tobulais sovietiniais įstatymais, todėl ir visų teisėjų nuomonės konkrečiose bylose turėjusios sutapti. Be to, vienoda teismų praktika užtikrino patikimą teismų darbo kontrolę. Tačiau realybėje šis reikalavimas nebuvo vykdomas.

Kaip matyti iš archyvinių duomenų, LTSR Aukščiausiasis teismas sprendimus ir nuosprendžius pakeisdavo maždaug pusėje kasacine tvarka peržiūrėtų civilinių ir baudžiamųjų bylų. Per pirmąjį 1945 m. pusmetį LTSR Aukščiausiajame teisme kasacine tvarka buvo peržiūrėti 205 nuosprendžiai baudžiamosiose bylose, iš kurių tik 52 proc. palikti galioti, o likę nuosprendžiai arba pakeisti, arba grąžinti parengtiniam tardymui. Panaši situacija buvo ir dėl civilinių bylų – iš 208 peržiūrėtų sprendimų civilinėse bylose galioti palikti 58 proc.[747] Per antrąjį 1945 metų pusmetį LTSR Aukščiausiasis teismas pakeitė 22,2 proc. nuosprendžių baudžiamosiose bylose ir 49,2 proc. sprendimų bendrosios teisenos civilinėse bylose bei 59 proc. sprendimų ypatingosios teisenos civilinėse bylose[748]. Per 1947 m. pirmą ketvirtį LTSR Aukščiausiasis teismas antrąja instancija išnagrinėjo 340 baudžiamųjų bylų dėl spekuliacijos, tačiau galioti paliko tik 186 nuosprendžius, o per visus 1947 m. LTSR Aukščiausiasis teismas paliko galioti 42 proc. liaudies teismuose priimtų nuosprendžių dėl valstybinių prievolių vykdymo[749]. Trečiąjį 1950 metų ketvirtį pakeista 44 proc. liaudies teismų sprendimų civilinėse bylose[750].

Tokia LTSR Aukščiausiojo teismo veikla neatitiko sovietinės ideologijos, o bet koks politinės linijos nesilaikymas nagrinėjant civilines ir baudžiamąsias bylas buvo laikomas rimtais teismo darbo trūkumais. Kitais LTSR Aukščiausiojo teismo veiklos trūkumais nagrinėjant tiek civilines, tiek baudžiamąsias bylas buvo laikoma bylų nagrinėjimo terminų nesilaikymas bei tai, kad esą nuosprendžiai ir sprendimai buvo priimami neišsiaiškinus nusikaltėlių socialinės padėties, dėl ko „buožių“ buvę nuteisiama pernelyg mažai.

LTSR Aukščiausiojo teismo argumentus, kad bylų nespėjama nagrinėti dėl vis augančio bylų skaičiaus (pirmąjį 1945 m. pusmetį LTSR Aukščiausiajame teisme kasacine tvarka nagrinėtos 205 baudžiamosios ir 208 civilinės bylos; per visus 1945 metus gauta 3 000 bylų, o vien per pirmąjį 1946 m. ketvirtį – 2 056 bylos; 1947 metais LTSR Aukščiausiasis teismas pirmąja instancija išnagrinėjo 947, o antrąja – 6 828 baudžiamąsias bylas; civilinių bylų, atitinkamai 960 ir 4 866), didėjančio darbo krūvio (1947 m. per mėnesį vienam teisėjui reikėjo išnagrinėti po 120 baudžiamųjų ir po 80 civilinių bylų) bei kvalifikuotų teisėjų trūkumo, TSRS Teisingumo ministerija kategoriškai atmesdavo. LTSR Aukščiausiasis teismas TSRS Teisingumo ministerijos taip pat buvo ne kartą kritikuotas dėl neatsižvelgimo į ankstesnius TSRS Teisingumo ministerijos nurodymus, duomenų apie anksčiau nurodytų trūkumų

747 1945 m. liepos 27 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos ataskaita apie LTSR Aukščiausiojo teismo darbą už pirmąjį 1945 m. pusmetį. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 412, lap. 19.

748 1946 m. kovo 20 d. LTSR Teisingumo liaudies komisariato pavaduotojo teismų valdymo klausimais V. Burkovo ataskaita „Apie LTSR teisingumo liaudies komisariato darbą teismų valdymo srityje už antrąjį 1945 metų pusmetį“ TSRS teisingumo liaudies komisariato pavaduotojui teismų valdymo klausimais. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 412, lap. 50, 53.

749 1948 m. Komisijos dėl LTSR Aukščiausiojo teismo darbo patikrinimo už 1947 metus ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 299, lap. 41–51.

750 1950 m. lapkričio 20 d. TSRS Teisingumo ministro K. Goršenino raštas LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkui. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 635, lap. 81.

ištaisymą nepateikimo ir pakankamos pagalbos liaudies teismams nesuteikimo[751]. TSRS Teisingumo ministerijos nuomone, LTSR Aukščiausiasis teismas nesiimdavo priemonių teismo darbo pagerinimui ir neišsiaiškindavo LTSR liaudies teismų daromų klaidų priežasčių[752].

Siekdama suvaldyti sovietine ideologija nesivadovavusius teisėjus LKP (b) kartais imdavosi represinių priemonių. 1946 m. vasario 22 d. LKP (b) CK biuras priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų kolegijos darbe esančių partijos politikos iškraipymų", kuriame buvo konstatuota, kad pakeisdama ar sušvelnindama daugumą LTSR liaudies teismų priimtų sprendimų, Civilinių bylų kolegija „savo politiškai neteisingais vertinimais <...> disorientavo respublikos liaudies teismus ir susilpnino kovą su buožiniais elementais, sabotuojančiais valstybinių užsakymų vykdymą"[753]. Dar tais pačiais metais LTSR Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų kolegijos teisėjas E. Medžys buvo pašalintas iš pareigų. Tąkart švelnesnę partinę atsakomybę buvo siūloma pritaikyti dar trim LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjams: K. Didžiuliui, J. Zimanui ir J. Bilevičiui, tačiau šie teisėjai pareigas išsaugojo[754].

Liaudies teismuose politizuoto sovietinio teisingumo vykdymas taip pat nebuvo visiškai užtikrinamas, nes žymi dalis liaudies teismams pateiktų civilinių ieškinių nebūdavo patenkinami, o baudžiamosiose bylose būdavo priimami ištęsinamieji nuosprendžiai[755]. Tai visai neatitiko komunistų partijos siekiamų tikslų. LTSR Teisingumo ministerija, teisindamasi partijai dėl politinių postulatų neįgyvendinančių liaudies teismų veiklos, oficialiosiose ataskaitose aiškindavo, kad baudžiamųjų bylų nutraukimą, ištęsinamųjų nuosprendžių priėmimą ir civilinių ieškinių atmetimą lemdavęs nekvalifikuotas tardymo institucijų – LTSR NKVD, milicijos ir prokuratūros – ir LTSR Paruošų ministerijos darbas. Tardymo institucijos grubiai pažeisdavusios BPK normas dėl parengtinio tardymo atlikimo tvarkos (108, 109 straipsniai), dėl apžiūros ir patikrinimų (192 straipsnis), dėl parengtino tyrimo sustabdymo ir baigimo (206, 207 straipsniai), dėl bylos nutraukimo ir atidavimo teismui (223 straipsnis) ir kt., todėl liaudies teismų teisėjai nematydavo pagrindo taikyti baudžiamąją atsakomybę jokiais įrodymais nepagrįstose baudžiamosiose bylose.

Antrosios sovietinės okupacijos pradžioje liaudies teismų darbą sprendžiant baudžiamąsias bylas trikdė ir tai, kad LTSR NKVD dėl transporto stokos ne visuomet užtikrindavo

---

751 1950 m. balandžio 21 d. TSRS Teisingumo ministro pavaduotojo V. Suchadriovo raštas LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkui K. Didžiuliui. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 635, lap. 25.

752 1950 m. lapkričio 20 d. TSRS Teisingumo ministro K. Goršenino raštas LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkui. RFVA, f. R-9492, ap. 1a, b. 635, lap. 81.

753 1946 m. vasario 22 d. LKP (b) CK biuro nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiojo teismo civilinių bylų kolegijos darbe esančių partijos politikos iškraipymų". LYA, f. 1771, ap. 9, b. 36, lap. 55–56.

754 1946 m. sausio 19 d. LTSR Aukščiausiojo teismo partorganizacijos posėdžio protokolas Nr. 1. LYA, f. 1244, ap. 1244, b. 3, lap. 50.

755 1947 m. gegužės 28 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų valdybos viršininko A. Kovalėlio ataskaita apie bylas dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 299, lap. 9; LTSR teisingumo ministro ataskaita VKP (b) Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui ir LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie liaudies teismų darbą baudžiamosiose bylose dėl socialistinės nuosavybės grobimo ir iššvaistymo. LYA, f. 1771, p. 9, b. 256, lap. 80; 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui „Dėl Teisingumo ministerijos teisminių organų valdymo darbo už 1946 metų pirmąjį pusmetį". LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 42; 1948 m. vasario 16 d. LTSR Vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno ataskaita A. Sniečkui dėl rezultatų kovoje su valstybinės ir visuomeninės nuosavybės grobstymu ir spekuliacija. LYA, f. 1771, ap. 11, b. 287, lap. 12–19.

suimtųjų pristatymą į teismo posėdžius, todėl liaudies teismai negalėdavo pradėti baudžiamųjų bylų nagrinėjimo[756]. Nuolat augantis liaudies teismuose nagrinėjamų bylų kiekis ir primygtinis reikalavimas bylas išnagrinėti per ypač trumpą penkių dienų terminą taip pat prisidėjo prie skuboto ir nekokybišku laikyto liaudies teismų teisėjų darbo.

Tačiau visi šie veiksniai, TSRS Teisingumo ministerijos nuomone, neturėjo trukdyti liaudies teismų teisėjams priimti politinius tikslus atitinkančius sprendimus ir nuosprendžius. Teisėjai turėjo sugebėti ne tik taikyti sovietinius įstatymus, bet ir juos interpretuoti vadovaujantis politine ideologija, kitaip sakant nuspėti, kokie teismų sprendimai tenkintų politines jėgas. Komunistų partiją būtų tenkinę tik vieno pobūdžio sprendimai: visų civilinių ieškinių tenkinimas ir kaltinamųjų nuosprendžių priėmimas visose baudžiamosiose bylose. Tačiau nepatyrę liaudies teismų teisėjai nagrinėdami bylas dažnai nesuvokdavo tikrųjų ideologinių tikslų ir sovietinius įstatymus pritaikydavo ne taip, kaip buvo numačiusi kompartija. Nagrinėdami bylas dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo liaudies teismų teisėjai, ne visada perprasdami klasinę žemės ūkio prievolių prigimtį, dideles baudas bei griežtą baudžiamąją atsakomybę taikydavo tiek pasiturintiems, tiek nepasiturintiems valstiečiams[757]. Tai iš esmės prieštaravo tuometinei komunistinei ideologijai, aukštinusiai nepasiturintį proletariatą ir niekinusiai turtingesnius asmenis, todėl LTSR Teisingumo ministerijai vienoje iš ataskaitų teko pripažinti, jog liaudies teisėjai, turėdami miglotą supratimą apie sovietinį teisingumą, nesugeba sovietinių įstatymų teisingai taikyti praktiškai, jau nekalbant apie tai, kad dauguma jų yra įgiję tik pradinį išsilavinimą[758].

Pažymėtina, kad ir tie liaudies teismų teisėjai, kurie suvokdavo sovietinio įstatymo prasmę ir tikslą, ne visuomet priimdavo komunistų partijos politiką atitikusius sprendimus ir nuosprendžius. Prof. P. St. Vitkevičius pamena, kad jam dirbant Utenos rajono liaudies teisme į nuosprendžių priėmimą kišosi partijos rajono komiteto antrasis sekretorius (rusas), nuolat nurodydavęs: „tą truputį griežčiau nubausk, tą truputį švelniau“ (žr. priedą Nr. 4). Tačiau pirmasis partijos rajono komiteto sekretorius buvo lietuvis, kuris jį nuraminęs: „daryk pagal savo sąžinę ir įstatymus. Nusispjauk, o aš gelbėsiu, jeigu reikės“. Todėl prof. P. St. Vitkevičius, esant abejonei dėl pernelyg didelės sovietiniuose įstatymuose numatytos bausmės, skirdavo mažesnę bausmę, o LKP (b) komitete aiškindavo, kad įtariamųjų kaltė nebuvo įrodyta.

Pirmaisiais sovietinės reokupacijos metais liaudies teismai netgi nuteisdavo vadinamuosius liaudies gynėjus, kurie visuomenėje buvo paniekinamai pavadinti *stribais* (naikintojų batalionai, истребительные батальоны), kai jie neva kovodami su vadinamuoju banditizmu, patys elgdavosi neteisėtai: vykdydavo ginkluotus apiplėšimus, sumušdami arba sušaudydami

---

[756] 1946 m. rugpjūčio 20 d. LTSR Teisingumo ministro K. Domaševičiaus raštas VKP (b) Orgbiuro pirmininkui Ščerbakovui, LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui, kopijos TSRS Teisingumo ministrui N. M. Ričkovui ir LTSR Vidaus reikalų ministrui J. Bartašiūnui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 31–32.

[757] 1946 m. spalio 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos raštas LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui dėl liaudies teismų klaidų nagrinėjant civilines bylas dėl žemės ūkio produktų pristatymo. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 112–119; 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui „Dėl Teisingumo ministerijos teisminių organų valdymo darbo už 1946 metų pirmąjį pusmetį“. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 44; 1947 m. gegužės 28 d. LTSR Teisingumo ministerijos Teisminių organų valdybos viršininko A. Kovalėlio ataskaita apie bylas dėl žemės ūkio prievolių nevykdymo liaudies teismuose. LYA, f. 1771, ap. 10, b. 299, lap. 7–15.

[758] 1946 m. rugsėjo 24 d. LTSR Teisingumo ministerijos ataskaita A. Sniečkui apie LTSR Teisingumo misterijos teisminių organų valdymo darbą už 1946 metų pirmąjį pusmetį. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 41.

nekaltus gyventojus, prievartaudami moteris[759]. Prieš Lietuvos gyventojus dažniausiai smurtavo Vidaus reikalų ir Valstybės saugumo liaudies komisariatų darbuotojai. Vien nuo 1945 m. iki 1946 metų gegužės baudžiamojon atsakomybėn LTSR prokuroras M. Baliasnikovas buvo priverstas patraukti 201 saugumo darbuotoją[760].

LKP (b) CK dėmesį į liaudies teismų veiklą nuteisiant nusikaltusius *stribus*, vykdydamas bendrąją LTSR liaudies teismų veiklos priežiūrą, atkreipė tuometinis LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas J. Blieka, kuris, išreikšdamas nepritarimą tokiems liaudies gynėjų veiksmams, buvo atsargus ir akcentavo ne jų amoralumą ir veiksmų neteisėtumą, bet „nesuderinamumą su liaudies gynėjų funkcijomis ir nepakankamai griežtą liaudies gynėjų atranką ir discipliną“[761].

4.3. Sąlyginis sovietinės teisinės sistemos liberalizavimas mirus J. Stalinui

Po J. Stalino mirties 1953 metų kovą, siekiant bent iš dalies reabilituoti komunistų partijos autoritetą, dėl visų socialistinio teisėtumo pažeidimų J. Stalino valdymo metais buvo apkaltintas artimas jo bendražygis ir NKGB viršininkas L. Berija, kuris neva slapta nuo partijos ir J. Stalino vykdė trėmimus ir civilių žudynes[762]. Kol nežinomi visi archyviniai dokumentai, susiję su L. Berijos byla ir jo sušaudymu, istorikai laikosi nuomonės, kad L. Berija buvo pašalintas, nes, būdamas NKGB viršininku, buvo per daug įtakingas ir galėjo pakenkti kitiems pretendentams į komunistų partijos generalinio sekretoriaus postą[763]. Tačiau kartu pripažįstama, kad L. Berijos veikla pirmaisiais mėnesiais po J. Stalino mirties kritikuojant kolūkius, per didelį ekonomikos suvalstybinimą ir įtikinėjant daugiau galių suteikti „sąjunginėms respublikoms“ buvo naudinga Lietuvai, nes truputį sumažėjo rusifikacija[764].

Komunistų partijos lyderiu galiausiai tapus N. Chruščiovui 1956 metais vykusiame XX komunistų partijos suvažiavime visgi buvo pripažintas ir J. Stalino dalyvavimas organizuojant gyventojų represijas. N. Chruščiovas viešai apkaltino J. Staliną propagavus jo asmenybės kultą, kuris esą buvo svetimas marksizmo-leninizmo mokymui, ir neteisėtai persekiojus lojalius partijos narius[765]. Tačiau jau 1956 m. birželio 30 d. buvo priimtas TSKP CK nutarimas „Dėl asmenybės kulto ir jo padarinių įveikimo“, kuriame raginama sovietinę santvarką toliau kurti laikantis marksizmo-leninizmo teiginių apie liaudį, kaip istorijos kūrėją[766]. Tai reiškia, kad vienvaldė komunistų partija suteikė sau tolesnius įgaliojimus vykdyti jai parankią politiką ir kad sovietinė teisinė sistema nebuvo pasmerkta, nes tai būtų sugriovę partijos vienvaldystės pagrindus.

---

759 1946 m. balandžio 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos slapta ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 106.

760 Liekis, A., *supra* note 83, p. 164.

761 1946 m. balandžio 16 d. LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininko J. Bliekos slapta ataskaita LKP (b) CK sekretoriui A. Sniečkui. LYA, f. 1771, ap. 9, b. 256, lap. 106.

762 TSRS Aukščiausiajame Teisme. *Tiesa*. 1953. 302-3285:2; Teismo nuosprendis – liaudies nuosprendis. *Tiesa*. 1953, 304-3287:1.

763 Liekis, A., *op. cit.*, p. 116.

764 *Ibid*.

765 TSKP XX suvažiavimas. TSKP XX suvažiavimo rezoliucija „Dėl TSKP CK ataskaitinio pranešimo“. *Tiesa*. 1956, 48-3957:1–2; Kodėl asmenybės kultas svetimas marksizmo–leninizmo dvasiai? *Tiesa*. 1956, 75-3984:2.

766 TSKP CK nutarimas „Dėl asmenybės kulto ir jo padarinių įveikimo“. *Tiesa*. 1956, 153-4062:1–2.

Užsienio sovietologų darbuose išskiriamos kelios tendencijos, išryškėjusios pertvarkant sovietinę teisinę sistemą po J. Stalino mirties[767]. Kai kurios iš jų pasireiškė ir LTSR teisinėje sistemoje. Prof. H. J. Bermano nuomone, pirmiausia mirus J. Stalinui Sovietų Sąjungoje atsiskleidė *politinio teroro eliminavimo tendencija*, pasireiškusi Ypatingųjų pasitarimų ir karinių tribunolų likvidavimu[768], slaptųjų tarnybų veiklos pavedimu sovietinių prokurorų priežiūrai, specialios tvarkos, pagal kurią teismuose svarbiausi antivalstybiniai nusikaltimai buvo nagrinėjami slaptai, nedalyvaujant kaltinamajam ir nesuteikiant gynybos, panaikinimu[769], kolektyvinės atsakomybės dezertyravusio karininko šeimai panaikinimu, taip pat A. J. Višinskio išplėtotų nuostatų, kad prisipažinimas turi ypatingą įrodomąją reikšmę kontrrevoliuciniuose nusikaltimuose ir kad įrodinėjimo našta šiuose nusikaltimuose yra priskirta tik kaltinamajam, atsisakymu, kontrrevoliucinių nusikaltimų sąrašo susiaurinimu, valstybinių paslapčių įstatymo nuostatų sušvelninimu ir galiausiai ištremtų politinių nusikaltėlių bylų peržiūrėjimu ir jų reabilitavimu.

1954 m. Maskvoje įsteigta Centrinė komisija dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų bylų peržiūrėjimo, ir kiekvienoje TSRS sudėtyje buvusioje sąjunginėje respublikoje veikusios analogiškos komisijos užsibrėžė tikslą peržiūrėti visus nuosprendžius baudžiamosiose bylose dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų. Tačiau Lietuvos Respublikinė komisija dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų bylų peržiūrėjimo iš naujo išnagrinėjo tik 11 835 šios kategorijos baudžiamąsias bylas, kurias 1940–1954 m. sprendė kariniai tribunolai ir LTSR bendrosios kompetencijos teismai ir pagal kurių nuosprendžius, komisijos skaičiavimais, buvo nuteista daugiau negu 21 000 žmonių[770]. Tačiau ši komisija nepersprendė Ypatingųjų pasitarimų nuteistų žmonių baudžiamųjų bylų. Per ketverius šios komisijos veiklos metus tik 2 573 šeimų nuteisimas ir tremties bausmės skyrimas buvo pripažintas neteisėtu.

Mirus J. Stalinui taip pat mėginta atskleisti kai kurių partijos, vyriausybės veikėjų bei saugumo institucijų pareigūnų nusikaltimus. 1954 m. rugpjūčio 2 d. Pabaltijo karinės apygardos karinio prokuroro vyresnysis padėjėjas papulkininkis Sumarkovas A. Sniečkui pateikė ataskaitą apie kai kurių LTSR Valstybės saugumo ministerijos Kauno skyriaus darbuotojų nusikaltimus neteisėtai pasisavinant ištremtųjų ir represuotųjų turtą, be to, buvo paaiškėję tuometinio LTSR Kultūros ministro A. Guzevičiaus veiksmai grobstant gyventojų nuosavybę, tačiau šie faktai ir daugelis kitų panašių atvejų liko neatskleisti, nes būtų pakenkę LKP (b) autoritetui[771].

Kita, *sovietinės teisės liberalizavimo tendencija,* labiausiai išryškėjo sovietinėje baudžiamojoje teisėje[772]. Jau 1953 m. kovo 27 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė

---

767 Berman, H. J., *supra* note 8, p. 68.

768 *Яцкова, А. История советского суда. Отечественные записки. Москва: 2003, 2 (10). Stranaoz. ru.* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta, 2012-12-31]. <http://www.strana-oz.ru/2003/2/istoriya-sovetskogo-suda>.

769 Liakas, A., *supra* note 192, p. 211.

770 1954 m. rugpjūčio 9 d. LTSR prokuroro ir Respublikinės komisijos dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų bylų peržiūrėjimo pirmininko G. S. Bacharovo raštas Centrinės komisijos dėl kontrrevoliucinių nusikaltimų bylų peržiūrėjimo pirmininkui R. A. Rudenkai. RFVA, f. R-8131, ap. 32, b. 3749, lap. 1.

771 Liekis, A., *supra* note 83, p. 167.

772 Tam tikri pakeitimai buvo padaryti beveik visose sovietinės teisės šakose, tačiau dėl šio tyrimo apimties ribotumo ir baudžiamosios teisės reikšmingumo sovietinės teisės sistemoje, plačiau šių pakeitimų neaptarsime. Sovietinės teisės sričių revizijos mastą ir įvairovę atspindi faktas, kad buvo panaikintas draudimas tuoktis skirtingų pilietybių asmenims (žr. 1953 m. gruodžio 17 d.

įsaką, kurio pagrindu „socializmo perėjimo į komunizmą krypties baudžiamojoje teisėje užtikrinimo tikslais“ prasidėjo sovietinių baudžiamųjų įstatymų revizija[773]. Kai kurios nusikalstamos veikos buvo dekriminalizuotos ir tapo administraciniais ar drausminiais nusižengimais, o bausmės už kriminalinius nusikaltimus buvo sumažintos[774]. Sovietų Sąjungos spaudoje pasirodė straipsniai, aiškinę, kad nebeliko išnaudotojiškų klasių, su kuriomis anksčiau buvo kovota griežtomis sovietinėmis baudžiamosiomis priemonėmis, todėl šie pokyčiai esą rodė tarybinės visuomenės brandą[775] ir profesionalaus nusikalstamumo likvidavimą[776]. Taip pat buvo paskelbtas socialistinio teisėtumo neliečiamumas, turėjęs garantuoti valstybinio teroro grėsmės eliminavimą[777]. Buvo įvesta, kad ir ribota, kaltinamojo teisė į gynybą, baudžiamosios bylos nagrinėjimo apeliacine tvarka trukmė, anksčiau buvusi neribota, sutrumpinta iki vienerių metų, taip pat buvo apribotos kai kurios tardymo institucijų teisės, galutinai atsisakyta taikyti analogiją baudžiamosiose bylose.

1953 ir 1957 m. amnestijos aktais iš kalėjimų nebuvo paleisti tik nuteistieji už sunkius nusikaltimus, kuriais toliau buvo pripažįstami spekuliacija ir socialistinio turto grobimas[778]. Kalinimo įstaigos, anksčiau vadintos „darbo stovyklomis“, pervadintos „darbo kolonijomis“, ir su kaliniais imta elgtis kiek švelniau: už nesunkius nusikaltimus nuteistus asmenis galėjo lankyti artimieji, už jų darbą imta mokėti tam tikrą atlyginimą, be to, 1958 m. gruodžio 25 d. įstatymu „Dėl TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų baudžiamųjų įstatymų pagrindų patvirtinimo“ 44 straipsniu buvo įvesta liberali lygtinio paleidimo sistema[779].

Tačiau bausmės už kai kuriuos nusikaltimus buvo sušvelnintos tik laikinai. Baudžiamoji atsakomybė už chuliganizmą ir smulkias valstybinio ir visuomeninio turto vagystes, nenurodant, kokia konkreti suma laikoma smulkia vagyste, vėl buvo sugriežtinta 1955 m. sausio 10 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui priėmus įsaką „Dėl baudžiamosios atsakomybės už smulkų valstybinio ir visuomeninio turto grobimą“, pagal kurį už pirmą kartą įvykdytą smulkų socialistinio turto grobimą numatyti pataisos darbai nuo šešių mėnesių iki vienerių metų arba laisvės atėmimas iki trijų mėnesių. Nusikaltus pakartotinai pagal šį įsaką buvo baudžiama laisvės atėmimu nuo vienerių iki dvejų metų[780].

TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako „Dėl 1947 m. balandžio 2 d. įsako „Dėl draudimo keisti RFTSR CK nuostatas dėl šeimos ir santuokos“ ir 1947 m. vasario 15 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako „Dėl draudimo tuoktis TSRS ir užsienio šalių piliečiams“ atšaukimo“ projektas. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 272, lap. 94.).

773 Socialistinis teisėtumas liaudies interesų gynyboje. *Tiesa*. 1953, 92-3075:2.

774 1953 m. rugpjūčio 10 d. TSRS Teisingumo ministro raštas TSRS Aukščiausioios Tarybos Prezidiumo pirmininkui K. E. Vorošilovui dėl TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų „Dėl baudžiamosios atsakomybės atšaukimo už kai kuriuos teisės pažeidimus ir konkrečių nusikaltimų bausmių sušvelninimo“ ir „Dėl kai kurių bendrųjų baudžiamiosios teisės normų pakeitimo“ projektų. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 272, lap. 46–60.

775 Stiprinti socialistinį teisėtumą. *Tiesa*. 1953, 123-3106:3.

776 Socialistinis teisėtumas apsaugo tarybinių piliečių teises. *Tiesa*. 1953, 143-3126:2.

777 Tarybinis socialistinis teisėtumas yra neliečiamas. *Tiesa*. 1953, 82-3065:1.

778 1953 m. liepos 22 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsako „Dėl draudimo taikyti amnestiją už socialistinio turto grobimą ir spekuliaciją panaikinimo“ projektas. RFVA, f. R-9492, ap. 1, b. 272, lap. 42.

779 Закон СССР от 25.12.1958 об утверждении Основ Уголовного Законодательства Союза ССР и Союзных Республик. *Pravo.levonevsky.org* [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2013-02-23]. <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6067.htm>.

780 Dubauskas, J., *supra* note 52, p. 27.

Trečioji, *sovietinės teisės sisteminimo ir racionalizacijos tendencija*, pasižymėjo tuo, kad, sumažėjus politiniam diktatui, atsirado reali galimybė atsisakyti senųjų sovietinių kodeksų ir pradėti dar 1936 m. TSRS konstitucijoje numatytų kodeksų rengimą ir priėmimą[781]. Pirmas žingsnis naujų sovietinių kodeksų link buvo 1955 m. gegužės 24 m. priimti TSRS prokuratūros nuostatai, kuriuose buvo išgrynintos sovietinės prokuratūros funkcijos administracinių ir teisminių institucijų atžvilgiu bei nustatytos sankcijos prokurorams, nesugebėjusiems užtikrinti socialistinio teisėtumo nusikaltėlių kalinimo vietose. Tai reiškia, kad nuo 1955 m. sovietinių tardymo ir valstybės saugumo institucijų atžvilgiu taip pat buvo vykdoma (bent jau formaliai) sovietinių įstatymų vykdymo prokuratūroje priežiūra[782].

XX komunistų partijos suvažiavime priėmus nutarimus dėl socialistinio teisėtumo stiprinimo ir sąlyginio vadinamųjų sąjunginių respublikų teisių plėtimo, TSRS Teisingumo ministerijos funkcijos kontroliuojant sovietinius teismus buvo susiaurintos, TSRS Aukščiausiasis Teismas bei aukščiausieji teismai buvo pertvarkyti suteikiant daugiau įgaliojimų jiems pavaldžių teismų atžvilgiu. Kuriant naują, tačiau partijos interesams vis dar pajungtą sovietinių teismų valdymo sistemą, 1956 m. gegužę likvidavus TSRS Teisingumo ministeriją, dalis jos funkcijų buvo perduotos sąjunginių respublikų teisingumo ministerijoms, o dalis – naujai įsteigtai Juridinei komisijai prie TSRS Ministrų Tarybos. Per artimiausius ketverius metus teisingumo ministerijos pirmiausia buvo pertvarkytos iš sąjungos-respublikos į respublikos ir netrukus buvo panaikintos, o jų funkcijas perėmė aukščiausieji teismai ir prie centrinių valdymo struktūrų įsteigtos Juridinės komisijos. Tačiau aptarta sovietinių teismų valdymo institucijų decentralizacija iš tiesų buvo skirta palengvinti sovietinių teismų valdymą, o ne panaikinti sovietinių teismų kontrolę.

1957 metais įstatymu „Dėl sąjunginių respublikų teismų santvarkos įstatymų leidybos civilinio, baudžiamojo ir procesinių kodeksų priėmimo perdavimo sąjunginių respublikų žiniai“ sovietinių įstatymų kodifikavimą perdavus sąjunginėms respublikoms ir numačius, kad atitinkamų įstatymų pagrindus nustato TSRS Aukščiausioji Taryba, 1958 metų gruodį buvo patvirtinti TSR Sąjungos ir sąjunginių respublikų, vadinasi, ir Lietuvos, baudžiamųjų įstatymų pagrindai ir baudžiamojo proceso pagrindai, 1961 metais – civilinių įstatymų ir civilinio proceso pagrindai, 1962 metais buvo pradėti rengti sovietinių šeimos įstatymų pagrindai, o 1970 metais – darbo įstatymų pagrindai, pagal kuriuos nuo centrinės TSRS valdžios priklausomos sąjunginės respublikos priėmė naujus sovietinius kodeksus, tiksliai atkartojusius Maskvos pateiktus įstatymų pagrindus[783].

Prie sovietinės teisės sisteminimo taip pat prisidėjo Juridinė komisija prie TSRS Ministrų Tarybos, kuriai buvo pavesta patikrinti, kurie sovietiniai įstatymai prarado savo aktualumą ir nebenaudotini. Yra žinoma, kad per dvidešimt metų (nuo 1937 iki 1958 m.) TSRS Aukščiausioji Taryba išleido per 7 000 įvairaus pobūdžio sovietinių teisės aktų, iš kurių viešai buvo publikuota vos keli šimtai, TSRS Ministrų Taryba priėmė beveik 400 000 teisės aktų, tačiau viešai paskelbta buvo tik keli tūkstančiai, ir tik dalis jų buvo oficialiai pripažinti galiojančiais, nes faktiškai buvo taikoma tik 15 000[784]. 1958 m. priimtame įstatyme dėl naujai priimtų sovietinių įstatymų viešinimo buvo numatyta, kad visi TSRS Aukščiausiosios Tarybos

---

781 Berman, H. J., *supra* note 8, p. 74.

782 *Яцкова, А. История советского суда. Отечественные записки. Москва: 2003, 2 (10). Stranaoz. ru.* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta, 2012-12-31]. <http://www.strana-oz.ru/2003/2/istoriya-sovetskogo-suda>.

783 Šapoka, G., *supra* note 56, p. 459.

784 Berman, H. J., *supra* note 8, p. 76.

Prezidiumo ir TSRS Ministrų Tarybos priimti teisės aktai, kurie buvo „bendrai reikšmingi“, ir turėjo „normatyvinį charakterį“, buvo publikuojami specialiuose žurnaluose.

Tačiau visos šios režimo liberalizavimo priemonės buvo formalios, jomis nebuvo siekiama realiai pakeisti sovietinės teisės specifikos ir teisingumo sampratos, todėl sovietinė teisė liko totalitarinė teisė, siekusi reguliuoti visas ekonominio ir socialinio gyvenimo sritis.

IŠVADOS

1. Bemaž pusę amžiaus okupuotoje Lietuvoje taikyta sovietinė teisė iš esmės skyrėsi nuo tarpukario Lietuvos teisės sistemos. Atmetus Nepriklausomos Lietuvos teisės patirtį įsigalėjo nedemokratiniams režimams būdinga etatistinė (normatyvistinė) teisės samprata, pripažinusi valstybės primatą individo atžvilgiu ir teisę sutapatinusi su įstatymu. Sovietinės teisės specifiką nulėmė po 1917 m. perversmo Rusijoje bolševikų įvesta vadinamoji proletariato, kitaip tariant darbininkų klasės, diktatūra, kurios svarbiausiąja funkcija laikyta nuverstųjų klasių priešinimosi socialistinei santvarkai slopinimas. Šią proletariato diktatūros funkciją įgyvendino bolševikų diegta teisės sistema, kuri buvo laikoma nauju ir aukščiausiu teisės tipu. Skirtingai negu tarpukario Lietuvoje, sovietmečiu teisingumo tikslas buvo ne teisingo sprendimo priėmimas, bet formalus sovietine ideologija pagrįstų įstatymų taikymas, tikslus jų vykdymas.
2. Nepriklausomos Lietuvos teisės sovietizaciją pirmosios sovietinės okupacijos metais, atsižvelgiant į konkrečias politines aplinkybes, galima skirstyti į etapus nuo 1940 m. birželio 17 d. iki 1940 m. rugpjūčio 3 d. ir nuo 1940 m. rugpjūčio 3 d. iki 1940 m. gruodžio 1 d. Pirmuoju etapu Lietuvos įstatymų pakeitimai buvo priimami oficialiai laikantis 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nustatytos tvarkos. Tik nuo 1940 m. liepos 21 d., marionetiniam Liaudies seimui priėmus nutarimą Lietuvoje „įvesti tarybų santvarką“ ir „paprašius“ priimti į Sovietų Sąjungą, Lietuvoje galiojęs įstatymai laipsniškai buvo keičiami jau nebesivadovaujant 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatomis.

   Antruoju Lietuvos teisės sistemos sovietizacijos etapu po 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykusio oficialaus Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį Lietuvoje įsigaliojo dar ir Sovietų Sąjungos įstatymai, tačiau nepakeisti Lietuvos teisės aktai taip pat nenustojo galios. Pagal 1940 m. rugpjūčio 25 d. įsigaliojusią LTSR konstituciją, įstatymų leidyba buvo perleista komunistų partijos valdžią Lietuvoje turėjusiai realizuoti fiktyviai įstatymų leidžiamajai valdžiai – LTSR Aukščiausiajai Tarybai, kuri 1940 m. lapkričio 30 d. priėmė 1940 m. gruodžio 1 d. įsigaliojusį įsaką, Lietuvoje oficialiai įvedusį RTFSR 1922–1926 metais priimtus sovietinius kodeksus ir panaikinusį Nepriklausomos Lietuvos teisės galiojimą.

   Pirmosios sovietinės okupacijos metais Lietuvoje buvo priimti įstatymai, įtvirtinę kardinalias politines ir ekonomines pertvarkas: privačios nuosavybės panaikinimą, žemės, pramonės ir bankų nacionalizaciją. Taip pat buvo paneigta tarpukario Lietuvoje susiformavusi baudžiamosios teisės samprata, paremta klasikiniais baudžiamosios teisės principais. Civilinėje teisėje buvo atsisakyta prioritetinės privačios nuosavybės apsaugos, šeimos teisėje buvo įtvirtintas valstybės kišimasis į šeimos santykius, o darbo teisėje – darbuotojų valios pasirenkant darbo vietą ir ją keičiant ribojimas. Sovietinės teisės sistema ir doktrina Lietuvoje buvo įtvirtinta ir išvystyta prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai.
3. Tarpukario Lietuvos teismų sistemos naikinimas pirmosios sovietinės okupacijos metais vyko dviem etapais, kuriuos skiria LTSR konstitucijos įsigaliojimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. Nuo 1940 m. birželio 17 d. iki LTSR konstitucijos priėmimo iš pareigų buvo šalinami ir represuojami Nepriklausomos Lietuvos teismų teisėjai, tačiau teismai nebuvo likviduojami. Įsigaliojus naują sovietinių teismų sistemą įtvirtinusiai LTSR konstitucijai tarpukariu Lietuvoje veikę bendrosios kompetencijos ir kariniai

teismai buvo likviduoti nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Vietoje tarpukario Lietuvos teismų sistemos sovietmečiu buvo diegiama sudėtinga LTSR teismų sistema, tapusi Sovietų Sąjungos teismų sistemos dalimi ir neturėjusi realaus savarankiškumo. Be bendrosios kompetencijos teismų Lietuvoje veikė TSRS specialieji teismai ir sovietinės kvaziteisminės institucijos – Ypatingieji pasitarimai.

4. Lietuvos Respublikos teismų formavimo tvarka, pagal kurią teisėjų atranka buvo vykdoma laikantis griežtų įstatyme įtvirtintų teisėjo teisinio pasirengimo ir nepriekaištingos reputacijos reikalavimų, o teisėjus į pareigas, pasiūlius Teisingumo ministrui, skyrė Respublikos Prezidentas, sovietmečiu nebebuvo taikoma. Sovietinių bendrosios kompetencijos teismų formavimas Lietuvoje vyko organizuojant neviešą teisėjų ir tarėjų atranką, kuri buvo vykdoma vadovaujantis LKP (b) CK nustatytais ir oficialiai neskelbtais teisėjų atrankos kriterijais bei imituojant visuotinius teismų rinkimus. Sprendžiant dėl kandidato tinkamumo pareigoms lemiamas vaidmuo teko komunistų partijai, o teismų rinkimai buvo suorganizuoti taip, kad rinkimuose būtų patvirtintas partijos iš anksto parinktas kandidatas.

   Sovietmečiu buvo skelbiama, kad komplektuojant teisėjų korpusą Lietuvoje vadovautasi profesinio (teisinio) pasirengimo ir aukštais politinio patikimumo kriterijais, tačiau šie kriterijai sovietiniuose įstatymuose nebuvo įtvirtinti. Teisėjų teisinės kvalifikacijos ir politinio patikimumo lygis priklausė nuo teismo vietos teismų sistemos hierarchijoje: kuo aukštesnės instancijos teismas, tuo aukštesni reikalavimai buvo taikomi teisėjams. Tačiau nei teisėjų teisinis pasirengimas, nei jų politinis patikimumas 1940–1941 ir 1944–1953 metais nebuvo užtikrintas, todėl teisėjais buvo skiriami kad ir sovietizuotos teisės specialybės neturėję asmenys, o politinį patikimumą buvo bandoma nustatyti pagal tikėtiną pretendento į teisėjus lojalumą partijai. Dėl kvalifikuotų ir politiškai patikimų teisėjų trūkumo 1940–1941 ir 1944–1953 metais LTSR bendrosios kompetencijos teismai nebuvo visiškai sukomplektuoti.
5. Sovietų okupuotoje Lietuvoje atsisakius klasikinės teisėjų nepriklausomumo principo sampratos buvo diegiamas sovietine ideologija paremtas teisėjų nepriklausomumas. Sovietinėje teisės doktrinoje teisėjas buvo laikomas valstybės pareigūnu, kurio veikla objektyviai negalėjusi išvengti politikos įtakos, o teismų veiklos priežiūra buvo suprantama kaip bendrosios partijos vykdomos teisėsaugos institucijų priežiūros (valdymo) dalis. Skirtingai negu tarpukario Lietuvoje, vieninteliu teisingumo vykdymo subjektu buvo pripažinti ne teismai ir teisėjai, bet visa liaudis (o realiai – tariamai jos interesus reiškusi komunistų partija), todėl LTSR konstitucijoje deklaruotas teisėjų nepriklausomumo principas reiškė ne jų nepriklausomumo užtikrinimą, bet atvirkščiai – teisėjų priklausomybės nuo partijos valios įtvirtinimą. Teisėjų nepriklausomumą turėjusi padėti užtikrinti liaudies galimybė atleisti (atšaukti) teisėjus iš pareigų buvo fiktyvi, o teisėjų atleidimas ir atsakomybės jiems taikymas priklausė nuo komunistų partijos valios.
6. Sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo modifikuota Nepriklausomoje Lietuvoje pripažinta teismo paskirtis ir jo vieta valdžių sistemoje. Sovietinėje santvarkoje teismai įgavo politinį pavidalą, t. y. tapo politine institucija, nes teismui, kaip ir bet kuriam kitam valstybės organui, buvo keliami su socialistinės santvarkos įtvirtinimu susiję politiniai uždaviniai. Tai reiškė tarpukario Lietuvoje taikytų konstitucinių vertybių – teismų nepriklausomumo nuo kitų valstybės institucijų, išimtinės teismų teisės vykdyti teisingumą, teismų sprendimų privalomumo – devalvaciją bei priverstinį nutolimą nuo vakarietiškų teisės tradicijų.

7. Tiek institucinė LTSR bendrosios kompetencijos teismų veiklos kontrolė, tiesiogiai pavesta LTSR Teisingumo ministerijai ir LTSR prokuratūrai, tiek politinė šių teismų kontrolė, atlikta komunistų partijos struktūrų ir pasireiškusi politinių teismų uždavinių bendrosios kompetencijos teismuose vykdymo priežiūra, pasiteisino tik iš dalies. Iki karo su nacistine Vokietija pradžios nebaigti formuoti bendrosios kompetencijos teismai, pirmiausia turėję perspręsti tarpukario Lietuvos teismų išnagrinėtas bylas, išspręsti nebaigtas nagrinėti bylas ir naujų bylų nesugebėję nagrinėti pagal svetimą sovietinę ideologiją, tik dalinai įgyvendino pirmosios sovietinės okupacijos metais skirtus politinius uždavinius. Antrosios sovietinės okupacijos pradžioje LTSR Aukščiausiasis teismas, vykdydamas jam priskirtus politinius uždavinius, įvairiomis priemonėmis stengdavosi sušvelninti sovietiniuose įstatymuose nustatytas bausmes, o liaudies teismai dėl skuboto ir nekokybiško kitų valstybinių institucijų darbo bei teisėjų nepatyrimo sovietinius įstatymus interpretuoti pagal tuometinę politinę ideologiją jiems skirtus politinius tikslus taip pat įgyvendino tik dalinai.
   Nors po J. Stalino mirties, siekiant reabilituoti stalinizmo metais sukompromituotą ir visuomenės atmestą sovietinę teisinę sistemą, buvo pradėtas sovietinės teisinės sistemos demokratinimo procesas, tačiau sovietinės teisės sistema vis tiek liko totalitarine.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. DISERTACIJOJE CITUOJAMI ŠALTINIAI:

1. Teisės aktai lietuvių kalba:

1. Aleksandrovas, N. G.; Astrachanas, E. I.; Karinskis, S. S.; Stavceva, A. I. *Darbo įstatymai: komentaras prie TSRS darbo įstatymų ir RTFSR darbo įstatymų kodekso*. Vilnius: Profleidykla, 1957.
2. Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizacijos deklaracija. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721–5767.
3. Bankų nacionalizavimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721–5769.
4. Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723–5821.
5. Baudžiamosios teisenos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723–5820.
6. Baudžiamojo statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723–5823.
7. Baudžiamojo statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723–5824.
8. Deklaracija apie valstybės santvarką. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 719–5743.
9. Deklaracija, paskelbianti žemę visos tautos nuosavybe, t.y. valstybės nuosavybe. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721–5766.
10. Grunskis, E. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1941,1945–1952 metais*. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996.
11. Karo lauko teismo įstatų pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 714–5610.
12. Kavolis, M.; Bieliackinas, S. *Baudžiamasis statutas*. Su papildomais baudžiamaisiais įstatymais ir komentarais, sudarytais iš Rusijos Senato ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimų bei kitų aiškinimų. Kaunas: D. Gutmano knygynas, 1934.
13. Laikinas teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 713–5596.
14. Liekis, A. *LKP agonijos kronika: dokumentinė apybraiža*. I tomas. Vilnius: Lietuvos mokslas, 1996.
15. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr. 600–4199.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33–1014.
17. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. I-480.
18. Lietuvos Respublikos asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atkūrimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 14–386.
19. Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 6 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718–965.
20. Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 6 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718–964.
21. Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 6 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718–961.
22. Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 8 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718–975.
23. Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 10 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718–1000.

24. Lietuvos Respublikos Prezidento 1940 m. liepos 12 d. aktas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 718–1055.
25. Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
26. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Povilo Pakarklio atleidimo iš Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaro pareigų". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1–10.
27. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl drg. Domaševičiaus, Kęstučio, Andriaus s., paskyrimo Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisaru". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1944, Nr. 1–10.
28. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamojo kodekso patvirtinimo". *Vyriausybės žinios*. 1961, Nr. 18–148.
29. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio kodekso patvirtinimo". *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19–138.
30. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio proceso kodekso patvirtinimo". *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19–138.
31. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Santuokos ir šeimos kodekso patvirtinimo". *Vyriausybės žinios*. 1969, Nr. 21–186.
32. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos darbo įstatymų kodekso patvirtinimo". *Vyriausybės žinios*. 1972, Nr. 16–122.
33. Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaracija. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 719.
34. LTSR konstitucija (Pagrindinis įstatymas). *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730–5997.
35. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. gruodžio 16 d. nutarimas „Dėl drg. Prano Ziberto patvirtinimo LTSR Aukščiausiojo teismo nariu". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.
36. LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 26 d. nutarimas Nr. 162 „Dėl Vyriausiojo Tribunolo ir Apeliacinių rūmų panaikinimo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 3–53.
37. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1941 m. kovo 21 d. nutarimas „Dėl apygardos teismų laikino sąstato patvirtinimo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 3–5.
38. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. rugpjūčio 25 d. nutarimas „Apie LTSR Aukščiausiojo teismo išrinkimą". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.
39. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12–192.
40. LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 175 „Lietuvos TSR liaudies teismų rinkimų nuostatai". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Ministrų Tarybos žinios*. 1948, Nr. 28.
41. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl rinkiminių apygardų LTSR liaudies teismams rinkti sudarymo". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1954, Nr. 12–192.
42. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. spalio 16 d. įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo laikinų nuostatų". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1–3.

43. LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 131 „Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymas“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1960, Nr. 13.
44. LTSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. I tomas (1940–1947). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
45. Merkelis, A. *Lietuviai kariai bolševikų teisme. Dokumentai iš Pribovo XI armijos karinio tribunolo veiklos Lietuvoje*. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. IV tomas. Vilnius, 1943.
46. Metrikų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 725–5913.
47. Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721–5772.
48. Santuokos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 725-5912.
49. Stambiosios pramonės nacionalizavimo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 721–5770.
50. RTFSR Baudžiamasis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.
51. RTFSR Baudžiamasis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.
52. RTFSR Civilinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.
53. RTFSR Civilinis procesinis kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d. Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.
54. RTFSR Santuokos, šeimos ir globos įstatymų kodeksas. Su pakeitimais iki 1940 m. gruodžio 1 d. Kaunas: Lietuvos TSR teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1941.
55. Tarybinio darbuotojo vadovas. Svarbiausiųjų bendrasąjunginių ir respublikinių teisinių aktų, veikiančių Lietuvos TSR teritorijoje, rinkinys. Vilnius: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos leidinys, 1948.
56. Teismų santvarkos įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1933, Nr. 419–2900.
57. Teismų santvarkos įstatymo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 723–5822.
58. TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas. Kaunas: Lietuvos TSR Teisingumo liaudies komisariato leidinys, 1940.
59. TSRS, sąjunginių ir autonominių respublikų teismų santvarkos įstatymas. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1954.
60. TSRS įstatymų, TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakų rinkinys, 1938–1944 birželis. Maskva: TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinių leidinys, 1944.
61. Valstybinių įmonių įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 717–5669.
62. 1940 m. birželio 17 d. einančio Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas A. Merkio aktas Nr. 65 „Dėl Ministro Pirmininko J. Paleckio pristatytos Vyriausybės patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 710.
63. 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos TSR teritorijoje“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1–3.
64. 1940 m. spalio 10 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 242 straipsnio papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1–3.
65. 1940 m. spalio 22 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 578 ir 639 straipsnių papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

66. 1940 m. spalio 22 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 262[2] straipsnio papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

67. 1940 m. spalio 22 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Baudžiamojo statuto 562, 563 ir 568 straipsnių papildymo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1.

68. 1940 m. lapkričio 30 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos TSR teismų sistemos pertvarkymo”. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 1–3.

69. 1941 m. vasario 11 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl Lietuvos geležinkelių linijinio teismo liaudies tarėjų išrinkimo“. *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 2–4.

70. 1941 m. vasario 17 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo liaudies tarėjų išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 2–4.

71. 1947 m. kovo 13 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. 412 „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 6–7 (61–62).

72. 1941 m. kovo 28 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo liaudies tarėjų išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 3–5.

73. 1941 m. balandžio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl LTSR Aukščiausiojo teismo liaudies tarėjų išrinkimo“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 5–7.

74. 1941 m. balandžio 12 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl išrinkimo Lietuvos geležinkelių linijinio teismo liaudies tarėjų“. *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1941, Nr. 5–7.

75. 1947 m. birželio 4 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už valstybinio ar visuomeninio turto grobimą“ ir įsakas „Dėl piliečių asmeninės nuosavybės apsaugos sustiprinimo“. *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1947, Nr. 10–473.

76. 1948 m. balandžio 7 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl baudžiamosios atsakomybės už naminės degtinės gamybą ir pardavimą“. *TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1948, Nr. 14–513.

77. 1956 m. kovo 24 d. LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas Nr. 1439 „Dėl liaudies teisėjo V. Antanaičio nušalinimo nuo einamų pareigų ir dėl liaudies teisėjo rinkimų paskyrimo Šeduvos rajono liaudies teismo rinkiminėje apygardoje“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1956, Nr. 4–214.

2. Teisės aktai rusų kalba:

1. *Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года (с последующими изменениями и дополнениями). Hist.msu.ru* [interaktyvus]. 1987 [žiūrėta, 2013-05-23]. <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm>.

2. Закон СССР от 25.12.1958 об утверждении Основ Уголовного Законодательства Союза ССР и Союзных Республик. *Pravo.levonevsky.org* [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta, 2013-02-23]. <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6067.htm>.

3. *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне*. Сборник документов. Том I. Накануне, книга вторая. Москва: „Книга и бизнес“, 1995.

4. *Собрание Законов СССР*. Официальное издание Управления делами Совета Народных Комиссаров. 1936, 34.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 101–2264.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36–915.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 126–2962.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 15–402.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109–3192.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 4–100.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62–2276.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 63–2235.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36–1292.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 51–1894.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 65–2400.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 102–3957.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 130–4910.
14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 54–2097.

4. Archyvai:

1. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 1, b. 80, 295, 296.
2. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 2, b. 146, 464, 465, 467, 472.
3. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 7, b. 197.
4. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 8, b. 283, 290.
5. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 9, b. 256, 379.
6. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 10, b. 296, 297, 299, 300, 489.
7. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 11, b. 228, 287, 299.
8. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 58, b. 3.
9. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 85, b. 4.
10. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 107, b. 4, 12.
11. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 123, b. 4.

12. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 124, b. 4.
13. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1771, ap. 190, b. 4.
14. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. 1244, ap. 1244, b. 1, 3, 8, 9.
15. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. R- 9492, ap. 1, b. 49, 62, 94, 106, 159, 204, 272, 320, 763, 2720, 3471.
16. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. R-9492, ap. 1a, b. 412, 576, 635.
17. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. R-9492, ap. 4, b. 97, 182, 230.
18. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. R-9492, ap. 5, b. 1.
19. Rusijos Federacijos valstybinis archyvas, f. R-9492, ap. 13, b. 700.
20. Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas, f. 82, ap. 2, II d., b. 151, 891, 897.
21. Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas, f. 597, ap. 1, b. 1, 2, 20.

5. Sovietinė periodika:

1. Apleista agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 282–3573.
2. Artinasi liaudies teismų rinkimų diena. *Tiesa*. 1948, 294–1737.
3. Banditų pagalbininkai rūsčiai nubausti. *Tiesa*. 1945, 271–801.
4. Bus suorganizuoti nauji juridiniai kursai. *Tiesa*. 1944, 133–194.
5. Chuliganai vis dar per švelniai baudžiami. *Tiesa*. 1941, 24–198.
6. Darbo žmonių vieningumas. *Tiesa*. 1951, 296–2665.
7. Gausiuose susirinkimuose statomi kandidatai į liaudies teisėjus ir tarėjus. *Tiesa*. 1948, 286–1729.
8. Griežtas nuosprendis Tėvynės išdavikams – banditams. *Tiesa*. 1947, 139–1276.
9. Kandidatais į liaudies teisėjus ir tarėjus siūlomi geriausi darbo žmonės. *Tiesa*. 1948, 287–1730.
10. Kodėl asmenybės kultas svetimas marksizmo-leninizmo dvasiai? *Tiesa*. 1956, 75–3984.
11. Koks buvo „smetoniškas“ teismas. *Tiesa*. 1940, 27.
12. Kova su socialistinio turto grobstymu ir spekuliacija. *Tiesa*. 1940, 167.
13. Mūsų liaudies teismas. *Tiesa*. 1948, 284–1727.
14. Lietuvos Tomas Muni. *Liaudies balsas*. 1940, 4.
15. Lietuvos smetoniniai teismai. *Tiesa*. 1940, 42.
16. Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1941, 133–327.
17. Liaudies teismų rinkimai. *Tiesa*. 1949, 10–1763.
18. Pakarklis P. Teisingumo reikalai Lietuvoje seniau ir dabar. *Tiesa*. 1940, 126.
19. Plėšikams – mirties nuosprendis. *Tiesa*. 1947, 112–1249.
20. Politinė agitacija rinkėjų tarpe. *Tiesa*. 1954, 281–3572.
21. Puiki komunistų ir nepartinių bloko pergalė liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8-1761.
22. Reikšmingas įsakas. *Tiesa*. 1940, 1.
23. Rinkimų diena. *Tiesa*. 1949, 2–1755.
24. Spekuliantų bylos LTSR Aukščiausiajame teisme. *Tiesa*. 1941, 20–194.
25. Socialistinio teisėtumo sargyboje. *Tiesa*. 1948, 146–1589.
26. Socialistinis teisingumas. *Tiesa*. 1940, 149.

27. Socialistinis teisėtumas liaudies interesų gynyboje. *Tiesa*. 1953, 92–3075.
28. Socialistinis teisėtumas apsaugo tarybinių piliečių teises. *Tiesa*. 1953, 143–3126.
29. Spekuliantų ir chuliganų bylos Vilkaviškio prokuratūroje. *Tiesa*. 1941, 27–201.
30. Stiprinti agitacinį darbą rinkėjų gyvenime. *Tiesa*. 1954, 276–3567.
31. Stiprinkime kovą su chuliganizmu. *Tiesa*. 1941, 57–231.
32. Stiprinti socialistinį teisėtumą. *Tiesa*. 1953, 123–3106.
33. Tarybų Lietuvos darbo žmonės vieningai dalyvavo liaudies teismų rinkimuose. *Tiesa*. 1949, 8–1761.
34. Tarybinis socialistinis teisėtumas yra neliečiamas. *Tiesa*. 1953, 82–3065.
35. Teismų rinkimai. *Tiesa*. 1954, 298–3589.
36. Teismo nuosprendis – liaudies nuosprendis. *Tiesa*. 1953, 30 –3287.
37. TSKP XX suvažiavimas. TSKP XX suvažiavimo rezoliucija „Dėl TSKP CK ataskaitinio pranešimo". *Tiesa*. 1956, 48–3957.
38. TSKP CK nutarimas „Dėl asmenybės kulto ir jo padarinių įveikimo". *Tiesa*. 1956, 153–4062.
39. TSRS Aukščiausiojo teismo plenumas. *Tiesa*. 1941, 115–289.
40. TSRS Aukščiausiojo teismo plenumas. *Tiesa*. 1941, 125–299.
41. TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas „Dėl mirties bausmės taikymo tėvynės išdavikams, šnipams, kenkėjas – diversantams". *Tiesa*. 1950, 11–2072.
42. TSRS Aukščiausiajame Teisme. *Tiesa*. 1953. 302–3285.
43. TSR Teisingumo liaudies komisariate. *Tiesa*. 1941, 87–261.
44. Vilniaus rinkiminių apygardų rinkėjų susirinkimuose. *Tiesa*. 1948, 291–1734.

II. DISERTACIJOJE CITUOJAMA LITERATŪRA:

6. Specialioji literatūra lietuvių kalba:

1. Abramavičius, A., *et al*. *Baudžiamoji teisė*. Bendroji dalis. Vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 1996.
2. Aleksandrovas, N., *et al*. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius, 1972.
3. Andriulis, V. Mirties bausmė Lietuvoje 1918-1940 m. *Pozicija*. 1997, (2).
4. Andriulis, V., *et al*. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Justitia, 2002.
5. Anišas, J.; Areška, K., *et al*. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. II tomas. Vilnius: „Mokslas", 1977.
6. Anišas, J.; Areška, K., *et al*. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. XI tomas. Vilnius, 1983, p. 235.
7. Anušauskas, A. Fiktyvaus parlamentarizmo problemos 1940–1990 metais. *Parlamento studijos (mokslo darbai)*. 2004, 2.
8. Anušauskas, A. *Teroras, 1940-1958 m*. Vilnius: Versus Aureus, 2012.
9. Anušauskas, A. *Teroras ir nusikaltimai žmoniškumui: pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941)*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
10. Apanavičius, M.; Dvareckas, S. *Teismas ir teisingumas Lietuvos TSR*. Vilnius: Mintis, 1984.
11. Ašmenskas, V. *Didžiosios tautos aukos*. Pataisytas leidimas. Vilnius, 2007.
12. Babachinaitė, G. Nedarbas ir nusikalstamumas Lietuvos kaime 1918–1990 m. *Jurisprudencija*. 2002, 26 (18).

13. Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
14. Baltūsis, S. Lietuvos teismai. *Sėja*. 1974, 1 – 2.
15. Banaitis, J.; Barkauskas, A., *et al.* Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. I tomas. Vilnius: Mintis, 1966.
16. Bielinis, K. *Teroro ir vergijos imperija sovietų Rusija*. Lietuvių enciklopedijos spaustuvė. New York, 1963.
17. Birmontienė, T. *Tarybinės baudžiamosios teisės principų vystymosi tendencijos (1917–1958 m.)*. Lietuvos Respublikos baudžiamųjų įstatymų reforma. Vilnius, 1990.
18. Bumblys, V. *Lietuvos teisinė kultūra ir Antano Krikščiukaičio indėlis*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: MRU, 2012.
19. Blieka, J.; Didžiulis, K.; Nemoliakinas, M. *Apie socialistinį teisėtumą ir tarybinį teismą*. Vilnius: Valstybinė politinės literatūros leidykla, 1948.
20. Bulavas, J. *Lietuvos TSR teisingumo organizacija ir valdymas 1940–1967 m*. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Ekonomikos institutas, 1968.
21. Bulavas, J. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944*). Vilnius, 1969.
22. Bulavas, J.; Jankauskas, S.; Meškauskas, E. *Vilniaus valstybinio V. Kapsuko V. universiteto 1957 metų žinynas*. Vilnius: TSRS Aukštojo mokslo ministerija, 1957.
23. Burokas, E. *Pūtėmė prieš vėją*. V dalis. Laisvės kovotojai. Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga. Vilnius, 2011.
24. Brovarskis, G.; Slepovas, L. Pasikalbėjimai apie VKP (b) įstatus. Vilnius: „Tiesos" leidykla, 1947.
25. Daugnora, V. *Tarybiniai liaudies teismai*. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. III tomas. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942.
26. Didžiulis, K. *Už liaudies laimę. Atsiminimai, straipsniai, laiškai, kalbos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
27. Dičius, P. *Santuoka ir šeima Tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1974.
28. Dubauskas, J. *Tarybinio teismo vaidmuo stiprinant socialistinį teisėtumą*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
29. Driukas, A. Kasacinio proceso reglamentavimas naujajame Civilinio proceso kodekse. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).
30. Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai, 1997.
31. Gliaudys, J. Dešimtmetis svetur. Lietuvių teisininkų draugijos dešimties metų sukakties proga. *Teisininkų žinios*. 1956, 15–16.
32. Gregorauskas, M. *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*. Vilnius, 1960.
33. Gumuliauskas, A. *Lietuvos istorija (1795–2009 m.)*. Šiauliai, 2010.
34. Ivanauskas, B. Centro valdybos pavedimą atlikus. LTDU organizaciniai reikalai. Lietuvis teisininkas. *The Lithuanian Lawyer*. 1952, 5.
35. Jarašiūnas, E. *Valstybės valdžios institucijų santykių problemos konstitucinėje justicijoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 1999.
36. Jarmalienė, N.; Pupienis, A. *Lazdijų krašto teismai*. Alytus: Alytaus spaustuvė, 1998.
37. Kancevičius, V. *1940 metų birželis Lietuvoje*. Vilnius: leidykla „Mintis", 1973.
38. Karevas, D.; Liakas, A.; Likas, A. *Lietuvos TSR teismai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla,1960.

39. Kančių keliais. Kruvinąsias birželio dienas minint. *Teisininkų žinios*. 1953, 4.
40. Karevas, D. *Tarybinis teisingumas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. 1950.
41. Klimka, A. *Socialistinis teisėtumas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
42. Liakas, A. Baudžiamojo proceso ir teismų santvarkos įstatymų raidos Lietuvoje 1940-1941 m. klausimu. *Teisė*. 1966, 6.
43. Liakas, A. *Tarybiniai teismai Lietuvoje 1940–1960 metais*. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.
44. Lebedeva, N. VKP (b) CK Politbiuras ir 1939–1941 m. prijungtų prie SSRS teritorijų sovietinimas. *Genocidas ir rezistencija*. 2000, 1 (7).
45. Leninas, V. I. *Raštai*. Versta iš ketvirtojo leidimo. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. XXVII tomas (1918 vasaris– liepa). Vilnius, 1954
46. Leninas, V. I. *Raštai*. Versta iš ketvirtojo leidimo. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. XXX tomas (1919 rugsėjis–1920 balandis). Vilnius, 1954.
47. Leninas, V. I. *Raštai*. Versta iš ketvirtojo leidimo. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. XXXIII tomas (1920 gruodis–1921 rugpjūtis). Vilnius, 1955.
48. Leonas, S. *Maskvos kalėjimuose*. Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. II tomas. Kaunas, 1942.
49. *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*. Vilnius: Partijos istorijos institutas prie Lietuvos KP CK – marksizmo – leninizmo instituto prie TSKP CK filialas, 1985.
50. *Lietuvos TSR teismų santvarkos įstatymo projektas*. Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1958.
51. [L. K.] Lietuvos teisininkų likimas. *Teisininkų žinios*. 1954, 7.
52. [L. K.] Lietuvos teisininkų likimas. *Teisininkų žinios*. 1954, 9.
53. Likas, A. *Teismas ir teisingumas Tarybų Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1977.
54. Lapinskas, K., *et al*. *Tarybinė valstybinė teisė*. Vilnius: Mintis, 1987.
55. Machovenko, J.; Maksimaitis, M. *Vilniaus universiteto teisės fakultetas 1641–2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
56. Maksimaitis, M. *Dramatiška M. Romerio studijos, skirtos Lietuvos sovietizacijai, istorija*. Romeris, M. *Lietuvos sovietizacija 1940 metais. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
57. Maksimaitis, M.; Miliauskaitė, K.; Šapoka, G. *Valstybės ir teisės problemos lietuvių išeivijos publikacijose (1944 – 1990).* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
58. Marcinkevičienė, D. *Sovietmečio istoriografija: užsienio autorių tyrinėjimai ir interpretacijos*. Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003 (publikuotas 2005), 2.
59. Mikelėnas, V. *Šeimos teisė*. Justitia: Vilnius, 2009.
60. Misiūnas, J.; Žvirblis, J. Teisėjų nepriklausomumas – tarybinio teismo veiklos principas. *Socialistinė teisė*. 1973, 1.
61. Namavičius, Z., *et al*. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: „Mintis“, 1989.
62. Nepriklausomoji Lietuva šiandieniu vertinimu. *Metmenys*. 1960, II (3).
63. *Naujos baudžiamosios teisės srovės*. Valstybės Tarybos nario J. Papečkio pasakytų minčių santrauka. *Teisė*. 1934, 26.

64. Pakarklis, P. Naujos pažiūros baudžiamojoje teisėje. *Kriminalistikos žinynas*. 1938, 19.
65. Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).
66. Rakūnas, A. *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*. Vilnius: leidykla „Mokslas“, 1976.
67. Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos. Kaltinamasis – kaip nykštukas prieš milžiną. *Dirva*. 1961, 106–6.
68. Rastenis, V. Naujų įstatymų kruša ant Lietuvos (2). Maskva taikosi prie viešosios pasaulio nuomonės. *Dirva*. 1961, 99.
69. Romeris, M. *Sovietų naujoji 1936 m. konstitucija*. Kaunas: Kultūros švietimo draugijos leidinys, 1937.
70. Romeris, M. *Svarbiausios valstybinės problemos italų fašizme ir sovietuose*. Kaunas: Žurnalistikos kursai namie, 1933.
71. [Romeris, M.] X.Y. *Lietuvos sovietizacija 1940–1941 metais*. Rankraščio teisėmis. Augsburgas, 1949.
72. Romeris, M. *Lietuvos TSR valstybinė teisė. 1940–1941 metais skaitytų paskaitų konspektai*. Vilnius: Vilniaus universiteto studentų teisininkų būrelis, 1941.
73. Romeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis. Vytauto Didžiojo universiteto teisių fakulteto leidinys. Kaunas: Spindulio spaustuvė, 1937.
74. Rutenbergas, G. Šeimos teisės klausimai SSSR. *Teisė*. 1936, 35.
75. Rutenbergas, G. Sovietų Sąjungos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos tarpusavio pagalbos aktai. *Teisė*. 1940, 50.
76. Rutenbergas, G. Tarpusavinis sutuoktinių ir jų vaikų išlaikymas pagal SSRS teisę. *Teisė*. 1940, 51.
77. Ruželytė, O. Teismų sistemos problematika lietuvių išeivijos teisininkų darbuose. *Lietuvos mokslas*. 1997, V (15).
78. Sinkevičius, V. Teisėjo atleidimas iš pareigų: konstitucinės doktrinos teoriniai ir praktiniai aspektai. *Jurisprudencija*. 2010, 2 (120).
79. Sinkevičius, V. Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje. *Parlamento studijos (mokslo darbai)*. 2004, 1.
80. Stoliarovas, A. *Lietuvos Respublikos kariniai teismai 1919–1940 m*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai (istorija). Kaunas: VDU, Lietuvos istorijos institutas, 2012.
81. Stravinskas, P. Nekaltumo prezumpcija teisme ir gyvenime. *Tėvynės sargas*. 1981, 1–48.
82. Sovietų agresijos auka. Paskutiniam Nepriklausomosios Lietuvos teisingumo ministeriui prof. dr. Antanui Tamošaičiui pagerbti. *Teisininkų žinios*. 1953, 4.
83. Šapoka, G. Sovietinės Lietuvos baudžiamosios teisės vertinimas lietuvių teisininkų išeivių darbuose. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (2).
84. Šeršenevič, G. F. *Bendrasis teisės ir valstybės mokslas*. Paskaitos, skaitytos Maskvos liaudies universitete. Versta iš rusų kalbos. Šiauliai: „Kultūros“ bendrovės leidinys, 1925.
85. Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
86. Šinkūnas, H. *Teisėjų nepriklausomumo įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004.
87. Tarulis, A. *Lietuvos ūkio katastrofos pradžia (1940. VI. 15–1940. VIII. 25*). Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai. Brooklyn, N. Y., 1952.

88. Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo, vykdant nusikaltimus 1944–1953 m.* I tomas. Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003.
89. Tininis, V. *Komunistinio režimo nusikaltimai Lietuvoje 1944–1953 m. Sovietų sąjungos politinių struktūrų, vietinių jų padalinių bei kolaborantų vaidmuo, vykdant nusikaltimus 1944–1953 m.* III tomas. Istorinė studija ir faksimilinių dokumentų rinkinys. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003.
90. Tininis, V. *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953).* IV tomas. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Vilnius: Margi raštai, 2008.
91. Tininis, V. *Sovietų Sąjungos politinės struktūros Lietuvoje ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija (1944–1953).* V tomas. Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Vilnius: Margi raštai, 2009.
92. Tininis, V. *Sovietinis režimas Lietuvoje 1944–1953 m.* Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai (istorija). Vilnius: Vilniaus universitetas, 1993.
93. Tomonis, St. Sovietų baudžiamosios teisės metmenys. *Teisė*. 1939, 49.
94. Truska, L. „Aksominė" Antano Smetonos diktatūra Lietuvoje (1927–1940). *Tarptautinė konferencija „Diktatūriniai ir autoritariniai režimai Vidurio ir Rytų Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje. Ar išmoktos istorijos pamokos?*". Vilnius, 2007.
95. Valančius, V. *Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo įgyvendinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2000.
96. *Valstybės ir teisės teorija*. TSRS Mokslų akademija. Teisės institutas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1950.
97. Vaitiekus, S. Sovietinio okupacinio režimo baudžiamoji politika 1944–1947 m. *Lietuvos aidas*. 2002, 299.
98. Vaitiekus, S. Sovietinio okupacinio režimo baudžiamoji politika 1944–1947 m. *Lietuvos aidas*. 2002, 300.
99. Vaitiekus, S. *Tuskulėnai: egzekucijų aukos ir budeliai (1944–1947)*. Vilnius, 2002.
100. Vaitiekavičius, A. Abortai ir kova su jais. *Teisė*. 1935, 30.
101. Vilbikas, A. *Teismai ir teisėjai Lietuvoje 1918–2008 metais*. Šiauliai: UAB „Sapnų sala", 2009.
102. Višinskis, A. J. *Tarybinė baudžiamoji teisė*. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas. Vilnius: 1941.
103. Vitkutė–Zvezdinienė, I. Mažareikšmės veikos instituto ištakos ir raida Lietuvos baudžiamojoje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 7 (85).
104. Vėlyvis, St. Teisės mokslų asmenybės. Žymus mokslininkas, kilnus žmogus. *Jurisprudencija*. 2007, 4 (94).
105. *Vilniaus universiteto istorija 1579-1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
106. Zubkova, J. *Pabaltijys ir Kremlius 1940-1953 m*. Vilnius: Mintis, 2010.
107. Želvys, P. Už trispalvę, tautišką giesmę – kalėjimas. *Pozicija*. 1995, 1 (256).
108. Žiemelis, V. *Prokuratūros raida Lietuvoje: nuo ordinarinio iki konstitucinio instituto*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: MRU, 2011.
109. Žiurlys, A. *Šeimos teisės raida Tarybų Lietuvoje*. Tarybų Lietuvos valstybės ir teisės dvidešimtmetis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960.

110. Walicki, A. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę. Komunizmo utopijos istorija*. ALK, Mintis, 2005.

7. Specialioji literatūra anglų kalba:

1. Alexyeyev, S. *Law and Legal Culture in Soviet Society*. Moscow: Progress Publishers, 1991.
2. Berman, H. J. *Justice in the U.S.S.R. An Interpretation of Soviet Law*. Fifth Printing, Revised Edition, Enlarged. Harvard University Press, 1978.
3. Berman, H. J. *The Educational Role of Soviet Criminal Law and Civil Procedure*. Contemporary Soviet Law. Essays in Honor of John N. Hazard. Martinus Nijhoff. The Hague, 1974.
4. Berman, H. J. *Soviet Criminal Law and Procedure: the RSFSR Codes*. Harvard: Harvard university press, 1966.
5. Feldbrugge, F. The Pioneers of the Study of Soviet Law. Dedicated to the memory of Harold J. Berman, 1918-2007. *Review of Central and East European Law*. 2009, (34).
6. *Forgotten Soviet War Crime: Rainiai in Lithuania, 24-25th June, 1941*. Compiled by A. Šiušaitė; edited by V. Landsbergis, A. Anušauskas. Vilnius: Baltijos kopija, 2005.
7. Gsovski, V. The Soviet Concept of Law. *Fordham Law Review*. 1938, VII (1).
8. Gsovski, V. *Soviet Civil Law*. University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, 1949.
9. Guins, G. C. Soviet Law and Soviet Society. The Hague, Martinus Nijhoff, 1954.
10. Hazard, N. Jh. *Law and Social Change in the USSR*. Toronto: The Carswell Company Limited, 1953.
11. Hazard, N. Jh. *Settling Disputes in Soviet Society-the Formative Years of Legal Institutions*. New York: Columbia University Press, 1960.
12. Hazard, N. Jh. The Soviet Court as a Source of Law. *Washington Law Review*. 1949, 24 (1).
13. Kucherov, S. *The Organs of Soviet Administration of Justice: Their History and Operation*. Leiden, 1970.
14. Maxwell, B. W. *The Soviet State: A Study of Bolshevik Rule*. Steves & Wayburn. Topeka: Kansas, 1934.
15. Podgorecki, A. *Totalitarian Law: Basic Concepts and Issues*. Totalitarian and Post-Totalitarian Law. Aldershott: UK, 1966.
16. Razi, G. M. *Legal Education and the Role of the Lawyer in the Soviet Union and the Countries of Eastern Europe*. Berkeley: University of California School of Law, 1960.
17. Solomon, P. The U. S. S. R. Supreme Court: History, Role, and Future Prospects. *The American Journal of Comparative Law*. 1990, 38 (1).
18. Solomon, P. *Soviet Criminal Law Under Stalin*. Cambridge University Press, 1996.
19. Solomon, P. *Reforming Justice in Russia, 1864-1996: Power, Culture, and the Limits of Legal Order*. M.E. Sharpe, 1997.
20. Solomon, P. *Courts and Transition in Russia: the Challenge of Judicial Reform*. Westview Press, 2000.
21. Unger, R. *Law in Modern Society*. New York, 1976.
22. Zelitch, J. *Soviet Aministration of Criminal Law*. University of Pennsylvania Press. Philadelphia, 1931.

8. Specialioji literatūra rusų kalba:

1. Абдурахманова, И.В. *Становление концепции революционного правосознания в советской юридической науке*. Ростовский государственный экономический университет, каф. Теории и истории права и государства, доцент. *Rusnauka.com* [interaktyvus]. 2007 [žiūrėta, 2012-11-23]. <http://www.rusnauka.com/15.PNR_2007/Pravo/21889.doc.htm>.
2. Багдасарян, С. Д. Проблемы становления революционной законности: историко-правовой анализ (на материалах сочинского района). *Вестник СГУТиКД*. 2010, 4 (14).
3. Бугая, Н. *Народы стран Балтии в условиях сталинизма. 1940-е-1950-е г. г.* Штутггарт, 2005.
4. Бреднева, В. С. *Уровни правосознания и юридическая деятельность: монография*. Южно-Сахалинск: СахГУ. 2010.
5. Вышинский, А. Я. *Теория судебных доказательств в советском праве*. 2-е изд. М., 1946.
6. Голунский, С. А.; Карев, Д. С. *Судоустройство СССР*. Москва, 1946.
7. Гурвич, М. А. Приципы советского гражданского процессуального права. *Советское государство и право*. 1974, 12.
8. Денисов, И. А. *Советское государственое право*. Москва: 1947.
9. *История государства и права*. Словарь-справочник. Москва: Юридическая литература, 1997.
10. Кайгородов, В. Д. *Принцип независимостей судей и подчинения их только закону в советском гражданском процессуальном праве*. Диссертация канд. юр. наук. Свердловск, 1975.
11. Карев, Д. С. *Советское судоустройство*. Госюриздат. Москва, 1951.
12. Кожевников, М. В. *История советского суда. 1917–1947*. Юридическое издательство министерства юстиции СССР. Москва: 1948.
13. Крыленко, Н. В. *Беседы о праве и государстве. Лекции, читанные на курсах секретарей укомов при ЦК РКП (б)*. Москва: Издательство „Красная новь“, Главполитпросвет, 1924.
14. Крыленко, Н. В. О задачах органов юстиции. *Советская юстиция*. 1934, 9.
15. Фиолетов, Н. Н. Понятие социалистического правосознания в советском праве. *Право и суд*. 1925, 1 (3).
16. Новицкая, Т. Е. *Гражданский кодекс РСФСР 1922 года*. Издание второе. Москва: Зерцало – М, 2012.
17. О юридической природе руководящих указаний Пленума Верховного Суда СССР. *Советское государство и право*. 1956, 8.
18. Федосеева, А. С. *Основы советского государства и права.* Москва: Государственное издателство юридической литературы, 1958.
19. Пашуканис, Е. Б. *Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий.* Москва: Изд – во Соц. акад., 1924.
20. Помашкин, П. С. *Теория государства и права. Основы марксистско-ленинского учения о государстве и праве.* Москва: Академия Наук СССР, 1962.
21. Перлов, И.Д. *Энциклопедический словарь правовых знаний*. Ред. Чхиквадзе, В.М., Москва: 1965.
22. *Политбюро ЦК РКП (б)-ВКП (б) повестки дня заседаний*. Том III. 1940-1952. Каталог. Москва: 2001.

23. Сырцев, В. А. *Социалистическое правосознание в СССР*. Москва, 1958
24. Чистяков, О. *И. История отечественного государства и права*. Часть 2. Москва: Юрайт, 2012.
25. Шаповалова, Я. А. *Государственная политика советского государства в отношении абортов в 1920–1930-е гг.: от разрешения к полному запрету*. Кубанский государственный университет: Общество: философия, история, культура. 2011, 1-2.
26. Шамба, Т. М. Ленинские принципы партийного руководства правоохранительными органами. *Правоведение*. 1976, 5.
27. Яцкова, А. *История советского суда. Отечественные записки. Москва: 2003, 2 (10). Stranaoz.ru*. [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta, 2012-12-31]. < http://www.strana-oz.ru/2003/2/istoriya-sovetskogo-suda>.

9. Kita medžiaga:

1. Anušauskas, A. *Sovietinis genocidas ir jo padariniai. Genocid.lt* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta, 2012-12-27]. <http://www.genocid.lt/GRTD/Tremtis/arvydas1.htm>.
2. *Areštai ir kitos prievartos formos (1940–1941 m.). Komisija.lt* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta, 2012-12-27]. <www.komisija.lt/Files/www...lt/.../Arestai_patvirtintos%20isvados.doc>.
3. *Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijose*. Konferencijos medžiaga, 1993 m. birželio 12 d. Vilnius; Kaunas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1994.
4. *Lietuvos gyventojų genocidas*. I–III tomai. Vilnius: Represijų Lietuvoje tyrimų centras, 1992.
5. Maslauskienė, N. *Valdininkijos šalinimas iš okupuotos Lietuvos administracijos ir jos keitimas okupantų talkininkais 1940 m. birželio – gruodžio mėn. Genocid.lt*. [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta, 2012-12-10]. <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/nijole8.htm>.
6. Petravičiūtė, I. *Okupacinių policinių (represinių) struktūrų vaidmuo ir kolaboravimas su jomis*. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių rėžimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003. *Komisija.lt* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta, 2012-12-30]. <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/I%20Soviet%20okupac%20Nusikalt%20aneksav/Okupac%20politikos%20sistema/Visuomeniniu%20strukturu%20vaidmuo/I.Petraviciutes%20mokslinis%20darbas%20%28lietuviu%20k.%29.pdf>
7. Račinskas, R.; Zingeris, E. *Išvados, patvirtintos komisijoje 2003 m. gruodžio 17 d*. Antrosios sovietinės okupacijos pirmasis etapas (1944–1953). Nusikalstamos okupacinės politikos sistema – okupacinių (represinių) struktūrų vaidmuo ir koloboravimas su jomis 1944–1953 metais. Vilnius: Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti, 2003. *Komisija.lt* [interaktyvus]. 2003 [žiūrėta 2013-10-19]. <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/2003%20m.%20posedis/Nusikalstamos%20politikos%20sistema%201945-53_isvados.doc>.
8. *NKVD ir NKGB kovoja su klasiniais priešais geležinkeliuose*. Voruta.lt [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta, 2012-11-12]. <http://www.voruta.lt/nkvd-ir-nkgb-kovoja-su-klasiniais-priesais-gelezinkeliuose/>.
9. *Tarptautinė komisija Nacių ir Sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Gyventojų trėmimai 1944–1953 m. Išvados, patvirtintos 2005 m. balandžio 20 d. Komisija.lt* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta, 2012-12-31]. <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/II%20Sovietine%20okupacija%20I%20etapas/Nusikaltimai/Tremimai/Komisijos%20patvirtintos%20isvados%20LT.pdf>.

1 priedas. Pusiau standartizuoto interviu klausimynas

1. Kas paskatino rinktis teisės mokslus? Kur įgijote teisinių žinių?
2. Kokį asmenį laikote savo mokytoju ir kodėl?
3. Kas atliko didžiausią vaidmenį kuriant teisingumo vykdymo sistemą sovietmečiu?
4. Kokios buvo pagrindinės teismų ir teisėjų nepriklausomumo problemos sovietmečiu?
5. Ar partiniai organai galėjo daryti įtaką teismui? kokie buvo teisėjo santykiai su partijos komitetu provincijoje?
6. Kokia buvo teisėjų atsakomybė? Ar buvo atsakomybė už ideologinių instrukcijų nesilaikymą?
7. Ar veikė teisėjų nepriklausomumo garantijos? (skyrimo, atšaukimo tvarka, imunitetas)
8. Koks buvo požiūris į socialistinio teisingumo vykdymą?
9. Ar teisininkai turėjo galimybę, vykdydami teisingumą, veikti kitaip, negu buvo formaliai reikalaujama?
10. Ar buvo ideologinių skirtumų vykdant teisingumą tarp Maskvos (centro) ir Vilniaus (provincijos)? Kur buvo griežčiau?

2 priedas. Interviu su teisėju Leonu Miežėnu stenograma

2012-04-26
(kalba pataisyta)

– Dovilė Sagatienė (toliau – D.S.): ***Kas Jus paskatino rinktis teisės mokslus? Kur įgijote teisinių žinių?***

– teisėjas Leonas Miežėnas (toliau – L.M.): Teisininku tapau atsitiktinai. Grįžau iš armijos 1950 metais, buvau baigęs šešias gimnazijos klases, todėl į aukštąją mokyklą įstoti negalėjau. Nuvažiavau į apskritį ieškoti darbo, kur manęs paklausė „o jūs mokytis nenorit?“. „Kaip aš nenoriu mokytis, -sakau – labai noriu mokytis, mano tikslas yra mokytis“. Mane informavo, kad Vilniuje yra Juridinė mokykla, joje mokantis mokama nebloga stipendija, suteikiamas bendrabutis. „Mes jus rekomenduosim ir važiuokit“ – sako man. Aš žalio supratimo neturėjau apie teisę. Ir štai 1950 metais atvažiavau į Vilnių. Kur dabar įsikūrusi dienraščio „Respublika“ redakcija, ten buvo Juridinė mokykla, tuo metu buvusi pagrindine teisininkų kalve, ruošusia teisėjus ir notarus. Man dar neužbaigus tos Juridinės mokyklos 1951 metais buvo eiliniai teisėjų rinkimai, todėl iš gabesnių studentų sudarė grupę ir liepė per vasaros atostogas pasirengti valstybiniams egzaminams. Mes per visą vasarą „zubrinom“, kalėm. Ir taip 1951 metų lapkričio mėnesį baigėm mokymosi kursą, tačiau mane paliko atsargoje, nors aš buvau iš geriausių mokinių, mokiausi vien penketais. Vieną kartą mane iškviečia LTSR Teisingumo ministro pavaduotojas, ir sako – „važiuosit į Trakus“.

– D. S.: ***O kas buvo LTSR Teisingumo ministro pavaduotojas?***

– L. M.: LTSR Teisingumo ministro pavaduotoju buvo toks Fiodaras Kulikovas. „Važiuosit“, – sako – „į Trakus“. Aš nuvažiavau, prisistačiau partijos komitetui, mane supažindino su rajonu ir 1951 metais gruodžio mėnesį vykusiuose eiliniuose teisėjų rinkimuose mane išrinko Trakų rajono liaudies teismo teisėju.

– D. S.: ***Rinkiminėje agitacijoje teko dalyvauti?***

– L. M.: Teko. Reikėjo važinėti. Aš buvau labai plonas, plonytis kaip sliekas. Prisimenu atvažiavom į vieną rinkiminę apylinkę, Rykantų, o gal Paluknės, aš sėdžiu mokyklos salėje ir girdžiu kalbant: „įdomu kaip tas teisėjas atrodo?“ Paskui rinkiminės apylinkės pirmininkas kviečia mane į taip vadinamą prezidiumą ir pristato kaip kandidatą į teisėjus. Visi žiūri į mane, kad aš toks jaunėlis. Praėjo rinkimai ir mane išrinko.

– D. S.: ***Mane domina ir pati rinkimų eiga. Ar žmonės aktyviai dalyvavo agitaciniuose susirinkimuose?***

– L. M.: Aktyviai, aktyviai: ateidavo, išklausydavo. Visur kur aš buvau, Grigiškėse, Lentvaryje, Rykantuose, Trakuose, Rūdiškėse, Paluknėje ir kitur rinkimai kaip įprasta tuo metu vykdavo: žmones ateidavo, pabalsuodavo ir viskas.

– D. S.: ***O kas jums rinkimų rezultatus pranešdavo?***

– L. M.: Jau kitą dieną mane iškvietė į vykdomąjį komitetą, įteikė man teisėjo pažymėjimą.

– D. S.: ***Į rajono vykdomąjį komitetą?***

– L. M.: Taip, į rajono vykdomąjį komitetą, nes ten buvo centrinė rinkimų komisija. Įteikė man pažymėjimą, o po to buvo LTSR Teisingumo ministro įsakymas.

– D. S.: ***O pažymėjimas yra išlikęs?***

– L. M.: Jis yra išlikęs pas mane.

– D. S.: ***Galbūt jame yra informacija, kiek balsavo žmonių ir kaip?***

– L. M.: Man atrodo, kad nėra tokios informacijos.

– D. S.: ***Teisėjo pažymėjimas buvo tik formalus dokumentas?***

– L. M.: Taip, jame sakoma, kad remiantis tuo ir tuo, išrinktas rajono liaudies teismo teisėju. Kai pradėjau dirbti, iškart labai sunku buvo nes labai didelis likutis buvo bylų paliktas.

– D. S.: ***O Trakuose ankščiau nebuvo teisėjo?***

– L. M.: Buvo. Perkėlė į Varėnos rajoną.

– D. S.: ***O kodėl buvo perkeltas?***

– L. M.: Nežinau, kodėl perkėlė į Varėnos rajoną. Aš pakeičiau teisėją V. Kasperavičių ir perėmiau didelį bylų likutį. Vienas teisėjas buvau, posėdžių sekretorė, teismo sekretorė, mašininkė ir teismo vykdytojas, toks buvo teismo aparatas. Aš perėmiau, berods, 46 baudžiamąsias bylas ir virš 700 civilinių bylų. Bylų, žinoma, nebuvo labai sudėtingų. Tuo metu dažniausiai buvo sprendžiami turto padalijimo klausimai, o baudžiamos bylos, žinoma, buvo tokios savotiškos: chuliganizmas, samanės varymas, turto grobstymas. Sunkiausia būdavo su tarėjais, nes jie neatvykdavo į posėdžius. Tuo metu paštas veikė labai blogai, todėl teismo šaukimus tarėjams siųsdavome apylinkės pirmininkams, kurie tuos šaukimus išnešiodavo. Susisiekimo nebuvo, autobusai nevažinėjo, iš Vilniaus tik vienintelis autobusas važinėjo, o atokesniuose rajonuose nebuvo jokio susisiekimo: arkliukai arba atsitiktinės mašinos. Tekdavo dirbti labai daug, kartais iki 22 valandos. Paskui pamatė, kad aš nespėju, todėl paskyrė dar vieną posėdžių sekretorę. Būdavo, kad viena posėdžiauja iki šeštos valandos vakaro, o kita ateina ir dirba su manim iki dešimtos valandos vakaro. Man dar reikėjo išsilaikyti valstybinius egzaminus, todėl visą mėnesį nedirbau, o rajono vykdomojo komiteto sprendimu iš tarėjų laikinai paskirtas pavaduotojas bylų nesprendė, tačiau metų pabaigoje vis dėl to iš likučio išlindau. Išnagrinėjau 1 700 civilinių bylų, per metus ir 320 baudžiamųjų bylų. Vienas.

– D. S.: ***O kokios socialinės garantijos buvo teisėjams?***

– L. M.: Atlyginimas ir viskas. Tuometiniais pinigais pirmos kategorijos rajone teisėjo atlyginimas būdavo 880 rubliai, o trečios kategorijos – tik 690 rubliai. Tuo metu dar buvo taip vadinama privaloma dešimties mėnesių trukmės valstybinė paskola, todėl pirmą pusę atlyginimo gaudavai 220 rublių, o antrą pusę – 440 rublių. Vėliau, pinigams nuvertėjus, atlyginimas buvo 68 rubliai. Atlyginimas labai blogas buvo.

– D. S.: ***O ar vykdavo atsiskaitymas rinkėjams?***

– L. M.: Atsiskaitymas rinkėjams būdavo būtinas. Per mėnesį bent vieną kartą reikėdavo pateikti ataskaitą įvairiuose kolektyvuose: įmonėse, kolūkiuose.

– D. S.: ***Ar jas kas nors tikrindavo?***

– L. M.: Tuo metu srities valdybai turėdavom nusiųsti ataskaitą, susirinkimo protokolą, nurodyti, kiek maždaug dalyvavo žmonių, kokių uždavė klausimų.

– D. S.: ***Rinkėjų daug susirinkdavo?***

– L. M.: Įvairiai. Priklausė nuo to, ar sugebi rinkėjus „užinteresuoti“. Jei įdomiai papasakoji, tai susirinkdavo paklausyti.

– D. S.: ***O kaip tarėjai susitvarkydavo su darbu?***

– L. M.: Jei tarėjai iš atokesnių vietovių neatvykdavo kelis kartus, tai prasidėdavo telefonais skambinimas ir prašymas, kad vietiniai miestelyje gyvenantys tarėjai ateitų į posėdį. Pora pensininkų buvo tapę „etatiniais“ tarėjais.

– D. S.: ***Tarėjai aktyviai dalyvaudavo priimant sprendimus?***

– L. M.: Taip, taip.

– D. S.: ***Kokį asmenį laikote savo mokytoju, autoritetu?***

– L. M.: Didelį poveikį padarė tuometinis Juridinės mokyklos direktorius Aronas Liakas, kuris vėliau dirbo Vilniaus universitete ir dėstė baudžiamąjį procesą. Labai rūpinosi Juridinės mokyklos studentais, mokė apie teisėjo darbo svarbą, apie sąžiningumą.

– D. S.: ***Norėčiau pereiti prie kitų klausimų. Kas atliko didžiausią vaidmenį Lietuvoje kuriant teisingumo vykdymo sistemą sovietmečiu? Kokios institucijos ir kokie žmonės ar jų grupė kūrė teisingumo vykdymo sistemą?***

– L. M.: Teisingumo ministerija ir, žinoma, tuo metu, partiniai organai. Teisingumo ministerija parinkdavo kadrus, organizuodavo teismų aprūpinimą. Įsteigus sritis buvo teismų valdyba, bet 1953 metais sritis likvidavus jų neliko.

– D. S.: ***O kokia buvo partinių organų funkcija?***

– L. M.: Jie patvirtindavo teisėjo kandidatūrą. Kitaip sakant, priimdavo.

– D. S.: ***O be partinių organų patvirtinimo būdavo galima teisėju tapti?***

– L. M.: Tuomet teisėjai buvo rajono nomenklatūros dalimi, teisėjai priklausė konkrečiai rajono grandžiai, todėl, atsižvelgiant į tai, kuriai rajono grandžiai priklausė teisėjas, ten teisėjus ir tvirtindavo.

– D. S.: ***Ar teisėjams buvo žinomi nesutarimai ar konkurencija tarp LTSR Teisingumo ministerijos ir partinių organų? Pavyzdžiui, partija nepritaria siūlomam kandidatui ir netvirtina teisėju.***

– L. M.: Būdavo, būdavo tokių teisėjų, kurie rajonams nepatikdavo.

– D. S.: ***O dažniausiai dėl kokių priežasčių nepatikdavo?***

– L. M.: Sunku pasakyti, dėl ko. Aš žinau, kad teisėjas, kurį aš pakeičiau, truputį užgerdavo, gali būti ir dėl to. Partinių organų įtaka, aš pasakyčiau, priklausė nuo teisėjo. Buvo toks antrasis partijos sekretorius *Pristūpa*, kuris porą kartų man įsakinėti bandė, ypatingai dvejose bylose, kuriose aš sprendžiau pagal įstatymą.

– D. S.: ***Kokios tai buvo bylos?***

– L. M.: Labai įdomi byla buvo. Važiavo su arkliais trys jaunuoliai iš karinio komisariato, galbūt šiek tiek pagėrę buvo, miegojo vežime. O iš priešakio važiavo sunkvežimis ir ten sėdėjo rajono komiteto instruktorius. Vežimas važiavo viduriu kelio, todėl sunkvežimis negalėjo pravažiuoti, todėl rajono komiteto instruktorius privedė arklį prie griovio su vandeniu ir jaunuolius išvertė į griovį. Jie pašoko, o vienas iš jų su peiliu šmirkštelėjo rajono komiteto instruktoriui. Iškėlė baudžiamąją bylą. Pagal tuometinį BK 74 straipsnį tai buvo chuliganizmas. Man rajono komiteto antrasis sekretorius skambina: „ne chuliganizmas čia, o vos ne teroristinis aktas“, - sako jis man. Aš perkvalifikavau pagal 143 baudžiamojo kodekso straipsnį, kuriame buvo numatytas sveikatos sužalojimas, sutrikdęs sveikatą, o sankcija buvo laisvės atėmimas iki vienerių metų. Kaip pasiuto: „kaip čia dabar?“. Srities teismas dar sušvelnino bausmę – vietoj vienerių metų laisvės atėmimo bausmės skyrė pataisos darbus vieneriems metams. Kitoje byloje pats antrasis sekretorius įsikišo. Pas vieną kolūkio sandėlininką rado dvigubą sieną, už kurios buvo paslėpti grūdai. Patraukė jį baudžiamojon atsakomybėn už kolūkio grūdų grobimą. Suėmė ir areštavo. Po grūdų ekspertizės paaiškėjo, kad grūdai buvo maždaug penkerių metų senumo, t. y. dar iki kolūkių steigimo. Perdavė bylą į teismą pagal 1947 metų birželio 4 dienos įsaką, kuriame buvo nustatytos labai griežtos

bausmės. Išnagrinėjom bylą ir priėmėm išteisiamąjį nuosprendį, nes nebuvo nusikaltimo. Aukštesniame teisme nuosprendis nebuvo panaikintas. Surinko šiuos faktus ir mane nutarė svarstyti LKP (b) CK Biure. Aš atvažiavau į LTSR Teisingumo ministeriją pas tą patį F. Kulikovą ir jam sakau, kad labai puola mane už kai kurias bylas. Jis sako, matyt, ne taip aš išsprendžiau tas bylas. Atvažiavo į Trakus revizorius pavarde *Firkeinšteinas*, atliko teismo reviziją ir paaiškėjo, kad mano darbo rezultatai geri. O LKP (b) CK Biuro posėdyje man sako „tau palei partinę liniją pastaba". Kaip čia dabar, juk aš nekaltas. Posėdyje aš pradėjau aiškinti bylos aplinkybes ir pirmasis partijos sekretorius *Belousovas*, puikus žmogus, iškart sako: „siūliau LKP (b) CK Biurui keisti dienotvarkę. Ne apie teismo darbą reikia kalbėti, o apie teisingumą. Teismui reikėjo išteisinti, nes nekalti žmones buvo". Tada prokuroras ir rajono viršininkas gavo pastabas, o aš ne. Ir aš daugiau jokios įtakos iš partinių organų nepatyriau. Niekad.

– D. S.: ***Be partinės atsakomybės buvo ir drausminė teisėjų atsakomybė?***

– L. M.: Drausminę bylą teisėjui galėjo kelti LTSR Teisingumo ministerija ir drausminė kolegija.

– D. S.: ***Gal Jums žinomi ir baudžiamosios teisėjų atsakomybės atvejai?***

– L. M.: Žinau, ir ne vieną atvejį.

– D. S.: ***Už ką teisėjai būdavo patraukiami baudžiamojon atsakomybėn? Ar teisėjai turėjo imunitetą nuo baudžiamojo persekiojimo?***

– L. M.: Reikėdavo gauti LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo Tarybos sutikimą dėl teisėjo patraukimo baudžiamojon atsakomybėn. Vienas teisėjas, kuris kartu su manim mokėsi, pavarde F. Galdikas dirbo Skaudvilėje. Pas jį atvažiuodavo mergaitė iš Tauragės. Vieną kartą jis sustabdė mašiną ir prašė nuvežti jo mergaitę namo, tačiau vairuotojas atsisakė. Teisėjas išsitraukė pistoletą, padėjo 10 rublių už nuvežimą, sako: „tu pamėgink nenuvežti, aš tave tuoj už tai". Teisėjas buvo nuteistas už įgaliojimų viršijimą ir kalėjo trejus metus.

– D. S.: ***Teisėjauti grįžo?***

– L. M.: Ne.

– D. S.: ***Gal dar atsimenate?***

– L. M.: Skuode buvo teisėjas L. Poškus, kuris nagrinėjo bylą dėl jo žmonos paimtos pakišos, nenusišalino ir gavo kelis metus kalėjimo. Man pakišą irgi buvo du sykius atnešę. Vienai nusenusiai lenkei bobutei, turėjusiai tris sūnus iš jų priteisiau išlaikymą, tai ji gavusi pirmuosius pinigus iš vaikų atėjo pas mane į kabinetą (tada buvo įsakyta žmones priimti, nepriklausomai tavo priėmimo ar nepriėmimo laikas) ir atnešė sviesto, rūkyto kumpio, kiaušinių, samanės butelį ir dar kažko. Aš jai sakau: „aš nevedęs, maitinuosi valgykloje, degtinės negeriu visiškai, produktų nėra kur dėti, suges, jūs panaudokit, man jie nereikalingi". Gailėjo ji manęs. O antras atvejis buvo, kai vairuotojas avarijoje užmušė žmogų ir atėjo pas mane pasišnekėt. Padėjo voką ant mano stalo su pinigais. Klausiu, už ką pinigai? Jis sako: „tai žinot už ką pinigai". Aš tuoj telefoną, skambinu prokurorui, išsikviečiau sekretorę, surašom aktą. Prokuroras atėjo, suėmė jį už pakišos davimą.

– D. S.: ***Truputį grįžtant prie teisėjų aprūpinimo. Ar būdavo skiriamas teisėjams butas?***

– L. M.: Teisėjus rajone butais aprūpindavo. Davė man vieną kambariuką bendram bute. Kai vedžiau davė kitą, nors tada naujų butų nestatė, prastai labai buvo.

– D. S.: ***O teismų patalpos?***

– L. M.: Teismo patalpos buvo privačiame nacionalizuotame name, Karaimų gatvėje. Priešais muziejų. Ten buvo archyvas, nedidelis kambarėlis, mano kabinetas, raštinė, salytė nedidelė, teismo antstolio kabinetas ir suimtųjų patalpa. Kitoje pusėje gyveno teismo sargas. Malkų patiems reikėdavo nusipirkti. Pirmąją žiemą vargau, nes ankstesnis teisėjas nepasirūpino.

– D. S.: ***Kada Jus perkėlė iš Trakų į LTSR Aukščiausiąjį teismą?***

– L. M.: 1956 metais, aš jau mokiausi Vilniaus universiteto neakivaizdiniame skyriuje. Vasarą mane iškvietė į LTSR Teisingumo ministerija, pas kadrų valdybos viršininką. Sako, „mes jus rekomenduojame į Aukščiausiąjį teismą. Dabar eisim į LKP (b) CK, užpildysi dokumentus, ir lauksim LKP (b) CK Biuro posėdžio". Nuvedė mane pas LKP (b) CK skyriaus vedėją *Jurgaitį*, pasižiūrėjo, viskas tvarkoj, bet sako „labai jau jaunas", man tada 31 metai buvo. Sako „tik rajone niekam nesakykit, kad jūs buvot iškviestas, nes paprastai rajonai nenori išleist gerų darbuotojų, tai prigalvoja visokių priežasčių, prirašo ir paskui bėdos". Net žmonai liepė nesakyti. Po kiek laiko mane iškvietė į LKP (b) CK Biurą. Kažkas, ar J. Paleckis, ar M. Gedvilas, LTSR Aukščiausiojo teismo Pirmininkui K. Didžiuliui sako, „kodėl tokį jauną pristatot, nejaugi vyresnių neturit?" LKP (b) CK skyriaus vedėjas *Jurgaitis* juokais sako: „jaunas pasens, senas nepajaunės". Visi pradėjo juoktis ir posėdis baigėsi. Liepė niekam rajone nesakyti, ruošti bylas perdavimui ir kai rajonas gaus LKP (b) CK Biuro nutarimą, tada bus viskas. 1956 metų ru**g**sėjo mėnesį aš pradėjau dirbti LTSR Aukščiausiajam teisme ir dirbau iki 90 metų sausio mėnesio. Pirmiausia dirbau baudžiamųjų bylų kolegijoje (iki 1973 metų), o vėliau – civilinių bylų.

– D. S.: ***Kaip sutarėte su šio teismo pirmininku? O koks jis buvo žmogus?***

– L. M.: K. Didžiulis buvo žmogus iš didžiosios raidės. Jis sakydavo: „žiūrėkite, kad būtų byla teisingai išnagrinėta, jūs sprendžiate žmonių likimą, nesuluošinkit žmogaus niekada, būkit principingi". Galiu vieną labai įdomų pavyzdį pateikti. Tuometiniame Dusetų rajone baudžiamojon atsakomybėn buvo patrauktas kolūkio pirmininkas. Tokios bylos iškart LTSR Aukščiausiajame teisme buvo nagrinėjamos. Bylą buvo numatyta nagrinėti Vilniuje. Skambina rajono komiteto sekretorius K. Didžiuliui ir prašo dėl rugiapjūtės bylą nagrinėti vietoje. K. Didžiulis davė man savo mašiną ir išsiuntė su tarėjais. Bylos esmė buvo tokia, kad kolūkio pirmininkas be valdybos sutikimo pardavė fermą ir ristūną žirgą, todėl teisė jį už piktnaudžiavimą pagal BK 109 straipsnį. Nuvažiuoju tenai, ogi suvarytas visas rajonas: visi kolūkių pirmininkai, brigadininkai, salėje žmonių kimšte prikimšta. Nagrinėjant bylą paaiškėjo, kad kolūkyje visai nebuvo pašarų žirgui, todėl kolūkio pirmininkas sako: „kai praėjusiais metais išdvėsė daug gyvulių, tai niekas manęs už tai neteisė, o aš matau, kad šiemet vasara labai bjauri buvo, supuvo viskas ir nebus vėl kuo šerti gyvulių, todėl ir pardaviau". Išnagrinėjome tą bylą pagal BK 109 straipsnio 2 dalį, kuri numatė šešių mėnesių trukmės pataisos darbus ir 10 procentų atlyginimo išskaitymą. Aš jaučiu, kad rajono valdžia ūžia. Grįžęs į Vilnių kitą dieną nuėjau pas K. Didžiulį pranešti, kaip bylą išnagrinėjau. Kaip tik tuo metu paskambino iš rajono. Aš girdžiu kalbant: „tik pakenkė atvažiavęs jūsų teisėjas, nemokša kažkoks". Aš matau, kad K. Didžiulis rausta ir sako: „nemokykit, kaip teisėjas turi teisti, bylas nagrinėt, aš turiu teisę mokyti, byla buvo teisingai išnagrinėta". Galim, - sako – susitikti LKP (b) CK Biure, bet jums už tai galvos nepaglostys, nes jūs rajone apleidot visą valdžią". Padėjęs ragelį jis man sako: „visada taip principingai elkis, nežiūrėk, kokia ten atmosfera bus salėje, kokia atmosfera bus rajone, bet daryk taip, kaip įrodymai surinkti, pagal sąžinę ir įstatymą".

– D. S.: ***O kiti teisėjai klausydavo partijos nurodymų?***

– L. M.: Rajonuose gal ir buvo tokių. Raseiniuose buvo pirmasis sekretorius, kuris labai mėgdavo komandas duoti, todėl ten sunku teisėju buvo dirbti. LTSR Aukščiausiajame teisme, kur aš dirbau, ideologinio spaudimo nebuvo. Jeigu įrodymai surinkti, tai ką kitaip daryti? Man teko nagrinėti daug žydų sušaudymo bylų: įrodymai surinkti, įstatymas yra, ką kitaip padarysi? Tiesa, kai pradėjau teisėjauti LTSR Teisingumo ministerija labai kontroliavo, kad būtų kuo griežtesnė bausmė skiriama, jeigu skirdavai mažesnę bausmę, turėjai atskirai paaiškinti priežastis. Jeigu raginimų nesilaikydavai, galėjai sekančiuose rinkimuose nebebūti perrinktas.

– D. S.: ***O teisėjai, ar buvo įsisąmoninę, kad turi vykdyti socialistinį teisingumą, ginti „darbo žmogų"?***

– L. M.: Taip, darbo žmones gynėme. Kai buvau praktikoje TSRS Aukščiausiajame teisme Baudžiamosios kolegijos pirmininko paklausiau, kaip spręsti bylas, kai atleidus iš darbo reikėjo atlaisvinti skirtus darbininkams butus, kuriuose gyveno ir jų maži vaikai. Jis man sako: „gudrus teisėjas visuomet ras kokią nors išeitį. Turėk omenyje, kad valstybė už liaudį turtingesnė. Pagal tai ir spręsk". Bet kitur taip negalėdavai daryti, nes buvai suvaržytas įstatymo, kaip yra, taip ir turi nagrinėti.

– D. S.: ***Praktikos metu, ar pastebėjot kokių nors skirtumų tarp LTSR ir kitų sąjunginių respublikų teismų veiklos?***

– L. M.: Pabaltijo respublikų teismai buvo giriami. Teisininkų kvalifikacijos lygis buvo aukštas, gerai bylas nagrinėdavo.

– D. S.: ***Dar norėčiau paklausti apie teisėjų nepriklausomumą sovietmečiu. Ar buvo sunku išlikti nepriklausomam?***

– L. M.: Gal kai kam ir buvo sunku, bet man nebuvo. Niekas man nesakė, daryk taip, ar kitaip. Vienoje mano nagrinėtoje byloje baudžiamojon atsakomybėn buvo patraukti du milicijos karininkai, kurie, besivydami aksomo vagis, jiems pabėgus, patys pasisavino aksomą. Tačiau iki teismo nebuvo suimti, vienas iš jų buvo partijos narys. Atvažiavau į Klaipėdą bylos nagrinėti, o tas, kuris partijos narys, teisme nepasirodė. Klausiu, kur jis yra. Sako – partijos komitete sėdi. Aš ten skambinu ir partijos komiteto pirmojo sekretoriaus klausiu, ar pas jus mano teisiamasis yra, tegu tuoj pat ateina į teismo salę. Sekretorius sako, kad teisiamasis yra partijos narys. Aš sakau, teismo tai neliečia. Tik prokuroras, norėdamas suimti partijos narį, turėjo partijos komiteto leidimą gauti, o teismams to nereikėjo. Man sako, kad aš negalėsiu partinio bilieto paimti, o aš sakau, kad partinį bilietą paimsiu, jeigu teisiamasis bus suimtas. Man sako, kad teisiamasis į teismo posėdį neis. Aš sakau, gerai, tegul neina. Teismas priims nutartį pakeisti kardomąją priemonę – areštuoti. Paskambinau milicijos viršininkui ir sakau, kad priimta nutartis dėl teisiamojo suėmimo, kuris partijos komitete šiuo metu slapstosi, pasiųskit ten darbuotojus, suimkite, atveskite į teismą. Už pusvalandžio jį atvežė į teismą, aš paėmiau partinį bilietą. Gavo jis du metus. Kitoje baudžiamojoje byloje aš keturis partinius bilietus atėmiau.

– D. S.: ***O už ką teisėjai būdavo atleidžiami iš pareigų?***

– L. M.: Jei tik blogiau dirbdavo, tai po vienos kadencijos nebeperrinkdavo. LTSR Aukščiausiojo teismo teisėją K. Bieliauską pašalino iš teisėjų, nes jis vasaros metu nelegaliai nušovė zuikį, nors jo brolis buvo partijos komiteto sekretorius. Sako, neturite moralinės teisės nagrinėti bylų.

– D. S.: ***Ačiū Jums už pokalbį.***

3 priedas. Interviu su teisėju Stasiu Sipavičiumi stenograma

2012-08-21
(kalba pataisyta)

– Dovilė Sagatienė (toliau – D. S.): ***Pirmasis klausimas Jums yra asmeninis. Mane domina, kas Jus paskatino pasirinkti teisės mokslus ir kur įgijote teisinių žinių?***

– teisėjas Stasys Sipavičius (toliau – S. S.).: Mano tėvas iš prigimties buvo labai teisingas, todėl teisingumo jausmą aš paveldėjau iš jo. Motina prieš mirdama norėjo, kad tapčiau kunigu. Kai rusai išvijo vokiečius ir paskelbė, kad yra renkami kandidatai į Juridinę mokyklą, aš dirbau Trakų apskrities prokuratūros liaudies tardytoju. Nuvažiavau į Teisingumo ministeriją pas teisingumo ministro pavaduotoją Ch. Aizeną, kuris manęs paklausė kas aš toks, kur dirbu. Būdamas našlaitis dokumentuose parašiau, kad buržuazinėje santvarkoje buvau „buožių" išnaudojamas ir tik tarybų valdžios dėka gavau gydymą, kai buvau susirgęs. Ch. Aizenas, nesiklausdamas partijos komiteto nuomonės, pristatė mane LKP (b) CK, kur manęs paklausė, ar buvau areštuotas [vokiečių] okupacijos laikotarpiu, ar turėjau ginklą. Aš atsakiau, kad nei aš, nei mano tėvai nebuvo areštuoti. Tas, kuris buvo areštuotas vokiečių okupacijos laiku teisėju nebuvo skiriamas, nes buvo laikoma, kad, jeigu vokiečiai paleido, tai buvai užverbuotas. Norėjo skirti į Lazdijus, bet aš ten nenorėjau, todėl skyrė į Rietavą. Kai paklausiau, kodėl taip toli, atsakė, kad „kuo toliau dabar būsi nuo centro, tuo arčiau kas metai artėsi prie centro". Iš tikrųjų jie turėjo omenyje tai, kad „ten pergyvensi visus sunkumus ir paaiškės, ar tu vertas būti teisėju ar ne". 1948 metų gruodžio mėnesio 6 dieną atvykau į Plungę, praktikos atlikti, ten užvertė mane bylomis. Trečiasis partijos komiteto sekretorius, veždamas mane į Rietavą pristatyti valdžiai paklausė: „Sipavičius, tu iš fanatikų, ar ne?" Aš ekspromtu nesusigaudęs sakau: „ne iš tų". Man atsakė: „tai gerai".

– D. S.: ***Kitas mano klausimas yra apie tai, koks buvo teismo (teisėjo) santykis su partijos komitetu? Ar galėjo partinai organai paskambinti ir pasakyti teisėjui, kad taip ir taip tokią ir tokią bylą reikia spręsti?***

– S. S: Teisėju galėjai tapti tik pritarus NKGB, o partijos komitetų pirmieji sekretoriai ir LKP (b) CK atsiklausdavo jų. Kai mane skyrė į LTSR Aukščiausiąjį teismą, tuometinis šio teismo pirmininkas pirmiausia užklausė NKGB, ar aš tinku, ar ne. Partijos komitetai daugiausia prašydavo skirti griežtesnes bausmes bylose.

– D. S.: ***Jeigu skyrimas teisėju priklausė nuo NKGB, tai kam tada buvo reikalingi teisėjų rinkimai?***

– S. S: Teisingumo ministerija rekomenduodavo teisėją į rinkimus, o LKP (b) CK svarstydavo. Rekomenduojamus kandidatus parinkdavo partiniai organai, kurie paskui atsiklausdavo NKGB. Jokių teisėjų rinkimų nebuvo, ką parinkdavo partijos komitetas, tą ir išrinkdavo. Ir teisėjų atšaukimo nebuvo: jeigu nepatinki partijos komitetui, „lauk iš darbo" ir viskas.

– D. S.: ***O kokia buvo teisėjo atsakomybė už teisminę veiklą?***

– S. S.: Jeigu laiku neišnagrinėji bylos, tai būdavo skiriama drausminė nuobauda – įspėjimas. Galėdavo ir pareigose pažeminti. Buvo dar ir partinė atsakomybė, galėjo rekomenduoti Teisingumo ministerijai atleisti iš darbo.

– D. S.: ***Mane dar domina teisėjų materialinis aprūpinimas?***

– S. S: Visi rusų laikais buvo baudžiauninkai. Išnaudodavo iki paskutinio. Liaudies teisėjas gaudavo 120 rublių per mėnesį. Tik LTSR Aukščiausiajame teisme mokėjo 230, bet

atskaičiuodavo mokesčius ir likdavo 195 rubliai. LTSR Aukščiausiojo teismo teisėjas negalėjo kostiumo jugoslaviško nusipirkti, nes jis kainavo 250 rublių, niekas užsienyje tuo nepatikėdavo, kai papasakodavau, sakydavo, kad socialistinėje valstybėje taip negali būti.

– D. S.: ***O kaip dėl teisėjų darbo kontrolės?***

– S. S: Man dirbant Šilalėje, atsiuntė LTSR Aukščiausiasis teismas pagal programą revizorių. Jis visą mėnesį tikrino teismo darbą. Rūpinomės kaip reikiant tuo revizoriumi. Po mėnesio aš ir teisminis vykdytojas gavom mėnesines premijas.

– D. S.: ***Ar teisėjai, dirbdami sovietiniame teisme, turėjo galimybę pasielgti kitaip, negu formaliai buvo reikalaujama?***

– S. S: Vienas asmuo buvo nuteistas trims metams laisvės atėmimo bausme už autoavariją. Jis manęs prašė pasigailėti, tai aš jam skyriau pataisos darbus. Partijos komitete tuomet dirbo toks *Žvirblis*, labai protingas. Tai jis mane pasikvietė ir sako, kad teisėjui: „tokį eksperimentą galima daryti tik vieną kartą gyvenime". Dar buvo toks darbininkas, kuris pavogė iš kolūkio grūdų, gavo penkerius metus, grįžęs vėl pavogė maišą žirnių. Už pakartotinį nusikaltimą reikėjo bausti griežčiau, o aš jam skyriau tik pataisos darbus. Prokuroras užprotestavo nuosprendį. Tai aš išsiaiškinau, kad tas darbininkas turėjo 1000 darbadienių, bet už juos negavo nė vieno kilogramo grūdų, nė rublio, todėl apskundžiau protestą. Prokuroras tada nuėjo pas partijos pirmąjį sekretorių, o jis pasakė prokurorui protestą atsiimti. Kitą kartą išvažiavome į sesiją, nagrinėti bylos dėl naminis degtinės gaminimo ir dėl ožkos vagystės. Kai ožką pavogusiai moteriai skyriau penkerius metus, ji teismo salėje užpakalį parodė, o kai už naminės degtinės gaminimą vietinį muzikantą nuteisiau tik lygtinai plojo visa salė, balius didžiausias buvo, manęs vos ant rankų nenešiojo. Tai Rietave ir kitur mane vadindavo Šviesiuoju teisėju. Tarybiniais laikais teisėjai turėjo aukščiausią autoritetą iš visų pareigūnų, nes buvo idėjiniai žmonės, nesavanaudiški, norėjo padėti žmonėms.

– D. S.: ***Ačiū Jums už pokalbį.***

4 priedas. Interviu su teisėju prof. Pranciškumi Stanislavu Vitkevičiumi stenograma

2010-01-09
(kalba pataisyta)

– Dovilė Sagatienė (toliau – D. S.): ***Gerbimas, Profesoriau, kaip tapote teisėju?***

– Prof. Pranciškus Stanislavas Vitkevičius (toliau – P. S. V.): Aš daugmaž rusiškai mokėjau, todėl po karinės tarnybos 1950 metais grįžęs į Lietuvą pradėjau dirbti Mažeikių apskrities komjaunimo komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėju. Netrukus mane nukreipė mokytis į Vilniaus juridinę mokyklą, kurioje stipendija buvo gana nemaža (510 rublių). Kadangi kadrų reikėjo, o aš buvau ne tik tarnavęs sovietinėje armijoje, bet ir buvau apskrities komjaunimo komiteto agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas, man sako: „eisi teisėjaut, tave skirsim į teisėjų grupę". Ką darysi? 1951 m. gruodį paskyrė vieninteliu Utenos rajono liaudies teisėju. Baudžiamųjų bylų daug nebūdavo. Pirmą nuosprendį paskelbiau spekuliacijos byloje. Rankos drebėjo.

Į teisingumo vykdymą, aišku, stengėsi kištis, į nuosprendžių priėmimą norėjo kištis partijos rajono komiteto antrasis sekretorius. Tuo metu už turto grobstymą buvo numatytos labai didelės bausmės. Koks čia grobstymas? Penki ar šeši kolūkiečiai iš kolūkio, kuriame sunkiai dirbo pasiėmė 7 ar 10 kg. grūdų. Prokurorė juos areštavo. O aš vis dėl to negalėjau žmonių bausti tokiom didelėm bausmėm, dar kažkokių kabliukų radau ir juos tiesiog teismo salėje paleidau, paskelbiau, kad kaltė jų neįrodyta, jie išteisinami. Po to išteisinimo iškviečia mane į rajono vykdomąjį komitetą. Ateina pirmininkas, ateina antrasis sekretorius ir KGB rajono viršininkas. Pradeda mane šukuoti, sakau, „neįrodyta kaltė buvo, o kita vertus aš ne vienas sprendžiau – tarėjai buvo". KGB viršininkas sako: „jeigu tu ateityje paleidinėsi liaudies priešus, tada tau gerai nesibaigs". Na, žinoma visko galėjo būti. Galėjo išvežti mane, ištremti nežiūrint to, kad komjaunuolis buvau ir panašiai. Bet tada srities teisme irgi buvo tie vadinami *žmogiškieji komunistai*. Jie paliko galioti mano nuosprendį. Ir viskas, atsikabino nuo manęs KGB.

Komunistų partijos rajono komiteto antrasis sekretorius, rusas, dažnai sakydavo, kad „tą truputį griežčiau nubausk, tą truputį švelniau". Na, o aš tada nueinu pas pirmąjį sekretorių, lietuvį, labai paprastą žmogų. Nelabai jis kišdavosi, nors tuomet partiniai vadovai vadovaudavo net rajonui, pagrindinis, taip sakant, vadas būdavo. O jis – ne. Jis stengėsi kiek įmanoma žmonėms padėti per tą vykdomąjį komitetą. Tada aš pamačiau, kad komunistas irgi gali būti geru žmogumi. Aš pas jį nuėjau, sakau, taip ir taip, iš manęs antrasis sekretorius dažnai reikalauja, kad „tu taip padaryk, tu taip". Pirmasis sekretorius sako, „neklausyk tu jo. Tu daryk pagal savo sąžinę ir įstatymus. Nusispjauk, o aš gelbėsiu, jeigu reikės". Tai aš taip ir darydavau. Jei kas, sakydavau, kad neįrodyta arba, kad ne aš vienas sprendžiu.

Dar nesibaigus kadencijai, mane rekomendavo į LTSR Aukščiausiąjį teismą. Pirmiausia eini į LKP (b) CK posėdį, kuriame dalyvauja ir LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas. Man tada buvo 30 metų. Aš įeinu, o J. Paleckis sako: „ar mes tokie biedni esam, kad tokius piemenis imtumėm". Tada mane ėmė ginti LTSR Aukščiausiojo teismo pirmininkas K. Didžiulis: „jis puikiai dirba, gera charakteristika iš pirmojo sekretoriaus, be to, jau tris kursus VU Teisės fakultete baigė, sugeba ir sunkiai dirbti, ir mokytis". J. Paleckis pakraipė galvą, sako: „gerai, tegu jau būna". Po to LKP (b) CK rekomendacija perduodama LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, kuris iki sesijos priima nutarimą dėl skyrimo LTSR Aukščiausiojo teismo teisėju. Paskui nutarimą tvirtina LTSR Aukščiausioji Taryba.

Ten buvo lengviau dirbti negu liaudies teisme. Iš pradžių teko ir baudžiamąsias, ir civilines bylas nagrinėti, bet nebuvo sunku, nes sprendė trijų teisėjų kolegija. Pirmininkas K. Didžiulis buvo labai geras ir doras žmogus. Vienoje mano nagrinėtoje byloje jis parašė protestą, nes skyriau per mažą bausmę ir paskyrė bylą iš naujo nagrinėti. Kolegijoje buvo jis, aš ir trečias teisėjas. Aš jam sakau: „gerbiamas Pirmininke, ar reikėjo šito protesto?“ „Žinai, - sako jis, „tu esi teisus, nusiimu aš savo protestą“. Mes nutraukėm tą bylą.

Ten buvo mažiau kišimosi iš saugumo į bylas. Bent į mano bylas nesikišo. Po kurio laiko mane norėjo vėl paskirti pirmosios instancijos teismo teisėju, sunkioms baudžiamosioms byloms nagrinėti – nužudymai, kai kurios politinės bylos. Bet kai aš įstojau į civilinės teisės aspirantūrą mane pervedė į LTSR Aukščiausiojo teismo civilinių bylų kolegiją. Ten jau daug lengviau buvo: santuokos nutraukimo, gražinimo į darbą bylos. Kai baigiaus mokslus, LTSR Aukščiausiojo teismo Pirmininkas, kuris mane mėgo, paskyrė mane į LTSR Aukščiausiojo teismo Prezidiumą. Vieną kartą antrasis partijos sekretorius *Karazovas*, paskambino, informacijos norėjo dėl mano nagrinėtos bylos dėl mokytojo gražinimo į darbą. LTSR Aukščiausiojo teismo Pirmininko pavaduotojas sako man „reikia toje byloje panaikinti sprendimą, pasistenk, kad tai būtų padaryta“. Teismas yra nepriklausomas ir klauso įstatymų. Tais laikais to buvo laikomasi. Dabar blogiau – nuperka teisėjus, o tada nieks pinigų neturėjo. Pasižiūrėjom bylą, žmogus į darbą gražintas teisėtai ir mes jokiu būdu taip nesąžiningai elgtis negalime. Taip ir palikome prieš Pirmininko pavaduotojo valią. Jis manęs klausia, „kaip aš dabar pasiaiškinsiu?“ Sakau, „sakykit, kad tarėjai buvo užsispyrę“. Matyt, jam kažkas iš LKP (b) CK davė nurodymą. Man LTSR Aukščiausiame teisme jokių nurodymų iš LKP (b) CK ar iš kur kitur nebuvo. Mes nagrinėjome bylas pagal savo sąžinę. Antrasis partijos sekretorius *Karazovas* mėgdavo įsakinėt, bet man ne. Sunkiai mane išleido iš LTSR Aukščiausiojo teismo.

O Utenoje buvo kyšį atnešę. Po J. Stalino mirties buvo paskelbta amnestija. Man atnešė didelę sumą, sako „išleiskit mano vyrą iš kalėjimo“. „Man moka valstybė“ - sakau „pinigus neškitės, vyras pirmadienį pareis į namus“. Paleidau jį iš kalėjimo pagal amnestiją. Būčiau paėmęs, nebūtų nė šuo sulojęs, bet negalėjau aš žmonių skriausti.

– D. S.: ***O kas, Profesoriau, buvo jūsų mokytojas?***

– P. S. V.: J. Žeruolis. Aš iš jo ir iš viso savo gyvenimo paveldėjau [teisingumo jausmą]. Matęs tiek daug neteisybių, aš negalėjau būti kitoks. Ne visi komunistai buvo ne žmonės.

– D. S.: ***Jumis bekalbant aš jau gavau atsakymus į kai kuriuos savo klausimus. Man labiausiai rūpi Jūsų nuomonė apie mano disertacijos hipotezę. Ji yra tokia, kad teisingumo vykdymas sovietmečiu Lietuvoje buvo nulemtas sovietinės ideologijos ir tiesiogiai neatspindėjo visuomenės požiūrio į teisingumą.***

– P. S. V.: Matote, teisingume, kurį vykdė teismai jokios didelės ideologijos nebuvo. Galiu ir daugiau pasakyti. Teisingumą [partija] norėjo nulemti, bet jeigu teisėjas buvo doras, galėjo to išvengti. Mano draugas, kuris dirbo LTSR Aukščiausiojo teismo baudžiamųjų bylų kolegijoje pasakojo, kad nagrinėjo daug partijos narių, net užėmusių aukštas pareigas (partijos sekretorių, vykdomojo komiteto, net vieno ministro pavaduotojo) baudžiamųjų bylų. Nors areštuojant partijos narį prokurorui tikrai reikėjo gauti partijos organų sutikimą, tačiau prokuroras baudžiamąją bylą neareštuodamas galėjo iškelti bet kuriam partijos nariui. Teismams partijos narių bylas nagrinėti jokio sutikimo nereikėjo. Teisėjui nereikėjo jokio sutikimo. Mano draugui niekas jokių pretenzijų nedarė. Draugas sakė, kad net spaudimo neturėjo.

– D. S.: ***Bet dabar nuomonė yra priešinga.***

– P. S. V.: Aš žinau, kad priešinga, kaip nebus priešinga. Argi V. Landsbergis kitaip gali galvoti? Arba A. Kubilius?

– D. S.: ***Bet tada man įdomu, kas suformuoja tą nuomonę, kad viskas buvo tik blogai ir kad teisingumo tikrai nebuvo. Vadinasi, opinija, kad teisėjai sovietmečiu buvo priklausomi nuo partijos yra neteisinga?***

– P. S. V.: Ne, teisėjai buvo nepriklausomi.

– D. S.: ***Ir sovietine ideologija nesivadovavo?***

– P. S. V.: Nesivadovavo. Įstatymu vadovavosi, bet pats įstatymas kai kada reiškė ideologiją. Buvo nustatytos didelės bausmės už valstybinio turto grobimą. Skirdavo dideles žemės ūkio prievoles. Taip pat su mokesčiais. Iš kur tas valstietis ar kolūkietis galėjo turėti lėšų visiems mokesčiams. Nesumokėjus kreipdavosi į teismą, kad duotų leidimą areštuoti jo turtą ir po to parduoti. Tai čia teismas jau nieko negalėjo padaryti. Teismas galėjo tik palikti galioti areštą arba sustabdyti bylą ir pasiųsti mokesčių inspekciją perskaičiuoti, jeigu neteisingai apskaičiuota buvo. Jeigu teisingai buvo suskaičiuota, tai atgal atsiųs ir viskas. Teismas buvo bejėgis. Čia ir pasireiškė ta ideologija. Teismas negalėjo nieko. Praktika buvo tokia ir teisėjas nieko čia negalėjo padaryti. O vėliau, kai nebebuvo šitokių prievolių ir mokesčių valstiečiams, tada teismas buvo nepriklausomas ir klausė tik įstatymo. Nebent koks minkštakūnis teisėjas. Kada bausmės dydis nuo 1 iki 10 metų, teisėjas turėjo pasirinkimą. Prokurorui užprotestavus, aukštesnis teismas galėjo sakyti, kad buvo skirta per maža bausmė ir nuosprendį pakeisti. Bet kada 2 ar 3 metus vietoje numatytų 7 ar 8 skirdavai, niekas nieko *nekabino.* Buvo viena tokia teisėja, kuri visada stengdavosi skirti kuo didesnę bausmę. Tai teisiamieji stengdavosi ją nušalinti. Visokiais būdais bandė. Ji buvo netekėjusi, tai sakydavo, esą ji norėjo su manim draugauti, tai vėl kas nors. Bet kas gi jai į galvą ateidavo taip nežmoniškai bausti žmones. Galėjo skirti daug mažiau. Jeigu teisėjas bausmę skirdavo sankcijos ribose, tai sunkiai ką padarysi. Sumažindavo tik aukštesnieji teismai arba LTSR Aukščiausiasis teismas sumažindavo, bet jau retesni atvejai būdavo.

– D. S.: ***O koks buvo teisėjų atlyginimas?***

– P. S. V.: Mes turėjom tik specialią ligoninę, o teisėjų atlyginimai tai dabar dvigubai ar trigubai didesni. Kitos teisėjų garantijos buvo dėl jo atleidimo. Reikėjo gauti LTSR Aukščiausios Tarybos sutikimą jį atleidžiant už kokį nors pažeidimą. Arba LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsako, kuris vėliau buvo tvirtinamas LTSR Aukščiausiojoje Taryboje tarp sesijų.

– D. S.: ***Kas kūrė teisingumo vykdymo sistemą sovietmečiu?***

– P. S. V.: Įstatymai. Aišku, kuriant įstatymus buvo vadovaujamasi Sovietų Sąjungos logika. Mūsų kodeksai buvo priimti vėliau. Kol sąjunginė respublika nebuvo priėmusi savo kodekso, tai joje veikė kiti kodeksai.

– D. S.: ***O kokios institucijos sudarė teisingumo vykdymo sistemą?***

– P. S. V.: LTSR Aukščiausiasis teismas, kaip ir dabar, spręsdamas bylas vykdė teisingumą. O LTSR Teisingumo ministerija galėjo tik sukviesti teisėjų suvažiavimą, sukritikuoti, už tai, kad teismų sprendimai neteisingi, jie naikintini. Buvo apie tai ataskaitos rengiamos. LTSR Teisingumo ministerija rengdavo ir liaudies teismų patikrinimus. Bet iš to stebuklų nebuvo, jie [LTSR Teisingumo ministerija] negalėjo teismų sprendimų ar nuosprendžių panaikinti.

– D. S.: ***Tai reiškia, kad LTSR Teisingumo ministerija galėjo daryti įtaką visiems teismams?***

– P. S. V.: Įtaką darydavo, atvažiuodavo patikrindavo, padarydavo teisėjų suvažiavimus, sukritikuodavo. Gal ir galėjo pasiūlyti kokį teisėją atleisti. Tačiau atleisti galėjo tokia tvarka, kokia buvo: LTSR Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsaku. O LTSR Teisingumo ministerija neturėjo teisės. LTSR Teisingumo ministerija į LTSR Aukščiausiojo teismo darbą per 15

metų, kai aš dirbau negirdėjau, kad kištųsi. Kadangi LTSR Teisingumo ministerija ne kažką galėjo, ją panaikino, o LTSR Aukščiausiajame teisme sudarė Prezidiumą, kuris jau buvo aukščiausias organas. Bet ir jis nieko ypatingo negalėjo. LTSR Aukščiausios Tarybos sesijos metu galėjo pasiūlyti jo Prezidiumui atleisti teisėją. Žemesniųjų teismų veiklos patikrinimas ir jos apibendrinimas labiau tiko LTSR Aukščiausiajam teismui negu LTSR Teisingumo ministerijai, nes LTSR Aukščiausias teismas vis tiek nagrinėjo žemesniųjų teismų bylas. O LTSR Teisingumo ministerija buvo administracinis organas, kuris sukviesdavo teisėjų suvažiavimus. Kažkokio vieningo centro, kuris valdytų teismus nebuvo.

– D.S.: ***Ačiū Jums už pokalbį.***

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Dovilė Sagatienė

SOVIETINIAI BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMAI LIETUVOJE 1940–1941 IR 1944–1953 METAIS

Daktaro disertacijos santrauka
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2009–2013 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Disertacija ginama Mykolo Romerio universiteto Teisės mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas

doc. dr. Edvardas Sinkevičius (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Nariai:

doc. dr. Ramūnas Birštonas (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

prof. dr. Jevgenij Machovenko (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

doc. dr. Rimantas Miknys (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H);

doc. dr. Kristina Miliauskaitė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Oponentai:

doc. dr. Gintaras Šapoka (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S);

doc. dr. Antanas Šenavičius (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

Disertacija bus ginama viešame Teisės mokslo krypties tarybos posėdyje 2013 m. gruodžio 19 d. 13 val., I-414 auditorijoje.

Adresas: Ateities g. 20, LT-08303, Vilnius, Lietuva

Disertacijos santrauka išsiųsta 2013 m. lapkričio 19 d.

Su disertacija galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo (Gedimino pr. 51, Vilnius) ir Mykolo Romerio universiteto (Ateities g. 20, Vilnius) bibliotekose.

SOVIETINIAI BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMAI LIETUVOJE 1940–1941 IR 1944–1953 METAIS

Santrauka

Tiriamoji problema. Demokratinėse visuomenėse, vadovaujantis valdžių padalijimo doktrina, teisingumą vykdo nepriklausomi teismai. Pagal 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstituciją teisingumo vykdymą Lietuvoje garantuoja nepriklausomi teismai ir teisėjai, kurie, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo (109 straipsnis).

1940 metais sovietų okupuotoje Lietuvoje įsigaliojusioje LTSR konstitucijoje taip pat buvo įtvirtintos nuostatos, kad teisingumą Lietuvoje vykdo įvairių grandžių teismai (77 straipsnis) ir kad teisėjai yra nepriklausomi bei klauso tik įstatymo (85 straipsnis). Tačiau vyraujanti šiuolaikinio teisinio diskurso nuomonė yra ta, kad sovietmečiu tiek teismų pareiga vykdyti teisingumą, tiek teisėjų nepriklausomumas ir jų rinkimai Lietuvoje buvo deklaratyvūs.

Išties, sovietinis režimas okupuotoje Lietuvoje, kurio dalimi buvo ir teismai, nekelia abejonių dėl jo nelegitimumo. Tačiau kartu akivaizdu, kad tik mokslinės minties laisvės sąlygomis atlikus objektyvią sovietinių teismų sistemos raidos Lietuvoje analizę, įmanoma pabandyti visapusiškai įvertinti sovietinę teisinę sistemą, veikusią sovietų okupuotos Lietuvos teritorijoje.

Atsižvelgiant į tai, kad 1940 metais Lietuvai primesta sovietinė teisinė sistema intensyviausiai buvo diegiama 1940–1941 metais ir, pasitraukus nacistinei Vokietijai, tęsta nuo 1944 metų iki J. Stalino mirties 1953 metais, šioje disertacijoje pasirinktas tiriamasis laikotarpis apima sovietinės teisinės sistemos raidą Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais. Sovietinėje teismų sistemoje permainos po J. Stalino mirties pirmiausia pasireiškė tuo, kad, siekiant reabilituoti komunistų partijos autoritetą, buvo panaikintos sovietinės kvaziteisminės institucijos – Ypatingieji pasitarimai – OSO (*особое совещание – ОСО*) ir kariniai tribunolai, buvę TSRS specialiųjų teismų sistemos dalimi, nuo kurių kasdieninės kovos su lietuvių tautos pasipriešinimu, faktiškai priklausė sovietinės valdžios ir komunistų partijos egzistavimas Lietuvoje.

Disertacijoje pasirinkta tirti iki šiol mažiau analizuotus sovietinius Lietuvoje veikusius bendrosios kompetencijos teismus, išskiriant liaudies ir apygardų teismus bei LTSR Aukščiausiąjį teismą, didesnio dėmesio neskiriant sričių teismams dėl jų trumpalaikio veikimo. Bendrosios kompetencijos teismai iš kitų sovietinių Lietuvoje veikusių teismų išsiskiria ir tuo, kad tik šie teismai, bent jau formaliai, buvo renkami „Lietuvos TSR piliečių“. Tiesa, LTSR konstitucijoje skelbta „LTSR pilietybė“ buvo fiktyvi ir Lietuvos gyventojams prieš jų valią primesta svetimos valstybės pilietybė, todėl teigti, kad bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje buvo renkamai LTSR piliečių galima tik sąlyginai. TSRS specialiųjų teismų (karinių ir transporto tribunolų) teisėjus rinko TSRS Aukščiausioji Taryba, o LTSR Aukščiausioji Taryba rinko tik šių teismų tarėjus. Ypatingieji pasitarimai disertacijoje plačiau netiriami, nes jų formavimas nebuvo teisiškai formalizuotas, be to, jie kažkiek yra analizuoti darbuose apie sovietų nusikaltimus lietuvių tautai. Disertacijoje taip pat neanalizuojami sovietų vykdyti genocido nusikaltimai, lietuvių partizaninis judėjimas, sovietinių teismų priimti sprendimai ir nuosprendžiai, jų vykdymas. Šie ir panašūs klausimai aptariami tik tiek, kiek juos būtina paminėti siekiant atskleisti vieną ar kitą disertacijoje tiriamos problematikos aspektą.

Siekiant atskleisti sovietinio okupacinio režimo inicijuotų priverstinių teisės sistemos pertvarkų mastą ir pristatyti teisės sistemą, kurioje veikė sovietiniai teismai, disertacijoje

taip pat aptariama sovietinės teisės ir sovietinio teisingumo specifika, sovietinio ekonominio pagrindo formavimas Lietuvoje ir esminiai pakeitimai baudžiamosios, civilinės, šeimos bei darbo teisėje. Pagrindinis dėmesys šioje disertacijoje skiriamas sovietinei baudžiamajai teisei, nes ši teisės šaka, pasižyminti imperatyviu reguliavimo metodu ir įgalinanti efektyviai kontroliuoti visuomenę, sovietmečiu darė didžiausią įtaką naikinant komunistinei santvarkai besipriešinusią visuomenės dalį.

Svarbu pažymėti, kad šioje disertacijoje okupuotos Lietuvos teritorijoje veikę teismai LTSR teismais vadinami tik sąlyginai, nes vadinamoji „Lietuvos TSR" niekada nebuvo Lietuvos valstybė, niekada nebuvo jokia Lietuvos valstybingumo forma, o tik okupuotos Lietuvos teritorija, kurioje veikė okupacinė valstybė – TSRS. Tai reiškia, kad vadinamojoje LTSR veikę teismai (ir bendrosios kompetencijos teismai) buvo Sovietų Sąjungos vykdyto okupuotos Lietuvos teritorijos valdymo įrankiai.

Disertacijos **problema** formuluojama keliant klausimus, kokios politinės ir teisinės prielaidos lėmė sovietinių bendrosios kompetencijos teismų steigimą ir įtvirtinimą Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais, kokia teisės ir teisingumo samprata savo veikloje privalėjo vadovautis šie teismai, kokia buvo jų institucinė–organizacinė sąranga ir ryšiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis.

Šios disertacijos **objektas** yra sovietinių bendrosios kompetencijos teismų steigimo bei veiklos Lietuvoje politinės ir teisinės prielaidos, institucinė jų sąranga, teisėjų korpusas bei tarpinstituciniai (kontrolės) ryšiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis 1940–1941 ir 1944–1953 metais.

Disertacijos tikslas. Šios disertacijos tikslas – instituciniu–organizaciniu aspektu išanalizuoti Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais veikusius sovietinius bendrosios kompetencijos teismus.

Disertacijoje keliama **hipotezė** – sovietams okupavus Lietuvos teritoriją ir ją prievarta prijungus prie TSRS, vadovaujantis sovietiniais teismų sistemos steigimą ir organizavimą reglamentavusiais įstatymais, įdiegus ideologizuotą sovietinės teisės sistemą, sunaikinus buvusius Lietuvos Respublikos teismus ir represavus teisėjus, buvo įsteigta integruota Sovietų Sąjungos teismų sistemos dalimi tapusi LTSR bendrosios kompetencijos teismų sistema, kuri buvo įforminama rengiant fiktyvius teisėjų rinkimus, būsimiems teisėjams keliant esminį politinio patikimo kriterijų ir paneigiant pamatinį teisėjų nepriklausomumo principą, taip pat šiuos teismus su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis susiejant glaudžiais kontrolės ryšiais. Tai reiškė priverstinį nutolimą nuo tarpukario Lietuvoje besiformavusios vakarietiška teisės tradicija paremtos teisinės sistemos.

Disertacijos uždaviniai:

Remiantis disertacijos objektu, tikslu ir keliama hipoteze, disertacijoje keliami šie uždaviniai:

1. Nustatyti pagrindinius Lietuvos valstybės ir teisės sovietizacijos bruožus bei atskleisti sovietinės teisės ir sovietinio teisingumo specifiką.

2. Atsižvelgiant į Sovietų Sąjungos politinę raidą išskirti ir išanalizuoti sovietinių bendrosios kompetencijos teismų sistemos raidos etapus Lietuvoje J. Stalino valdymo laikotarpiu ir nustatyti šių teismų vietą Sovietų Sąjungos teismų sistemoje.

3. Atskleisti sovietinių bendrosios kompetencijos teismų organizavimo Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais problemas, išanalizuoti sovietinį teisėjų nepriklausomumo principo turinį, taip pat ištirti teisėjų atleidimo procedūrą sovietmečiu bei teisėjams taikytos atsakomybės rūšis (baudžiamąją, drausminę ir partinę).

4. Nustatyti sovietinių Lietuvos teritorijoje veikusių bendrosios kompetencijos teismų santykius su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis bei atskleisti jų pobūdį šiems teismams 1940–1941 ir 1944–1953 metais nagrinėjant baudžiamąsias bylas, susijusias su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje.

Ginamieji teiginiai:

1. Sovietinės teisės teisingumo sampratos specifiką Sovietų Sąjungoje lėmė po 1917 m. perversmo Rusijoje bolševikų įvesta vadinamoji proletariato diktatūra, kurios svarbiausiąja funkcija laikytas nuverstųjų klasių pasipriešinimo socialistinei santvarkai slopinimas. Šios funkcijos vykdymui buvo pajungta pagal komunistų ideologiją pertvarkyta teisės sistema, kurioje svarbiausias vaidmuo teko sovietinei baudžiamajai teisei.

2. Sovietinių teismų sistemos raida Lietuvoje priklausė nuo politinių aplinkybių. Valdant J. Stalinui išskiriami du sovietinių bendrosios kompetencijos teismų vystymosi Lietuvoje etapai: pirmoji sovietinė okupacija, per kurią buvo laipsniškai panaikinti tarpukario Lietuvos teismai ir pradėti steigti sovietiniai, ir pirmieji devyneri antrosios sovietinės okupacijos metai, kuomet šie teismai buvo įtvirtinti Lietuvoje. LTSR bendrosios kompetencijos teismai buvo Sovietų Sąjungos teismų sistemos dalis. Greta jų okupuotoje Lietuvoje veikė TSRS specialieji teismai ir Ypatingieji pasitarimai, turėję specialius įgaliojimus nagrinėti sovietinės ideologijos pavojingiausiais laikytus nusikaltimus.

3. Formuojant sovietinius bendrosios kompetencijos teismus Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais sovietiniam režimui iškilo šių teismų rinkimų imitavimo problema, taip pat teisėjų profesinio ir politinio pasirengimo problemos. Teisėjų nepriklausomumas sovietmečiu reiškė teisėjų paklusnumą komunistų partijos formuojamai politikai, o teisėjų atleidimas ir atsakomybės jiems taikymas priklausė nuo komunistų partijos valios.

4. Lietuvos teritorijoje veikusių sovietinių bendrosios kompetencijos teismų santykiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis reiškėsi per pastarųjų vykdomą institucinę ir politinę bendrosios kompetencijos teismų kontrolę, šiems teismams 1940–1941 ir 1944–1953 metais nagrinėjant baudžiamąsias bylas, susijusias su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje.

Disertacijos mokslinis naujumas, teorinė ir praktinė reikšmė. Disertacijos naujumas pasireiškia tuo, kad pirmą kartą objektyviai ir atsisakius ideologizuoto požiūrio buvo atlikta kompleksinė sovietinės teisinės sistemos raidos Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais analizė, kurioje sistemiškai aptariamos Lietuvos sąlygų nulemtos sovietinės teisinės sistemos diegimo ypatybės, nustatyta LTSR bendrosios kompetencijos teismų vieta Sovietų Sąjungos teismų sistemoje, taip pat atskleistos šių teismų formavimo problemos, jų priežastys bei išanalizuotas sovietinių bendrosios kompetencijos teismų vaidmuo įgyvendinant partinius ir valstybinius planus, įtvirtinant socialistinę santvarką Lietuvoje.

Teorinė disertacijos reikšmė atsiskleidžia sovietinės teisės doktrinos kontekste analizuojant sovietinės teisės specifiką ir sovietinio teisingumo sampratą, aptariant Nepriklausomybės laikotarpio Lietuvos teisinės sistemos sovietizacijos ypatumus ir sudėtingą sovietinių teismų sistemą Lietuvoje, identifikuojant sovietinių bendrosios kompetencijos teismų formavimo mechanizmą bei teorinį sovietinio teisėjų nepriklausomumo principo pagrindimą.

Praktinė disertacijos reikšmė yra ta, kad pagrindiniai disertacijos teiginiai ir išvados gali būti naudojami rengiant apibendrinančio pobūdžio mokslinius darbus apie sovietinės Lietuvos istoriją ir Lietuvos teisės istoriją. Sovietinių Lietuvos teismų santykių su partinėmis ir valstybinėmis valdžios institucijomis analizė taip pat turėtų padėti atrasti postsovietinio bloko šalims būdingo teisinio nihilizmo priežastis. Be to, ši disertacija galėtų pasitarnauti rengiant mokymo priemones, paskaitas ir specialius kursus apie Lietuvos teisės istoriją.

Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad disertacijoje pirmą kartą išsamiai analizuojama ir apibendrinama archyvinė medžiaga, rasta ne tik Lietuvoje, bet ir Rusijos Federacijoje esančiuose archyvuose. Šioje disertacijoje taip pat užfiksuotos ir analizuotos asmeninės kai kurių LTSR bendrosios kompetencijos teismų teisėjų patirtys, kurios netrukus galėjo būti negrįžtamai prarastos. Tiek apibendrinta anksčiau plačiai nenaudota archyvinė medžiaga, tiek ja remiantis padarytos išvados, taip pat atskleisti sovietinės teisinės sistemos vystymosi okuptuotoje Lietuvoje bruožai bei ištirtas sovietinių bendrosios kompetencijos teismų Lietuvoje institucinis–organizacinis aspektas sudaro teorinę ir praktinę šioje disertacijoje atlikto tyrimo reikšmę.

Disertacijos rezultatų aprobavimas. Disertacija svarstyta ir aprobuota Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos ir istorijos katedroje. Dalis disertacijos rezultatų buvo paskelbta publikuojant mokslinius straipsnius Mykolo Romerio universiteto mokslo darbų rinkinyje „Socialinių mokslų studijos“. 2012 m. šiame rinkinyje išspausdintas straipsnis „Teisėjų nepriklausomumo problema Lietuvoje 1940–1941 metais“ (Nr. 4 (1), p. 157–174), o 2013 m. publikuotas straipsnis „Sovietinių teismų atkūrimas ir raida Lietuvoje 1944–1956 metais“ (Nr. 5 (1), p. 193–213).

Su kai kuriais disertacijos rezultatais taip pat supažindinta tarptautinė teisės istorikų bendruomenė, kurią vienija Jaunųjų teisės istorikų asociacija (*Association of Young Legal Historians*) ir Europos lyginamosios teisės istorijos draugija (*European Society for Comparative Legal History*). 2011 m. balandį Mastrichte Jaunųjų teisės istorikų asociacijos rengtoje tarptautinėje konferencijoje „Europos tradicijos: integracija ar dezintegracija“ disertacijos tema pristatytas įvadinis stendinis pranešimas (*poster*), 2012 m. liepą Amsterdame vykusioje Europos lyginamosios teisės istorijos draugijos konferencijoje „Lyginamoji teisės istorija: definicijos ir iššūkiai” skaitytas pranešimas „Teisėjų nepriklausomumas sovietinėje Lietuvoje 1940–1941 metais”, o 2013 m. gegužę Gente vykusioje Jaunųjų teisės istorikų asociacijos organizuotojoje konferencijoje „Moterys ir vyrai teisės istorijoje“ – pranešimas „Moterys teisėjos tarpukario (1933–1940) ir sovietinėje Lietuvoje (1940–1941)“.

Disertacijos metodologija. Disertacijos metodologiją sudaro dvi dalys: bendros metodologinės pozicijos ir rengiant disertaciją naudotų tyrimo metodų pristatymas. Šios disertacijos *metodologinė pozicija* remiasi dviem esminėmis prielaidomis. Pirma, šioje disertacijoje nesiekiama teisinti ar kaltinti sovietinio režimo ir jo ideologijos. Šie reiškiniai yra tik priemonė organizaciniu–instituciniu požiūriu analizuoti sovietinius bendrosios kompetencijos teismus Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais. Antra, disertacijos tikslas nėra sovietiniais

metais atliktų mokslinių tyrimų revizija: sovietmečiu Lietuvoje atlikti moksliniai tyrimai disertacijoje traktuojami tik kaip duomenų šaltiniai, nevertinant šių tyrimų išvadų pagrįstumo. Rengiant disertaciją naudoti įvairūs *duomenų rinkimo* (dokumentų analizės, duomenų rinkimas klausinėjant) ir *duomenų analizės* metodai (analitinis aprašomasis, lyginamasis istorinis, sisteminės analizės, dedukcinis, indukcinis, teleologinis, lingvistinis, apibendrinimo, kontentanalizės, statistinis ir kt.).

Disertacijoje naudotų šaltinių ir tyrimų apžvalga. Disertacijoje pirmiausia remiamasi teisės aktais, reguliavusiais Lietuvos teismų veiklą iki okupacijos ir atgavus Nepriklausomybę, taip pat sovietiniais įstatymais, reglamentavusiais sovietinių teismų sistemą, teisėjų bei teismų nepriklausomumo principo turinį. Be to, analizuojami LTSR Aukščiausiosios Tarybos, TSRS Aukščiausiosios Tarybos ir kitų sovietinių valdymo ir partinių struktūrų nutarimai, TSRS ir LTSR ministerijų įsakymai, instrukcijos ir ataskaitos apie sovietinius Lietuvoje veikusius teismus. Atskleidžiant šiuolaikinę teisingumo sampratą bei teisėjų nepriklausomumo doktriną disertacijoje vadovautasi ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais. Pagrindinės baudžiamųjų bylų nagrinėjimo visu tiriamuoju laikotarpiu Lietuvoje veikusiuose liaudies teismuose ir LTSR Aukščiausiajame teisme tendencijos šioje disertacijoje atskleidžiamos analizuojant Lietuvos komunistų partijos vadovybei skirtas slaptas ataskaitas apie šių teismų darbą įgyvendinant politinius uždavinius, susijusius su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje. Papildomai remiamasi ir buvusių bendrosios kompetencijos teismų teisėjų interviu metu išsakytomis mintimis. Disertacijoje, be kita ko, naudojami ankstesni su disertacijos tematika susiję Lietuvos teisės istorijos darbai, publikacijos spaudoje, kitų mokslų literatūra.

Šios disertacijos pagrindą sudaro iki šiol nepublikuoti archyviniai dokumentai. Archyviniai duomenys apie LTSR teisinę sistemą buvo renkami Lietuvos ypatingajame archyve bei dviejuose Rusijos Federacijos archyvuose: Rusijos Federacijos valstybiniame archyve ir Rusijos valstybiniame socialinės politinės istorijos archyve.

Rengiant disertaciją taip pat remtasi Lietuvoje, Sovietų Sąjungoje ir Vakarų šalyse tarpukariu, sovietmečiu ir žlugus sovietiniam režimui publikuotais įvairaus pobūdžio darbais apie sovietinę teisinę sistemą, nes juose atsiskleidžia skirtingi požiūriai į sovietinę teisinę sistemą, vyravę konkrečiu laikotarpiu konkrečioje visuomenėje. Ankstyvuosiuose pirmųjų Vakarų sovietologų J. Zelitcho, B. W. Maxwello, V. Gsovskio bei G. C. Guinso darbuose atsiskleidžia išimtinai neigiamas požiūris į sovietinę teisę. Bemaž visi Vakarų valstybių mokslininkai, kurie J. Stalino valdymo metais ėmėsi analizuoti sovietinę teisę, pirmiausia priėjo prie išvados, kad sovietinė teisė nebuvo teisė. Tačiau vėliau buvo pamėginta objektyviau pažvelgti į įvairius sovietinės teisinės sistemos aspektus. Šioje srityje pasižymėjo amerikiečių sovietologai Jh. N. Hazardas ir H. J. Bermanas, teisės sociologas A. Podgoreckis bei filosofas R. Ungeris. Žlugus Sovietų Sąjungai kai kurie Vakarų sovietologai (P. Solomonas) savo darbuose žengė dar toliau ir ėmė vystyti idėją, kad nedemokratiniuose režimuose, esant tam tikroms aplinkybėms, teisė ir teisingumas visgi „galėjo veikti“.

Nepriklausomos Lietuvos teisės mokslininkai tiek daug dėmesio sovietinei teisei kaip Vakarų teisininkai neskyrė nei tarpukariu, nei pasibaigus sovietinei okupacijai. Pirmieji sovietinę teisę nagrinėję darbai tarpukario Lietuvoje buvo susiję su sovietinės teisės, kaip vienos iš užsienio valstybių teisės sistemų, pažintiniais tyrinėjimais, daugiausia dėmesio skiriant sovietinei baudžiamajai teisei (J. Papečkio, G. Rutenbergo, A. Vaitiekavičiaus, P. Pakarklio ir St. Tomonio darbai). Reikšmingiausius sovietinės teisinės sistemos tyrinėjimus

tuomet atliko pripažintas Lietuvos konstitucinės teisės žinovas prof. M. Romeris, pateikęs 1940 metų Lietuvos teisinės padėties konstitucinį įvertinimą. Kalbant apie ankstyvąją sovietinę teisinę literatūrą Sovietų Sąjungoje pažymėtina, kad ji buvo tik teorinio pobūdžio ir jos tikslas buvo, nenukrypstant nuo bolševikų idėjų, paaiškinti naujos (sovietinės) teisės sampratą (E. B. Pašukanis, N. V. Krylenko).

Situacija sovietinės teisės vystymo ir tyrimų srityje tiek Lietuvoje, tiek visoje Sovietų Sąjungoje iš esmės pakito pasibaigus karui. Lietuvoje disertacijos tema nemažai rašė tuomet akademinį ir mokslinį darbą dirbę teisininkai ir istorikai: M. Apanavičius, J. Bulavas, J. Dubauskas, S. Dvareckas, K. Didžiulis, A. Liakas, A. Likas, A. Rakūnas, V. Kancevičius ir kt. Sovietų Sąjungoje po karo taip pat pasirodė žymių rusų teisininkų (D. S. Karevo, S. A. Golunskio, M. B. Koževnikovo, N. N. Fioletovo, V. A Sircevo, V. D. Kaigorodovo ir kt.) darbai apie TSRS teismų sistemą, jos istoriją bei tyrimai apie konkrečius sovietinės teisės aspektus (socialistinę teisinę sąmonę, sovietinių teisėjų nepriklausomumo doktriną ir kt.). Tačiau tiek Sovietų Sąjungoje, tiek okupuotoje Lietuvoje pasirodę sovietinės teisinės sistemos tyrinėjimai buvo paveikti sovietinės dvasios, juose buvo pritariama sovietinės teisinės sistemos postulatams, todėl toks tendencingumas sumažino šių darbų vertę.

Dar kartą situacija sovietinės teisinės sistemos tyrimų srityje kardinaliai pasikeitė žlugus sovietiniam režimui. Lietuvai atgavus Nepriklausomybę didžiausias dėmesys Lietuvos sovietinės praeities istoriografijoje buvo skiriamas sovietų nusikaltimams lietuvių tautai, jos genocidui ir terorui atskleisti, todėl apie Lietuvoje veikusią sovietinę teisinę sistemą buvo kalbama fragmentiškai (A. Anušausko, V. Ašmensko, V. Tininio, E. Šileikio, H. Šinkūno, S. Vaitiekaus, V. Valančiaus, A. Vilbiko ir kt. autorių darbai), o naujausiuose Rusijos Federacijos mokslininkų sovietinės teisinės sistemos tyrimuose stengiamasi naujai pažvelgti į sovietinių teismų istoriją ir, atmetus ideologinius suvaržymus, iš naujo įvertinti jų veiklą (I. V. Abdurachmanovos, S. Aleksejevo, I. V. Brednevos, V. S. Bagdasariano ir O. I. Čistiakovo darbai).

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, dėstomoji dalis, išvados, naudotų šaltinių ir literatūros sąrašas bei priedai. Dėstomąją dalį sudaro keturi skyriai.

Pirmajame disertacijos skyriuje „**Sovietinės teisės diegimas Lietuvoje**“ sovietinės teisės doktrinos kontekste analizuojama sovietinės teisės specifika ir sovietinio teisingumo samprata. Atskleidžiamos etatistinį sovietinės teisės pobūdį lėmusios prielaidos, pagrindinės teisinės vertybės – teisingumo – modifikacijos tikslai ir eiga bei aptariamos šią teisinę vertybę turėjusios pakeisti sovietinės „teisinės vertybės“: teisėtumas, socialistinis teisingumas, revoliucinė teisinė sąmonė. Taip pat pristatomi pagrindiniai Nepriklausomos Lietuvos valstybės ir teisės sovietizacijos etapai pirmosios sovietinės okupacijos metais bei aptariami jų bruožai. Atskleidžiama žemės, bankų ir stambiosios pramonės nacionalizacijos eiga Lietuvoje, šių procesų požymiai ir pasekmės. Analizuojami pokyčiai tarpukario Lietuvos baudžiamojoje teisėje, pristatomi Lietuvos baudžiamosios teisės sovietizacijos etapai, taip pat deklaruotasis ir tikrasis sovietinių baudžiamųjų įstatymų įsigaliojimo (taikymo) momentas, aptariami pagrindiniai sovietinio Baudžiamojo kodekso ir Baudžiamojo proceso kodekso bruožai bei analizuojamos sovietinio režimo svarbiausiais laikytų nusikaltimų definicijos. Siekiant atskleisti okupacinio režimo inicijuotų priverstinių teisės sistemos pertvarkų mastą, šiame skyriuje, be kita ko, aptariami esminiai civilinės, šeimos bei darbo teisės pakeitimai: nuosavybės ir sutarčių laisvės principo panaikinimas, šeimos santykių sekuliarizacija, santuokos

instituto liberalizacija, valstybės kišimasis į privačius šeimos santykius, darbo teisinių santykių reguliavimo monopolizacija ir kt.

Antrajame disertacijos skyriuje „**Teismai sovietų okupuotoje Lietuvoje**“ atskleidžiamas tarpukario Lietuvos bendrųjų ir karinių teismų sistemos naikinimo procesas ir pateikiama antrosios sovietinės okupacijos metais Lietuvos teritorijoje galutinai įtvirtintos sovietinių teismų sistemos, sudarytos iš bendrosios ir specialiosios kompetencijos teismų, analizė: aptariami 1940–1941 ir 1944–1953 metais Lietuvoje veikę sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai (liaudies, apygardų, sričių ir LTSR Aukščiausiasis teismas), jų steigimo ypatumai, deklaruotoji jų kompetencija, funkcijos bei tikrieji įgaliojimai; pristatoma TSRS Aukščiausiojo teismo vieta kitų sovietinių bendrosios kompetencijos teismų sistemoje, jo įgaliojimai Lietuvos teritorijoje bei vidinė sandara, akcentuojant šio teismo Karinės kolegijos įgaliojimų išskirtinumą; atskleidžiama sudėtinga TSRS specialiųjų teismų sistema, sudaryta iš karinių tribunolų, linijinių geležinkelių transporto teismų ir linijinių vandens transporto teismų bei aptariama sovietinės kvaziteisminės institucijos – Ypatingojo pasitarimo – prigimtis.

Trečiajame disertacijos skyriuje „**Teisėjai sovietinės Lietuvos teismuose**“ pristatomas Lietuvoje veikusių sovietinių bendrosios kompetencijos teismų (liaudies, apygardų ir LTSR Aukščiausiojo teismo) teisėjų ir tarėjų atrankos bei rinkimų organizavimo procesas 1940–1941 ir 1944–1953 metais ir pateikiami statistiniai duomenys apie tuo metu faktiškai veikusius bendrosios kompetencijos teismus. Sričių teismų formavimo procesas dėl jų trumpalaikio veikimo išsamiau neaptariamas. Be to, šiame skyriuje, lyginant su tarpukario Lietuvos ir dabartine teisėjų nepriklausomumo principo samprata, analizuojamas komunistų partijos deklaruotas ir tikrasis sovietinių teisėjų nepriklausomumas, tiriamos fiktyvios sovietinių teisėjų nepriklausomumo garantijos, pristatomas profesinio sovietinių teisėjų pasirengimo užtikrinimas, pateikiami statistiniai duomenys apie bendrosios kompetencijos teismuose (išskyrus sričių teismus) dirbusių teisėjų teisinį išsilavinimą bei analizuojamas teisininkų profesinio rengimo organizavimas 1940–1953 metais. Kartu aptariami aukšti politiniai reikalavimai, sovietmečiu taikyti tiek teisėjams, tiek teismų tarėjams, įstatyminiai teisėjų atleidimo iš pareigų pagrindai, teisėjams taikytos atsakomybės rūšys (baudžiamoji, drausminė ir partinė), materialinis teismų aprūpinimasbei teisėjų profesinės karjeros galimybės.

Ketvirtasis disertacijos skyrius „**Teismų kontrolė sovietinėje Lietuvoje“** skirtas sovietinių bendrosios kompetencijos teismų santykių su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis pobūdžiui atskleisti. Šiame skyriuje pristatoma TSRS Teisingumo ministerijos, LTSR Teisingumo ministerijos ir LTSR prokuratūros 1940–1941 ir 1944–1953 metais atlikta institucinė bendrosios kompetencijos teismų veiklos kontrolė. Politinė bendrosios kompetencijos teismų kontrolė atskleidžiama paaiškinant teismo tapimo politine institucija prielaidas ir aptariant politinių uždavinių vykdymą sovietiniuose bendrosios kompetencijos teismuose Lietuvoje. Be to, šiame disertacijos skyriuje atskleidžiamos bendrosios kompetencijos teismuose antrosios sovietinės okupacijos metais išryškėjusios komunistų partijai nepalankios tendencijos, kai dalis politiškai svarbių baudžiamųjų bylų būdavo išnagrinėjamos nesivadovaujant sovietinės teisės ir teisingumo samprata. Atsižvelgiant į tai, kad apygardų ir sričių teismai Lietuvoje veikė tik laikinai, disertacijoje išsamiau tiriamos dviejų pagrindinių LTSR bendrosios kompetencijos teismų pakopų – liaudies teismų ir LTSR Aukščiausiojo teismo – politinė kontrolė, nagrinėjant baudžiamąsias bylas, susijusias su sovietinės santvarkos diegimu ir stiprinimu Lietuvoje (baudžiamosios bylos dėl žemės ūkio pertvarkų, dėl socialistinės nuosavybės nusikaltimų, dėl degtindarystės ir dėl kai kurių kontrrevoliucinių nusikaltimų).

Paskutiniajame šio disertacijos skyriaus poskyryje pristatomi kai kurie sovietinės teisės pokyčiai po J. Stalino mirties. Disertacija baigiama šaltinių ir literatūros sąrašu bei priedais, kuriuose pateikiamos interviu su buvusiais teisėjais, bendrosios kompetencijos teismuose dirbusiais 1940–1941 ir 1944–1953 metais, klausimynas ir interviu stenogramos.

Išvados:

1. Bemaž pusę amžiaus okupuotoje Lietuvoje taikyta sovietinė teisė iš esmės skyrėsi nuo tarpukario Lietuvos teisės sistemos. Atmetus Nepriklausomos Lietuvos teisės patirtį įsigalėjo nedemokratiniams režimams būdinga etatistinė (normatyvistinė) teisės samprata, pripažinusi valstybės primatą teisės atžvilgiu ir teisę sutapatinusi su įstatymu. Sovietinės teisės specifiką nulėmė po 1917 m. perversmo Rusijoje bolševikų įvesta vadinamoji proletariato, kitaip tariant darbininkų klasės, diktatūra, kurios svarbiausiąja funkcija laikyta nuverstųjų klasių priešinimosi socialistinei santvarkai slopinimas. Šią proletariato diktatūros funkciją įgyvendino bolševikų diegta teisės sistema, kuri buvo laikoma nauju ir aukščiausiu teisės tipu. Skirtingai negu tarpukario Lietuvoje, sovietmečiu teisingumo tikslas buvo ne teisingo sprendimo priėmimas, bet formalus sovietine ideologija pagrįstų įstatymų taikymas, tikslus jų vykdymas.
2. Nepriklausomos Lietuvos teisės sovietizaciją pirmosios sovietinės okupacijos metais, atsižvelgiant į konkrečias politines aplinkybes, galima skirstyti į etapus nuo 1940 m. birželio 17 d. iki 1940 m. rugpjūčio 3 d. ir nuo 1940 m. rugpjūčio 3 d. iki 1940 m. gruodžio 1 d. Pirmuoju etapu Lietuvos įstatymų pakeitimai buvo priimami oficialiai laikantis 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nustatytos tvarkos. Tik nuo 1940 m. liepos 21 d., marionetiniam Liaudies seimui priėmus nutarimą Lietuvoje „įvesti tarybų santvarką“ ir „paprašius“ priimti į Sovietų Sąjungą, Lietuvoje galioję įstatymai laipsniškai buvo keičiami jau nebesivadovaujant 1938 m. Lietuvos Konstitucijos nuostatomis.

   Antruoju Lietuvos teisės sistemos sovietizacijos etapu po 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykusio oficialaus Lietuvos įjungimo į TSRS sudėtį Lietuvoje įsigaliojo dar ir Sovietų Sąjungos sovietiniai įstatymai, tačiau nepakeisti Lietuvos teisės aktai taip pat nenustojo galios. Pagal 1940 m. rugpjūčio 25 d. įsigaliojusią LTSR konstituciją įstatymų leidyba buvo perleista komunistų partijos valdžią Lietuvoje turėjusiai realizuoti fiktyviai įstatymų leidžiamajai valdžiai – LTSR Aukščiausiajai Tarybai, kuri 1940 m. lapkričio 30 d. priėmė 1940 m. gruodžio 1 d. įsigaliojusį įsaką, Lietuvoje oficialiai įvedusį RTFSR 1922–1926 metais priimtus sovietinius kodeksus ir panaikinusį Nepriklausomos Lietuvos teisės galiojimą.

   Pirmosios sovietinės okupacijos metais Lietuvoje buvo priimti įstatymai, įtvirtinę kardinalias politines ir ekonomines pertvarkas: privačios nuosavybės panaikinimą, žemės, pramonės ir bankų nacionalizaciją. Taip pat buvo paneigta tarpukario Lietuvoje susiformavusi baudžiamosios teisės samprata, paremta klasikiniais baudžiamosios teisės principais. Civilinėje teisėje buvo atsisakyta prioritetinės privačios nuosavybės apsaugos, šeimos teisėje buvo įtvirtintas valstybės kišimasis į šeimos santykius, o darbo teisėje – darbuotojų valios pasirenkant darbo vietą ir ją keičiant ribojimas. Sovietinės teisės sistema ir doktrina Lietuvoje buvo įtvirtinta ir išvystyta prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai.
3. Tarpukario Lietuvos teismų sistemos naikinimas pirmosios sovietinės okupacijos metais vyko dviem etapais, kuriuos skiria LTSR konstitucijos įsigaliojimas 1940 m. rugpjūčio 25 d. Nuo 1940 m. birželio 17 d. iki LTSR konstitucijos priėmimo iš pareigų

buvo šalinami ir represuojami Nepriklausomos Lietuvos teismų teisėjai, tačiau teismai nebuvo likviduojami. Įsigaliojus naują sovietinių teismų sistemą įtvirtinusiai LTSR konstitucijai tarpukariu Lietuvoje veikę bendrosios kompetencijos ir kariniai teismai buvo likviduoti nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Vietoje Nepriklausomos Lietuvos teismų sistemos sovietmečiu buvo diegiama sudėtinga LTSR teismų sistema, tapusi Sovietų Sąjungos teismų sistemos dalimi ir neturėjusi realaus savarankiškumo. Be bendrosios kompetencijos teismų Lietuvoje veikė TSRS specialieji teismai ir sovietinės kvaziteisminės institucijos – Ypatingieji pasitarimai.

4. Lietuvos Respublikos teismų formavimo tvarka, pagal kurią teisėjų atranka buvo vykdoma laikantis griežtų įstatyme įtvirtintų teisėjo teisinio pasirengimo ir nepriekaištingos reputacijos reikalavimų, o teisėjus į pareigas, pasiūlius Teisingumo ministrui, skyrė Respublikos Prezidentas, sovietmečiu nebebuvo taikoma. Sovietinių bendrosios kompetencijos teismų formavimas Lietuvoje vyko organizuojant neviešą teisėjų ir tarėjų atranką, kuri buvo vykdoma vadovaujantis LKP (b) CK nustatytais ir oficialiai neskelbtais teisėjų atrankos kriterijais bei imituojant visuotinius teismų rinkimus. Sprendžiant dėl kandidato tinkamumo pareigoms lemiamas vaidmuo teko komunistų partijai, o teismų rinkimai buvo suorganizuoti taip, kad rinkimuose būtų patvirtintas partijos iš anksto parinktas kandidatas.

   Sovietmečiu buvo skelbiama, kad komplektuojant teisėjų korpusą Lietuvoje vadovautasi profesinio (teisinio) pasirengimo ir aukštais politinio patikimumo kriterijais, tačiau šie kriterijai sovietiniuose įstatymuose nebuvo įtvirtinti. Teisėjų teisinės kvalifikacijos ir politinio patikimumo lygis priklausė nuo teismo vietos teismų sistemos hierarchijoje: kuo aukštesnės instancijos teismas, tuo aukštesni reikalavimai buvo taikomi teisėjams. Tačiau nei teisėjų teisinis pasirengimas, nei jų politinis patikimumas 1940–1941 ir 1944–1953 metais nebuvo užtikrintas, todėl teisėjais buvo skiriami kad ir sovietizuotos teisės specialybės neturėję asmenys, o politinį patikimumą buvo bandoma nustatyti pagal tikėtiną pretendento į teisėjus lojalumą partijai. Dėl kvalifikuotų ir politiškai patikimų teisėjų trūkumo 1940–1941 ir 1944–1953 metais LTSR bendrosios kompetencijos teismai nebuvo visiškai sukomplektuoti.
5. Sovietų okupuotoje Lietuvoje atsisakius klasikinės teisėjų nepriklausomumo principo sampratos buvo diegiamas sovietine ideologija paremtas teisėjų nepriklausomumas. Sovietinėje teisės doktrinoje teisėjas buvo laikomas valstybės pareigūnu, kurio veikla objektyviai negalėjusi išvengti politikos įtakos, o teismų veiklos priežiūra buvo suprantama kaip bendrosios partijos vykdomos teisėsaugos institucijų priežiūros (valdymo) dalis. Skirtingai negu tarpukario Lietuvoje, vieninteliu teisingumo vykdymo subjektu buvo pripažinti ne teismai ir teisėjai, bet visa liaudis (o realiai – tariamai jos interesus reiškusi komunistų partija), todėl LTSR konstitucijoje deklaruotas teisėjų nepriklausomumo principas reiškė ne jų nepriklausomumo užtikrinimą, bet atvirkščiai – teisėjų priklausomybės nuo partijos valios įtvirtinimą. Teisėjų nepriklausomumą turėjusi padėti užtikrinti liaudies galimybė atleisti (atšaukti) teisėjus iš pareigų buvo fiktyvi, o teisėjų atleidimas ir atsakomybės jiems taikymas priklausė nuo komunistų partijos valios.
6. Sovietų okupuotoje Lietuvoje buvo modifikuota Nepriklausomoje Lietuvoje pripažinta teismo paskirtis ir jo vieta valdžių sistemoje. Sovietinėje santvarkoje teismai įgavo politinį pavidalą, t. y. tapo politine institucija, nes teismui, kaip ir bet kuriam kitam valstybės organui, buvo keliami su socialistinės santvarkos įtvirtinimu susiję politiniai uždaviniai. Tai reiškė tarpukario Lietuvoje taikytų konstitucinių teisinių

vertybių – teismų nepriklausomumo nuo kitų valstybės institucijų, išimtinės teismų teisės vykdyti teisingumą, teismų sprendimų privalomumo – devalvaciją bei priverstinį nutolimą nuo vakarietiškų teisės tradicijų.

7. Tiek institucinė sovietinių Lietuvoje veikusių bendrosios kompetencijos teismų veiklos kontrolė, tiesiogiai pavesta LTSR Teisingumo ministerijai ir LTSR prokuratūrai, tiek politinė šių teismų kontrolė, atlikta komunistų partijos struktūrų ir pasireiškusi politinių teismų uždavinių bendrosios kompetencijos teismuose vykdymo priežiūra, pasiteisino tik iš dalies. Iki karo su nacistine Vokietija pradžios nebaigti formuoti sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai, pirmiausia turėję perspręsti tarpukario Lietuvos teismų išnagrinėtas bylas, išspręsti nebaigtas nagrinėti bylas ir naujų bylų nesugebėję nagrinėti pagal svetimą sovietinę ideologiją, tik dalinai įgyvendino pirmosios sovietinės okupacijos metais skirtus politinius uždavinius. Antrosios sovietinės okupacijos pradžioje LTSR Aukščiausiasis teismas, vykdydamas jam priskirtą kompetenciją, kiek leido tuometinės aplinkybės, stengdavosi sušvelninti sovietinio teisingumo politiką Lietuvos gyventojų atžvilgiu. Liaudies teismai dėl skuboto ir nekokybiško kitų valstybinių institucijų darbo bei teisėjų nepatyrimo sovietinius įstatymus interpretuoti pagal tuometinę politinę ideologiją jiems skirtus politinius tikslus taip pat įgyvendino tik dalinai.

   Nors po J. Stalino mirties, siekiant reabilituoti stalinizmo metais sukompromituotą ir visuomenės atmestą sovietinę teisinę sistemą, buvo pradėtas sovietinės teisinės sistemos demokratinimo procesas, tačiau sovietinės teisės sistema vis tiek liko totalitarine.

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. Sagatienė, D. Teisėjų nepriklausomumo problema Lietuvoje 1940–1941 metais. *Socialinių mokslų studijos*. 2012, 4 (1), p. 157–174.
2. Sagatienė, D. Sovietinių teismų atkūrimas ir raida Lietuvoje 1944–1956 metais. *Socialinių mokslų studijos*. 2013, 5 (1), p. 193–213.

PRANEŠIMAI DISERTACIJOS TEMA MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE

1. Sagatienė, D. Teisingumo vykdymas sovietinėje Lietuvoje 1944–1990 metais: teisinių vertybių prieštara (Jaunųjų teisės istorikų asociacijos tarptautinė mokslinė konferencija „Europos tradicijos: integracija ar dezintegracija?“. Mastrichtas, Mastrichto universitetas, 2011 m. balandžio 13–16 d.).
2. Sagatienė, D. Teisėjų nepriklausomumas sovietinėje Lietuvoje 1940–1941 metais (Europos lyginamosios teisės istorijos draugijos tarptautinė mokslinė konferencija „Lyginamoji teisės istorija: definicijos ir iššūkiai“. Amsterdamas, Vrije universitetas, 2012 m. liepos 9–10 d.).
3. Sagatienė, D. Moterys teisėjos tarpukario (1933–1940) ir sovietinėje Lietuvoje (1940–1941) (Jaunųjų teisės istorikų asociacijos tarptautinė mokslinė konferencija „Moterys ir vyrai teisės istorijoje“. Gentas, Gento universitetas, 2013 m. gegužės 17–19 d.).

MOKSLINIAI TYRIMAI DISERTACIJOS TEMA STAŽUOTĖSE

1. 2012 m. rugsėjo 3 d. – spalio 5 d. stažuotė Maskvos valstybiniame M. V. Lomonosovo universitete (Rusijos Federacija).

GYVENIMO APRAŠYMAS

Vardas, pavardė:	Dovilė Sagatienė
Aukštasis išsilavinimas:	
2009–2013	Teisės (01 S) doktorantūra, Mykolo Romerio universitetas
2007–2009	Teisės magistras, Mykolo Romerio universitetas
2003–2007	Teisės bakalauras, Mykolo Romerio universitetas
Darbo patirtis:	
2010 – iki dabar	Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teisės tyrimų ir apibendrinimų departamento konsultantė

MYKOLAS ROMERIS UNIVERSITY

Dovilė Sagatienė

THE SOVIET COURTS OF GENERAL JURISDICTION IN LITHUANIA IN 1940–1941 AND IN 1944–1953

Summary of the Doctoral Dissertation
Social Sciences, Law (01 S)

Vilnius, 2013

The dissertation was written during the period of 2009–2013 at Mykolas Romeris University.

Scientific supervisor:

Prof. Habil. Dr. Mindaugas Maksimaitis (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law –01 S).

The doctoral dissertation will be defended at the Law Research Council of MykolasRomeris University:

Chairman of the Council

Assoc. Prof. Dr. Edvardas Sinkevičius (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S).

Members:

Assoc. Prof. Dr. Ramūnas Birštonas (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S);

Prof. Dr. Jevgenij Machovenko (Vilnius University, Social Sciences, Law – 01 S);

Assoc. Prof. Dr. Rimantas Miknys (Lithuanian Institute of History, Humanitarian Sciences, History – 05 H);

Assoc. Prof. Dr. Kristina Miliauskaitė (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S).

Opponents:

Assoc. Prof. Dr. Gintaras Šapoka (Mykolas Romeris University, Social Sciences, Law – 01 S);

Assoc. Prof. Dr. Antanas Šenavičius (Kaunas University of Technology, Social Sciences, Law – 01 S).

The public defence of the dissertation will take place at the Law Research Council at Mykolas Romeris University on the 19th of December, 2013 at 1:00 p. m. in the auditorium I-414 of Mykolas Romeris University.

Address: Ateities str. 20, LT-08303, Vilnius, Lithuania

The summary of the doctoral dissertation was sent out on 19th of November, 2013.

The doctoral dissertation is available at the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania (Gedimino ave. 51, Vilnius) and at the library of Mykolas Romeris University (Ateities str. 20, Vilnius).

THE SOVIET COURTSOF GENERAL JURISDICTION N LITHUANIA IN 1940–1941 AND IN 1944–1953

Summary

The problem of the dissertation. In democratic societies, according to the doctrine of separation of powers, justice is implemented by the independent courts. In accordance with the 1992 Constitution of the Republic of Lithuania, the implementation of justice in Lithuania is guaranteed by the independent judiciary and the judges who, while investigating the cases, shall obey only the law (Article 109).

The Constitution of the Lithuanian Soviet Socialist Republic ("LSSR Constitution"), which came into force in 1940 when the soviets occupied Lithuania, also contained provisions that the implementation of justice in Lithuania is delivered by various levels of courts (Article 77) and that judges are independent and obey only the law (Article 85). However, in the current legal discourse the view that in the soviet era the duty of the courts to implement justice and the independence of judges and their election in Lithuania were declarative is prevailing.

Indeed, the soviet regime, the courts also being part of it, does not raise any doubt about its illegitimate character. But it is clear that only an objective research of evolution of soviet court system in Lithuania, performed in the conditions of free scientific thought, can fully assess the soviet legal system applied in the territory of soviet occupied Lithuania nearly for a half-century. Given the fact that the soviet legal system imposed on Lithuania in 1940 was most intensively implanted from 1940–1941, and when Nazi Germany left, was further continued from 1944 to J. Stalin's death in 1953, the investigation period of this thesis covers the development of the soviet legal system in Lithuania in 1940–1941 and 1944–1953. After J. Stalin's death on purpose to vindicate the authority of the Communist Party ("Party") soviet *quasi*-judicial authority (Special Meetings) and military tribunals, which were the part of Union of Soviet Socialist Republics ("USSR") special courts system, and from whose daily fight with the Lithuanian nation's resistance actually belonged the existence of soviet regime and Party in Lithuania, were abolished.

So far less analysed soviet courts of general jurisdiction operated in Lithuania were chosen for the survey of this dissertation, highlighting the people's courts, the district courts and the Supreme Court of LSSR, not giving more attention to the province courts because of their short-term performance. Courts of general jurisdiction of other soviet courts, which functioned in Lithuania, stands out because of the fact, that only these courts, at least formally, were elected by Lithuanian Soviet Socialist Republic ("LSSR") citizens. True, the "LSSR citizenship" announced in the LSSR Constitution was bogus and imposed to the Lithuanian people against their will, so the proposition that the courts of general jurisdiction in Lithuania were elected by LSSR citizens is conditional. USSR special courts (military and transport tribunals) judges were elected by the Supreme Council of USSR and the Supreme Council of LSSR elected only the lay-judges of these courts. Special Meetings were not discussed widely in this thesis, since their formation was not legally formalized, in addition, they have already been analysed a little in the works about soviet crimes against Lithuanian nation. The soviet genocide crimes, Lithuanian guerrilla movement, the decisions and judgments of soviet courts and their execution also are not analyzed. These and similar

questions are addressed only to the extent necessary to mention them, in order to reveal one or another aspect of the problems analyzed in this thesis.

In order to reveal the scale of coercive legal system reforms, initiated by soviet occupation regime, and deliver the legal system, in which soviet courts operated, dissertation also discusses specifics of soviet law and soviet justice, the formation of soviet economic base in Lithuania and significant changes in criminal, civil, family and labor law. The main focus in this dissertation is on soviet criminal law, as this branch of law, which is based onperemptory regulation method and enables effective control of the public, had the largest impact in destruction of resisting part of the public during the soviet period.

It is important to note that in this thesis the courts, which acted in occupied territory of Lithuania, reffering as courts of LSSR is conditional, because that "Lithuanian SSR" was never a Lithuanian State, and have never been in any form of Lithuanian statehood, but only the occupied territory of Lithuania, in which occupation state – the USSR – was functioning. This means that courts of the so-called LSSR (including the courts of general jurisdiction) conducted as Soviet Union's management tools in occupied Lithuania territory.

Dissertation **problem** is formulated by raising questions, what political and legal assumptions led to the establishment of soviet courts of general jurisdiction and the consolidation of these courts in Lithuania in 1940–1941 and 1944–1953, which concept of law and justice in their activities these courts were ought to follow, what was their institutional and organizational structure and how LSSR courts of general jurisdiction were associated with other soviet law enforcement institutions and party structures.

The **subject** of thesis are the political and legal assumptions of instillation and activity of soviet courts of general jurisdiction in Lithuania, the institutional structure of these courts, their judges and inter-institutional (control) relationships with other soviet law enforcement institutions and party structures in 1940–1941 and in 1944–1953.

The **objective** of the dissertation– to analyse the institutional-organizational aspect of soviet courts of general jurisdiction functioned in Lithuania in 1940–1941 and in 1944–1953.

The **hypothesis** of the dissertation – when Soviets occupied Lithuanian territory and forcibly incorporated to USSR, following the soviet laws, which regulated the establishment and organization of soviet judicial system, installing ideologized soviet legal system, destructing former Lithuanian courts and repressing judges, the system of LSSR courts of general jurisdiction, which became an integrated part of Soviet Union's judicial system and was placed under preparation of fictitious election judges, raising substantial political loyalty criteria for the prospective judges and denying the principle of judicial independence, also tying those courts with other soviet law enforcement institutions and party structures of close control relationships, was established. This meant forced move from the newly emerging legal system based on Western legal tradition in interwar Lithuania.

Tasks of the dissertation:

According to the subject, objective and hypothesis of the dissertation the following tasks are formulated:

1. To determine the main features of sovietisation of Lithuanian state and law and to reveal the specifics of soviet law and soviet justice.

2. In view of the Soviet Union's political development to identify and analyse the development phases of soviet courts of general jurisdiction in Lithuania in J. Stalin's period and to determine the place of these courts in Soviet Union's judicial system.
3. To discover the problems of organization of soviet courts of general jurisdiction in Lithuania in 1940–1941 and in 1944–1953, to analyze the content of soviet principle of independence of judges, also to investigate the procedure of dismiss of judges and the types of liability applied to the soviet judges (criminal, disciplinary and political).
4. To determine the relationships between soviet courts of general jurisdiction operated in Lithuanian territory and other soviet law enforcement institutions and party structures and to reveal their nature, while these courts investigating criminal cases, related to the installation and consolidation of soviet regime in Lithuania in 1940-1941 and in 1944-1953.

Defended claims:

1. The specifics of soviet law and soviet justice in the Soviet Union was determined by the Bolsheviks' idea of the alleged dictatorship of the proletariat, whose essential function was considered to be suppression of overthrown classes, which were opposite to the socialist system.For the implementation of this function the legal system, which was reformed by the ideology of the Communist Party and in which the most important role was given to soviet criminal law, was used.
2. The development of the soviet court system in Lithuania depended on political circumstances. There are two development phases of the soviet courts of general jurisdiction in Lithuania during the rule of J. Stalin: the first soviet occupation when the interwar Lithuanian courts were destructed and the soviet courts were started to install gradually, and the first nine years of the second soviet occupation when these courts were consolidated in Lithuania. LSSR courts of general jurisdiction were the part of Soviet Union's judicial system. In soviet occupied Lithuania USSR special courts and Special Meetings, which had special powers to examine, as soviet ideology considered, most dangerous crimes, were functioning next to them.
3. In formation of the soviet courts of general jurisdiction in Lithuania in 1940–1941 and in 1944–1953 the soviet regime faced the problem of simulating elections of these courts, as well as the problem of the professional and political preparation of the judges. The independence of judges during the soviet period meant the obedience of judges to thepolitics formed by the Party and the dismiss of judges as well as the application of responsibility for them was in the Party's control.
4. The relationships between soviet courts of general jurisdiction operated in Lithuania and other soviet law enforcement institutions and party structures were the relationships of the institutional and political control of courts of general jurisdiction, while these courts investigated criminal cases, related to the installation and consolidation of soviet regime in Lithuania in 1940–1941 and in 1944–1953.

Scientific novelty, theoretical and practical significance of the dissertation. The novelty of the dissertation lies in the fact that for the first time an objective complex analysis of soviet legal system in Lithuania in 1940–1941 and in 1944–1953 was carried out. The analysis systematically deals with the conditions of introduction of the soviet legal system characteristics in Lithuania; the place of LSSR courts of general jurisdiction in the Soviet

Union's judicial system was determined, also the problems of these courts formation process and the role of soviet courts of general jurisdiction in implementing the Party's and the state plans to consolidate the socialist system in Lithuania were analysed.

The theoretical value of the dissertation can be revealed in analysing the specifics of soviet law and soviet concept of justice in the context of the soviet law doctrine, in discussing the features of sovietisation of the legal system of Independent Lithuania (interwar Lithuania, 1918–1940) and a sophisticated soviet judiciary system in soviet Lithuania, also in identifying the formation mechanism of soviet courts of general jurisdiction and a theoretical justification of the soviet principle of judicial independence.

The practical significance of the thesis lies in the fact that the main statements and conclusions of the thesis could be used in preparing general-nature scholarly works on the Lithuanian legal history. The analysis of the relationship of soviet Lithuanian courts with the Party and state authorities should also help to identify the reasons of legal nihilism inherent in the post-soviet bloc countries. In addition, this thesis could be used in preparing educational tools, lectures, and courses on the Lithuanian legal history.

Also attention must be drawn to the fact that archival material, found not only in Lithuania, but also located in the archives of the Russian Federation, was detailed and summarized for the first time. The experiences of some former judges of LSSR courts of general jurisdiction, which could soon be irretrievably lost, were also recorded and analyzed in this dissertation. Both the analysis of widely unused archival material, and the conclusions based on this material, as well as the disclosure of development of soviet legal system in occupied Lithuania and studied institutional–organizational aspect of soviet courts of general jurisdiction in Lithuania shows the theoretical and practical significance of this dissertation.

Approval of dissertation results. The dissertation was discussed and approved by the Department of Philosophy and History of Law Faculty at Mykolas Romeris University. The part of the results of the thesis are presented in scientific articles published in Mykolas Romeris University's scientific journal "Social Science Studies", namely: "The Problem of Judicial Independence in Lithuania in 1940-1941" published in 2012, No. 4 (1), p. 157–174, and "The Restoration and Development of Soviet Courts in Lithuania in 1944-1956" published in 2013, No. 5 (1), p. 193-213.

Some results of the thesis were also presented to the international community of legal historians united as the Association of Young Legal Historians and the European Society for Comparative Legal History. An introductory poster presentation on the topic of the dissertation was delivered at the international legal historian conference "European traditions: integration or disintegration" in Maastricht organized by the Association of Young Legal Historians in April 2011, a report "The Independence of Judges in Soviet Lithuania in 1940-1941" was presented at the conference "Comparative legal history: definitions and challenges" of the European Society for Comparative Legal History in Amsterdam in July 2012, and a report "Women Entering Judiciary in Interwar (1933–1940) and Soviet Lithuania (1940–1941)" was delivered at the conference "Women and men in legal history" of the Association of Young Legal Historians in Ghent in May 2013.

Dissertation methodology. Dissertation methodology consists of two parts: presentation of the general methodological position, and the research methods of the dissertation. The *methodological position* of this dissertation is based on two fundamental assumptions.

First, this thesis does not try to justify or accuse the soviet regime and its ideology. These phenomena are only the means to analyse the soviet courts of general jurisdiction in Lithuania in 1940–1941 and in 1944–1953. Secondly, the aim of the work is not to revise researches done in the soviet time: the scientific researches done in soviet Lithuania are treated only as a data source, and the findings of these researches are not evaluated.

While preparing this thesis various *data collection* (analysis of the document, questioning of former soviet judges) and *data analysis* (analytical-descriptive, comparative-historical, systematic analysis, deductive, inductive, theological, linguistic, aggregation, content analysis, statistical, etc.) methods were used.

A review of sources and researches. The thesis is primarily based on the legislation which regulated Lithuanian judiciary before soviet occupation and after Lithuania regained independence, also on the soviet laws that governed the soviet judicial system, its performance, the independence of judges and the judiciary in soviet Lithuania. Moreover, the decisions, orders and instructions of the Supreme Council of LSSR, the Supreme Council of USSR, other soviet ruling and Communist Party institutions, USSR and LSSR ministries, and the case summaries of LSSR courts of general jurisdiction were analysed. In order to reveal the modern concept of justice and the doctrine of independence of judges, the rulings of the Constitutional Court of Lithuania were followed. The main tendencies of criminal proceedings in LSSR people's courts and in the Supreme Court of LSSR, which were functioning in Lithuania during all investigative period, in this dissertation are revealed by analyzing the secret reports to the Lithuanian Communist Party on the work of these courts, implementing political goals, related to the installation and consolidation of soviet system in Lithuania. In addition, the statements of former judges of LSSR courts of general jurisdiction, made during the interview, are used. Among other sources, earlier scientific works on Lithuanian legal history, publications in the press, and scientific works in other areas related to the topic of this dissertation have been used.

However, the basis of the dissertation is the archival documents. Historical data on the LSSR legal system were collected in the Special Archive of Lithuania and in two archives of the Russian Federation: the State Archive of the Russian Federation and the Archive of Social History of Russian Federation.

The thesis is also based on various types of studies about the soviet legal system published in Lithuania, Soviet Union and Western countries during the interwar period, in the time of the soviet era and after the collapse of the soviet regime, because in these works the various attitudes towards soviet legal system of different societies, which were used in different times, have been revealed. In the early works of the first Western sovietologists J. Zelitch, B. W. Maxwell, V. Gsovski, and G. C. Guins, an exclusively negative attitude to the soviet law was revealed. Almost all scientists of Western countries, who in the J. Stalin era started to analyse the soviet law, first came to the conclusion that the soviet law was not the law. However, later there were attempts to look objectively at various aspects of the soviet legal system. In this area, American sovietologists Jh. N. Hazard and H. J. Berman, legal sociologist A. Podgórecki, and philosopher R. Unger can be distinguished. After the collapse of the Soviet Union, some Western sovietologists (P. Solomon) in their works began to develop a completely new idea that under certain circumstances the law and justice could actually "operate" in non-democratic regimes.

The legal scholars of Lithuania never gave so much attention to the soviet law as Western lawyers did either in the interwar period or after the end of soviet occupation. The first works which examined soviet law in the interwar Lithuania were cognitive researches of the soviet law as one of the foreign legal systems, focusing on the soviet criminal law (works of J. Papečkys, G. Rutenbergas, A. Vaitiekavičius, P. Pakarklis, St. Tomonis). The most significant exploration of the soviet legal system at that time was done by a well-known expert of Lithuanian constitutional law professor M. Romeris, who made a constitutional assessment of the legal status of Lithuania of 1940. As to the early soviet legal literature in the Soviet Union, it should be noted that it was only of a theoretical nature and its purpose was to explain the new (soviet) legal concept in accordance to the Bolsheviks' ideas (E. B. Pašukanis, N. V Krylenko).

The situation in the development and research of the soviet law in Lithuania and the Soviet Union substantially changed after the war. A number of Lithuanian lawyers and historians who did academic and scientific work at that time (M. Apanavičius, J. Bulavas, J. Dubauskas, S. Dvareckas, K. Didžiulis, A. Liakas, A. Likas, A. Rakūnas, V. Kancevičius and others) wrote on the issues related to the topic of this dissertation. After the war, the works of eminent Russian lawyers (D. S Karev, S. A. Golunski, M. B. Kohzevnikov, N. Fioletov, V. A. Sircev, V. D. Kaigorodov, etc.) about the soviet court system and its history as well as the soviet studies on specific aspects of soviet law (socialist legal consciousness, soviet doctrine of the independence of judges and others.) also appeared in the Soviet Union. However, researches of the soviet legal system that appeared both in the Soviet Union and in soviet Lithuania were biased which decreased their value.

The situation in the researches on the soviet legal system once again changed dramatically after the collapse of the soviet regime. After Lithuania regained its independence, the greatest focus in the Lithuanian soviet past historiography was given to the disclosure of soviet crimes against Lithuanian nation, its genocide and terror, while researches on the legal system in LSSR were fragmentary (A. Anušauskas, V. Ašmenskas, V. Tininis, E. Šileikis, H. Šinkūnas, S. Vaitiekus, V. Valančius, A. Vilbikas, etc.). Meanwhile, the recent scientific studies of the soviet legal system in the Russian Federation try to take a fresh look into the history of soviet judiciary and, rejecting ideological constraints, to re-evaluate its operation (the works of I. V. Abdurachmanova, S. Aleksejev, I. V. Brednev, V. S. Bagdasarian, and O. I. Čistiakov).

The structure of the dissertation. The dissertation consists of the introduction, the main discourse, conclusions, sources and references, and appendices.

In the first chapter of the thesis, **The Implantation of Soviet Law in Lithuania**, the specifics of the soviet law and the concept of soviet justice in the context of the soviet law doctrine is analysed. Also, assumptions of etatist nature of the soviet law and the objectives and process of modification of the fundamental legal value – justice – in soviet law are revealed, and the soviet "legal values": legitimacy, socialist justice, legal revolutionary consciousness, which replaced the fundamental legal value of justice, are discussed. The main stages of the sovietisation of Independent Lithuania's state and law during the first soviet occupation and their features are also presented. The course, the attributes and the consequences of the nationalization of land, banks and big industrial enterprises are disclosed. The changes in the criminal law of interwar Lithuania are analysed; the stages of sovietisation of the Lithuanian criminal law as well as the declared and the actual moments when soviet criminal laws become effective (applicable) are delivered; and the main characteristics of the soviet

Criminal Code and Criminal Procedure Code and the main soviet crime definitions are analysed. In order to reveal the scope of transformations of the legal system initiated and forced by the occupation regime, in this section, among other things, the basic changes in civil, family, and labour law: the abolition of ownership and of the principle of freedom of contract in civil law, secularization of the family relations, liberalization of the institution of marriage, state interference in private family relationships, the monopolization of regulation of labour relations, etc., are discussed.

In the second chapter of the thesis, **The Courts in Lithuania under Soviet Occupation**, the destruction process of interwar Lithuania's judicial system consisting of general and military courts is revealed. The second chapter of the thesis is also dedicated to analyse a complex soviet judicial system consisting of general and special jurisdiction courts, which was finally consolidated during the second soviet occupation of Lithuanian territory: the soviet courts of general jurisdiction (people's courts, district courts, province courts, and the Supreme Court of LSSR), which were active in Lithuanian 1940–1941 and in 1944–1953, the features of their establishment, the declared competence, functions and true powers are discussed; the role of the Supreme Court of USSR in the system of soviet courts of general jurisdiction, its powers in Lithuanian territory and its internal structure, emphasizing the distinctiveness of the powers of its Military Panel of Judges, are presented; a complex system of the USSR special courts, composed of military tribunals, linear rail and linear water transport courts is disclosed; and the nature of the soviet *quasi*-judicial institution – Special Meeting – is discussed.

In the third chapter of the thesis, **Judges in Soviet Lithuania Courts**, the selection of judges and lay-judges and the process of organizing the election of soviet courts of general jurisdiction operated in Lithuania (people's courts, district courts, and the Supreme Court of LSSR) in 1940–1941 and in 1944–1953 are presented, and statistics about LSSR courts of general jurisdiction, which actually were operating during this period, are provided. Due to a limited extent of the thesis and for a short-term operation, the formation process of LSSR province courts is not discussed in detail. In comparison with the interwar Lithuanian and current conception of the principle of judicial independence, the situation declared by the Party and the real situation of independence of soviet judges is analysed, the guarantees of independence of soviet judges are examined, the assurance of professional preparation of soviet judges is presented, the statistics on the number of judges of LSSR courts of general jurisdiction (with the exception of LSSR province courts) with legal education is provided, and organization of legal training of judges in 1940–1941 and in 1944–1953 is analysed. Also, high political requirements for both judges and lay-judges applied in soviet times, legal backgrounds for judge dismissal, types of responsibility applied to soviet judges (criminal and disciplinary responsibility and responsibility to the Party), and the guarantees of material support and professional career for judges that influenced the activity of soviet courts are discussed.

The fourth chapter of the thesis, **Judicial Control in Soviet Lithuania**, is designed to disclose the nature of the relationships between soviet courts of general jurisdiction and other soviet law enforcement institutions and party structures.This section presents the institutional control of the operation of LSSR courts of general jurisdiction, delivered by the USSR Ministry of Justice, LSSR Ministry of Justice and LSSR Prosecutor in 1940–1941 and in 1944–1953.Political control of soviet courts of general jurisdiction in Lithuania is revealed explaining, why (and how) soviet court became a political institution and presenting the

implementation of political tasks in LSSR courts of general jurisdiction. In addition, in this chapter of the thesis the tendencies contrary to Communist Party intentions, which emerged in the LSSR courts of general jurisdiction during the second soviet occupation, when the part of high political importance criminal cases were examined ignoring the concept of soviet law and justice are revealed. Given the fact that the district and province courts operated only temporarily in Lithuania, the thesis investigates in detail the political control of two main levels of LSSR courts of general jurisdiction, people's courts and the Supreme Court of LSSR, investigating criminal cases, related to installation and consolidation of soviet system in Lithuania (criminal cases related to the agricultural reform, the cases of socialist property crimes, illegal vodka making and some of the counter-revolutionary crimes).

In the last section of this chapter of the thesis some changes that occurred in soviet law after J. Stalin's death are presented. The thesis concludes with a list of sources and references and the appendixes, in which the questionnaire and transcripts of the interviews conducted in the semi-standardized interviews with former judges of LSSR courts of general jurisdiction who worked as judges in 1940–1941 and in 1944–1953 are presented.

Conclusions:

1. The soviet law, which was applied in Lithuania under soviet occupation for nearly half a century, was fundamentally different from the legal system of interwar Lithuania. Upon dismissal of the legal experience of Independent Lithuania, the etatist (normative) concept of law typical of anti-democratic regimes, which acknowledges the primacy of the state over individual and identifies the law with the legal act, was entrenched. The specifics of soviet law was determined by the so-called dictatorship of the proletariat, introduced in Russia by the Bolsheviks after 1917, in other words, by the dictatorship of the working class whose essential function was considered to be suppression of overthrown classes, which were opposite to the socialist system. This function of the proletarian dictatorship was implemented by the legal system introduced by the Bolsheviks, which was considered to be a new and the highest type of law. Unlike in interwar Lithuania, during the soviet time the purpose of justice was not to reach the right decision, but to apply formally the legal acts based on soviet ideology and to enforce them strictly.
2. The sovietisation of Independent Lithuania's law during the first soviet occupation, taking into account the specific political circumstances, can be divided into the first stage from 17 June to 3 August 1940 and the second stage from 3 August to 1 December 1940. In the first stage, the legislative changes in Lithuania were officially made in accordance with the procedure established in the 1938 Lithuanian Constitution. Only after 21 July 1940, when the puppet People's parliament of Lithuania made a decision to "enter the Soviet Union" and "requested" admission to the Soviet Union, the laws applicable in Lithuania were gradually changed already not in accordance with the 1938 Lithuanian Constitution.

   In the second stage of sovietisation of the Lithuanian legal system after 3 August 1940, when the official incorporation of Lithuania into the USSR was held, the laws of the Soviet Union came into force in Lithuania, but unchanged Lithuanian legislation was also still applicable. According to the LSSR Constitution, which came into force on 25 August 1940, legislation was transferred to the fictitious legislatute body Supreme Council of LSSR, which on 30 November 1940 adopted an ordinance, which came into force on 1 December 1940 and officially imposed on Lithuania the soviet

codes adopted in the Russian Soviet Federative Socialist Republic ("RSFSR") in 1922-1926 and abolished the validity of Independent Lithuania's law.

During the first soviet occupation, the laws establishing the cardinal political and economic reforms: the abolition of private ownership of land, nationalization of banks and industry, were adopted in Lithuania. Also, the concept of criminal law, based on the classical principles of criminal law and formed in interwar Lithuania, was denied, the priority protection of private property in civil law was refused, the state interference in family relationships in family law was established, and the will of employees to choose the work place and to change it in employment law was limited. The soviet legal system and the soviet legal doctrine was established and developed in Lithuania in the beginning of the second soviet occupation.

3. The destruction of interwar Lithuania's judiciary during the first soviet occupation took place in two stages separated by the effective date of the LSSR Constitution, i.e. 25 August 1940. From 17 June 1940 to the effective date of the LSSR Constitution, the judges of courts of Independent Lithuania were removed and repressed, but the courts were not liquidated. After the entry into force of the LSSR Constitution, which presented a new system of soviet courts, the courts of general jurisdiction and military courts of Lithuania, which existed between the wars, were liquidated from 1 December 1940. Instead of the judicial system of Independent Lithuania, the complex LSSR judicial system, which became part of the judicial system of the Soviet Union and had no real autonomy, was established during the soviet time. Along with LSSR courts of general jurisdiction, USSR special courts and *quasi*-judicial authority – Special Meetings – were also functioning.
4. The formation procedure of courts in interwar Lithuania, according to which the selection of judges was carried out strictly in accordance with the statutory requirements of the legal preparation and good reputation of the judge and according to which judges were appointed by the President only at the proposal of the Minister of Justice, was no longer applicable in the soviet era. The formation of LSSR courts proceeded by organizing the non-public selection of judges and lay-judges, which was conducted in accordance with the officially unpublished judge selection criteria established by the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Lithuania and by simulating democratic court elections. When deciding on the candidate's suitability for the duty of the judge, the decisive role was played by the Party, and the elections of soviet courts were organized so that the Party's pre-selected candidate was approved.

In the soviet time it was declared that the formation of judiciary of Lithuania was following the criteria of professional (legal) preparation and high political reliability of the judges, but these criteria were not established in the soviet laws. The level of legal qualification and political credibility of a judge depended on the place of the court in the hierarchy of the court system: the higher level of the court the higher requirements were applied to the judge. However, neither the legal preparation nor the political credibility of the judges were guaranteed in 1940–1941 and in 1944–1953, so even the persons who had no sovietised legal education were appointed judges and the political credibility of candidates was tested according to their likely loyalty to the Party. Because of the lack of skilled and politically reliable judges, the formation of LSSR courts of general jurisdiction was not finished in 1940–1941 and in 1944–1953.

5. After refusing the classical concept of the principle of judicial independence, the soviet ideology-based independence of judges was implemented in soviet Lithuania. The judge in the soviet legal doctrine was regarded as the state official whose activity, according to Bolsheviks, could not objectively avoid the impact of politics, and the supervision of operation of courts was seen as part of the general supervision (control) of law enforcement authorities, which was conducted by the Party. The only subject to implement justice in the LSSR was recognized to be all the people (actually the Party, which allegedly expressed the interests of the people), but not the courts and judges as in interwar Lithuania, so the principle of judicial independence declared in the LSSR Constitution did not mean the assurance of independence of judges, but, on the contrary, it meant the consolidation of the dependence of judges on the Party's will. The opportunity for the people to dismiss (recall) judges and to apply criminal or disciplinary responsibility or responsibility to the Party, which should have helped to ensure the independence of judges, was also fictitious.
6. In soviet Lithuania, the purpose of the court and its place in the government system, which was recognized in Independent Lithuania, was modified. In the soviet political system, courts took a political form, i.e. became a political institution, because the courts as any other public body were given political tasks related to the consolidation of the socialist system. This meant the devaluation of constitutional legal values applied in interwar Lithuania: independence of the judiciary from other state institutions, the exclusive right of the courts to implement justice, the binding nature of judgments, and involuntary remoteness from Western legal traditions.
7. Both the institutional control of soviet courts of general jurisdiction in Lithuania directly operated by LSSR Ministry of Justice and LSSR Prosecutor, and the political control of these courts, performed by the structures of the Party and occurring in the supervision of implementation of political tasks in LSSR courts of general jurisdiction, justified themselves only partly. The LSSR courts of general jurisdiction, which had not been completely formed before the war with Nazi Germany and which firstly had to revise the cases already solved by the courts of interwar Lithuania and to solve the pending cases and which were unable to solve the new cases in accordance with the foreign soviet ideology, the political tasks, given to them during the first soviet occupation, implemented only partly. In the beginning of second soviet occupation the Supreme Court of LSSR, while exercising the powers attributed thereto tried to soften the policy of soviet justice towards Lithuanian population insofar as the circumstances of that time permitted. LSSR people's courts also only partially implemented the given political objectives, because of hasty and poor quality of the work of other public authorities and because of the lack of judges' experience to interpret soviet legal acts in accordance with then political ideology.

   Although after J. Stalin's death, in order to rehabilitate the compromised soviet legal system rejected by the public during the Stalin era, the democratization process in the soviet legal system was launched, but soviet legal system still remained totalitarian.

A LIST OF ACADEMIC PUBLICATIONS

1. Sagatienė, D. The Problem of Judicial Independence in Lithuania in 1940-1941. *Social Science Studies*. 2012, 4 (1), p. 157-174.
2. Sagatienė, D. The Restoration and Development of Soviet Courts in Lithuania in 1944-1956. *Social Science Studies*. 2013, 5 (1), p. 193-213.

PRESENTATIONS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION IN SCIENTIFIC CONFERENCES

1. Sagatienė, D. The Implementation of Justice in Soviet Lithuania 1944-1990: The Conflict of Legal Values (International scientific conference of Association of Young Legal Historians „European traditions: integration or disintegration?". Maastricht, Maastricht University, 13-16 April 2011).
2. Sagatienė, D. The Independence of Judges in Soviet Lithuania in 1940-1941 (International scientific conference of European Society for Comparative Legal History „Comparative legal history: definitions and challenges". Amsterdam, Vrije University, 9-10 July 2012).
3. Sagatienė, D. Women Entering Judiciary in Interwar (1933-1940) and Soviet Lithuania (1940-1941) (International scientific conference of Association of Young Legal Historians "(Wo) men in Legal History". Ghent, Ghent University, 17-19 May 2013).

SCIENTIFIC RESEARCHES ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION IN INTERNSHIPS

1. 3 September – 5 October 2012 internship at Moscow State M. V. Lomonosov University (Russian Federation).

CURRICULUM VITAE

Name, surname:	Dovilė Sagatienė
Higher Education:	
2009–2013	Law PhD, MykolasRomeris University
2007–2009	Master of Law, MykolasRomeris University
2003–2007	Bachelor of Law, MykolasRomeris University
Work Experience:	
2010 – till now	Adviser to the Department of Legal Analysis and Review at the Supreme Court of Lithuania

Sagatienė, Dovilė

SOVIETINIAI BENDROSIOS KOMPETENCIJOS TEISMAI LIETUVOJE 1940–1941 IR 1944–1953 METAIS: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, 192 p.
Bibliogr. 137–150 p.
ISBN 978-9955-19-596-2

Disertacijoje „Sovietiniai bendrosios kompetencijos teismai Lietuvoje 1940–1941 ir 1944–1953 metais“ siekiama atskleisti, kodėl sovietinių bendrosios kompetencijos teismų steigimas ir veikimas sovietų okupuotos Lietuvos teritorijoje reiškė priverstinį nutolimą nuo tarpukario Lietuvoje besiformavusios vakarietiška teisės tradicija paremtos teisinės sistemos. Siekiant šio tikslo disertacijoje analizuojamos iki šiol plačiau netirtų sovietų okupuotos Lietuvos teritorijoje veikusių bendrosios kompetencijos teismų steigimo bei veiklos politinės ir teisinės prielaidos, institucinė šių teismų sąranga, teisėjų korpusas bei tarpinstituciniai (kontrolės) ryšiai su kitomis sovietinėmis teisėsaugos institucijomis ir partinėmis struktūromis 1940–1941 ir 1944–1953 metais.

The purpose of the thesis „The Soviet Courts of General Jurisdiction in Lithuania in 1940–1941 and 1944–1953" is to reveal, why the installation and consolidation of soviet courts of general jurisdiction in soviet occupied Lithuanian territory meant forced move from the newly emerging legal system based on Western legal tradition in interwar Lithuania. In order to reach this goal in this thesis the political and legal assumptions of instillation and activity of so far less analysed soviet courts of general jurisdiction in Lithuania, the institutional structure of these courts, their judges and inter-institutional (control) relationships with other soviet law enforcement institutions and party structures in 1940–1941 and in 1944–1953 were analysed.

Dovilė Sagatienė

THE SOVIET COURTS OF GENERAL JURISDICTION IN LITHUANIA IN 1940–1941 AND IN 1944–1953

Daktaro disertacija

Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2013 10 28. 16,0 leidyb. apsk. l.
Tiražas 20 egz. Užsakymas 20 723.
Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“
Kurpių g. 5-3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt

ISBN 978-9955-19-596-2

